

0
#649
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИЗВОРИ
ЗА
БЪЛГАРСКАТА
ИСТОРИЯ

XIX

СОФИЯ 1974

05679

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЯ

ИЗВОРИ
ЗА
БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

FONTES
HISTORIAE BULGARICAE

XIX

СОФИЯ

ACADEMIA LITTERARUM BULGARICA
INSTITUTUM HISTORICUM

FONTES GRAECI
HISTORIAE BULGARICAE

IX

*THEOPHYLACTI ACHRIDENSIS, ARCHIEPISCOPI BULGARICAE, SCRIPTA AD
HISTORIAM BULGARICAE PERTINENTIA*

Pars prior

*STUDIA IN SCRIPTIS QUISDAM A THEOPHYLACTO ACHRIDENSI,
ARCHIEPISCOPO BULGARICAE (1090 — ca 1126), RELICTIS*

ELABORAVIT
STOJAN IV. MASLEV

SERDICAЕ · MCMLXXIV

IN AEDIBUS ACADEMIAE LITTERARUM BULGARICAE

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ИСТОРИЯ

ГРЪЦКИ ИЗВОРИ
ЗА
БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ

IX

*ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА ТЕОФИЛАКТ ОХРИДСКИ, АРХИЕПИСКОП БЪЛГАРСКИ
ОТНАСЯЩИ СЕ ДО БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ*

Част I

*ПРОУЧВАНИЯ ВЪРХУ НЯКОИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА ТЕОФИЛАКТ ОХРИДСКИ,
АРХИЕПИСКОП БЪЛГАРСКИ (1090 — ОКОЛО 1126)*

СТОЯН ИВ. МАСЛЕВ

СОФИЯ · 1974

ИЗДАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

0 5679

Уск

УН. БИБЛ. ... А
КНБ. № 708
1174

395

УВОД

Теофилакт Охридски, архиепископ български, е бил по общо признание един от най-изтъкнатите византийски книжовници на своето време. Той е оставил голям брой предимно теологически трудове. От светски характер са едно „Царско наставление“ (*Παδεία βασιλική*), написано за неговия възпитаник Константин Порфирородни, син на Михаил VII Дука (1071—1078) и годеник на Ана Комнина, дъщеря на Алексей I Комнин (1081—1118), една „Реч към самодържеца господин Алексей Комнин“ и известен брой стихотворения.¹ В своята писателска дейност Теофилакт Охридски отделил внимание и на българската църковна история, за която ни е оставил две извънредно ценни агиографски съчинения — Житие на Климент Охридски и Мъченичество на 15-те тивериуполски мъченици.² Заедно с тези съчинения трябва да споменем и някои църковни песни, с които се прославя Климент Охридски и които са дошли до нас под негово име.³ Заниманията на Теофилакт с българската църковна история се дължат естествено на обстоятелството, че той е бил дълги години български архиепископ.

Теофилакт Охридски е бил роден в гр. Еврип на о. Евбея преди 1055 г.⁴ Сведенията за ранния период от живота му са крайно оскъдни. Сигурно, е че е бил ученик на знаменития „началник на философите“ (*ἡγίας τῶν φιλοσόφων*), историк и държавен деец Михаил Псел. От списъка на охридските архиепископи научаваме, че след това той е бил ретор и дякон на Великата църква.⁵ Същевременно е бил учител и възпитател на Константин Порфирородни, за когото е била сгодена Ана Комнина, както се каза, и който порати това се е очертавал като бъдещ престолонаследник. През 1090 г., и то преди пролетта на същата година, Теофилакт е бил изпратен в Охрид като архиепископ на България. Не знаем точно до коя година той е останал на този пост, но е важно да отбележим, че съгласно една епиграма към негов коментар на евангелието на Йоан той е бил погребан в България, т. е. на територията на Охридската архиепископия. От друга страна, като се вземе пред вид, че едни негови стихотворения са датирани към 1125—1126 г., то краят на неговата дейност като български архиепископ трябва да се постави около тези години с твърде широка амплитуда на крайните точки, а смъртта му след това.⁶

По време на дейността на Теофилакт Охридски като български архиепископ процесът на феодализация както в цяла Византия, така и в покорените от нея югозападни български земи⁷ продължавал. Дошъл на власт с помощта на военната аристокрация, Алексей I Ком-

¹ Срв. К. Krumbacher. *Geschichte der byzantinischen Litteratur*². München. 1897. S. 133 ff. und 463f; H. G. Beck. *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*. München, 1959. S. 649 f. и др.

² Книжнината за тях се посочва по-нататък.

³ Вж. у Г. Баласчев. Климент епископ словенски. С., 1898 с. XX и сл. Погрешно е безспорно твърдението на Ив. Божилов. Писмата на Теофилакт Охридски като исторически извор. — Изв. на Държавните архиви, кн. 14, 1967, с. 61, че Теофилакт Охридски ни бил оставил „една служба за Кл. Охридски“, преpraщайки към Р. Gr. 126, coll. 145—149, за нейната публикация.

⁴ Срв. напоследък работите на R. Katičić. *Βιογραφικά περί Θεοφυλακτοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος ΕΕΒΣ*, 30, 1960—1961, σ. 364—385, и P. Gautier. *L'èpisopat de Théophylacte Néphaistos archevêque de Bulgarie*. REV, XXI, 1963, p. 159—178.

⁵ H. Gelzer. *Der Patriarchat von Achrida*. Leipzig. 1902. S. 6—7.

⁶ Срв. P. Gautier. *L'èpisopat de Théophylacte...* p. 159—165 et 169—170.

⁷ В историческите извори от тази епоха територията на Охридската архиепископия е означена недвусмислено като България, населението ѝ като българи. Особено ценни в това отношение и заслужаващи пълно доверие са свидетелствата на Теофилакт Охридски, първо, защото той е живял дълги години сред тамошното насе-

нин се стремил да я привърже още по-здраво към себе си, изграждайки на военни основи и прониарната институция, т. е. раздавайки имения на военната аристокрация срещу военни задължения.⁹ Заедно с това императорът не пренебрегвал и земевладелската аристокрация и църквата.⁹ Тази политика на облагодетелствуване на едрите феодали не рядко създавала сложни и заплетени положения за самата централна власт, както показват писмата на Теофилакт Охридски, при прехвърлянето на някои имения от един феодал на друг. Този процес на феодализация заедно с естествения процес на поляризация на имущественото неравенство бил съпътствуван и от едно непрекъснато икономическо изтощаване на империята вследствие на честите войни, които се налагало да води Алексей Комнин. При това положение най-тежките последици носело населението, данъкоплатците: увеличаване на данъците, парични и натурални; най-различни ангажи като строежи на крепости, мостове, пътища; снабдяване на чиновниците и войската с хранителни припаси; военна повинност и пр. Изключителни нужди на държавата налагали нерядко нарушаване на дадени вече права и привилегии, а към всичко това трябва да се прибави често пъти крещящият произвол на държавните чиновници. Територията на Охридската архиепископия не била пощадена нито от едно от тези злини. Несъмнено за това допринесли немалкото войни, които се водили на нея и нашествия: войната срещу норманите (1081—1085 г. и 1107—1108 г.), действията срещу сърбите (1091, 1093 и 1094 г.), преминаването на кръстоносците през 1096—1097 г., които идвали от Драч и Авлона, нашествия на кумани. Несъмнено е също, че административните, фискалните и военните мерки на властта са били провеждани по отношение на покореното българско население с по-голяма строгост и че произволът спрямо него е взимал по-широки размери. Неслучайно пише Теофилакт Охридски на патриарх Николай Граматик, че „клирици се събличат и оголват, крепостници (парици) се преброяват и изтънко пресмятват, и земята се измерва по скоковете на бълхата“¹⁰. На чуждия гнет според данните, почерпени от писмата на Теофилакт, българското население е отговаряло с ненавист и готовност за бунт.¹¹ В това тежко положение българите са намирали все пак известно облекчение и подкрепа, когато е ставало нужда те да бъдат спечелени от някоя от борещите се за повече приходи, облаги и надмощие сили във Византия. Такъв момент е представлявала например борбата между Теофилакт Охридски и органите на държавния фиск. През това време българското население на територията на Охридската архиепископия проявявало ясно своето съзнание за народностна общност и благодарение на това устоявало непоколебимо на всички трудности, чакайки удобен момент да подеме борба за освобождение.

Теофилакт Охридски ни е оставил от своята дейност като български архиепископ твърде много и важни сведения за историята на югозападните български краища. Особена стойност имат те поради непосредствеността и откровеността на архиепископа поради кон-

ление като глава на автокефалната Охридска архиепископия и, второ, защото е проучвал неговата история, както показват неговите литературни трудове. Ще приведа тук само някои общозвестни сведения от неговите писма: в едно от писмата си до Анем, публикувано от M(eurisius) под № 21 и от L(amius) под № 26 (P. Gr. 126, col. 396 C=col A), Теофилакт Охридски му пише, че живеел от дълго време „в земята на българите“ (*Ἦμῶν μὲν οὖν, ὡς χρόνιους οὖσαν ἐν γῆ Βουλγάρων . . .*); в писмото си до халкидонския митрополит Михаил (M 27, col. 417 B) Теофилакт Охридски протестира срещу нарушение на самостоятелността на Охридската архиепископия от страна на цариградския патриарх и задава въпрос, кой свещеник в Охридската архиепископия би търпял поне шо-годе цариградски екзарх сред българите (*Καὶ ποῖος . . . Κωνσταντινουπόλεως παρούσαν ἐξάροχον ἐν Βουλγάρους μετρίως οἶμαι . . .*); своите врагове от местното население в Охрид Теофилакт нарича „българи“ (M 43, col. 457 A); писмо № 48, публикувано от Meursius (col. 465 A-B), е адресирано до „обучените от него българи“ (*Τοῖς παιδευθεῖσιν ἐκ' αὐτοῦ Βουλγάρους*) и пр. Все така известни са и сведенията от този род в грамотите на Василий II, историите и хрониките от тази епоха, като на Никифор Вриений, Йоан Скилица, респ. Георги Кедрин и др., както и в съчиненията на западноевропейските автори от XI—XII в., като Вилхелм Тирски, Петър Тудебод, Раймунд д'Агилер и др. Ето защо етническата принадлежност на населението на почти цялата територия на Охридската архиепископия е била признавана в миналото като безспорно българска. Въпросът за народностното самосъзнание и границите на българския народ по време на византийското владичество е разгледан напоследък по-подробно в общите рамки на монографията на проф. Д. Ангелов „Образуване на българската народност“, С., 1971.

⁹ Срв. Г. Острогорски. Пронија. Прелог истории феудализма у Византији и у јужнословенским земљама. Београд, 1951. с. 240 сл.

⁹ М. М. Фрейденберг. Развитие феодальных отношений в византийской деревне. — Уч. зап. Великолукского гос. пед. инст., 1956, с. 105 и сл.; Г. Г. Литаврин. Крестьянство Западной и Югозападной Болгарии в XI—XII вв., Уч. зап. Института славяноведения, XIV, 1956, с. 226—250; Болгария и Византия в XI—XII вв. М., 1960; П. Тивчев. Нарастване на едрото земевладение във Византия през XII в. — ИИИ, 9, 1960, с. 215—247; Д. Ангелов. История на Византия.³ Т. II. С., 1968. с. 157 и сл. и др.

¹⁰ P. Gr. 126, col. 316 B; Митрополит Симеон. Писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ български. — Сб БАН. кн. XXVII, клон ист.-филологичен и философско-обществен 15, С., 1931, с. 5.

¹¹ P. Gr. 126, col. 307 A, 375 B; Митр. Симеон. Писмата . . . , с. 1 и 55.

кретността и извънредно интересните подробности в писмата му, които изпращал по различни поводи до високопоставени лица в гражданското управление и църковната йерархия, независимо от тенденциозното и хиперболично представяне на фактите, от витиеватия и натруфения с много цитати от Свещените писания и произведенията на древногръцките класици стил.

В поредицата „Извори за българската история“, която Институтът за история при Българската академия на науките издава от 1954 г., предстои да бъдат издадени отново в оригинален текст, с превод и коментар онези произведения на Теофилакт Охридски, архиепископ български (1090 — до около 1126 г.),¹² които съдържат сведения за историята на българския народ, а именно: 1) Житието на Климент Охридски;¹³ 2) Мъченичеството на светите 15 свещеномъченици, пострадали в Тивериупол, именуван на български Струмица, в царуването на злочестивия Юлиан Отстъпник;¹⁴ 3) стихотворението „*Toῦ Θεοφυλάκτου εἰς τὸν Βουέντιον αἰτησάμενον ὑδάρειν αὐτῷ*“, в което Теофилакт се оплаква от своето пребиваване в България;¹⁵ 4) откъс от коментара на Теофилакт Охридски към гл. XV, ст. 19, на посланието на ап. Павел до римляните, в което става дума за западната граница на България;¹⁶ 5) голяма част от неговите писма — № 1—9, 11, 13—20 по изданието на Финети; № 1, 3—11, 13, 17, 19, 21—24, 27, 29—36, 38—41, 43—46, 48, 50, 51, 53, 55—61, 63—67, 68, 70—73 по изданието на Меурсий и № 1—10, 12, 13, 15—20, 22—24, 26—30, 32 и 34 по изданието на Ламий.¹⁷

Важността на тези произведения за историята на българския народ, както и за историята на Византия е установена отдавна. За това свидетелствуват широкото им използване в историческата книжнина и специалните изследвания предимно въз основа на тях. Най-напред са привлекли вниманието на изследователите така известното в книжнината Пространно житие на Климент Охридски поради изключителното значение на този книжовник и създател на Охридската книжовна школа¹⁸ и Мъченичеството на 15-те тивериуполски мъченици поради ценните сведения както за тях, така и за периода около покръстването ни.¹⁹ Сравнително доста по-късно и относително по-незадоволително са проучени и използвани „Писмата“²⁰ на Теофилакт Охридски. Това, разбира се, не е случайно явление, а е обусловено от големите трудности, които съдържат за учените. По тази причина и в настоящите мои проучвания, както и при по-нататъшните ми занимания вероятно на тях ще се отделя повече внимание.

¹² Годините на архиепископската служба, чийто край съвпада по всяка вероятност с края на живота му, са дадени според изследването на P. Gautier. *L' épiscopat de Théophylacte...* — REB, XXI, 1963, p. 162—165 et 169—170.

¹³ Преиздадено напоследък от Ал. Милев. Теофилакт. Климент Охридски. Превод, увод и бележки. С., 1955, и Гръцките жития на Климент Охридски. С., 1966. с. 9—164.

¹⁴ P. Gr. 126, coll. 152—221.

¹⁵ Издадено от S. G. Mercati. *Poesie di Teofilatto di Bulgaria.* — Studi bizantini, I, 1925 p. 184—185.

¹⁶ P. Gr. 124, col. 544₈—21.

¹⁷ Всички тези писма са издадени или преиздадени в P. Gr. 126, coll. 308—557. По-нататък писмата от отделните сборки ще бъдат обозначавани с инициалната буква на издателя — F, M, L и поредния номер в сборката.

Остава да се изчака окончателното проучване и публикуването на едно сравнително по-подробно житие на Наум Охридски, което се намира в Атинската народна библиотека (cod. Athen. 827, ff. 1—24 — служба и ff. 25—47 — житие от 1646 г.) и което Iv. Duǰčev, *Slawische Heilige in der byzantinischen Hagiographie. Südost-Forschungen*, XIX, 1960, S. 77—78 und Anm. 26, първоначално е смятал, че трябва да се припише на Теофилакт Охридски, а не на Димитър Хоматиан, както се допуска, но по-късно в статията си „Пространно гръцко житие и служба на Наум Охридски“ в юбилейния сборник „Константин-Кирил Философ“, София, 1969, с. 278, променя становището си, смятайки за несъмнено, че това произведение трябва да се отдаде на Димитър Хоматиан или на Константин Кавасила, големи църковни писатели и представители на Охридската архиепископия от XIII в.

¹⁸ Вж. съответната книжнина у Ал. Милев. Гръцките жития на Климент Охридски, с. 11 и сл.

¹⁹ Срв. В. Н. Златарски. Легендата за откриване мощите на Тивериуполските мъченици. — I Отчет на Бълг. археол. и-т за 1921 г.. С., 1922, с. 22—37; История на българската държава през средните векове. Т. I. ч. 2, С., 1927. с. 236—238 и др.

²⁰ В научната книжнина се употребяват нерядко и понятията „преписка“, „correspondence“, „ἀλληλογραφία“ за означаване на този вид исторически извори. В същност се касае само за писма, които Теофилакт е писал и изпращал, а не и за писма, които е получавал. Поради това смятам за по-уместно да говоря за „писма“, „lettres“, „ἐπιστολαί“.

Справедливо е да се отбележи, че на руските учени Е. Е. Голубинский²¹, В. Г. Васильевский²² и Ф. Успенский²³ принадлежи приоритетът в използването на „Писмата“ като исторически извор както за църковната, така и за общественно-икономическата и политическата история. След тях обилен материал извлича за своята монография върху Алексий I Комнин френският учен F. Chalandon.²⁴ Отделни монографични изследвания са посветили на „Писмата“ K. Roth,²⁵ D. Xanatalos²⁶. От излезлите напоследък трудове, които използват данните на „Писмата“, трябва да се изтъкне особено този на Г. Г. Литаврин, България и Византия в XI—XII в., Москва, 1960, където тези данни са привлечени в твърде широк размер и са интерпретирани най-задълбочено.

В българската историография „Писмата“ на Теофилакт Охридски са били предмет също на обстойни проучвания, с оглед да се извлече градиво за историята на българския народ под византийска власт. След първите опити на М. Дринов²⁷ и Д. Цухлев²⁸ едно от най-важните проучвания от гледна точка на църковната ни история е било и си остава това на Ив. Снегаров²⁹. За политическата ни и социална история такова изследване е направил В. Н. Златарски с присъщата му широта и задълбоченост.³⁰ В по-ново време друго обстойно изследване на „Писмата“ е извършил у нас Вс. Николаев.³¹ Заслужават споменаване и частичните им използвания в трудовете на Г. Цанкова-Петкова³² и особено обобщителните изложения по отделни въпроси на Д. Ангелов³³. Напоследък специална студия върху „Писмата“ е обнародвал и Ив. Божилов³⁴, в която се е занимал с въпроси за хронологията на някои писма и се е опитал да систематизира в повече или по-малко обобщен вид съдържащите се в тях данни за българската история.

Както показват досегашните изследвания на „Писмата“, сведенията в тях се отнасят до следните въпроси: 1) до административното устройство на българските земи; 2) до общественно-икономическите отношения; 3) до отношението на византийската администрация към българското население и обратно — на българското население към византийската администрация; 4) до дейността на самия Теофилакт Охридски като архиепископ български.

В настоящия труд, който е неразривно свързан с предстоящото ново издание на „Мъченичеството“ и „Писмата“, не е необходимо да се прави обобщение на резултатите от досегашните изследвания на тези два извора, нито да се подлага на преценка работата на отделните изследователи за изясняването, систематизирането и използването на реалитите в тях за представянето на историческата картина на дадената епоха. Трябва да кажа все пак, че може би с едно изключение всички са дали свой принос. Същевременно обаче бих искал да изразя впечатлението си, че работата по проучването по-специално на „Писмата“

²¹ Е. Е. Голубинский. Краткий очерк истории православных церквей (Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валахской). М., 1871. с. 43, 693, 695.

²² В. Г. Васильевский. Византия и Печенеги — Труды. т. I, Спб. 1908, с. 134—149; Материалы для внутренней истории Византийского государства. — ЖМНП, ч. 202. апрель 1879.

²³ Ф. И. Успенский. Образование Второго Болгарского царства. Одесса, 1879; срв. също рецензиите на тази книга от В. Г. Васильевский в ЖМНП, ч. 204, июль 1879, и ч. 204, август 1879, и от М. Дринов. Разбор сочинения Ф. Успенского „Образование Второго Болгарского царства“. Спб., 1881.

²⁴ F. Chalandon. Essai sur le règne d' Alexis Ier Comnène (1081—1118). Paris, 1900.

²⁵ K. Roth. Studie zu den Briefen des Theophylactos Bulgarus. Programm des K. Gymnasiums Ludwigshafen am Rhein, Ludwigshafen a. Rh., 1900.

²⁶ D. A. Xanatalos. Beiträge zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte Makedoniens im Mittelalter, hauptsächlich auf Grund der Briefe des Erzbischofs Theophylaktos von Achrida, Diss. München, 1937.

²⁷ М. Дринов. Исторически преглед на българската църква от самото ѝ начало и до днес. Съчинения. Т. II. С., 1911. с. 3—161.

²⁸ Д. Цухлев. История на българската църква Т. I. С., 1911.

²⁹ Ив. Снегаров. История на Охридската архиепископия (от основаването ѝ до завладяването на Балканския полуостров от турците). Т. I. С., 1924.

³⁰ В. Н. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. II. България под византийско владичество (1018—1187). С., 1934.

³¹ Вс. А. Николаев. Феодални отношения в покорената от Византия България, отразени в писмата на Теофилакт Охридски, архиепископ български. С., 1951.

³² Г. Цанкова-Петкова. Феодалното земевладение в южните и югозападните български земи под византийско владичество. — ИИИ, 8, 1960, с. 280, 281, 283 и др.; За аграрните отношения в средновековна България (XI—XIII в.). С., 1964.

³³ D. Angelov. Die bulgarischen Länder und das bulgarische Volk in den Grenzen des byzantinischen Reiches im XI—XII Jahrhundert (1018—1185) (Sozialökonomische Verhältnisse). — Thirteenth International Congress of Byzantine Studies, Oxford, 1966; Д. Ангелов. История на Византия.³ Т. II. С., 1968. с. 130—131, 161—164 и др.

³⁴ Ив. Божилов. Писмата на Теофилакт Охридски... с. 60—99.

още не е завършена, и особено за българските историци. Това впечатление бих искал да подкрепя тук, в уводните думи, само с няколко показателни примера:

1. Не може да се каже, че въпросът за хронологията на отделните писма е маловажен, а още по-малко, че е приключен вече по задоволителен начин. Този недостатък дава отражение не само върху подреждането им по време, но и върху правилното свързване на фактите и тълкуването на редица текстове, в които има само намеци за събития и предмети. Не е безразлично да се установи например в каква последователност се намират помежду си писмата на Теофилакт Охридски до Йоан Дука (F 2 — L 4 и L 12) и към кое време се отнасят, защото от това ще зависи интерпретацията на съдържанието им, определяне мястото на пребиваване на Йоан Дука и изясняването на неговите служебни функции по отношение на България.³⁵ Съвършено различна ще бъде също интерпретацията на съдържанието на писмото до магистър Йоан Пантехни (M 65) в зависимост от различните датировки — 1107/8 и 1093/4 г.³⁶

2. Друг вид недостатъци са обусловени от недостатъците на досегашните издания, а в някои случаи и на ръкописната традиция. На първо място се касае до установяването на адресатите. Така приемането на Никифор Мелисин за адресат на писма L 5, L 9 и M 71 би поставил един нов въпрос във византологията, а именно дали един кесар, преди и след създаването на титлата севастократор, е могъл да бъде титулуван еднакво с императора, дали е могъл да изпълнява някои функции на императора по издаване на разпореждания и пр.³⁷ Несъмнено също така важно е да се установи дали писма L 6 — L 8, L 16 — L 18, L 20 са адресирани до Йоан Комнин, син на севастократора Исак Комнин, или до неговия брат Константин Комнин, или L 20 е било писано до Йоан Дука.³⁸ От извънредно голяма важност е да се постигне задоволително решение и на повдигнатия от Златарски въпрос за адресата на писмо M 48. Според митрополит Симеон Теофилакт Охридски е наказал българи, според Златарски — епископи, а според Меурсий и Катицић — обучени от Теофилакт Охридски българи, защото от решението на този въпрос зависят и някои изводи относно ролята и значението на този архиепископ в България.³⁹

3. Без да се спирам на други неликвидирани разногласия в досегашните изследвания, свързани с отъждествяване на редица лица, за които става дума в „Писмата“, ще отбележа, че самият им превод и разбирането на буквалния смисъл създават много трудности и предизвикват противоречия. Изказването на Васильевский за по-старите изследвачи, като авторите на латинските преводи, Голубинский и Успенский,⁴⁰ важи и за по-новите, и особено за митрополит Симеон, а именно — в най-интересните за изясняването на икономическите отношения и данъчната система писма езикът на Теофилакт изобилствува „с трудни технически изрази, за които невинаги се намира подходящо тълкуване в речниците“⁴¹, поради което и преводите са несполучливи. Същото се отнася и до термините, които отразяват известни обществени отношения, като например ще посоча *κεφάλαιον*. За митр. Симеон и понятието *δημόσιος* не е ясно,⁴² относно смисъла на *μαστορηοί* разногласията между учените и досега не са стихнали,⁴³ а дори и по осмислянето на такова понятие като *αδλή* има две твърде различни становища.⁴⁴ За различия в превода и разбирането на немалък брой по-големи или по-малки писажии в „Писмата“ от страна на изследователите има достатъчно примери в литературата и в настоящите проучвания.⁴⁵

4. Бих искал да изтъкна още, че и в използването на сведенията на „Писмата“ като историческо градиво съществуват досадни разногласия, за които бих искал да посоча като

³⁵ Срв. по-долу с. 19—23.

³⁶ Срв. по-долу с. 73—74.

³⁷ Срв. по-долу с. 45—46.

³⁸ Срв. по-долу с. 49—51.

³⁹ Срв. по-долу с. 80.

⁴⁰ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 161—164.

⁴¹ Срв. по-долу с. 120—121.

⁴² Срв. по-долу с. 97.

⁴³ Срв. Г. Литаврин. Болгария и Византия... с. 130—131.

⁴⁴ Г. Цанкова-Петкова. Феодалното земевладение... с. 280, го схваща като „стопанство“, докато обикновено то се разбира от учените като „двор“. Срв. Митр. Симеон. Писмата... с. 209; Г. Литаврин. Болгария и Византия... с. 23, 162 и др.

⁴⁵ Примери на различни интерпретации и въобще за трудностите при интерпретацията на Писмата вж. също у R. Katičić. Korespondencija Teofilakta Ohridskog kao izvor za historiju srednjovjekovne Makedonije. — Зборник радова Византолошког института, VIII, 2 (= Mélanges G. Ostrogorsky, II), Београд, 1964, с. 177—188.

примери начина на представяне завладяването на с. Могила от Охридската архиепископия⁴⁶ и различията в представите за владенията на Теофилакт Охридски, респ. на Охридската архиепископия.⁴⁷

5. Една важна, но нерешена по задоволителен начин задача за българските историци преди всичко е да дадат една обективна и убедителна оценка на ролята и значението на дейността на Теофилакт Охридски като български архиепископ. Схващането на Златарски, че византийският император Алексей I Комнин и патриархът Николай II Граматик възложили на Теофилакт мисията „да уреди погърчената вече Охридска архиепископия и да тури здрави основи за ромеизацията на българския народ“⁴⁸, среща сериозни възражения.⁴⁹ Тук ще отбележа само различното становище на изтъкнатия наш църковен историк Ив. Снегаров, който отрежда на Теофилакт Охридски „високо място в българската история, защото, като въздигнал култа на седемте български духовни светила, той е създал един непрекъснат извор, който и досега освежава и подкрепя народностното съзнание на българския народ“.⁵⁰ Като отрича, че има фактическо основание за уличаване на гръцките охридски архиепископи в провеждането на елинизаторска политика, Снегаров определя тяхната политика по следния начин: „Охридските архиепископи-гърци са имали интерес да затвърдят своето положение на автокефални български духовни началници и се стараели да вървят по среден път: нито да притискат националното чувство на негръцкото си паство, нито пък много да се грижат за неговото развитие. Чрез първата мярка те са запазвали инородния характер на паството си, който им е бил необходим като основа на тяхното автокефално положение; чрез втората — българското им паство е оставало в полусъзнание и не е можело да създаде национален църковен въпрос.“⁵¹ Благоприятна оценка на дейността на Теофилакт Охридски като български архиепископ е дал и митрополит Симеон.⁵² Възражения срещу становището на Златарски са направили също П. Ников⁵³, а след това и Ив. Дуйчев⁵⁴ в същия дух, а именно, че по онова време „националното начало“, респ. „националното самосъзнание“, не е имало такова значение, както в по-ново време. В по-новата българска историография се е наложило обаче схващането на Златарски.⁵⁵

Посочените само за пример разногласия и недостатъци в досегашните изследвания, и по-специално на „Писмата“, показват, че е наложително този исторически извор да бъде поставен в центъра на ново изследване. Разбира се, за препоръчване е такова изследване да стане след ново критично издание. Надявам се, че засегнатите само по-горе въпроси ще занимават и мене в бъдеще. Засега първата задача е да се установят и изследват реалиите, които се съдържат в произведенията на Теофилакт Охридски, предстоящи за ново издание в поредицата „Гръцки извори за българската история“.

⁴⁶ Срв. по-долу с. 55—58 и Г. Цанкова-Петкова. За аграрните отношения... с. 52.

⁴⁷ Срв. напр. В. С. Николаев. Феодални отношения... с. 3 и др.; Г. Цанкова-Петкова. Феодални отношения... с. 260; История на България,² т. I, С., 1961, с. 157; Д. Ангелов. История на Византия. Т. II, с. 161.

⁴⁸ В. Златарски. История..., II с. 265. Справедливо е обаче да се отбележи, че Златарски не е нито първият, нито единственият, който застъпва такова становище. Подобно становище е изказал и F. Chalandon. Essai sur le règne... pp. 6 et 20.

⁴⁹ Срв. напр. Д. Зава̀латос. Θεοφιλάκτος Βουλγαρίας καὶ ἡ δράσις αὐτοῦ ἐν Ἀχρίδι, Θεολογία, 16, 1938, с. 228—240, и Р. Катичи́с. Βιογραφικὰ περὶ Θεοφιλάκτου... с. 383 κέξ.

⁵⁰ Ив. Снегаров. История на Охридската архиепископия... с. 204. Снегаров не е ревизирал това свое становище, доколкото ми е известно, и след като промени своето становище относно авторството на така нареченото Пространно житие на Климент Охридски.

⁵¹ Ив. Снегаров. Византийски свидетелства от XI, XII и XIII в. за българския характер на Македония. — Македонски преглед, I, 1925, кн. 5—6, с. 12. В приблизително същия дух се е изказал Снегаров и в рецензията си на труда на Ал. Милев. Теофилакт Охридски. Житие на Климент Охридски. С., 1955, поместена в ИИБИ, 7, 1957, с. 426.

⁵² Митр. Симеон. Писмата... с. XXXIII.

⁵³ П. Ников. Второ българско царство, 1186—1396. С., 1937, с. 12.

⁵⁴ Ив. Дуйчев. Въстанието в 1185 г. и неговата хронология. — ИИБИ, 6, 1956, с. 331.

⁵⁵ П. Мутафчиев. История на българския народ. II С., 1944. с. 6 сл.; Д. Ангелов. Богомилството в България. С., 1947. с. 100, 102; Богомилството в България.³ С., 1969. с. 359, заб. 8; История на България.² I, С., 1961. с. 164; П. Петров в рецензията си за труда на Ал. Милев. Теофилакт. Климент Охридски. С., 1955, поместена в Ипр., XI, 1955, кн. 5, с. 108; Ал. Милев. Теофилакт. Климент Охридски. С., 1955. с. 24; Д. Косев, Хр. Христов и Д. Ангелов. Кратка история на България.² С., 1969. с. 49.

* * *

Това издание беше замислено отначало, когато издаването на средновековни извори за българската история беше под ръководството на проф. Д. Ангелов, като критично издание, което да се направи въз основа на всички известни ръкописи. Този проект почиваше на два важни аргумента: първо, че изданието ще съдържа извънредно ценни за българската история писмени паметници и, второ, че изданието в гръцката серия на колекцията *Patrologiae cursus completus*, t. 126, отдавна се смята за твърде незадоволително. За утвърждаване на необходимостта от критично издание беше извършено тук обнародването „Критично проучване на текста на някои писма на Теофилакт Охридски и Мъченичеството на 15-те тивериуполски мъченици“, издадени в *Patrologia Graeca* изключително само въз основа на изданието у Migne и научната книжнина. След обособяването на нова секция „Извори на българската история“ първоначалният план беше обаче отхвърлен и сега съгласно писмените указания на ръководството на Института за история новото издание трябва да се направи въз основа на изданието на Migne, като се вземат пред вид предложените от мене в споменатата студия поправки на гръцкия текст и без да се прибегва до сравняване с ръкописите

Във връзка с работата по новото издание на някои произведения на Теофилакт Охридски възникнаха редица въпроси, едни от които бих искал да засегна само бегло в уводната част, защото не влизат пряко в кръга на моите задачи, а по други да изкажа подробно мнението си в предварителното „Хронологическо и просопографско изследване на писмата на Теофилакт Охридски“, което се помества също тук и без което не би могло да се пристъпи към най-съществената част на работата — самото издание.

При подготвянето на ново издание на Житието на Климент Охридски има още какво да се желае въпреки многократното му издаване и многобройните изследвания. Бих искал да обърна внимание тук, че и напоследък авторството на Теофилакт Охридски се оспорва от такива видни византинисти като Ив. Снегаров⁵⁶ и P. Gautier⁵⁷, а това е достатъчно, за да даде повод за преразглеждане на този въпрос. Досегашното издание на оригиналния текст не е задоволително от гледна точка на научните изисквания, въпреки че напоследък беше издадено на два пъти от Ал. Милев, както се каза по-горе. Гръцкия текст Милев е взел, както сам отбелязва,⁵⁸ от изданието на Туницкий,⁵⁹ в основата на което е легнал Охридският, наричан още Московски, ръкопис от Лениновия (бившия Румянцев) музей, като са взети пред вид и разночетенията в познатите светогорски ръкописи — Иверският № 382 по каталога на манастира или № 4502 по каталога на Сп. Ламброс,⁶⁰ първият ръкопис от манастира на св. Дионисий под № 274 или под № 3808 на каталога на Ламброс и вторият ръкопис от същия манастир под № 280 или под № 3814 по каталога на Ламброс. При превода обаче Милев е дал в някои случаи предпочитание на невъзприети от Туницкий форми и думи, които е намерил в другите печатни издания, без да внесе съответните промени в гръцкия текст.⁶¹ Това, разбира се, не е правилно, защото в текста трябва да стои това, което се смята за сигурно или по-вероятно, а по-съмнителните разночетения да се отбележат в критичния апарат. Справедлива е и бележката на Снегаров, че при препечатването на гръцкия текст от изданието на Туницкий не е било необходимо да се посочват всички текстови варианти, а само онези, които преводачът смята за по-

⁵⁶ Iv. Snegarov. Les sources sur la vie et l'activité de Clément d'Ochrida. — *Byzantinobulgarica*, I, S. 1962, p. 79—119.

⁵⁷ Срв. рецензията му за книгата на Franz Grivec. Konstantin und Method, Lehrer der Slaven. Wiesbaden, 1960, REB, XXII, 1964, p. 294. Преглед на ръкописите на Пространното житие на Климент Охридски и на различните становища относно неговия автор даде напоследък Ив. Дуйчев, Климент Охридски и неговото дело в научната книжнина, сб. „Климент Охридски. Сборник от статии по случай 1050 години от смъртта му“, София, 1966, с. 415—429.

⁵⁸ Ал. Милев. Гръцките жития на Климент Охридски... с. 74

⁵⁹ Н. Л. Туницкий. Материалы для истории, жизни и деятельности учеников свв. Кирилла и Мефодия. Сергиев Посад, 1918.

⁶⁰ Σπ. Π. Λάμπρος. Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων, I—II, Cambridge, 1895 & 1900.

⁶¹ Срв. напр. с. 88, където превежда *ῥομοθετῶν* като *ῥουθετῶν*, както стои в другите издания, или с. 90⁹⁰, където дава при превода предпочитание на думата *πράξεων*, както стои в другите издания, пред *μίξεων*, както стои в препечатания у него текст.

важни.⁶² И действително критичният апарат е отежнен с много ненужни бележки. Това обаче, което бих искал да подчертая и аз, въпреки че го е направил вече Милев, е, че при едно ново издание е абсолютно необходимо да се вземе пред вид и Ватиканският ръкопис № 1409, който съдържа текста на житието от гл. 4 до 22 със съкращения в гл. 10, 15, 18 и 19, а 16-та и 17-та глави са пропуснати напълно. Правилно отбелязва Милев, че единственото издание на Житието по Ватиканския ръкопис от Лео Алаций през XVII в.⁶³ не може да ни служи като напълно надеждна основа за сравнение независимо от това, че представлява изключителна рядкост. И тъй аз мисля, че Пространното Климентово житие се нуждае все още от едно ново критично издание.

Незадоволително е също изданието на „Мъченичеството на светите 15 свещеномъченици, пострадали в Тивериупол...“. То е известно досега само в един ръкопис, а именно в колекцията на Giacomo Vagossi в Бодлейанската библиотека в Оксфорд, по който е издадено от Финети в P. Gr.⁶⁴ Причина за недостатъците на това издание е до голяма степен самият ръкопис, който изобилствува с грешки, правописни, граматически и текстуални. Така Финети твърди, че често в една двусрична или трисрична дума се срещат по четири-пет грешки, включително ударението и придиханието, и предполага, че писачът не е преписвал ръкописа de visu, а текстът му е бил диктуван. Финети като отличен познавач на гръцкия език и вещ палеограф се е справил успешно с голяма част от грешките, но, както сам признава, е оставил и на бъдещите изследователи доста места за по-сполучливо оправяне. Сега, когато разполагам с фотокопие от същия ръкопис, виждам, че това издание, както всички издания на Migne, страда от общия недостатък — прибързаност.

Съдържайки ценни данни за историята на нашия народ през периода на проникването на християнството и приемането му като официална религия, този паметник е преведен цялостно от митрополит Симеон, без критически апарат и коментар, като притурка към „Писмата на Теофилакт Охридски“,⁶⁵ и частично от М. Соколов⁶⁶, Д. Цухлев⁶⁷, К. Dietrich⁶⁸, В. Н. Златарски⁶⁹. Естествено върху тези преводи са се отразили неблагоприятно и недостатъците на публикувания у Migne текст.

В тексткритичното си изследване ще се спра на неизправните места в изданието от Финети текст и ще се опитам въз основа на фотокопието от ръкописа или на други, палеографични, граматически и логически, основания да ги поправа.⁷⁰

По отношение на текста на стихотворението на Теофилакт Охридски до Никифор Вриеиний няма засега какво повече да се желае, тъй като разполагаме с научно издание на С. Дж. Меркати, което вече посочих.

Откъсът от коментара на Теофилакт Охридски към посланието на ап. Павел до римляните е малък и не е труден за издаване.

* * *

Най-голяма трудност за преиздаване представляват писмата на Теофилакт Охридски. Новото издание би трябвало да бъде по-добро от старото, с което би се и оправдало. Изданието на Migne представлява в същност препечатка на по-старите издания на Меурсий и Ламий, към които Бонифаций Финети е прибавил още 20 писма, открити във Ватикан-

⁶² Ив. Снегаров. Теофилакт Охридски. Житие на Климент Охридски. (Рец.). — ИИИ, 1957, с. 420. Отговор на рецензията на Снегаров Милев е дал в ИИИ, 8, 1960, с. 383—399.

⁶³ L. Allatius. In Roberti Creughtoni apparatus, versionem et notas ad historiam concilii Florentini, scriptam a Silvestro Syropulo de unione inter Graecos et Latinos. Romae, 1665.

⁶⁴ За този ръкопис срв. казаното от Финети в P. Gr. 125, col. 426. cap. XV. Известно съмнение в авторството на Теофилакт Охридски на „Мъченичеството“ е изказал Ив. Снегаров. Срв. I v. S n e g a r o v. Les sources sur la vie... p. 106.

⁶⁵ Митр. Симеон, Писмата... с. 239—269.

⁶⁶ М. Соколов. Из древней истории Болгар. Спб., 1879. с. 242—250.

⁶⁷ Д. Цухлев. История на българската църква. Т. I, с. 191, 193, 251, 258.

⁶⁸ К. Dietrich. Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde. Teil 2, Leipzig, 1912, S. 11.

⁶⁹ В. Златарски. Легендата за откриване мощите на Тивериуполските мъченици, с. 24 и сл. до 27; История на българската държава през средните векове. Т. I, ч. 2, с. 237 и 238.

⁷⁰ Изказвам най-голяма благодарност на проф. Д. Оболенский, който се погрижи да ме снабди с микрофилм от ръкописа, и на проф. Д. Ангелов, по чиято препоръка проф. Оболенский извърши тези услуги.

ската библиотека.⁷¹ Механичното препечатване е станало причина да се допусне несъобразността пет писма да се повтарят, а именно F 1 съвпада с края на L 2, F 2—L 4, M 16—L—21, M 19—L 24 и M 21—26. Писмата са издавани по реда, в който се намират в ръкописите, макар този ред да е нарушаван от хронологическа гледна точка. Вероятно редът ще е бил първоначално хронологически. Най-големият недостатък на досегашните издания на писмата на Теофилакт Охридски се състои в това, че те са изготвени само въз основа на един ръкопис. Според A. Leroy-Molinghen Меурсий е използвал само codex Laurentianus, plut. LIV, cod. XII, Ламий — cod. Laurentianus, plut. X, cod. XIII и Финети по всяка вероятност cod. Vaticanus gr. 432, а не cod. Vaticanus gr. 509, който съдържа същата група писма и е твърде близък до по-горния.⁷² Във връзка с това твърдение на Leroy-Molinghen трябва да се вземе пред вид и мнението на Катичић⁷³, според което Меурсий е използвал cod. Laurentianus LIX, 12, докато за издадените от Финети и Ламий сбирки не може да се определи кои ръкописи са използвали; все пак това са били по негово мнение ватикански ръкописи, които са се различавали напълно от познатите ни кодекси.⁷⁴ Едно издание съгласно съвременните научни изисквания, налага безспорно да се привлекат всички познати ръкописи. Освен споменатите вече известни са още cod. Berolinensis Philippicus 1417, ff. 210—250v, от XVI в., намиращ се в Deutsche Staatsbibliothek, cod. Vossianus, misc. 4, ff. 45—48v, който се пази в Лайденската университетска библиотека, и един ръкопис, заведен под № 2 Fol. Graec., ff. 1—47v в Ръкописния отдел на Унгарската национална библиотека „Széchényi“ (бивша Библиотека на Унгарския национален музей) в Будапеща.⁷⁵ Освен това едно писмо до великия домашник Адриан Комнин се намира в cod. Paris. gr. 1277, но в много по-добро състояние, отколкото издаденото у Migne (L 2a, coll. 505—508),⁷⁶ и друго — до Малешевския епископ Николай в cod. Paris., suppl. 677, ff. 61—62.⁷⁷ Gautier споменава и други неиздадени досега писма на Теофилакт Охридски.⁷⁸ Досега не е направен още и опит да се изследва дали съществува някаква пряка или косвена зависимост между познатите ръкописи и да се установи една stemma codicum.⁷⁹ Друг недостатък на препечатаните у Migne писма е, че към съществуващите в по-ранните издания грешки, произлезли от неразчита-

⁷¹ Срв. P. Gr. 125, coll. 469—470, с. XLII. По-старите издания на Меурсий и Ламий са били събрани във Венецианското издание: Theophylacti archiepiscopi Bulgariae opera, Venetiis, 1758.

⁷² Срв. A. Leroy-Molinghen. Du destinataire de la lettre Finetti I de Théophylacte de Bulgarie. — Byz., XXXVI, 1966, p. 431. Печатна грешка има при означението на Vat. gr. 709 вм. Vat. gr. 509. За описанието на гръцките кодекси във Ватиканската библиотека вж. Bibliothecae Apostolicae Vaticanae codices manu scripti recensiti iussu Pii XI pontificis maximi praeside Johanne Mercati. — Codices Vaticani Graeci, t. II, in Bibliotheca Vaticana, MCMXXXVII, p. 159 et 362.

⁷³ Византијски извори за историју народа Југославије, III, Београд, 1966, с. 260.

⁷⁴ Относно означенията и датировките на споменатите ръкописи съществуват известни разногласия в книжнината. Така напр. cod. Laurent. XIV, XII е означен у Gy. Moravcsik, Byzantinoturcica. I. Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvolker, Berlin, 1958, S. 538, и от P. Катичић. Виз. извори... с. 260, като Laurent. LIX, 12; cod. Laurent. X, 13, е датиран от Gy. Moravcsik. Byzantinoturcica... I, S. 538, и A. Leroy-Molinghen. Prolegomènes à une édition critique des «Lettres» de Théophylacte de Bulgarie ou de l'autorité de la «Patrologie grecque» de Migne, Byz., XIII, 1938, p. 255, в XVI в., докато в статията си „Du destinataire“, p. 433, Leroy-Molinghen го отнася към XV в.; cod. Vat. 432 е според Gy. Moravcsik, l. cit., и Leroy-Molinghen, Du destinataire... p. 433, от XIV в., но в статията си „Prolegomènes“, p. 255 същата авторка го датира в XVI в.

⁷⁵ M. Kubinyi. Libri manuscripti graeci in bibliothecis budapestinensibus asservati. Budapestini, 1956, p. 14—16. Разночтенията на този ръкопис в сравнение с текста на изданието у Migne са отбелязани в ценната също от библиографска гледна точка статия на Г. Г. Литаврин. Будапештская рукопись Феофилакта Болгарского. — ИИИ, 14—15, 1964, с. 511—527.

⁷⁶ Срв. P. Gautier. L'épiscopat de Théophylacte... p. 167.

⁷⁷ Срв. P. Катичић. Виз. извори... с. 260.

⁷⁸ P. Gautier. L'épiscopat de Théophylacte... p. 165, n. 35; Г. Г. Литаврин Будапештская рукопись... с. 513, като се позовава на едно съобщение на Fr. Dölger в BZ, 50, 1957, Heft 2, S. 499, за книгата на E. W. Saunders. A Descriptive Checklist of Selected Manuscripts in the Monasteries of Mount Athos, Microfilmed for the Library of Congress and the International Greek New Testament Project, 1952—53. Washington, Libr. of Congress Photoduplication Service, 1957, пише, че сега са станали достъпни за учените и атонските ръкописи на писмата на Теофилакт Охридски. Под влияние вероятно на Литаврин повтаря същото твърдение и Ив. Божилов. Писмата на Теофилакт Охридски... с. 67. Същото съобщение на Дьолгер не дава да се разбере ясно дали в сбирките от писма, описани от Saunders, се намират и писма на Теофилакт, а при прегледа на същия каталог се установи, че такива писма няма; споменаваните от Дьолгер писма са на Теодор Никейски и други лица; между заснетите ръкописи се намират само такива на теологически произведения на Теофилакт Охридски.

⁷⁹ По въпроса за ръкописната традиция са изказани вече някои предположения от най-общ характер, и то само относно начина на възникването на отделните ръкописни сбирки, без обаче да се разглеждат взаимоотношенията между дошлите до нас ръкописи. Срв. Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства... с. 3; Митр. Симеон, Писмата... с. III; F. Chalandon. Essai sur... p. XXVI; В. Н. Златарски. История... Т. II. С., 1934, с. 349, заб. 1.

нето или погрешното разчитане на някои думи или при печатането, са се прибавили немалко нови печатни грешки, както редица изследователи са забелязали.⁸⁰ Много важно е при това да се има пред вид, че изданието на Migne от 1864 г. е било препечатано покъсно от братя Garnier, които са влошили графичното оформяване на текстовете и са допуснали несравнимо повече и твърде досадни печатни грешки, затрудняващи още повече работата на читателя.⁸¹ Многобройните грешки в досегашните издания са дали повод на почти всички изследователи, които са се занимавали с писмата на Теофилакт Охридски, да направят повече или по-малко предложения за коригиране на отпечатания текст и за възстановяване на текста на първообраза.⁸² Наложителната нужда и неизбежността от ново критично издание на същите писма показва с всичката сериозност споменатата белгийска учена A. Leroü-Molinghen, която даде един фрапантен пример на значителни различия, текстуални и правописни, в текста на две писма на Теофилакт Охридски до Йоан Комнин, сина на севастократора Исак Комнин, в публикацията на Migne, респ. на Ламий (L 8), от една страна, и, от друга страна, в подготвяната от нея въз основа на всички известни ръкописи публикация.⁸³ Но също и наличието на няколко ръкописа, които съдържат по-големи или по-малки различия в текста, създава на свой ред немалки трудности за възстановяване на първообразния текст, особено когато промените в оригинала са извършвани от вещи познавачи на гръцкия език.

Отсъствието на критично издание на писмата на Теофилакт Охридски с изключение на споменатите две писма до Йоан Комнин⁸⁴ се е отразило естествено неблагоприятно и върху направените досега преводи. Така още В. Г. Васильевский отбелязва, че „латинските преводи, направени в XVII в. от издателите на текста на неговата преписка, се оказват в дадените случаи (т. е. в най-интересните писма за икономическите отношения и данъчната система — бел. м. М.) свършено безсмислени и непригодни за нищо“⁸⁵. Той намира и у добрия познавач на гръцкия език Ф. Успенский редица грешки в превода на използвани от него писма.⁸⁶ Митрополит Симеон⁸⁷, Фр. Дьолгер⁸⁸ и др. също са изтъквали трудностите при превеждане на Теофилактовите писма. Все пак извънредно ценната преписка е станала предмет на цялостен превод от страна на първите издатели и Варненския митрополит Симеон⁸⁹ и на частични преводи на цели писма или откъси от тях. Така Васильевский превежда шест от най-важните писма за вътрешната история на Византия:⁹⁰ 1) до паниперсеваст Вриений, царски зет (M 41); 2) до Палеолог (M 70); 3) до севаст кир Йоан, син на севастократора Исак (L 8); 4) до сина на севастократора Исак (L 16); 5) до същия (L 20) и 6) до патриарх Николай (F 4). Leroü-Molinghen дава също превод на преиздадените от нея критично две писма до Йоан Комнин (L 8 и L 13, col. 525C-D).⁹¹ Преводи на цели писма има и у Вс. Николаев, а именно:⁹² 1) до паниперсеваст Никифор Вриений, зетя на царя (M 41); 2) до Ивана, сина на севастократора,⁹³ 3) края на второто писмо до Ивана,

⁸⁰ Срв. Ф. Успенский. Образование Второго Болгарского царства, с. 3; A. Leroü-Molinghen, *Prolégomènes...* p. 253 и др.

⁸¹ В това издание не е означена годината на изданието, но то се познава по следния текст в долния край на заглавната страница: „Apud Garnier Fratres, editores et J.-P. Migne, successores“. Указания за различните печатници, където са били печатани двете издания, се намират на последните страници. Срв. също A. Leroü-Molinghen. *Les deux Jean Taronites de l'Alexiade.* — *Byz.*, 14, 1939, p. 150 p.

⁸² Тези изследователи и техните произведения ще бъдат упоменати в изложението.

⁸³ A. Leroü-Molinghen. *Prolégomènes...* p. 255—261.

⁸⁴ Към изданието на тези две писма вж. критичните бележки на Фр. Дьолгер в *BZ*, 39, 1939, S. 216—217.

⁸⁵ В. Г. Васильевский. Ф. И. Успенский. *Образование Второго Болгарского царства.* Одеса, 1879 (Рец.) — *ЖМНП*, ч. 204, июль 1879, с. 161.

⁸⁶ В. Г. Васильевский. *Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского*, с. 163 и сл.

⁸⁷ Митр. Симеон, *Писмата...* с. IV.

⁸⁸ *BZ*, 39, 1939, S. 216.

⁸⁹ Всеобщо признание са намерили преводът и конъектурите, направени от митрополит Симеон. Срв. A. Leroü-Molinghen, *Les lettres de Théophylacte de Bulgarie.* — *Byz.*, XI, 1936, p. 771; Ив. Дуйчев, *Slavia*, XIII, 1, 1934, p. 124—126; D. A. Xapalatos. *Beiträge zur...* S. 19; Г. Г. Литаврин. *Будапештская рукопись...* с. 512 и др. Писма на митр. Симеон до проф. В. Н. Златарски, които се пазят в архива на Златарски (Научен архив на БАН, фонд № 9), не съдържат повече данни относно работата му върху писмата на Теофилакт Охридски, отколкото самата негова публикация.

⁹⁰ В. Г. Васильевский. *Материалы для внутренней истории Византийского государства.* — *ЖМНП*, ч. 202, апрель 1879, с. 418—431.

⁹¹ *Prolégomènes*, p. 258—261. Към този превод трябва да се вземат пред вид и критичните бележки на Dölger, *BZ*, 39, 1939, S. 217.

⁹² Вс. Николаев. *Феодалните отношения...* с. 205—228

⁹³ Николаев е използвал превода на това писмо от Leroü-Molinghen, но не е взел пред вид уместните бележки на Дьолгер.

сина на севастократора — според Leroу-Molinghen; 4—5) две писма до великия домашник Адриан (М 24 и 30); 6) до хартофилакса (М 35); 7) до Адриана, брат на царя (М 34); 8) до кесаря Мелисин (L 5); 9) до Адриана, брат на царя (М 43).⁹⁴ Значителен брой писма е превел цялостно и Катичић.⁹⁵ 1—4) четири писма до Триадишкия епископ (F 17—19, М 32); 5) до преспанския архонт Макремволита (М 53); 6) наказаните от него българи (М 53); 7) до патриарх Николай (F 4); 8) до Пантехни (F 9); 9) до Семнонския епископ (F 15); 10) до Григорий Каматир (М 6); 11) до Халкедонския епископ Михаил (М 27), 12) до Пелагонийския епископ (L 15). Преводи на отделни пасажи от писмата се срещат у почти всички изследователи, които са ги използвали, но тук бих искал да спомена поне някои от тях, които би трябвало да се имат пред вид: Успенский⁹⁶, М. Дринов⁹⁷, Васильевский⁹⁸, Д. Цухлев⁹⁹, К. Dietrich¹⁰⁰, Ив. Снегаров¹⁰¹, В. Н. Златарски¹⁰², Г. Цанкова-Петкова¹⁰³, Р. Катичић¹⁰⁴. Особено внимание заслужават и частичните преводи на някои писма в Acta Albaniae, направени на латински език.¹⁰⁵

Макар преписката на Теофилакт Охридски да е използвана сравнително често в научната книжнина и да са правени преводи и немалко предложения за изправяне на текста, все пак за подготвянето на ново, критично издание е необходимо още твърде много да се работи. Не е само случайност, струва ми се, че и тридесет години след обявяването на съобщението за такова издание от А. Leroу-Molinghen то не е излязло още на бял свят.¹⁰⁶ За обещаното преди седем години от Gautier издание също няма други известия. Все пак тези изследователи, както и Катичић, който е трябвало да подбере някои писма или откъси от писма за „Византијски извори за историју народа Југославије“, са извършили и публикували редица малки, но извънредно ценни предварителни проучвания върху писмата на Теофилакт Охридски. Настоящите две мои изследвания: 1. Хронологическо и просопографско изследване на писмата на Теофилакт Охридски и 2. Критично проучване на текста на някои писма на Теофилакт Охридски и „Мъченичеството на 15-те тивериуполски мъченици“, издадени в Patrologia Graeca, имат същото предназначение, а именно да допринесат за разрешаването на редица проблеми във връзка с новото издание, което ми е възложено от Института за история. Целта на първото изследване е разглеждането на въпросите, свързани с хронологията на писмата, тъй като те ще бъдат подредени в хронологически ред там, където това е възможно, и разглеждането на въпроси във връзка с адресатите и някои други лица, които се споменават в писмата, тъй като при тях са установени някои грешки и несигурни означения; при тази работа се наложи също нуждата да се спра на интерпретацията на някои писма или на отделни пасажи в писмата. Целта на второто изследване е разглеждането на онези места в писмата, които съм забелязал, че се нуждаят от поправка, като не ще бъдат взимани под внимание случаите, където грешките са предимно печатни и лесно поправими; не ще се спирам и на онези поправки, направени от предшествениците, които приемам като съвсем сигурни, освен ако е необходимо да се подкрепят с допълнителни доводи.¹⁰⁷

⁹⁴ Преводите на Николаев не представляват никакъв принос, тъй като той се е ползувал само от предшествуващите преводи и преди всичко от тези на митр. Симеон.

⁹⁵ Византијски извори за историју народа Југославије, III. с. 302—313, 324—329, 332, 334/5, 339—340, 350—352, 354/5

⁹⁶ Образование Второго Болгарского царства, с. 21—57, и на края на същата книга в частта „Приложения“, с. 11—15.

⁹⁷ М. Дринов. Исторически преглед на българската църква... с. 57, 182/3.

⁹⁸ Вж. рецензията му за книгата на Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 154/5, 159—160, 163/4.

⁹⁹ Д. Цухлев. История на българската църква... с. 874—887, 884—889, 890—903, 1039—1041; Архиепископ Охридски Теофилакт.— Псп., 69, 161—199.

¹⁰⁰ K. Dietrich. Byzantinische Quellen zur Länder- und Völkerkunde, I, S. 108.

¹⁰¹ Ив. Снегаров. История на Охридската архиепископия... с. 66—85, 200—203, 220—225, 236, 292.

¹⁰² В. Н. Златарски. История..., II, с. 255, 257—259, 270—272, 274, 275, 279—284, 295—324, 327, 332—350, 401, 503—515.

¹⁰³ Г. Цанкова-Петкова. Феодалното земевладение... с. 280—281, 295 заб. 1, 298, заб. 5; За аграрните отношения... с. 104 и сл.

¹⁰⁴ Византијски извори за историју народа Југославије, III, с. 262 и сл.

¹⁰⁵ L. de Thalloczy, C. Jireček, F. de Sufflay. Acta et diplomata res Albaniae mediae aetatis illustrantia. Vol. I (344—1343). Vindobonae, 1913. p. 22—24, 26—27.

¹⁰⁶ Институтът за история при БАН се обърна към г-жа А. Мегроу-Molinghen с молба да съобщи кога възнамерява да довърши обявеното от нея критично издание на писмата на Теофилакт Охридски, но досега няма отговор.

¹⁰⁷ Този труд беше предаден за печат през 1970 г., поради което в него не е отразена излязлата по-късно книжнина, но тя ще бъде взета пред вид при работата върху втората част.

Част I

ХРОНОЛОГИЧЕСКО И ПРОСОПОГРАФСКО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПИСМАТА НА ТЕОФИЛАКТ ОХРИДСКИ

F 1 = L 2b — *безименно*

Макар хронологическият ред на писмата в досега издадените сборки да е нарушен, все пак не ще да е случайно, че Ватиканският кодекс 432, както и по всяка вероятност Vatic. gr. 509, който съдържа същата група писма, започва с едно писмо, което по общото мнение на изследователите спада към най-ранните писма на Теофилакт Охридски от времето на служенето му в Охрид като архиепископ български.¹ В ръкописа адресатът на това писмо не е отбелязан, но още Финети е забелязал, че то представлява част от писмо № 2, издадено от Ламий, което е адресирано до великия доместик, а именно крайната част (col. 508₁₆ sqq.), поради което ще я означавам като L 2b. Митрополит Симеон, като сравнява L 2 с другите писма на Теофилакт до великия доместик Адриан — M 24, M 30, M 34 и M 43, идва до заключение, че цялото това писмо поради явната интимност на автора към адресата не може да е било адресирано до Адриан, и допуска, че надписът му „*Τῷ μεγάλῳ δεμεσίῳ*“ е поставен по-късно погрешно от някой преписвач. Той не споделя мнението на Васильевский², че то е било адресирано непременно до някое родствено на императора лице. Gautier в една своя бележка в статията си за Теофилакт Охридски цитира писмо F 1 като адресирано до ретора на реторите.³ Сега, след специалното проучване на A. Leroy-Molinghen⁴ на стила на писмата F 1 и L 2 и на ръкописната традиция въз основа на всички ръкописи, е вън от всякакво съмнение, че L 2 съдържа две писма — първото до великия доместик Адриан Комнин (L 2a) и другото според нея до Теодор от Смирна (L 2b). За установяването на адресата на L 2b Leroy-Molinghen се основава на епитети на адресата в това писмо *φιλοσοφώτατε ἀνθρώπων καὶ χαριέστατε* (col. 309 A) и на епитетите *φιλοσοφώτατου καὶ πανδεξίου*, предназначени изрично за Теодор от Смирна в писмо до проксима Пантехнис (M 59, col. 477 C). Тя предлага адресът *Ἀνώνυμος* да бъде заменен с *Τῷ Συρωναίῳ* или с *Τῷ ἑλάτῳ τῶν φιλοσόφων Συρωναίῳ*. И така според мен въпросът за адресата е получил задоволително решение.

Съдържанието на това писмо представлява оплаквания от новата среда и враждебното отношение на населението към Теофилакт Охридски, поради което желае избавлението си или поне утешение. Основанията за ранното датиране на писмото са, че Теофилакт започва с първите си впечатления от Охрид. Ето защо като *terminus post quem* се поставя времето

¹ Митр. Симеон. Писмата... с. 190: 1091—1092 г.; В. Н. Златарски. История..., II, с. 269: първата година след пристигането на Теофилакт в Охрид, което е станало според него през есента на 1090 г. (пак там, с. 254); D. Xapalatos. Beiträge... S. 21: 1091—1092; P. Gautier. L' évêché de Théophylacte... p. 165, не посочва година; P. Катичић. Виз. извори... с. 263 и 266: 1091—1092, понеже отнася назначението на Теофилакт в Охрид към 1091 г.

² В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 159.

³ P. Gautier. L' évêché de Théophylacte... p. 165, п. 34.

⁴ A. Leroy-Molinghen. Du destinataire... p. 431—437.

на пристигането на Теофилакт в Охрид, което е станало според подробното и задълбочено изследване на Gautier⁵ в началото, преди пролетта, на 1090 г. По-трудно е да се постави по-определено другата хронологическа граница — *terminus ad quem*. Мисля, че датирането на това писмо непременно към първата година от заемането на епископския престол от Теофилакт, както прави това Златарски, е лишено не от вероятност, но от податки в самото писмо или други аргументи. Бих искал само да обърна внимание върху обстоятелството, че то е било писано, след като Теофилакт изпитал доста разочарования и огорчения и след като е направил безуспешни опити да промени отношението на населението в своя полза. При това той си бил изработил вече и известна тактика, поведение, а именно да се издигне над средата и да живее в по-висши духовни сфери.

Според мен това писмо е писано недълго време след пристигането на Теофилакт в Охрид и представлява едно от първите му писма.

L 2a — до великия domestik Адриан Комнин

Вече споменах, че F 1 е свързано в cod. Laurent. X, XIII с друго писмо, адресирано до великия domestik Адриан Комнин (L 2a). Досега и двете писма са датирани еднородно както преди разграничаването им, така и след това към едно и също време.⁶ Основанията за ранното датирание на второто писмо — L 2b — изтъкнах вече по-горе. След разграничаването обаче на двете писма не е обосновавана датировката на първото писмо — L 2a.

Приемам също досегашното становище, че и L 2a е едно от най-ранните писма на Теофилакт, писани от Охрид, като имам пред вид, че неговото съдържание се свежда до същите два момента, както и на L 2b, а именно оплакване от враждебното отношение на населението към него и молба за ходатайство да бъде избавен от това „робство“. По съдържание то се различава съществено от другите писма до великия domestik Адриан (M 24, M 30, M 34, M 43), които ще разгледаме по-нататък. Обстоятелството, че двете писма L 2a и L 2b са свързани и по място в cod. Laurent. X, XIII, е също едно основание, ако и не от решаващо значение, за датирането им към едно време, т. е. наскоро след пристигането на Теофилакт в Охрид.

F 3 — до Махитаря

Според Успенский⁷ към първите писма на Теофилакт от Охрид трябва да се причисли и F 3 с надпис „До Махитаря“. Основанията на този учен са, че и това писмо, както F 1 и L 2 a, е писано по всяка вероятност под влияние на първите впечатления на архиепископа от сношенията му с българите. Катичиѝ се е въздържал от каквото и да е датирание на това писмо.⁸ Според мен Успенский е на прав път, защото от съдържанието на писмото се вижда, че Теофилакт иска да сложи начало на кореспонденцията си със своя приятел, който иначе не ни е познат, но с когото дотогава е бил в непосредствена връзка, а след отиването му в Охрид е останала възможността за общуване само чрез писма. Така разбирам мисълта му: „И тъй не смятай за причина на неписането ми желанието да запазя неразривно единението ми с нещо по-добро, но знай, че колкото по-гясна обич се създава помежду ни чрез все по-вечето разговори, толкова повече ние се привързваме към бога, за което същевременно използвай писмата, и за да кажа нещо от някогашните ни изрази, дарявай ми твоите писма като златна верига, спусната от небето и поемаща нататък изкачващите се по нея.“⁹ Освен това Теофилакт изрично пише, че дотогава не бил се оплакал, затова и не бил получил утешение.¹⁰ Друг аргумент, макар и с относителна стойност, е, че писмото се намира в началото на Ватиканския кодекс.

⁵ P. Gautier. L' épiscopat de Théophylacte... p. 163 et 165.

⁶ Срв. напоследък Р. Катичиѝ. Виз. извори... с. 263, у когото тези писма не са разграничени, и P. Gautier, L' épiscopat de Théophylacte... p. 165, който пръв ги разграничава решително.

⁷ Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства, с. 14—15.

⁸ Р. Катичиѝ. Виз. извори... с. 326.

⁹ Col. 312 С. Преводът е мой. Преводът на митр. Симеон, Писмата... с. 3, п. смисъл и граматически гръпни изменения.

¹⁰ Col. 312: Ἄλλὰ ταῦτα μὲν οὐκ ἔστιν ὅτι μὴ ἀνακλονόμενος, οὐλοῦμαι καὶ παράκλητον ἔσχηκα.

F 6 и L 19 — до Мерментопул

Тези писма са по съдържание подобни на писмото до Махитаря: в тях Теофилакт изразява желанието си и изтъква необходимостта да поддържа писмена връзка с Мерментопул, понеже бил „в плен на господстващата там простотия“¹¹. Успенский¹² отнася и тези писма към ранните писма на Теофилакт, писани от Охрид, а Катичић¹³ ги е оставил недатирани. Приемам становището на Успенский, защото от писмата се вижда, че Мерментопул е бил близък приятел и любим събеседник на Теофилакт в Цариград, с когото той иска да продължи общуването си, но не бил получил от него още нито едно писмо.¹⁴ Писмо F 6 е ново напомнително и малко укорително, поради което смятам, че е писано известно време след L 19. И така и тези писма ще имат за *terminus post quem* годината на назначението на Теофилакт за български архиепископ.

L 27 — до навпактския митрополит Хрисоверг

С това писмо Теофилакт съобщава на навпактския митрополит Хрисоверг за преминала смъртна опасност и за желанието му да отиде в Канинския край при тамошния епископ. Предупреждава го, че няма да пише нищо за брат му Николай, та той сам да се погрижи за него.

Издателите на *Acta Albaniae*¹⁵ датират това писмо към 1092—1107 г., без да посочват основанията си. Катичић¹⁶ го е оставил без никаква датировка. Това писмо ни дава по мое мнение известни податки и основания за сравнително по-определена датировка. На първо място това е споменаването на някаква минала опасност, която е била, изглежда, наистина голяма, а Теофилакт с присъщата на епистографията хиперболичност я е представил още по-голяма. Обстоятелството, че не я е посочил изрично, ме кара да мисля, че тя е била общоизвестна и че не става дума за някакво локално явление от вътрешен характер. Можем да допуснем, че Теофилакт в началото на писмото си напомня на навпактския митрополит за някое от военните събития, които са щели да се развият или са се развили по тези места и не са траели дълго време. В такъв случай би могло да се мисли за опасността от война със сърбите през 1091 г., за експедициите на Алексей I Комнин срещу Вълкан през 1093 и 1094 г., за войната с норманите през 1107—1108 г., както и за преминаването на кръстоносците през тези места през 1096—1097 г. На второ място бих искал да изтъкна отсъствието на каквито и да е оплаквания или намек за затруднения и неприятности, каквито не е пропуснал да отбележи по един или друг начин в по-късните си писма. Освен това от писмото лъха бодър дух и повишено настроение. Последните две съображения ме карат да мисля, че това писмо се отнася по всяка вероятност към първите години от служенето на Теофилакт в България, защото около 1096—1097 г. той се е бил вплел вече в остра борба с бирниците и някои българи, засегнати от разширението на владенията на църквата или по друг начин, а към 1107—1108 г. е бил налегнат и от болест, която е давала неблагоприятно отражение върху неговия дух и настроение. И тъй като за *terminus post quem* бих поставил годината 1091, смятам, че другата крайна граница не е била много по-късна.

M 27 — до Михаил Халкидонски

В това писмо Теофилакт Охридски се оплаква от нарушение на правата му като български архиепископ от страна на цариградския патриарх, който дал разрешение на някой си монах за съграждане на молитвен дом в Кичево. Митрополит Симеон¹⁷ свързва това

¹¹ Col. 533 B: *Ἀνδραποδοθεὶς γὰρ ἐπὶ τῆς ἐνταῦθα τυραννίδος, ὡς εἶκός, ἀμονόας, ...* Преводът на Симеон, пак там, с. 218: „... като се обърнах на скот от царувашката, както се знае, тук простатина, ...“ е неудачен.

¹² Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства... с. 14, заб. 4.

¹³ Р. Катичић. Виз. извори... с. 329 и 355.

¹⁴ Col. 533 B: *Ἐορτή μοι τὰ πρὸς σὲ γράμματα, ..., εἰ δὲ καὶ γράμμασι ἀντιτύχοιμι, τοῦτο ἦδη εορτῶν ἡμῶν εορτή...*

¹⁵ *Acta Albaniae*, p. 23, Nr. 71.

¹⁶ Р. Катичић. Виз. извори... с. 356.

¹⁷ Митр. Симеон. Писмата... с. 120—121.

писмо по време в съгласие с Успенский¹⁸ и Васильевский¹⁹ с писмото до хартофилакса (М 35), който според тях е бил Петър и за когото става дума в М 27. На основание на това отъждествяване Симеон датира писмото към годините 1097—1105, към което време се отнася без съмнение М 35. Катичић²⁰ изтъква, че Михаил Халкидонски е заместил Лъв Халкидонски през 1086 г. и е останал като халкидонски епископ до връщането на Лъв от заточение и възстановяването му като епископ през 1090 г. в резултат на помирителния синод. Според него обаче не е възможно да е било писано тогава това писмо, тъй като по негово мнение Теофилакт е бил назначен за охридски архиепископ едва през 1091 г. Катичић предполага, че то е било писано по-късно, след смъртта на епископ Лъв Халкидонски, когато Михаил може да е станал за втори път халкидонски епископ. Оставил е писмото недатирано.

Датировката на писмото до Михаил Халкидонски от митрополит Симеон е за мен неприемлива не поради това, че почива на едно несигурно отъждествяване на адресата на М 35 с хартофилакса Петър, споменат в писмо М 27, но защото съществуват възможности и съображения за отнасянето му към друго време. Съдържанието на двете писма, М 27 и М 35, не ни дава податки не само за идентифицирането на двамата хартофилакси, но и за сближаването им по време. Споменаването на хартофилакса Петър в писмо М 27 си остава обаче една важна податка за датировка, защото едно разпореждане на патриарх Николай Граматик от 1092 г. е заверено от хартофилаксите Петър и Никита.²¹ Следователно това писмо трябва да се датира около тази година. Като *terminus ante quem* служи помирителният синод, на който заточеният Лъв Халкидонски декларираше своето подчинение по спорните въпроси и бил реабилитиран. Според последните изследвания на V. Grumel²² този синод е станал през второто полугодие на 1092 г., когато и Михаил Халкидонски ще е трябвало да отстъпи мястото си на възстановения Лъв. За *terminus post quem* едва ли би могло да се посочи друго време освен времето на назначаването на Теофилакт за български архиепископ — преди пролетта на 1090 г. И така според мен и това писмо е едно от ранните писма на Теофилакт, писани в Охрид. Възраженията на Катичић срещу такова датиране отпадат благодарение на уточняването на годините на назначението на Теофилакт за български архиепископ и на помирителния синод. Важен аргумент в подкрепа на такава датировка е и обстоятелството, че освен намек за посегателствата на светската власт върху църковните ценности, вършени преди 1082 г.²³ и оплакването от незаконна намеса на патриарха в работите на Охридската архиепископия, няма никакво друго оплакване.

F 2 (= L 4), L 12 — до Йоан Дука, шурей на императора

На сравнително по-точна датировка се подават писмата на Теофилакт Охридски до Йоан Дука, брата на императрица Ирина и внук на Троян, сина на българския цар Иван Владислав (1015—1018). Йоан Дука бил дълги години управител на Драчката тема,²⁴ откъдето действувал успешно против сърбите, а през 1091 г. бил изпратен срещу турския емир Чаха в Мала Азия, където отвоювал редица градове.

¹⁸ Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства, с. 42, заб. 2.

¹⁹ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 330.

²⁰ Р. Катичић. Виз. извори... с. 350.

²¹ Г. А. 'Ράλλης και Μ. Πότλης. Σύνταγμα τῶν θείων και ἐρωῶν κανόνων, т. 5, σ. 62.

²² V. Grumel. Les documents athonits concernant l'affaire de Léon de Chalcedoine. Miscellanea Giovanni Mercati. Vol. III, Città del Vaticano, 1946. p. 121; Я. Н. Любарский. Анна Комнина. Алексиада. М., 1965. с. 501, заб. 491, признава, че датировката на този синод към 1092 г. не противоречи на данните на Алексиадата, но я смята все още за неокончателна; P. Gautier; Le chartophylax Nicéphore. Oeuvre saonique et notice biographique, REB, 27, 1969, p. 161, смята датата 1092 г. за вероятна, но по съображения от титулатурен характер е склонен да отнесе синода към края на 1094 или началото на 1095 г. В рецензията си за труда на D. I. Polemis, The Douka. A contribution to byzantine prosopographie, London, 1968, поместена пак в REB, 27, 1969, p. 342—343, същият автор се определя по-категорично за 1095 г.

²³ За разногласията относно датирането на закона на Алексий I Комнин срещу посегателствата върху църковните имуществата срв. книжнината у G. Ostrogorsky. Geschichte des byzantinischen Staates.³ München, 1963. S. 308, Апп. 2, и по-специално статията на V. Grumel. L'affaire de Léon de Chalcedoine. Le chrysobulle d'Alexis Ier sur les objets sacrés. — Et. Byz., 2, 1949, p. 126 et suiv.

²⁴ За годината на назначаването на Йоан Дука за управител на Драчката тема вж. F. Chalandon. Essai sur le règne, 143, n. 1, и напоследък Я. Любарский, Анна Комнина... с. 538, заб. 800.

В двете писма Теофилакт хвали добродетелите на Йоан Дука, и по-специално добрините му. Той го призовава да покровителствува неговите роднини в родното му място Еврип на о. Евбея, а освен това във второто писмо (L 12) го моли да се застъпи да бъде дадено с. Могила на Охридската църква. За датировката на първото писмо (F 2, L 4) Васильевский се позовава на следния пасаж: „Ты сокрушил головы драконов на воде; ты размножил главу дракона; хотя он и движет еще своим хвостом и кажется живым... Мы теперь посмеваемся над тем, который некогда превозносился выше меры и говорил: „Рукою моею возьму вселенную, изглажу море и всех уничтожу, как оставленные птичьими яйцами.“²⁵ Според Васильевский е съвършено ясно, че това писмо е писано след L 12 и след първите победи на Йоан Дука над Чаха, т. е. в 1092 г. Към това становище са се присъединили и издателите на *Acta Albaniae*²⁶, митр. Симеон²⁷, Ханалатос²⁸. Златарски²⁹, като привежда друг пасаж от края на същото писмо (F 2, L 4), а именно: „Продължавай, прочее, да подражаваш на бога в благодтта, не пожелавай никому никакво зло и бъди благостен към всички, а най-много към помилваните от самото начало, каквито сме ние, на които би сторил велико благодеяние, ако би удостоил с милост нашите роднини в Еврип и ако би доказал на живеещите в Елада, че ти, пансевастът, застъпникът на всички, зачиташ архиепископа повече от всякого другото. И тъй направи радостта ми пълна в лицето на моите роднини, като ги покровителствуваши във всичко“, мисли, че то е било писано, след като Йоан Дука се върнал в столицата през 1093 г., където получил нова длъжност — дука на темата Елада. Gautier³⁰ смята, че не е ясно коя победа има пред вид Теофилакт, когато хвали подвижите на Йоан Дука, дали тази над сръбския княз Бодин през зимата на 1090—1091 г. или над Чаха през лятото на 1091 г.

Относно датировката на второто писмо L 12 споменах вече мнението на Васильевский, че то е предшествувало по време F 2. Златарски³¹ поставя на първо място по време F 2. Gautier³² изтъква, че L 12 е било писано по времето, когато Йоан Дука е бил управител на Драч, основавайки се на следния пасаж: „Certes même maintenant tu ne nous as pas complètement quitté, car quand bien même le soleil descendu du nord se trouve plus au sud, il réchauffe néanmoins et vivifie même les lieux quelque peu éloignés; aussi jouissons-nous, nous aussi, de tes rayons, dans la région de Pélagonia. Mais nous en aurions joui davantage si le village de Mogila, où se trouve une ancienne ferme à nous, avait été donné à la Théotocos par un vénérable sigillion de ta main et si Romanos Straboromanos, qui occupe cette ferme, en avait été chassé par les menaces de mon maître, lui, sa garnison et tous les autres.“ И така това писмо според него е писано преди пролетта на 1091 г., понеже тогава Йоан Дука е бил назначен за велик дука на флотата. Като взима при това пред вид, че Теофилакт го е писал през пролетта, то по негово мнение не остава друга възможност освен да е било писано през пролетта на 1090 г. Той възразява срещу датировката на Златарски към 1093 г.³³, защото е използвал между другото за поддържането на своето твърдение хипотезата, че Йоан Дука е бил управител на България от 1090 до 1091 г. — хипотеза, която, по неговите думи, е била напълно опровергана от N. Bănescu.³⁴ Катичић³⁵ приема датировката на Златарски към 1093 г.

И така, макар и датировките на различните учени да не се различават много по време, все пак по отношение на аргументацията на една или друга датировка има още какво да се желае. Мисля, че всички страдат от недостатъчна обосновааност не само по обективни причини, но и защото въпросът е разглеждан мимоходом. На първо място бих искал да се спра на въпроса за последователността на писмата помежду им, който остава и досега

²⁵ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 325.

²⁶ *Acta Albaniae*, p. 23, Nr. 72.

²⁷ Митр. Симеон. Писмата... с. 194.

²⁸ D. Xanlatos. Beiträge... S. 21.

²⁹ В. Н. Златарски. Наместници-управители на България през царуването на Алексия I Комнин. — *Bsl.*, IV, 1, 1932, с. 139—140.

³⁰ P. Gautier. L'Épiscopat de Théophylacte... p. 163 et suiv.

³¹ В. Златарски. Наместници-управители на България... с. 144.

³² P. Gautier. L'Épiscopat de Théophylacte... p. 164.

³³ В. Н. Златарски. История..., II, с. 255.

³⁴ N. Bănescu. Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie. Bucarest, 1946. p. 156—157.

³⁵ Р. Катичић. Виз. извори... с. 267.

открит, но чието решение би помогнало за интерпретацията на някои пасаж в писмата и оттам за датировката им.

Като имам пред вид порядъка на писмата до един и същи адресат в отделните сбирки, който, общо взето, е хронологически правилен, смятам, че в този случай трябва да се разгледа най-внимателно въпросът, дали има тук нарушение на този порядък, т. е. дали действително L 12 предшествува по време L 4 (= F 2), както твърдят Васильевский и онези, които са възприели неговото мнение.

Приемам интерпретацията на Васильевский на приведения по-горе пасаж от L 4, според която в него става дума за победа на Йоан Дука над Чаха. Би могло, разбира се, да се мисли като Gautier, че в него става дума и за победите му срещу сърбите, но изразите „Ти си строшил главите на змейовете във водата. Ти си смазал главата на дракона“³⁶ (Пс 73, 13—14)³⁷ служат, струва ми се, като известно указание, че става дума за победа, респ. победи, по море. А известно е, че действията срещу Чаха са се водели по море и по суша.³⁷ Интерпретацията на Васильевский става още по-убедителна, като се вземе пред вид и обстоятелството, че по това време Йоан Дука не е бил вече в Драч, а в Гърция. При това мисля, че се касае за началните действия срещу Чаха, когато Йоан Дука с флотата си е бил според Житието на Мелетий Миуполски³⁸ на о. Евбея в пристанището на Еврип, откъдето е предприел действия и срещу въстаналите Карик и Рапсомат, заели — първият о. Крит, а вторият — о. Кипър.³⁹ Теофилакт сам пише в същото писмо, че „драконът“, ако и смазан, все още бил жив и мърдал с опашката си.

За основания на Васильевский за по-ранно датиране на L 12 служат несъмнено приведените от него изрази на Теофилакт в това писмо, в които той изказва задоволството си от това, че Йоан Дука продължава да им върши добрини, а именно: „...удалившийся от нас за грехи наши, ... Божиим устроением ты, может быть, и опять будешь благодетелем Болгарий...“, хотя и ныне ты не совсем нас покинул...“ От тези изрази е обаче трудно да се определи дали писмото е било писано наскоро след напускането на поста в Драч от Йоан Дука или по-късно. По-сериозен аргумент в полза на неговото схващане би могъл да се види по-скоро в цитата, която привежда Gautier, възпроизведец и от мен по-горе, в подкрепа на неговото твърдение, че това писмо е било писано преди Йоан Дука да е бил сменен от поста му в Драч, защото Теофилакт му иска сигилий, с който да се даде с. Могила в Пелагония на църквата, което трудно би могло да се обясни, ако Йоан Дука не е упражнявал власт там. Пребиваването на Йоан Дука някъде на юг по това време Gautier обяснява с някаква временна мисия.

Срещу схващането на Васильевский и при допълнителната аргументация, която може да се използва, говори обаче едно обстоятелство от решаващо значение, а именно и в двете писма става дума Йоан Дука да оказва помощ и закрила на неговите роднини, които са живеели в Еврип на о. Евбея. Това обстоятелство показва, че и в двата случая той се е намирал на едно и също място и е бил облечен с една и съща власт. При това този предмет е основен в L 4, а в L 12 второстепенен, само се споменава, което предполага, че Теофилакт е писал вече по него. Отдалечаването на Йоан Дука „на юг“ не бих могъл да приема с Gautier като негова неизвестна, временна мисия, докато е бил още на поста си в Драч. Пребиваването „на юг“ е същото според мен, както и според Литаврин,⁴⁰ за което става дума и в L 4.

При това положение както у досегашните изследователи, така и тук възниква въпросът, как е могъл Йоан Дука и след назначаването му за велик дука на флотата и заминаването му към Гърция, а по-късно към Мала Азия да упражнява административна власт на територията на Охридската архиепископия. На този въпрос са давани досега различни решения,⁴¹ на които няма да се спирам тук. Бих искал само да отбележа, че от L 12 е съвсем ясно, какво Теофилакт, който едва ли не е знаел съвсем точно нещата, е

³⁶ Митр. Симеон. Писмата... с. 194, е превел „дракон“ с „Ливиатан“, имайки пред вид вероятно еврейския текст, тъй като „ливиатан“, респ. „левиатан“, има по-определено значение на „морско чудовище“.

³⁷ Аппа Сопп. Alexias, IX, 1: II, 28—32, ed. Reifferscheidii.

³⁸ В. Васильевский. Житие св. Мелетия Миуполского. — Православный палестинский сборник, VI, 2, Спб, 1886, с. 27—28, цит. по Ю. Любарский. Алексиада... с. 547, заб. 883.

³⁹ За тези събития срв. и Chalandon. Essai... p. 147—149.

⁴⁰ Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия в XI—XII вв. М., 1960, с. 289—290, заб. 4.

⁴¹ Срв. напр. В. Н. Златарски. Наместници-управители... с. 145; Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия, с. 289, заб. 4; Р. Gautier. L'épiscopat de Théophylacte... p. 164.

гледал на новата длъжност на Йоан Дука като на временна и е очаквал неговото връщане; искането пък на сигилий за с. Могила показва, че Йоан Дука е бил запазил предишната си власт в България или в част от България.

Относно датировката на L 4 изказах вече мнението, че то по всяка вероятност се отнася към времето на първите успешни действия на Йоан Дука срещу Чаха по море, т. е. към 1091—1092 г. Второто писмо е било предизвикано от посегателствата на Роман Стравороман, който се обогатил за сметка на църквата. Понеже нямаме от това време други данни за това лице⁴², то като *terminus ad quem* остава да се допусне годината 1093, когато командването на операциите срещу Чаха било поверено на Константин Даласин.

Все във връзка с датировката на тези две писма бих искал да споделя и някои съществени възражения срещу предлаганите досега датировки. Така например датировката на Златарски към 1093 г. почива на хипотезата, че Йоан Дука, след като се справил с Чаха и въстанията на островите Крит и Кипър, бил назначен за дука на темата Елада и Пелопонес: той отнася L 4 към 1093 преди смъртта на Чаха, а L 12 след нея. Тази хипотеза на Златарски поне по отношение на времето, т. е. за годините 1093 и следващите, е лишена от всякакви податки в писмата (неговата интерпретация на приведените текстове е неубедителна), както и от вероятност дори, защото от L 12 се вижда, че Теофилакт е очаквал връщането на Йоан Дука на своя пост в Драч, за да облагодетелствува България отново, а освен това му иска и сигилий за с. Могила, което, както вече изтъкнах, е само доказателство, че Йоан Дука е бил запазил властта си на тази територия. Мисля, че Gautier използва погрешно израза в писмо L 12: „Сега ни са сладки прелестите на пролетта“, за да направи извода, че това писмо е било писано пролетно време, а като се основава на предположението, че то е било писано, докато Йоан Дука е бил още на служба в Драч, да го отнесе към пролетта на 1090 г. Приведеният израз, както и предшествуваният „Сега разбрахме какво слънце имахме, а го оставихме да залезе“ (прев. мой—М.) имат според мен само преносен смисъл, а именно, че докато Йоан Дука, сравняван със слънцето и прелестите на пролетта, е бил при тях, те не са оценили достатъчно това щастие за тях.

Литаврин⁴³ смята и писмо L 20 (coll. 533 D—536 B), озаглавено *Τῷ σεβαστῷ τοῦ σεβαστοκράτορος*, или както трябва в същност да гласи надписът *Τῷ σεβαστῷ τῷ υἱῷ τοῦ σεβαστοκράτορος*,⁴⁴ за такова, адресирано до Йоан Дука, тъй като и в него се третира същият сюжет (за с. Могила) и понеже Теофилакт наричал своя адресат потомък на „рода Дука“. Досега за адресат на това писмо е бил считан Йоан Комнин, син на севастократора Исак,⁴⁵ или Константин Комнин, брат на Йоан Комнин,⁴⁶ а Катичић⁴⁷ смята, че не може да се реши кому от двамата братя е било изпратено. Тук ще се спра само на въпроса, дали е възможно това писмо да е било изпратено до Йоан Дука.

Същественият аргумент на Литаврин, че адресатът е бил от рода Дука, почива обаче на неприемлива за мен интерпретация, защото съответният текст гласи (coll. 533 D—536 A): „*Καίτοι δίκαιον ἦν μὴ παρὰ τῆς τοῦ εὐσεβοῦς τῶν Λουκῶν γενεᾶς, μηδένα ἄλλον προτιμώτερον τῆς Ἐκκλησίας γίνεσθαι, καὶ ταῦτα ἀρχῆθεν δεολογούσης τοῦ χωρίου.*“ От този пасаж се разбира обаче само, че селото е било отнето по вина на някой от рода Дука,⁴⁸ което съвсем не значи, че писмото е било отправено до същия виновник или до друг от същия род. Вторият аргумент на Литаврин, че сюжетът е бил по един и същи въпрос, а именно за с. Могила, е

⁴² D. Xapalatos, *Beiträge...* S. 58, го отъждествява с великия хетериарх Роман Остракороман, споменат у Zon. XVIII, 19: III, 726₃, ed. Bonn., и Skyl. II, 735—736, 744₂. За него повече данни дава Я. Н. Любарски и Анна Комнина, Алексиада, Москва, 1965, стр. 467, заб. 215, а досега най-пълно е събрал сведенията P. Gautier, *Le dossier d'un haut fonctionnaire d'Alexis Ier Comnène, Manuel Straboromanos*, REB, XXIII, 1965, p. 171—172, който при това посочва и името на друг Роман Стравороман, инженер и архитект, споменат в едно стихотворение на Теодор Продром.

⁴³ Г. Г. Литаврин. България и Византия... с. 289—290, заб. 4.

⁴⁴ Срв. Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства... с. 26, и особено В. Н. Златарски. Наместници-управители... с. 384.

⁴⁵ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 157; Митр. Симеон. Писмата... с. 219; Ив. Божилов. Писмата на Теофилакт Охридски... с. 77. и др.

⁴⁶ В. Н. Златарски. Наместници-управители... с. 371—387; История..., II, с. 325.

⁴⁷ Р. Катичић. Виз. извори... с. 301, заб. 257.

⁴⁸ Така схващат този израз митр. Симеон. Писмата... с. 219. и D. Xapalatos. *Beiträge...* S. 31. Друго разбиране застъпва В. Н. Златарски. Наместници-управители... с. 385, като го превежда по следния начин: „... справедливо било, дето от страна на благочестивия род Дуковци никой друг не се предпочитал пред църквата, която при това отначало владеела селото“, т. е. Дуковци не само нямат вина, но имат заслуги към църквата.

по-скоро аргумент против отъждествяването на адресата на L 20 с този на L 12, защото в едно от двете писма трябваше да има поне някакъв намек, че Теофилакт му е писал вече веднъж или повече пъти по този въпрос и, второ, че по-естествено е Теофилакт да потърси съдействието на повече хора по един и същи въпрос. И така и самият адрес на това писмо „до сина на севастократора“ си остава един аргумент против предположението на Литаврин.

М 24, М 30, М 34 и М 43 — до великия доместик Адриан Комнин,
и М 41 — до Никифор Вриений, зет на императора

Между писмата на Теофилакт Охридски има един голям комплекс от такива, които могат да се поставят сигурно в определени, ако и сравнително широки, хронологически рамки и които се свързват в по-голяма или по-малка степен помежду си по съдържание. Това са писмата, в които Теофилакт пише за своята борба срещу фискалните чиновници и недоволни българи. Ще се спра най-напред на писмата до великия доместик Адриан, брат на императора Алексей I Комнин, и до Никифор Вриений, зетя на императора, защото в тях Теофилакт е изложил най-подробно и конкретно развоя на отношенията между него и неговите противници. По този начин той ни дава възможност да набележим отделните етапи на тази борба, с които са свързани други писма и които благодарение на това могат да бъдат поставени в относителен хронологически ред. Именно затова разглеждам по изключение заедно писма до двама различни адресати. На въпроса за хронологическата последователност на писмата до Адриан Комнин ще се спра по-надолу, а тук само ще спомена, че те са според мен в правилен хронологически ред.

Съдържанието на горните писма се свежда до следните моменти:

Първо, борбата на Теофилакт се свеждала до съпротива срещу финансовите служители (*τοὺς τὰ δημόσια πράττοντας*)⁴⁹, които той нарича „по-скоро разорители, отколкото бирници“, тъй като според неговите думи те смятали божествените закони и царските заповеди за паяжини (М 24). В същност вследствие на по-строгата финансова политика на императора Алексей I Комнин, целяща увеличаване на държавните приходи, и финансовите служители са изпълнявали по-твърдо своите задължения, без да щадят и църквата, която се е ползвала с доста привилегии и данъчни облекчения. Отначалото Теофилакт си служел, и то, както изглежда успешно, с „острието на езика“, с което изрязвал според собствените му думи „нервите на несправедливостта“ (М 41; срв. и М 43).

След известно време обаче борбата излязла извън локалните рамки и се пренесла в столицата. Постъпили оплаквания пред самия император. Той обаче първоначално ги отхвърлил като неоснователни и даже обвинил тъжители в лъжа. Нещо повече, той потвърдил правата на църквата (М 30).

Противниците на Теофилакт не се примирили и подновили оплакванията си вече лично пред императора (М 30 и М 41). Обвиненията, формулирани от един „първомайстор“ — несъмнено бирника Йасит, били представени от българина Лазар, който издирил и други недоволни по една или друга причина от архиепископа, заедно с още един българин, чието име не ни е известно, в Цариград. Те се състояли между другото в това, че архиепископът станал голям богаташ и живеел в приказан разкош според писма М 41 и М 43. В писмо М 43 има обаче указания за по-съществени обвинения, а именно, че църквата ощетявала фиска с увеличаване на своите имоти и на броя на подвластното ѝ зависимо население поради данъчните облекчения. Тази акция постигнала своята цел и очевидно по нареждане от централната власт се пристъпило към разследване на обвиненията (М 30 и М 41).

Най-много бил разтревожен Теофилакт именно от проверката на имотното състояние на църквата и на зависимите хора в имотите ѝ. В същност се касае за едно село — Църкви, което било дадено на църквата в замяна на други имоти, и за едно езеро. Бил изпратен финансов служител, който да извърши проверката и да ревизира данъчните облагания. Този служител действувал решително и безкомпромисно и поради това станал при-

⁴⁹ Погрешно превежда митр. Симеон. Писмата... с. 82, този израз с „обществените служители“. В тази епоха *δημόσιος* като прилагателно добива специфичното значение на „фискален“. Това значение се потвърждава и от следващото назоваване на тези служители *φορολόγους*.

чина Теофилакт да се обърне с тези писма до най-близки на императора, за да ходатайствуват пред него да ограничи или спре действията на бирника.

Сигурните, ако и най-широки хронологически граници на тези писма се определят, първо, от датата на женитбата на Никифор Вриений с Ана Комнина през 1097 г. и, второ, от датата на смъртта на Адриан Комнин през 1105 г.,⁵⁰ като се има, разбира се, пред вид, че данните в тях могат да се отнасят и до по-ранни години.

Що се касае до последователността на писмата до великия доместик Адриан, М 24 се очертава като първо от тях, защото след общите оплаквания от бирниците няма никаква молба за конкретна помощ, както в другите писма. От писмата М 30 и М 34 първото е по-ранно, защото във второто писмо Теофилакт напомня на Адриан Комнин, че в предшестващото писмо му е писал за „черните облаци“, за каквито действително става дума в М 30. В М 43 Теофилакт описва последните действия на Лазар след завръщането му от Цариград, а именно бирникът го изпратил повторно да бунтува селяните на с. Църкви. Това писмо е най-тревожното и показва по-нататъшно развитие на борбата между Теофилакт и бирника. И тъй писмата до Адриан Комнин се намират в правилен хронологичен ред в публикуваната от Меурсий сбирка.

Писмото до Никифор Вриений (М 41) също се намира на подходящо по време място по отношение на писмата до Адриан Комнин, както може да се заключи от съдържанието му.

В първото писмо на Теофилакт до великия доместик Адриан (М 24) главната тема представлява службата на млад зет на Адриан на територията на Охридската архиепископия, която служба той напуснал твърде бързо. Златарски⁵¹ отъждествява този млад управител с Никифор Вриений, съпруга на Ана Комнина, който според него управлявал България от 1098 до края на 1100 или до началото на 1101 г. Следователно и писмото трябва да се датира към 1100—1101 г. Тази датировка е възприел и Ханалатос.⁵² Златарски е изградил своята хипотеза въз основа на следните данни: първо, младият управител е наречен зет (*γαμβρός*) на Адриан Комнин и, второ, той е оприличен в писмото до Григорий Каматир (М 6), където според него също става дума за него, на Ахил, каквото сравнение на Никифор Вриений срещаме и в Алексиадата,⁵³ и най-важното според изследването на родословието на Комнините от Златарски нямало друга възможност. Срещу отъждествяването на споменатия в М 24 млад управител с Никифор Вриений възразява решително N. Bănescu⁵⁴, тъй като Ана Комнина според него сигурно щеше да отбележи тази служба на своя съпруг в многобройните си споменавания за него, а на сравнението с Ахил той гледа като на едно просто съвпадение. Катичић⁵⁵ също не приема предположението на Златарски, защото според него Златарски изхождал от погрешната предпоставка, че темата България в края на XI в. била такава, каквато и през 1018 г., когато била създадена. В същност Златарски, след като се противопоставя на предположението на Успенский⁵⁶, че се касае за Григорий Гавра, който бил сгоден за една от дъщерите на Исак Комнин, се е постарал сериозно да обоснове своята хипотеза с генеалогическото си изследване на рода на Комнините. За съжаление нито Bănescu, нито Катичић са взели отношение към него и поради това не са успели да обезсилят хипотезата на Златарски. Неубедителността на тази хипотеза произтича обаче от обстоятелството, че Златарски не е подкрепил с никакви изворови данни или други изследвания по този въпрос най-важния момент в неговото генеалогическо изследване, а именно, че Адриан Комнин не е имал деца, и по-точно дъщери. Ана Комнина, която ни дава най-подробни сведения както за епохата, така и за рода на Комнините, споменава на няколко места името на Адриан Комнин⁵⁷, но само във връзка с историческите събития, така че няма случай, който може да се сметне за пропуснат за даване на повече сведения. Зонарас също не ни е оставил повече сведения за

⁵⁰ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 322; Митр. Симеон. Писмата... с. 131; Р. Катичић. Виз. извори... с. 273, заб. 57, и др.

⁵¹ В. Н. Златарски. Наместници-управители... с. 147—153 и 395—396; История..., II, с. 257—259.

⁵² D. Hanalatos. Beiträge... S. 20.

⁵³ Anna Comn. Alexias, VII, 2: I, 231₄₋₅.

⁵⁴ N. Bănescu. Les duchés byzantins... p. 157—158.

⁵⁵ Р. Катичић. Виз. извори... с. 339.

⁵⁶ Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства, с. 29, заб. 2.

⁵⁷ Anna Comn. Alexias, III, 4; VII, 1,3; VIII, 4,8; IX, 7: I, 103₁₄₋₁₅, 228₁₉₋₂₁, 237_{6sqq.}; II, 10_{21sqq.}, 22_{14sqq.}, 45_{22sqq.}

Адриан Комнин.⁵⁸ Друга съществена слабост на хипотезата на Златарски е, че не е разгледал всички възможности, сиреч той е пропуснал една възможност, която аз ще разгледам по-долу. Срещу хипотезата на Златарски има и едно друго съображение, а именно, че е трудно да се допусне Алексей I Комнин да е изпратил съпруга на любимата си дъщеря далеч от нея за неопределено време като управител на тема. Пред вид на всички тези слабости и за мен не е приемлива хипотезата на Златарски. Въпросът за идентифициране на младия управител, който се споменава в М 24, остава все още напълно открит, но не и лишен от вероятни възможности за разрешаване. Една възможност, според мен най-вероятната, е да се отъждестви с адресата на писмо М 7, чийто надпис гласи: *Τῷ Πακουριανῷ κνεῖω Γρηγορίῳ, τῷ γαμβρῷ τοῦ μεγάλου δροσυγγαρίου*, защото великият друнгарий, чийто зет е бил адресатът, се отъждествява досега единодушно с най-малкия брат на Алексей Комнин — Никифор,⁵⁹ за когото Ана Комнина пише само това, че след завземането на властта от Алексей Комнин той бил назначен за велик друнгарий на флотата.⁶⁰ Следователно Григорий Пакуриан се явява зет на Адриан Комнин в същия смисъл, както и Никифор Вриений, но първият се среща в писмата на Теофилакт като млад управител в пределите на Охридската архиепископия,⁶¹ комуто архиепископът се е постарал да даде веднага нужните наставления.

При разглеждането на писмата на Теофилакт Охридски, надписани до Григорий Пакуриан, не изключвам възможността те да са били адресирани до Николай Пакуриан, син на великия домашник Григорий Пакуриан, а личното име Григорий да е било поставено по погрешка от втора ръка.⁶²

И така опитът на Златарски да уточни още повече датировката на писмо М 24 се оказва несполучлив.

Ф 4, Ф 13 и М 3 — до патриарха Николай Граматик

Писмо Ф 4 е по всяка вероятност първото писмо на Теофилакт Охридски от Охрид до цариградския патриарх Николай Граматик (1084—1111), както може да се заключи от изказа в началото на писмото: „... от толкова години си (т. е. Теофилакт, бел. м., М.) сключил устни със стражата на мълчанието...“ Това писмо представлява и най-голям исторически интерес. В него Теофилакт Охридски се оплаква от „ругатели“, които не зачитат и свещеноначалстващите, сиреч епископи и архиепископа, и от бирници, които безпощадно събират данъци. „Клирици се събличат и оголват, пише той дословно,⁶³ парици се преброяват и издирват най-точно и земята се измерва по скокове на бълхата...“ При това бирниците взимат „подаръци“. Моли патриарха да ходатайствава пред императора за слагане край на неправдите. От второто писмо (Ф 13) научаваме, че патриархът му е отговорил, давайки му наставления да не се смущава много от това, което става, но да обръща повече внимание на обязаностите си като духовен пастир. С третото писмо (М 3) Теофилакт Охридски съобщава на патриарха, че дал писма на Пелагонийския епископ до него по искане на епископа, за да му открият пътя.

Златарски⁶⁴ свързва първото писмо до патриарха с писмата до Адриан Комнин (М 43) и до Никифор Вриений, зетя на императора (М 41), изтъквайки сходността им по съдържание. На основание на това сходство той датира това писмо и другите две преди 1105 г., т. е. преди смъртта на великия домашник Адриан Комнин. Катичић⁶⁵ не е взел отношение към тази датировка и е оставил първото писмо, което само е включил във „Византиј-

⁵⁸ Z o p a t a s. Annales, XVIII, 21 : 732₂₋₃.

⁵⁹ Срв. Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства, с. 11, заб. 1; Louis Petit. Tyrpikon de Grégoire Pasaourianos pour le monastère de Pétritzos (Baškovo) en Bulgarie, Прилож. към т. 11 на ВВр, 1904, с. X; Ν. Βέης. Αναγνώσεις και κατατάξεις βυζαντινῶν μολυβδοβούλλων. — Διεθνής Ἐφημερίς Νομισματικῆς Ἀρχαιολογίας, 10, 1907, σ. 351, цит. по R. Katičić. Αἱ πρὸς Πακουριανὸς ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοφυλάκτου ἀρχιεπισκόπου Ἀχελίδος. — ΕΕΒΣ, 30, 1960—1961, σ. 390.

⁶⁰ А п п а С о ш п. Alexias, III, 4 : 1, 103₁₅₋₁₆.

⁶¹ Срв. особено писмото с надпис „Τῷ Πακουριανῷ“ (Ф 14).

⁶² Срв. по-долу с. 33—34.

⁶³ P. Gr. 126, col. 316 B.

⁶⁴ В. А. Златарски. История... II, с. 292—293.

⁶⁵ P. Katičić. Виз. извори... с. 326.

ски извори“, недатирано. По мое мнение констатацията на Златарски е съвършено правилна. Данните на това писмо съвпадат по същество напълно с данните на посочените от Златарски писма и следва да се отнесат несъмнено към едно и също време в периода от 1097 до 1105 г., както вече изтъкнахме.

Второто писмо (F 13) е писано естествено не дълго време след първото, а именно след получаването на отговора на патриарха. Третото писмо не съдържа податки за датиране.

М 42 и М 46 — до Йоан Перивлептин

В първото писмо (М 42) Теофилакт Охридски изразява желанието си Йоан Перивлептин да му пише по-често, защото има нужда от утеха и съвети. С второто си писмо се оплаква от „врага“, който не се бил изменил и който покровителствувал българите.

Първото писмо не съдържа конкретни податки за датиране, но то очевидно е предшествувало второто, от което разбираме, че Теофилакт е писал на същия адресат и друг път. Сведението във второто писмо за „врага“, който покровителствувал българите, ни дава обаче достатъчно основание да свържем това писмо по съдържание с писмата от периода 1097—1105 г., където става дума, че един бирник подкрепял българина парик Лазар и го изпращал да бунтува жителите на едно село, несъмнено също българи срещу архиепископа (срв. напр. М 43). Ето защо митр. Симеон (Писмата, с. 143) и Катичиѝ (Виз. извори, с. 283) правилно го отнасят по мое мнение към този период.

М 4, М 23, М 26, М 37 — до Григорий Таронит

Адресът на М 4 в публикацията у Migne гласи: *Τῷ Ταρωνίτῃ προέδρῳ κρείττῳ Γρηγορίῳ*. A. Leroy-Molinghen⁶⁶ е установила обаче, че ръкописът предлага в същност четенето: *Τῷ τοῦ Ταρωνίτου ἀρχιεπίτῳ κρείττῳ Γρηγορίῳ*. Следователно няма и следа от *προέδρῳ*.

Адресът на М 23 е: *Τῷ αὐτῷ*, което означава, че адресатът е същият, както на предшествуващото писмо, т. е. митрополитът на о. Корфу (Керкира). Още Васильевский⁶⁷ обявил категорично този надпис за съвършено погрешен, тъй като от съдържанието на писмото се вижда, че то е било отправено до светско лице, и го свързва с Григорий Таронит, като се основава на сведенията в същото писмо, че адресатът е бил военачалник в Колхида и че се е радвал на големи военни успехи. Митр. Симеон⁶⁸ и Златарски⁶⁹ възприемат становището на Васильевский, а A. Leroy-Molinghen⁷⁰ установява, че флорентинският ръкопис, който е бил използван от Meursius, съдържа друго четене — *τοῦ αὐτοῦ*, което означава само, че това писмо е писано от Теофилакт. Leroy-Molinghen също приема отъждествяването на адресата с Григорий Таронит.

От първите четири писма, които са били писани без съмнение до Григорий Таронит, нас ни интересуват във връзка с подготвяното издание само М 4 и М 23: първото, защото в него е изразено голямото огорчение на Теофилакт от пребиваването му в България, а второто, защото от него научаваме, че Теофилакт вече му е бил писал за онези хора, които са го наскърбявали, „против служителите на ненаситната алчност“, „против враговете на евангелското служене, против служителите на евангелския чин“.

Въпросът с датировката на тези писма е разгледан най-подробно от Adontz.⁷¹ По него са направили ценни допълнения и поправки по-късно A. Leroy-Molinghen⁷² и Fr. Dölger.⁷³ На мен не ми остава нищо друго освен да се позова на тях. В резултат на тези проучвания е установено вече, че М 23 е било писано в началото на 1103 г., когато Григорий Таронит е бил в Колхида. Към по-ранно време ще се отнася М 4, защото, както изтъква

⁶⁶ A. Leroy-Molinghen. Les lettres de Théophylacte de Bulgarie à Grégoire Taronite. — Byz., XI, 2, 1936, p. 591.

⁶⁷ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 329.

⁶⁸ Митр. Симеон. Писмата... с. 80, заб. 1.

⁶⁹ В. Н. Златарски. История, II, с. 507.

⁷⁰ A. Leroy-Molinghen. Les lettres de Théophylacte de Bulgarie à Grégoire Taronite... p. 589.

⁷¹ N. Adontz. L'archevêque Théophylacte et le Taronite. — Byz., XI, 2, 1936, p. 577—588.

⁷² A. Leroy-Molinghen. Les lettres de Théophylacte..

⁷³ BZ, 37, 1937, S. 533—535.

убедително A. Leroy-Molinghen, по това време според адреса на писмото неговата известност все още ще е почивала главно на родствената му връзка с Михаил Таронит, женен за сестра на Александрий I Комнин, протосеваст и протовестиар, а не след дълго и паниперсеваст.⁷⁴ Освен това въпреки многото и твърде големи похвали все пак това писмо не съдържа онези почтителни епитети, които срещаме в другите писма: *ἡ σὴ μεγαλοπρέπεια* (M 23), *μεγαλεπικρατέστατέ μοι ἐν Κυρίῳ υἱὲ καὶ ἀδελφεῖα* (M 26, M 37). Другите две писма — M 26 и M 37 — са били писани преди назначаването на Григорий Таронит за дука на Трапезунт, което според известието на Ана Комнина е станало преди 12-ти индиктион, т. е. преди септември 1103 — септември 1104 г.⁷⁵ В този случай се наблюдава правилен хронологически ред на писмата до Григорий Таронит.

Датировката особено на M 23 ни помага за уточняване на времето на усилените времена на Теофилакт, които ние, общо взето, отнасяме към периода 1097—1105 г.

F 8 — до Йоан Сервлиас

С това писмо Теофилакт Охридски напомня молбата си до Йоан Сервлиас, когато се издаде решение за Воден да го представи на Григорий Таронит и да вземе от него писмо с разпореждания до управителя на Бер.

И до последно време съществуват различия в мненията относно това, дали в писмото става дума за гр. Воден или гр. Видин. Още Успенский⁷⁶ е възпроизвел съответния пасаж от изданието у Migne (col. 321C), като е променил *τῶν Βοδηνῶν* на *τῶν Βυδίνων*, изказвайки предположението, че се касае по всяка вероятност за назначаване на епископ във Видин. Той не е дал при това никаква обосновка на промяната. Симеон си е оставил в превода „Воден“, без да вземе отношение към конъектурата на Успенский.⁷⁷ Adontz⁷⁸ е възприел безрезервно становището на Успенский. Единствено Катичић,⁷⁹ доколкото ми е известно, се е опитал да обоснове поправката на Успенский. Приемайки предположението на Успенский, че в писмото става дума за назначаването на епископ, той изтъква, че Воден не е бил седалище на епархия нито по време на Самуиловото царство, нито под византийска власт и следователно тук трябва да се разбира гр. Видин в един необичаен начин на написване. Той посочва още, че подобно написване има в грамотите на Василий II, с които създава Охридската архиепископия, а именно *Βοδίνη*.⁸⁰ Катичић е взел пред вид обстоятелството, че в същото писмо се споменава за управителя на гр. Бер в Южна Македония, който все пак говори, че тук може да се касае за Воден, но възразява, че против такова разбиране се явява написването с *η*.

Според мен поправката на Успенский, ако не се касае до недоглеждане, е лишена от всякакво основание, защото щом управителят на гр. Бер (Воден) е трябвало да приведе в изпълнение разпореждания във връзка с въпросния град, то очевидно той ще е бил някъде наблизо. Поправката на Успенский е и езиково неправилна, защото името на гр. Видин се пише на гръцки език *Βυδίνη* и в род. падеж прави *τῆς Βυδίνης*, а не *τῶν Βυδίνων*, докато *τῶν Βοδηνῶν* си е съвсем правилна форма от името на гр. Воден — *τὰ Βοδηνά*. Бележката на Катичић за *η*-тата е неуместна, защото *τὰ Βοδηνά* се пише именно с *η*.⁸¹ Предположението на Успенский, че в това писмо става дума вероятно за назначаване на епископ на въпросния град, също не може да се подкрепи нито с податка от писмото, нито с някакво друго съображение, доколкото виждам. По тази причина и това основание, изтъкнато от Катичић в полза на конъектурата на Успенский, отпада. Според мен тук текстът не се нуждае от поправяне.

⁷⁴ А п п а С о м п. Alexias, III, 4: I, 103—10—11.

⁷⁵ Пак там, XII, 7: II, 164^{195qq}.

⁷⁶ Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства, стр. 23, заб. 1.

⁷⁷ Митр. Симеон. Писмата... с. 9.

⁷⁸ N. Adontz. L'archevêque Théophylacte et le Taronite, p. 584.

⁷⁹ Р. Катичић. Виз. извори... с. 331 и заб. 434.

⁸⁰ Срв. изданието у Йорд. Иванов. Български старини из Македония. С., 1931, с. 557; В. Тъпкова-Займова. Гръцки извори за българската история. Т. VI, С., 1964, с. 45, неправилно отнася това име в грамотата към гр. Воден, както ще се види от по-нататъшното разглеждане на гръцките наименования на градовете Видин и Воден. Срв. също Ив. Снегаров. История на Охридската архиепископия. I, с. 82, заб. 1.

⁸¹ Срв. напр. Scyl.-Gedg. Hist. Comp. II, p. 453₁₇ alioque, ed. Vopp.

Относно датировката на това писмо Adontz⁸² пише в съгласие с Успенский, че Йоан Сервлиас бил вече през 1094 г. секретар на императора и затова Теофилакт му е писал, от една страна, а, от друга, че управляващият в Бер е бил Константин Комнин, назначен за дука там през 1091—1092 г. Освен това той свързва по съдържание това писмо с писмото до Таронитопул, скопски дука [L 13], и го датира към 1091—1092 г. Dölger⁸³ в своята рецензия на статията на Adontz решително отхвърля датировката към 1091/2 г., тъй като документът, на който се е подписал Йоан Сервлиас като *γοτάριος τοῦ σεκρέτου τοῦ γενικοῦ*, е от 1109 г.; освен това той обръща внимание, че Adontz смесва Йоан Сервлиас с Леон Сервлиас, който 40 години по-рано е бил натоварен с оправянето на финансовите въпроси и пр. Катичиѝ⁸⁴ също не приема датировката на Adontz и причислява това писмо към групата недатирани писма. В същност това писмо, чийто адресат ни е познат и от други източници,⁸⁵ ни предлага само една опорна точка за датировка, а именно, че Григорий Таронит е заемал висок пост в Цариград, благодарение на който е могъл да дава разпореждания до управителите на темите. Това може да е станало само преди 1103, когато той като трапезундски дука се разбунтувал, защото след няколкогодишното му бунтуване едва ли ще е получил някаква голяма длъжност въпреки твърдението на Ана Комнина, че след освобождаването му от затвора Григорий Таронит се радвал на повече дарове и почести, отколкото преди.⁸⁶

F 7, F 9, M 44, M 47, M 73 — M 75 и L 31 до Михаил Пантехни. M 69 и M 72, а вероятно също M 60—M 62 до проедър и проксим Пантехни

Посочените в заглавието писма носят следните надписи в изданието у Migne: *Τῷ κυρίῳ Μιχαὴλ τῷ Παντέχνῃ* (F 7), *Τῷ Παντέχνῃ* (F 9), *Τῷ ἱατροῦ τοῦ βασιλέως τῷ Παντέχνῃ* (M 44), *Τῷ μαθητῇ αὐτοῦ, τῷ Παντέχνῃ κυρίῳ Μιχαὴλ τῷ ἱατροῦ* (M 47), *Τῷ ἱατροῦ τοῦ βασιλέως κυρίῳ Μιχαὴλ Παντέχνῃ* (M 73—M 75), *Τῷ κυρίῳ Μιχαὴλ τῷ παντέχνῳ* (L 31); *Τῷ προέδρῳ καὶ Προξίμῳ τῷ Παντέχνῃ* (M 59), *Τῷ προέδρῳ τῷ Παντέχνῃ* (M 72). M 60 е без никакъв надпис, а M 61—M 62 са с надпис *Τῷ αὐτῷ*, т. е. имат един и същи адресат с M 60.

Първо, прави впечатление, че ударението на презимето не е установено — в едни случаи то е поставено върху последния слог, а в други — върху предпоследния слог. В Бонското издание на Алексиадата на Ана Комнина е възприета формата *Παντεχνής*,⁸⁷ т. е. както гласи съответното прилагателно. Смятам, че е по-правилно ударението да се постави върху предпоследния слог *Παντέχνης*, защото в гръцки език, когато от едно прилагателно се образува име, ударението се прехвърля обикновено напред, като напр. *λάμπρος* от *λαμπρός*, *τραῦλος* от *τραυλός*, *Εὐάνθης* от *εὐανθής*, *Καλλιγένης* от *καλλιγενής* и т. н.⁸⁸

Още от първото писмо (F 7) личи, че Теофилакт е бил вече в преписка с Михаил Пантехни. В публикуваните писма той се оплаква, че обществените и църковните работи му създават много грижи и неприятности: „стрелят“ го от Главиница, Видин и Сланица (F 7), охридчани не го зачитат (F 9), постъпили са оплаквания срещу него пред императора (M 44), обвинявали го в сребролюбие (M 73). В M 47 Теофилакт дава съвети на Михаил Пантехни във връзка с назначаването му за придворен лекар. Основната тема на M 73 представлява неизпълнено обещание на Михаил Пантехни да го посети. С писмата си M 74 и 75 Теофилакт го моли да му пише, а с L 31 го утешава по повод смъртта на Йоан Пантехни, негов баща или брат.⁸⁹

⁸² N. Adontz. L'archevêque Théophylacte et le Taronite, p. 586.

⁸³ BZ, 37, 1937, S. 534.

⁸⁴ Р. Катичиѝ. Виз. извори... с. 330—331 и заб. 432.

⁸⁵ Срв. за тях V. Laurent. Les Bulles Métriques dans la Sigillographie Byzantine. — *Ελληνικά*, VII, 1934, p. 291.

⁸⁶ Anna Comn. Alexias, XII, 7: II, 165₂₄₋₂₇; общо за историята на този род срв. N. Adontz. Les Taronites à Byzance. — *Byz.*, XI/1, 1936, p. 21—42.

⁸⁷ Anna Comn. Alexias, XV, 11: II, 306₈. За отбелязване е, че в МЕЕ под същата дума е възприета формата *Παντεχνής*, което показва, както в същност се вижда и от други примери, че в съвременния гръцки език този принцип не се спазва. Нарушенията на принципа са започнали обаче много по-рано, както показва нашият случай.

⁸⁸ Срв. W. Paré — G. Benseler. Wörterbuch der griechischen Eigennamen. 3 Graz, 1911, und Nachdruck 1959, S. XVI—XVII.

⁸⁹ По въпроса за родствената връзка между Михаил и Йоан Пантехни В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 324, мисли че Михаил е бил син на Йоан, без да посочва основанията си.

От друг характер са писмата до проедра Пантехни: с М 59 Теофилакт го моли да ходатайствува и помага на лице, което му изпраща; с М 72 го утешава, понеже го подтискали скърби; със същата тема са изпълнени и писмата М 60 — М 62, като в тях Теофилакт му посочва за утешение собствените си злочестини.

Писмото F 9 не съдържа в адреса собственото име на адресата, но то се отнася почти единодушно от учените към Михаил Пантехни, очевидно понеже по-голямата част от писмата на Теофилакт Охридски са отправени до него. Успенский,⁹⁰ а след него Васильевский⁹¹, Diehl⁹², смятат, че всички тези писма с изключение на М 60 — М 62 са били писани до Михаил Пантехни. Митр. Симеон⁹³, като приема това становище, прибавя към същата група писма и М 60 — М 62. Катичић⁹⁴ е проявил по-голяма предпазливост и пише, че не е ясно при наличието на различни надписи дали се касае за две или три лица, като се вземе пред вид и магистъра Йоан Пантехни, до когото с адресирано писмо М 65.

И според мен писмо F 9 е било писано до Михаил Пантехни, защото в него Теофилакт изразява пак оплаквания, както и в F 7 и М 44, докато темата на писмата до проедра Пантехни е друга. Изпускането на личното име си обяснявам с това, че това писмо идва съвсем наскоро, само през едно писмо, след първото писмо до Михаил Пантехни (F 7). Освен това бих искал да споделя тук впечатлението си, че F 9 представлява в този си вид по всяка вероятност само откъс от писмо от рода на откъсите от писма на Теофилакт, каквито намираме в споменатия ръкопис в Лайденската университетска библиотека. Това впечатление добивам от обстоятелството, че писмото започва съвсем направо с оплакванията.

Не мога обаче да се съглася, че адресатът на писмата М 59 и М 72 — проедър Пантехни, е тъждествен с Михаил Пантехни, първо, защото от М 72 се вижда, че адресатът има нужда от утешение поради налегналите го скърби, каквато тема не се среща в безспорните писма до Михаил Пантехни, и, второ, защото титлата проксим, независимо дали е от военната кариера⁹⁵ или от духовната йерархия⁹⁶, както допускам в случая⁹⁷, е несъвместима с лекарската професия на Михаил Пантехни. Не се изменя положението от наличието на лице Михаил Пантехни с титла *πρόεδρος*,⁹⁸ защото тази титла по това време е била само почетна и е могла да се носи от повече лица едновременно,⁹⁹ а освен това е била носена и от духовни лица.¹⁰⁰

Определянето на адресата на М 60 и следващите две писма е свързано с тази трудност, че изданието у Migne с техническото си оформление, където на мястото на адреса е поставено многоточие, не дава указание за връзка по отношение на адресата с предшестващото писмо (М 59), надписано до проедра и проксима Пантехни. Въпреки това мисля, че митр. Симеон правилно е отнесъл тези писма до адресата на М 59, при все че основанията му са свършено неубедителни.¹⁰¹ Така например неприемливо е твърдението на митр. Симеон въз основа на израза „светлейши мой о Господе сине“ в писмата М 60 и М 61, че адресатът им непременно трябва да с бил ученик на Теофилакт, какъвто е бил Михаил Пантехни, защото, както е известно, с този израз си служи, първо, едно духовно

⁹⁰ Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства. Приложение IV: Указатель к письмам Теофилакта, с. 27—28.

⁹¹ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 324.

⁹² Ch. Diehl. De la signification du titre de „proèdre“ à Byzance, Mélanges G. Schlumberger, I, 1924, p. 116.

⁹³ Митр. Симеон. Писмата... с. 144, заб. 1.

⁹⁴ Р. Катичић. Виз. извори... с. 329—330, заб. 427. Относно адресата на F 9 на с. 332, заб. 437, той пише, че не се знае за кое лице се касае, а в таблицата на писмата на с. 360 е посочил като негов адресат Михаил Пантехни.

⁹⁵ Срв. C. Porph. De cerum., II, 52: 716₁₈, ed. Bonn.

⁹⁶ Срв. Du Saige. Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis, s. v. В писмо L 13, col. 525 B, Теофилакт пише, че бил писал на проксима да му изпрати клирик, което също е указание за службата на проксима в църковната йерархия.

⁹⁷ Имам пред вид възможността това писмо да е било писано до Константин Пантехни, за когото знаем, че е бил Пловдивски митрополит и от което е запазено едно „Описание на лов на яребици и зайци“. Срв. K. K. G. H. Geschichte der byzantinischen Litteratur². München, 1897. S. 474.

⁹⁸ Един оловен печат на това лице е публикуван от G. Schlumberger. Sigillographie de l'Empire byzantin. Paris, 1884, p. 687.

⁹⁹ Срв. Ch. Diehl. De la signification du titre de „proèdre“, p. 105—117. Окачествяването на Михаил Пантехни като протопроедър и бележките на митр. Симеон. Писмата... с. 144, за службата му като такъв са погрешни.

¹⁰⁰ Срв. G. Schlumberger. Sigillographie, p. 408.

¹⁰¹ Митр. Симеон. Писмата... с. 160.

лице към друго духовно лице, което е подстригано от първото в монашески сан, т. е. духовен баща към духовно чедо, и, второ, духовно лице към светско лице изобщо. Също така неубедително е твърдението на митр. Симеон, че изразът от края на писмо М 62: „ни то да ти стане нужда от лекарства ... каквито са ония на любовта, която езикът ти е възпял“ ни дава основание да отъждествим адресата с Михаил Пантехни, защото нито самият митр. Симеон другаде в труда си, нито Du Cange (вероятно се има пред вид Коментара му за Михаил Пантехни към Алексиадата на Ана Комнина) споменават, че Михаил Пантехни се занимавал с поезия, както той твърди. По мое мнение отъждествяването на адресатите става вероятно по други съображения, а именно: 1) като се има пред вид, че на няколко места писма до едно и също лице следват едно след друго, като напр. М 38 и М 39, М 56 и М 57, М 63 и М 64, М 73—М 75, уместно е да се изследва, дали и тук нямаме такъв случай; 2) в М 60 и М 61, както и в М 72 Теофилакт се обръща към адресата с изречение: „*ὑπέροχαιπρόε μοι ἐν Κυρίῳ νίε*“ и 3) в М 60, М 61 и М 72 има една обща тема: адресатът не е в добро положение и Теофилакт го утешава със своето лошо положение. И тъй приемам отъждествяването на адресата на М 60 — М 62 с този на М 59 и М 72, т. е. с проедра и проксима Пантехни, но не и с Михаил Пантехни, както прави това митр. Симеон.

Въпросът с датирването на разглежданите писма предлага също редица затруднения. Взимайки повод от ранното датирване на F 9 от Успенский¹⁰², ще се спра найнапред на писмата до Михаил Пантехни.

Успенский смята F 9 за едно от ранните писма на Теофилакт, писани от Охрид, защото в него Теофилакт е изразил единствено презрителното си отношение към охридчани, което е станало според Успенский под влияние на първите му впечатления, както в L 2a, L 2b, F 3 и др. Златарски¹⁰³ споделя това схващане на Успенский. Катичић¹⁰⁴ не е изразил мнението си относно времето на написването на това писмо, но го е причислил към недатираните. За F 7 Успенский¹⁰⁵ мисли, че е било писано към 1107—1108 г., тъй като в него става дума за болестта му, за която Теофилакт пише и в М 55, както и в други писма, произхождащи от това време. Издателите на Acta Albaniae¹⁰⁶ възразяват срещу такава датировка и смятат, че писмото е било писано преди това до Китърския епископ (F 11) и много по-рано от писмото до преспанския управител Макремволиита (М 53), където също се говори за заболяване на Теофилакт; те са поставили като хронологически граници на това писмо годините 1092—1105. Златарски споделя схващането на Успенский.¹⁰⁷ Катичић¹⁰⁸ изтъква, че болестта на Теофилакт не може да служи за основа дори на приблизителна датировка и го е оставил недатирано. Писмата М 44 и М 47 са датирани от митр. Симеон¹⁰⁹ към 1097—1105 г., т. е. към периода, когато Теофилакт Охридски е имал мъчнотии с бирника Йасит, българина Лазар и др. Катичић¹¹⁰, който предава само съдържанието на М 44, възприема датировката на това писмо, предложена от митр. Симеон. Накрая ще спомена още, че Успенский¹¹¹ отнася и М 73 към годините 1107—1108, когато според него Теофилакт се бил преселил в Солун.

Бих искал да обърна внимание върху обстоятелството, че една част от писмата съдържат в надписа длъжността на Михаил Пантехни — царски лекар (М 44, М 47, М 73 — М 75), а други — не (F 7, F 9 и L 31). На основата само на това различие, разбира се, не би могла да се изгради някаква хипотеза, като се има пред вид, че надписите в много случаи са били поставяни по-късно. В този случай обаче това различие съвпада с един факт, който показва, че то не е случайно, а именно, че в първата група писма високото положение на адресата като царски лекар е намерило пряко или косвено отражение в тях, докато във втората група няма никакъв намек за него. Ето защо мисля, че това са действително две различни по време групи писма. От писмо М 44 научаваме, че Теофилакт Охридски се е бил вече вплел доста сериозно в борба с „псетата“, както нарича своите неприятели,

¹⁰² Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства, с. 14—15, заб. 4.

¹⁰³ В. Златарски. История..., II, с. 270—271.

¹⁰⁴ Р. Катичић. Виз. извори... с. 332.

¹⁰⁵ Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства, с. 54.

¹⁰⁶ Acta Albaniae, p. 22, Nr. 69.

¹⁰⁷ В. Н. Златарски. История..., II, с. 346—347.

¹⁰⁸ Р. Катичић. Виз. извори... с. 329, заб. 426.

¹⁰⁹ Митр. Симеон. Писмата... с. 144, заб. 1.

¹¹⁰ Р. Катичић. Виз. извори... с. 283.

¹¹¹ Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства, с. 55, заб. 3.

които донесли на императора своите оплаквания и срещу които Теофилакт направил изложение. Това състояние на нещата отговаря на третия етап от борбата, според както я очертахме въз основа на писмата до Адриан Комнин и Никифор Вриений, императорския зет.¹¹² Освен това същото писмо се сближава по съдържание и с писмото до Григорий Таронит (М 23), от което научаваме, че Теофилакт писал и нему против ония, които го наскърбяват, „против служителите на ненаситната алчност, против враговете на евангелското служене, против злосторниците на християнския чин“¹¹³. И тъй аз бих стеснил хронологическите граници за написването на това писмо между 1097 и 1103 г. Митр. Симеон¹¹⁴ смята, че писмо М 47 предхожда по време М 44, защото в последното се говори за Михаил Пантехни като за царски лекар вече, докато в М 47 Теофилакт се обръща към него като към новоназначен. Това е така, но тогава възниква друг въпрос, а именно защо Теофилакт, след като е изразил в първото си писмо разочарованието си от дворцовата среда и самия император, ще си позволи да нарече същия император в следващото си писмо до същия адресат „справедлив“ (*dikaios*) и ще възлага на него толкова надежди. При това положение, струва ми се, се налага да се потърси друго обяснение. Едно такова обяснение би могло да бъде, че в интервала между М 44 и М 47 Теофилакт е изживял разочарование от императора, а именно, като е дал слух на неговите врагове, за което пише в други свои писма. И тъй поне засега смятам, че в този случай няма нарушение на хронологическия ред по отношение на тези две писма.

За датировката на М 73 към 1107—1108 г. Успенский има пред вид несъмнено и обстоятелството, че това писмо, както и следващите две до Михаил Пантехни се намират на края на публикуваната от Meursius сбирка. В това отношение той е взел, разбира се, една правилна насока. Не е приемливо обаче твърдението му, че е било писано от Солун, тъй като не е доказал, че през тези години Теофилакт се е бил оттеглил там. Относно датировката на това писмо бих искал да изтъкна едно друго обстоятелство, а именно: Теофилакт Охридски пише на Михаил Пантехни, че хората смятали, какво той всеки ден брой с крини жълтици. С това той очевидно прави намек на обвиненията на неговите противници пред императора, че бил забогатял прекомерно и живеел в разкош, за които става дума в М 41 и М 43. Тук обаче той не се брани срещу тях, нито иска защита от адресата, което показва, че времето на тези обвинения е минало отдавна. Освен това става дума за парици на църквата, които били скрити от Влахернит¹¹⁵, а ние познаваме вече едно лице на име Симеон Влахернит, който представил на един църковен събор през 1102 г. в Цариград доклад по нареждане на претора и анаграфевса на Тракия, Македония, Волеро, Стримон и Солун за злоупотребления на харистикариите.¹¹⁶ Този доклад-акт се намира в гръцкия ръкопис на Охридската митрополия от XIII в.¹¹⁷ Допускайки идентичността на тези две лица,¹¹⁸ ние добиваме още едно основание за датирането на това писмо след 1102 г. От друга страна, писмото до Григорий Таронит (М 23),¹¹⁹ което съдържа оплаквания на Теофилакт от още неизживяни огорчения, ни дава възможност да преместим *terminus post quem* след 1103 г. Тъй като в писмото става въпрос за обещание на Михаил Пантехни да посети Теофилакт Охридски, натрапва се мисълта, че Михаил Пантехин е бил някъде наблизо и би могло да се допусне с известна вероятност, че това е било по времето на продължителното пребивание на Алексий I Комнин по тези краища през 1105—1106 г., през зимата на 1106—1107 г., когато се е занимавал с провеждане на мерки за защитата на западната граница на империята или по време на похода му против Боемунд през 1107—1108 г.

Писмата М 74 и М 75, които не представляват за нас исторически интерес, са писани наскоро след това, защото съдържат известна връзка в същия порядък.

¹¹² Срв. по-горе с. 23.

¹¹³ Митр. Симеон. Писмата... с. 79.

¹¹⁴ Митр. Симеон. Писмата... с. 144.

¹¹⁵ Приемам схващането на митр. Симеон. Писмата... стр. 178, а не това на Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства, с. 56, според което париците се били скрили от Влахернита. При използване на това сведение трябва да се има пред вид, че е казано иронически.

¹¹⁶ Ф. И. Успенский. Мнения и постановления Константинопольских поместных соборов XI—XII вв. о раздаче церковных имуществ (харистикарии), — ИРАИК, V, 1900, с. 41—42; Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия... с. 124.

¹¹⁷ Ф. Успенский. Мнения и постановления... с. 1—2.

¹¹⁸ За други лица със същото фамилно име — Влахернит вж. Г. Г. Литаврин, Болгария и Византия... с. 137—138, заб. 218.

¹¹⁹ Вж. по-горе с. 26—27.

Вече изтъкнах съображението си за по-ранното датиране на F 7 и F 9 в сравнение с писмата, публикувани от Meursius. Сега бих искал да прибавя, че те не ще са били между първите писма, защото в F 7 съобщава, че към „неизказаните“ му и „безутешни“ „служебни грижи са се притуряли първите неприятности с подведомствения му клир. И така склонен съм да ги отнеса за по-голяма сигурност към годините преди 1100 г.

Времето на написване на L 31 се определя, първо, от датировката на писмо M 65, адресирано до Йоан Пантехни, тъй като в L 31 става дума за смъртта му, и второ, от податката, че Михаил Пантехни е притежавал по това време власт. Следователно M 65 ни насочва към едно време след 1094 г.,¹²⁰ а споменатата податка L 31 към 1097—1105 г., когато Михаил Пантехни е бил вече царски лекар.

От писмата до проедра и проксима Пантехни единствено M 61 съдържа известна податка за датиране, а именно съобщението, че братът на Теофилакт Охридски щял да разкаже устно на Пантехни за неговите злочестини. Следователно братът на Теофилакт е ходил в Цариград. От друга страна Теофилакт прави намек на адресата да разкаже и на други неговите злочестини, от което може да се заключи, че писмото е било писано през усилените години на борба с финансовите чиновници за запазването на правата и имотите на Охридската архиепископия. За пътувания на брата на Теофилакт Охридски в Цариград по негови работи става дума още в писмата до хартофилакса (M 35), до учителя на Великата църква (M 36), до главния лекар Николай Каликъл (M 38 и M 39) и до учителя на Великата църква Никита (L 3), които всички се отнасят до периода 1097—1105 г.¹²¹ Следователно и писмо M 61 ще е било писано по всяка вероятност по това време.

F 14 -- до Пакуриан, M 7 — до Григорий Пакуриан, зет на великия друнгарий,
и M 25—до севаста Николай Пакуриан

Между писмата на Теофилакт Охридски едно носи надпис „*Τῷ Πακουριανῷ*“ (F 14) друго — „*Τῷ Πακουριανῷ κνρίῳ Γρηγορίῳ, τῷ γαμβρῷ τοῦ μεγάλου δρογγαρίου*“ (M 7) и трето — „*Τῷ σεβαστῷ Πακουριανῷ*“ (M 25).

Както се вижда, и тук имаме колебание в ударението на фамилното име. Това колебание се среща и в другите извори, но още *Béns*¹²² е изтъкнал, че е по-правилно да се възприеме ударението върху предпоследната сричка, както се среща в Типика, даден от Григорий Пакуриан на Бачковския манастир.¹²³

В писмо F 14 Теофилакт изразява крайното си презрение към „тези варвари“, всред които е попаднал. Освен това призовава адресата да нареди на „фискалния Вриарий“ да не посяга върху правата на църквата. Писмото M 7 е отправено до младия управител Григорий Пакуриан, комуто Теофилакт дава наставления от какви принципи да се ръководи при упражняването на властта си. Напомня му да бъде човеколюбив към всички и особено към духовенството. В M 25 става дума за някаква грешка на адресата, за която той се разкайвал. Теофилакт го съветва да се стреми към запазване на любовта и единството между хората.

Въпросът за уточняване или отъждествяване на адресатите на тези писма е бил вече предмет на изследване и дискусии. Относно отъждествяването, на Григорий Пакуриан, зетя на великия друнгарий (M 7), с великия domestik, което застъпва Успенский,¹²⁴ опровержението на Васильевский¹²⁵ е напълно убедително и възприето от следващите изследователи с някои изключения.¹²⁶ Относно адресата на F 14 Успенский¹²⁷ е отбелязал, че се касае за сина на domestика Григорий Пакуриан, без да дава каквото и да е обяснение. На това становище застава и Васильевский,¹²⁸ но затова, защото го свързва с адресата на

¹²⁰ Вж. по долу с. 73—74.

¹²¹ Пътуванията на брата на Теофилакт Охридски, за които се споменава в писмата до берския дука Константин (M 62) и до Григорий Каматир (M 71), не са били до Цариград.

¹²² *N. Béns. 'Αγαπώσις καὶ κατατάξις Βυζαντινῶν μολυβδοβούλων.* с. 352.

¹²³ Срв. и R. Katičič, *Αἱ πρὸς Πακουριανὸς ἐπιστολαί.* с. 387, σημ. 2.

¹²⁴ Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства, с. 11, заб. 1.

¹²⁵ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 159—160.

¹²⁶ Срв. за тях у R. Katičič, *Αἱ πρὸς Πακουριανὸς ἐπιστολαί.* с. 390.

¹²⁷ Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства, с. 14, заб. 1.

¹²⁸ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 160—161.

М7. Златарски¹²⁹ се присъединява към това становище. Катичић¹³⁰ също приема, че адресатът на F 14 е Григорий Пакуриан, но смята, че не е възможно да се уточни роднинската му връзка с великия доместик. По отношение на личността на Григорий Пакуриан, зетя на императора, всички изследователи с изключение може би само на Катичић, начина с Du Sange¹³¹, смятат, че е бил син на великия доместик със същото име, паднал убит през 1087 г. в сражение с печенезите. Що се касае до неговата служба, Васильевский изтъква, че той ще е бил управител — дука на неголяма област. В подкрепа на това твърдение той указва на един оловен печат, публикуван от Mordtmann¹³² с надпис: „Γρηγόριος σεβαστὸς καὶ δοῦξ ὁ Πακουριανός“. Златарски¹³³ пише, че той е бил бирник в България. Към мнението на Васильевский се връща Катичић.¹³⁴ За адресата на M 25 е вече общо прието, че той е бил Николай Пакуриан. Първ Успенский¹³⁵ посочва, че в cod. Vatic. 509, pars II, fol. 349, надписът гласи: „τῷ σεβαστῷ τῷ Πακουριανῷ, υἱῷ (fortasse τῷ — Uspenskij) Νικολάω“, а в cod. 432 — „Πακουριανῷ καὶ Νικολάω“.¹³⁶ Това четене се потвърждава също от Будапещенския¹³⁷ и Берлинския ръкопис, а надписът трябва да се напише при ново издание, мисля, както гласи в Берлинския ръкопис: „Τῷ σεβαστῷ τῷ Πακουριανῷ κυρίῳ Νικολάω“. За този Николай Пакуриан Успенский,¹³⁸ след него и Васильевский¹³⁹ смятат също, че е бил син на великия доместик Григорий Пакуриан, без да се обосновават.

При това състояние на въпроса за адресатите на трите писма Катичић¹⁴⁰ в своето специално изследване върху тях, а по-късно може би по-уверено¹⁴¹ допуска и възможността всички да са били писани до едно лице, а именно до Николай Пакуриан, защото, както е изтъквано неведнъж от разни изследователи, надписите на писмата не са винаги достоверни. Той не е разгледал обаче писмата от тази гледна точка и се задоволява в края на краищата със старите установки.

Допирните точки на трите писма са: 1) че адресатите са млади хора, на които Теофилакт Охридски е счел за нужно да даде известни съвети, разбира се, не без оглед на ползата, която биха могли в даден случай да му принесат, и 2) че ги титулува с „*πανεβαστοτος*“. Заедно с това има обаче и разграничаващи ги елементи: първият е бил финансов служител — бирник (F 14), вторият — управител (M 7), а за службата на третия (M 25) няма никаква податка; освен това към първия си служи с обръщението „*πανεβαστέ μοι ἐν Κυρίῳ υἱέ*“, към втория с „*πανεβαστε*“, а към третия с „*πανεβαστέ μου υἱέ*“, което не ще да е случайно, като се има пред вид последователността на Теофилакт при употребата на тези обръщания, доколкото можем да съдим от публикуваните писма.¹⁴² Особено внимание заслужава при това фактът, че освен отсъствието на връзка по съдържание между писмата F 14 и M 7 не е направена и формална връзка, т. е. те се явяват като първи писма без предшествуваща кореспонденция, и само от M 25 се разбира, че то е било предшествувано от друга преписка. След тази съпоставка и при липсата на други сведения за тези Пакуриановци отъждествяването на адресатите на първите две писма не може да бъде представяно повече от една вероятност. Отъждествяването и на трите адресата засега ми се струва още по-малко вероятно при наличието на печат на дука Григорий Пакуриан, различните надписи на писмата и другите разграничителни признаци, които посочих по-горе.

При разглеждането на писмата до великия доместик Адриан Комнин свързах младия управител, за който става дума в писмото M 24, с Григорий Пакуриан, като същевре-

¹²⁹ В. Н. Златарски. История..., II, с. 270—271.

¹³⁰ R. Katičić. *Ai prós Pakourianós épistolai*, σ. 396.

¹³¹ Du Sange. Comment. in Alexiadem, II, 447 — ed. Bonn.

¹³² A. V. Mordtmann. *Περί βυζαντινῶν μολυβδοσφύλλων*. — *Ἑλλην. Φιλολ. Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, 7, 1872, σ. 79.

¹³³ В. А. Златарски. История..., II, с. 270.

¹³⁴ Р. Катичић. Виз. извори... с. 332—333, заб. 440. В статията си *Ai prós Pakourianós épistolai*, σ. 394, той го причислява към управителите — дукове на България.

¹³⁵ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 11, заб. 1.

¹³⁶ В същност в Р. Г. 126. col. 409, се касае за пропуск, както се вижда от заб. 36 под същата колона.

¹³⁷ Срв. Г. Г. Литаврин. Будапещтская рукопись... с. 527 и заб. 2.

¹³⁸ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 11, заб. 1.

¹³⁹ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 159.

¹⁴⁰ R. Katičić. *Ai prós Pakourianós épistolai*, σ. 397.

¹⁴¹ Р. Катичић. Виз. извори... с. 349, заб. 529.

¹⁴² Срв. напр. писмата до Михаил Пантехни M 75 и L 31, до Григорий Таронит M 23 и M 37.

менно допусна известна, ако и по-малка възможност да се касае за Николай Пакуриан.¹⁴⁸ Във втория случай грехът на Николай Пакуриан, за който Теофилакт пише в М 25, може да се обясни със следния израз от писмо М 24: „Една част от хората само е наскърбил пансевастът, а именно ония, които му служиха вярно, които не само бяха лишени от придобивки, но и изразходваха онова, което имаха по-рано...“ (прев. мой, М.).¹⁴⁴ В такъв случай М 25 ще трябва да се отнесе към времето, когато Николай Пакуриан е бил напуснал вече България, поради което и Теофилакт не е писал нищо за неговото служебно положение.

В съответствие с изложените мисли би трябвало да се приеме и предположението на Васильевский, че М 7 предхожда по време F 14.

Относно определянето на родствената връзка на тези млади потомци на рода Пакуриани, респ. на Николай Пакуриан, с известния велик domestik Григорий Пакуриан, а именно като негови синове, мисля, че известна резервираност, каквато проявява Катичиѝ, е уместна, като се има пред вид, че в Типика на Бачковския манастир не се споменава нищо за деца на великия domestik, въпреки че се дават сведения за неговите роднини. От друга страна вероятността, че са били негови синове, се налага от високото им положение, което са заемали не без връзка със заслугите на великия domestik.

По датировката на писмата досега не са изказани и догадки. Катичиѝ е означил всички като недатирани. Ако за М 7 и М 25 ние трябва да се задоволим с повече или по-малко вероятни предположения, то за F 14 може да се каже нещо съвсем положително. Писмо F 14 ни дава податката, че Теофилакт е започнал много сериозно да противодействува на посегателствата на „фискалния Вриарий“ — Йасит върху правата на Охридската архиепископия, т. е. това е началото на борбата му, преди тя да бъде пренесена пред императора. С оглед на това би могло да се определи като горна хронологическа граница годината 1103, като се вземе пред вид писмото до Григорий Таронит (М 23).¹⁴⁵ Все около това време, т. е. времето на написването на F 14, трябва да е било писано и писмото М 7. В духа на изложените по-горе разисквания относно възможността за отъждествяване на адресата на М 25 с Николай Пакуриан и с младия управител, за който става дума в М 24, следва, че писмото М 25 трябва да произхожда от по-късно време в сравнение с М 7 и да стои в правилен хронологически ред по отношение на М 24.

М 35 — до хартофилакса

Това писмо има надпис: „*Τῷ хартоφύλακι*“, т. е. не съдържа името на адресата. С него Теофилакт съобщава на хартофилакса, че поради голямата нужда, в която изпаднал, изпраща брата си посред зима в Цариград, за да издействува мерки срещу „отстъпника“ и „обесника“, т. е. бирника, който го принуждавал да напусне селото Църкви; моли го за съдействие.

Успенский¹⁴⁶, а след него Васильевский¹⁴⁷ и митр. Симеон¹⁴⁸ смятат, че този адресат е бил хартофилакът Петър. Единствено митр. Симеон се е опитал да обоснове това мнение по следния начин: Теофилакт Охридски е кореспондирал с двама хартофилакси — Никифор (F 10, М 5, М 69, L 22) и Никита (М 28).¹⁴⁹ Освен тях от това време — 1092 г. ни е известен още един хартофилакс на име Петър, който заедно с хартофилакса Никифор е заверил една заповед на патриарха Николай Граматик. С този хартофилакс Петър Теофилакт Охридски е бил също в преписка, както се вижда от писмо М 27. Хартофилакът Никифор, който се споменава в синодалното помирително решение по делото на Лъв Халкидонски, датирано напоследък, както вече споменах, от Grmel към 1092 г., не фигурира обаче в заверката на патриаршеското разпореждане от 1092 г., следователно ще е бил уволнен преди това, а на негово място повишен референдарият дякон Никита. Тъй като между двамата хартофилакси Петър и Никита първият е бил старшият, заради това митр. Симеон

¹⁴³ Срв. по-горе с. 25.

¹⁴⁴ P. Gr., 126, col. 408 A.

¹⁴⁵ Срв. по-горе с. 27.

¹⁴⁶ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 42, заб. 2.

¹⁴⁷ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 330.

¹⁴⁸ Митр. Симеон. Писмата... с. 121—122.

¹⁴⁹ У Митр. Симеон. Писмата... с. 221, е допусната печатна грешка: Никита вм. Никифор.

допуска, че Теофилакт ще се е отнесъл до него. Това умозаключение съдържа известна вероятност за правдивост, но не по-малко вероятно е също, че Теофилакт Охридски е могъл да се обърне и към по-младия по служба Никита, ако му е бил по-близък, още повече, че ние имаме друго писмо до хартофилакса Никита (М 28), преди той да е бил злепоставен пред императора. От друга страна, относително честата преписка на Теофилакт Охридски с хартофилакса Никифор, едно от писмата до когото се отнася към годините 1107—1108, ме карат да мисля за още една, може би не последна възможност писмото М 35 да е било писано по-рано до него. И тъй по мое мнение е невъзможно да се направи един шо-годе сигурен извод относно адресата на това писмо. Не мога да се съглася с мнението на Васильевский, че „по крайней мере одно из писем, имеющих простое надписание „хартофилаксу“, должно принадлежать Петру (см. например Meurs. 35)“, защото ние сигурно не притежаваме всички писма на Теофилакт Охридски.

Датировката на това писмо, както предлага митр. Симеон¹⁵⁰ и приемат Златарски¹⁵¹ и Катичий¹⁵², към 1097—1105 г. е напълно приемлива, защото се свързва по съдържание с писмата до великия domestik Адриан, Никифор Вриений, императорския зет, и др. Бих искал само да добавя, че в него е отразен онзи момент, когато след оплакването на охридчани пред императора се е пристъпило към census на имотите и хората на Охридската архиепископия.

М 9, L 3 и М 36 — до учителя на Великата църква Никита и L 32 — до Никита Политис

Първото писмо (М 9) е адресирано до „*Τῷ διδασκάλῳ κυρίῳ Νικήτῃ, τῷ Σεβρῶν*“, второто (L 3) — до „*Τῷ διδασκάλῳ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας κυρῷ Νικήτῃ τῷ τῶν Σεβρῶν*“, третото (М 36) — до „*Τῷ διδασκάλῳ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας*“ и четвъртото (L 32) — до „*Τῷ κυρίῳ Νικήτῃ τῷ Πολίτῃ*“. В М 9 Теофилакт Охридски само загатва за мъчнотиите си и го моли да му помогне със силата на словото си; иначе пише за лошите отношения между хората. В L 3 той пише вече много тревожно за своите „трагедии“, като за подробности го препраща към писмата си до великия domestik и началника по прошенията. В М 36 тревожните призиви за помощ стигат до най-голяма сила. В писмото си до Никита Политис го моли да въздействува на Главинишкия епископ, който против волята си приел да стане епископ.

Първите три писма са дали повод за дискусия относно адресата им, но и по датировката им има още какво да се желае. А. Павлов¹⁵³ смята, че техният адресат е бил Ираклийски митрополит, който е живял и работил през последната четвърт на XI в. за разлика от друг негов съименник, който е бил Ираклийски митрополит през втората половина на XIII в. Павлов изтъква, че първият митрополит Никита прибавял във всички свои съчинения *ὁ Σεβρῶν* и като дякон, и като учител на Великата църква, и след като заел сана на Ираклийски митрополит, което означавало според него, че бил родом от Серес. В отзива си за тази статия на Павлов Е. Kurtz¹⁵⁴ посочва някои съображения, които го карат да мисли и за възможността да е имало през XI—XII в. двама души митрополити на име Никита — единият Ираклийски и другият Серски. Друго мнение е изказал J. Sickenberger¹⁵⁵, а именно, че Никита като дякон и учител при църквата „Света София“ е бил в преписка с Теофилакт Охридски, а след това е станал митрополит Ираклийски; прибавките към името му *ὁ τοῦ Σεβρῶν* или *Νικήτας τοῦ Σεβρῶν* свидетелствували само за тесни връзки със Серския митрополит. Издателите на Acta Albaniae¹⁵⁶ приемат мнението на Павлов, че Никита е произхождал от Серес. Митр. Симеон¹⁵⁷ го смята за Серски епископ.

Посочените различия в мненията се дължат безспорно на недостатъците на ръкописната традиция, както и на съвсем оскъдните данни за съответните лица. Все пак бих искал

¹⁵⁰ Срв. митр. Симеон. Писмата... с. 222.

¹⁵¹ В. Н. Златарски. История..., II, с. 288.

¹⁵² Р. Катичий. Виз. извори... с. 359.

¹⁵³ А. Павлов. Канонические ответы Никиты, митрополита Ираклийского (XI—XII в.) в их первоначальном виде и в позднейшей переработке Матфея Властаря (XIV в.), ВВр., II, 1895, с. 164 и сл.

¹⁵⁴ ВЗ, 5, 1896, S. 249.

¹⁵⁵ J. Sickenberger. Die Lukaskatene des Niketas von Herakleia. Leipzig, 1902, цит. според отзива на С. Weymann в ВЗ, 11, 1902, S. 624—625.

¹⁵⁶ Acta Albaniae, p. 23, Nr. 70.

¹⁵⁷ Митр. Симеон. Писмата... с. 54 и 192.

да изтъкна едно важно възражение на Kurtz, а именно, че един надпис на славянски ръкопис от Румянцевия музей (сега Ленингов), приведен от Павлов, гласи: тѣкъ въкрѣтъцѣ зѣ-те словѣ стго Грнгоріа бгослова чтомнх мнтѣполанта [н]раклнскаго курр Никиты, лнепсѣа жѣ мнтѣполанта Сѣрскаго. Друг подобен надпис на гръцки език на ръкопис в Атинската народна библиотека е приведен също от Павлов.¹⁵⁸ С оглед на тези данни Gautier¹⁵⁹ определя несъмнено адресата на М 9 като племенник на серския епископ. Мисля, че това мнение при наличните данни е най-вероятно.

Издателите на Acta Albaniae¹⁶⁰ свързват писмо М 9 по съдържание и време с писмото до Никита Политис (L 32), висш църковен сановник, при когото е бил изпратен Главишкият епископ, и го датират следователно към 1092—1106 г.¹⁶¹ Друго мнение за датировката на това писмо не е изказвано, доколкото ми е известно. Второто писмо (L 3) съдържа по-конкретни податки за датиране, а именно Теофилакт Охридски пише, че за облекчаване на неговите „големи страдания“ се отнесъл до великия domestik Адриан Комнин и началника на прошенията с писма, които изпратил по своя брат. Въз основа на тези податки митр. Симеон правилно го е отнесъл към периода 1097—1105 г.¹⁶² Тъй като от писмо М 9 се вижда, че Теофилакт Охридски не е осведомявал Никита за своите работи, но допуска, че ги знае от други източници поради интереса му към неговата съдба, то и това писмо би трябвало да се отнесе към същия период, но по-рано от L 3. Пак през същия период, но най-късно в сравнение с другите две писма ще е било писано М 36.

За датировката на писмото до Никита Политис (L 32) издателите на Acta Albaniae не са посочили основанията си, но тя, както отбелязва Катичић,¹⁶³ съвпада почти с целия период, към който принадлежат публикуваните у Migne писма. Мисля, че Катичић е постъпил правилно, като го е оставил недатирано.

М 19 (=L 24), М 21 (=L 26) и L 33 — до Анем

В първото писмо Теофилакт изразява радостта си от пристигането на Анем в България, защото се надява на неговата закрила. С второто писмо (М 21) споделя мъката си, че живее от толкова години далеч от „страните на мъдростта“ всред простите българи. От L 33 научаваме, че Анем се намирал в съседна област, поради което Теофилакт тъгува.

Мисля, че Катичић¹⁶⁴ правилно е определил личното име на Анем — Николай, което се споменава в М 19. По-трудно е да се отъждестви фамилното име с това на Анемадите, за което пише Ана Комнина в кн. XII на Алексиадата, както изтъква още Васильевский.¹⁶⁵

Относно времето на написването на второто писмо (М 21) Успенский¹⁶⁶ смята, че то принадлежи към първите писма на Теофилакт от Охрид. За същото писмо митр. Симеон¹⁶⁷ мисли, че е било писано доста години, след като Теофилакт е бил поел архиепископската катедра. Катичић¹⁶⁸ е причислил двете първи писма (М 19 и М 21) към групата на недатираните писма. В същност М 19 ни дава известни опорни точки за една приблизителна датировка, а именно: 1) Анем е бил изпратен на някакъв пост в България, когато „строителят на крепости събаряше всичко на окаяните хора, а катепанът и пръстта пресяваше. Имаше и трети...“¹⁶⁹ и 2) злините са засегнали и самия архиепископ. Пред вид на тези данни, както и пред вид на указанието на Теофилакт в М 21, че е бил прекарал вече доста години в България, мисля, че имаме основание да отнесем първото писмо към едно време, когато Алексей Комнин е започнал укрепителните

¹⁵⁸ А. Павлов, Канонические ответы Никиты... с. 165, заб. 1.

¹⁵⁹ P. Gautier. L. évêque de Théophylacte... p. 168.

¹⁶⁰ Acta Albaniae, p. 23, Nr. 70.

¹⁶¹ Срв. и D. Xanatalatos. Beiträge... S. 20.

¹⁶² Митр. Симеон. Писмата... с. 193.

¹⁶³ Р. Катичић. Виз. изв... с. 358, заб. 576.

¹⁶⁴ Р. Катичић. Виз. извори... с. 345, заб. 503.

¹⁶⁵ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 321. Срв. също митр. Симеон. Писмата... с. 69, заб. 1, и с. 224, и Катичић. Виз. извори... с. 345, заб. 503.

¹⁶⁶ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства... с. 14.

¹⁶⁷ Митр. Симеон. Писмата... с. 73, заб. 2.

¹⁶⁸ Р. Катичић. Виз. извори... с. 345 и 346.

¹⁶⁹ Преводът е мой. Гръцкият текст на второто изречение още не е установен, поради което го оставям засега непреведен.

работи в западните краища на империята, и то пред пристигането му там през есента на 1105 г. със същата цел, иначе оплакванията на Теофилакт би трябвало да бъдат насочени срещу него. Все около това време, но малко по-късно ще е писано и второто писмо. Още по-късно ще е писано писмо L 33, защото в него става дума вече за отдалечаване на Анем в съседна област. Иначе последното писмо не съдържа никакви податки за датиране.

Относно службата на Анем в България митр. Симеон изказва предположението, че тя ще е била висока, и то по-висока от тази на катепана.¹⁷⁰ Катичић¹⁷¹ също счита, че е бил висш административен чиновник. Златарски¹⁷² не определя неговата служба. Бих искал да отбележа обаче, че Теофилакт не е отправил никакво по-почтително обръщение към Анем, както прави това обикновено към висши административни служители, от които очаква някаква помощ. Липсват и обичайните наставления. В писмата M 21 и L 33 главният предмет представляват приятелските им и духовни връзки и интереси. Даже в M 19 няма конкретни оплаквания и искания за конкретна помощ с изключение на това, че го моли да помогне на Константин Хирсфакт за построяването на църковен приют за бедни, както се вижда от допълнението в L 24. Всичко това ме кара да мисля, че Анем е могъл да бъде служител и в църковното ведомство, а подкрепата, която е могъл да оказва на притеснявания народ, е могла да се основава на неговия авторитет като църковен служител.

M 38, M 39, M 56 и M 57 — до главния лекар Николай Каликъл

В писмата M 38 и M 39 става дума за отиването на брата на Теофилакт Охридски в Цариград, за да иска помощ срещу „фискалния джелатин“, т. е. срещу бирника Йасит, заради който е напуснал Охрид и е отишъл в Пелагония, но и там не е могъл да намери спокойствие. С писмото M 56 иска съдействие за запазване на селото Църкви на архиепископията. От писмото M 57 научаваме, че Николай Каликъл се отнесъл благосклонно към молбата на Теофилакт Охридски, която му бил отправил несъмнено с писмо M 56; с това писмо му иска медицински книги.

При първите две писма, които следват едно след друго в сбирката на Флорентинския кодекс XII, ми се вижда странно, че по една и съща задача при едно и също ходене на брата на Теофилакт Охридски в Цариград има две писма до едно и също лице. Ето защо мисля, че не е изключено едно от двете писма или по-скоро второто да е било изпратено до друго лице.

За отиването на брата на Теофилакт Охридски в Цариград става дума и в писма M 35 и M 36 от съседните писма освен в M 61 и L 3. От друга страна, за пребиваването си в Пелагония Теофилакт пише в писма M 41 и M 43. Това обстоятелство, както и общата тема на писмата около M 33 и M 39, които се отнасят, общо взето, към периода 1097—1105 г., ни дава основание да смятаме, че те са в правилен хронологически ред, и възможност да определим по-точно към кой етап от развоя на въпросните събития се отнасят първите писма до Николай Каликли, а именно към времето, когато българинът Лазар заедно с друг българин изнесли обвиненията си срещу архиепископа лично пред императора и с това успели да го лишат от благосклонното отношение на императора.¹⁷³

Митр. Симеон¹⁷⁴, като разглежда писмо M 56 във връзка с предшествуващото го писмо M 55 и следващите писма, пише, че „Това неволно напускане на епархията навярно станало, защото Боемунд беше завладял Дебър при нахлуването си във византийската империя от октомври 1107 до септември 1108 г.“. Златарски¹⁷⁵ изтъква връзката на това писмо по предмет с писмо M 63, писано до управителя на Вардарската област Константин Дука, който бил назначен за такъв през 1105 г., и следователно го отнася към малко по-ранно време, а именно годините 1105—1106. Катичић¹⁷⁶ се придържа о датировката на митр. Симеон.

Първо, трябва да се отбележи, че паралелът, който прави Златарски с M 63, е напълно уместен. От друга страна, в сравнение с писмата до Адриан Комнин и Никифор Вриений,

¹⁷⁰ Митр. Симеон Писмата... с. 69—70.

¹⁷¹ Р. Катичић. Виз. извори... с. 345, заб. 503.

¹⁷² В. Н. Златарски История..., II, с. 271.

¹⁷³ За датировката у Р. Катичић Виз. извори... с. 282 и 359.

¹⁷⁴ Митр. Симеон Писмата... с. 169—170.

¹⁷⁵ В. Златарски История..., II, с. 277 и 279.

¹⁷⁶ Р. Катичић. Виз. извори... с. 322 и заб. 382.

зет на императора, съдържанието на М 56 показва по-нататъшно развитие на борбата за с. Църкви, а именно след като било възложено на финансов служител да ревизира положението в селото, Теофилакт подготвил хора, които да изпрати в Цариград, за да свидетелствуват за правата на църквата върху селото. И тъй, като се има пред вид, че писмата до Константин Дука се датират единодушно към 1105—1106 г.,¹⁷⁷ следва и М 56 да се отнесе към това време. Свързването на това писмо с предшествуващото (М 55), както прави митр. Симеон, не само не подкрепя неговата датировка, но се явява и против нея.¹⁷⁸ Освен това военните времена съвсем не са били благоприятни за уреждане на такива въпроси и Писмо М 57 е последвало несъмнено недълго време след М 56.

М 40 — до началника на философите Смирненски

Адресатът на това писмо е отъждествен още от Васильевский¹⁷⁹ с Теодор Смирненски. Писмото съдържа общи оплаквания на Теофилакт Охридски и по този начин се свързва по предмет и време с окръжаващите го писма до Николай Каликъл (М 38 и М 39) и Никифор Вриений (М 41), които вече разгледах и които се отнасят до периода 1097—1105 г.

М 8 и М 10 — до Офеомах, М 45 — до философа Йоан, вероятно Офеомах

Адресатът на първите две писма (М 8 и М 10) е идентифициран от Васильевский с вестарха и секретаря Михаил Офеомах, който присъствувал на синодалното заседание по делото на Лъв Халкидонски.¹⁸⁰ Срещу възможността за такова идентифициране възразява Катичић¹⁸¹, който изтъква, че от М 8 се вижда, какво неговото собствено име е било Йоан. Според митр. Симеон¹⁸² и Катичић Офеомах е бил на служба в България. В първото от тези писма Теофилакт Охридски похвалява Офеомах, че се е увлякъл в борба с „лестригоните и киклопите“, т. е. с българите. Във второто го укорява, че се е побоял от „българските работи“ и отстъпва от борбата.

Катичић е безусловното прав, че личното име на Офеомах е Йоан. За него нямаме сведения от други източници, доколкото ми е известно, но от писмата на Теофилакт Охридски се вижда, че той е бил негов доста по-млад приятел, добил високо образование,¹⁸³ а след това заемал висока административна служба.¹⁸⁴

Теофилакт Охридски нарича Йоан Офеомах „добрия Йоан“ (col. 372 C: *ὁ καλὸς Ἰωάννης*; col. 373 D: *ὁ καλὸς Ἰωάννης*). За „добрия Йоан“ става дума и в писмата на Теофилакт Охридски до Теофилакт Ромейски — F 5 и L 34 (col. 317 D: *ὁ καλὸς Ἰωάννης*; col. 557 A: *ὁ γὰρ δὴ καλὸς οὗτος Ἰωάννης*). Досега е правена връзка само между „добрия Йоан“ в F 5 и философа Йоан, до когото е отправено писмо М 45.¹⁸⁵ При разглеждането на възможността за отъждествяване на „добрия Йоан“ (Офеомах) с този от писмата до Теофилакт Ромейски стигам до заключение, че то е твърде вероятно. За това намирам основание в твърдението на Теофилакт Охридски в L 34, че „добрият Йоан“ щял да ошастливи дните на париците и изобщо на охридската църква, намирайки се под благотворното влияние на Теофилакт Ромейски.¹⁸⁶ Това показва, че същият Йоан се е занимавал с българските работи, с които се е занимавал и Йоан Офеомах, както вече отбелязах.

За отъждествяването на „добрия Йоан“ от F 5 и философа Йоан, адресата на М 45, Васильевский не е посочил основанията си, но такива и не виждам при сравняването на съдържанието на F 5 и М 45. Все пак обаче такова отъждествяване е приемливо, защото,

¹⁷⁷ Срв. по-долу с. 62.

¹⁷⁸ Срв. по-долу с. 69—70.

¹⁷⁹ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 153—154.

¹⁸⁰ Пак там, с. 331.

¹⁸¹ Р. Катичић. Виз. извори... с. 341—342, заб. 488.

¹⁸² Митр. Симеон. Писмата... с. 51.

¹⁸³ P. Gr 126, col. 376 C: *Δι' οὗ καὶ αὐτὸς τούτῳ (sc. Θεῷ) ἀρέσειας, ..., ὡς ἂν ἀξίως τοῦ μαυνοσαμένου σὲ λόγου καὶ θεουραμένου πολιτενομένου, ..., δόξαν οἰκείαν τὴν σὴν ὡς ἀγαπητοῦ υἱοῦ εὐκλείαν, ... ἔχοις...*

¹⁸⁴ P. Gr 126, col. 372 C: *... ἦν (sc. τὴν πατρῷσαν) πρὸς τοὺς ἀρχομένους ἀρετῇ σοι χαρίζεται.*

¹⁸⁵ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 153.

¹⁸⁶ P. Gr 126, col. 557 B: *[Πρόδηλον ἐστὶ καὶ οἱ παρόικοι ἡμῶν καὶ πάντα τῆς Ἐκκλησίας ἀπλῶς λευκὰς ἡμέρας διάξουσιν αὐτοῦ (sc. τοῦ Ἰωάννου) τὴν σὴν γλυκύτητα δεχομένου πολλῶν φερομένην τῷ βέβηματι.*

както се вижда от писмото до философа Йоан, Теофилакт Охридски се е бил обърнал вече към него за помощ срещу обвиненията и за избавление от бедите и този Йоан е бил положил всички усилия, за да облекчи положението му; Теофилакт Охридски го моли и за в бъдеще да бъде негов защитник. И тъй тези данни свързват добре философа Йоан с „добрия Йоан“ от L 34. При това обозначението на първия като философ ще се дължи вероятно на обстоятелството, че Теофилакт Охридски още в първите редове на писмото го поставя по-горе от всички философи заради делата му, а надписът, както и други надписи, ще е бил съставен по-късно може би от втора ръка.

Отъждествяването на Йоан Офеомах с „добрия Йоан“ от писмата до Теофилакт Ромейски и философа Йоан поставя един нов въпрос, а именно дали това е възможно, щом за първия митр. Симеон и Катичиѝ приемат, че по това време се е намирал на някаква служба в България, докато за втория и третия може да се допусне с по-голяма вероятност, че са се намирали в Цариград. Данните на писмо M 8 (№ 20 по моята номерация) показват ясно, че Йоан Офеомах е бил в България и се е занимавал с българските работи. Несъмнено българите са представени от Теофилакт Охридски като „лестригони и циклопи“, с които е трябвало да се бори Йоан Офеомах. Според писмото до Теофилакт Ромейски L 34 (№ 22 по моята номерация) Офеомах още се е намирал в пределите на Охридската архиепископия и Теофилакт Охридски изразява надеждата си, че докато Офеомах е под влиянието на Теофилакт Ромейски, париците на Охридската църква ще прекарват щастливи дни. Не след дълго обаче Йоан Офеомах напуснал своята служба поради неприязненото отношение на българите, както научаваме от писмо M 10 (№ 25 по моята номерация) до него. Теофилакт Охридски съжалева за това, защото не е смятал положението за безнадеждно, както се вижда от следните му думи:¹⁸⁷ „... защото ти сам знаеш, че това са български работи, които осмелилият се да поеме властта ще види, че представляват призраци на война, а след това и ще ги овладее, и ще ги спаси, и този край ще бъде спасен, доколкото е възможно.“

Катичиѝ е оставил писмата до Офеомах недатирани. С оглед на интерпретацията, която им давам, те могат да намерят място в хронологическия ред на повече или по-малко точно датирани писма на Теофилакт Охридски. Така във второто писмо (M 10) Теофилакт Охридски укорява Офеомах, че започнал да отстъпва в борбата с българите, което показва, че те са били взели връх. Това отговаря, мисля, на онзи момент от развитието на борбата на Теофилакт, когато император Алексий I Комнин се вслушал в оплакванията на българите. В такъв случай първото писмо (M 8) ще е по-ранно, а писмо M 45 ще произхожда от най-критичния момент на борбата, когато Теофилакт прави отчаяни опити за спасяването на селото Църкви за архиепископията.

F 5, L 34, L 35 — до Теофилакт Ромейски

Първото писмо (F 5) е адресирано само „Тῷ Ρομαιῶ“. Понеже то не представлява исторически интерес, не е разглеждан и въпросът, дали този адресат е тъждествен с адресата на L 34 и L 35. Мисля, че отговорът трябва да бъде утвърдителен, защото в F 5 и L 34 е подчертана еднакво философската подготовка на адресатите, а освен това и в двете писма се споменава един и същи приятел или близък „добрият Йоан“.

Първото писмо добива в същност интерес за нас само косвено поради споменаването на „добрия Йоан“, когото идентифицирах с Йоан Офеомах, комуто Теофилакт Ромейски е оказал съдействие. Същото сведение получаваме и от второто писмо (L 34) с известно допълнение, а именно, че докато „добрият Йоан“ се радва на неговата благодат (*υλοκύττητα*), т. е. на благодатта на Теофилакт Ромейски, париците и цялата Охридска църква ще прекарват честити дни. В третото писмо Теофилакт Охридски пожелава на адресата непрекъснат възход.

¹⁸⁷ P. Gr. 126, col. 375 B: αὐτότι γὰρ οἶδας τὰ Βουλγάρων εἶναι πράγματα ταῦτα, ἅπανο δὲ τὴν ἀρχὴν θαρρήσας εἶδωλα πολέμου κατόψεται. Εἶτα καὶ κατακυριεύσει τούτων, καὶ σώσει ταῦτα, καὶ σωθήσεται τὸ μέρος ὡς ἔνιστι. Преводът на митр. Симеон. Писмата... с. 55, гласи: „Защото ти сам знаеш, че това са български работи, а който от самото начало се отнесе към тях смело, ще види, че те са призрак на война. Но сетне ще надее над тях, та и тях ще спаси, и той сам частно ще бъде спасен, доколкото е възможно...“ Преводът на Катичиѝ е в същия смисъл. Този превод не само не е точен по мое мнение, но дава основание и за друга интерпретация относно службата на Офеомах. Като мене е схванал този пасаж и Ф. Успенски и. Цит. съч., с. 31.

Относно датирването на тези писма също не е казано досега нищо. Едно указание за това служи на първо място споменаването на „добрия Йоан“, т. е. Йоан Офеомах, и неговото занимаване с българските работи или, по-точно казано, с работите на Охридската църква. От спокойния тон, с който са написани писмата, следва да се заключи, че църквата не е била засегната от първите посегателства върху нейните права благодарение и на подкрепата на „добрия Йоан“, върху когото Теофилакт възлага надеждите си и за в бъдеще. Според мен всички тези писма трябва да се отнесат към началото на неприятностите на Теофилакт Охридски във връзка с владенията на Охридската архиепископия.

М 11 — до солунския митрополит Теодул

Солунският митрополит Теодул ни е известен още със своето присъствие на помирителния събор по делото на Лъв Халкидонски. През 1095 г. била издадена от Алексий I Комнин една новела по негов доклад, а през 1097 г. той потвърдил копието на Втория атонски устав.¹⁸⁸ В това писмо Теофилакт Охридски го моли да му помогне срещу онези, които му причиняват скърби, и по-конкретно срещу „Амалик“.

Датировката на това писмо е в зависимост от това, кой трябва да се разбира под старозаветното име Амалик. Успенский¹⁸⁹ смята, че това е бил софийският епископ, въпреки че на друго място го отъждествява с бирника Йасит.¹⁹⁰ Митр. Симеон¹⁹¹ отбелязва, че е трудно да се определи кого е имал пред вид Теофилакт Охридски, но все пак допуска като по-вероятно, че се касае за Боемунд. Златарски¹⁹², като изтъква, че Боемунд е бил наричан от Теофилакт Охридски в писмото до Йоан Пантехни (М 65) „роб“, „отстъпник“ и „бунтовник“, както в М 11, вижда в Амалик също Боемунд, който през 1107 г. дебаркирал при Авлона. Катичић¹⁹³ допуска възможностите да се мисли и за единия, и за другия: за Йасит, защото е било засегнато духовенството вследствие на фискалната политика на Алексий I Комнин, и за Боемунд, защото Теофилакт го нарича бунтовник, както в М 65. Катичић изтъква обаче, че е трудно да се разбере, защо Теофилакт Охридски би нарекъл Йасит бунтовник и затова смята за по-вероятно под името Амалик да се крие името на Боемунд. Катичић е оставил това писмо без датировка. За мене не съществува никакво съмнение, че под Амалик трябва да се разбира Йасит по следните съображения:

1. Аргументът на Златарски, че Амалик е наречен „отстъпник“ и „бунтовник“, както в М 65, не е решителен независимо от това, че определението „бунтовник“ не се среща нито в писмото до митрополита Христул, нито в това до Йоан Пантехни, защото както Теофилакт Охридски нарича Амалик в М 11, col. 377 А, „ἀποστάτης καὶ τραχηλαστής“, точно така нарича Йасит в писмото си до хартофилакса, М 35, col. 436 С, „τῷ τοῦ Θεοῦ ἀποστάτῃ, καὶ τραχηλαστῇ“, който искал да го принуди да напусне с. Църкви. Освен това и в писмото си до епископа на Корфу (М 22) Теофилакт Охридски обвинява Йасит в отстъпничество от църквата, както и затова, че разбунтувал някой си епископ, несъмнено софийският епископ. Определението „бунтовник“ в преводите на писмата М 11 и М 65, които дава митр. Симеон¹⁹⁴ и които използват Златарски и Катичић за изработване на своето становище, в действителност не съществува в оригинала, защото думата *τραχηλαστής* от писмо М 11 съвсем няма значение на понятието „бунтовник“, а в М 65 съответният израз гласи, col. 484 С: „Καὶ τὸ τοῦ Μόμρου μέρος (...), παρὰ τοῦ δούλου καὶ ἀποστάτου λεληήσται.“, който превеждам по следния начин: „И мястото Мокър¹⁹⁵ (...) е ограбено от роба и отстъпника.“

2. Действително би било странно, ако Теофилакт Охридски призоваваше помощта на един митрополит срещу военната мощ на Боемунд.

3. Теофилакт Охридски пише, че този Амалик унижавал „царското духовенство“ („τὸ βασιλεῖον ἱεράτευμα“), а един неприятел, ако и да е бил католик, не би се задоволил да унижава само духовенството, пък не би се задоволил и само с това да унижава.

¹⁸⁸ В. Васильевски й. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 324.

¹⁸⁹ Ф. Успенский й. Образование Второго Болг. царства, с. 53, заб. 2.

¹⁹⁰ Пак там, с. 31—32, заб. 4.

¹⁹¹ Митр. Симеон. Писмата... с. 57.

¹⁹² В. Н. Златарски й. История..., II, с. 246, заб. 1.

¹⁹³ Р. Катичић й. Виз. извори... с. 343, заб. 495.

¹⁹⁴ Митр. Симеон. Писмата... с. 56 и 164.

¹⁹⁵ Относно отъждествяването на географското име Мокър, Мокра или Мокро срв. напоследък Ив. Дуйчев. Същинското значение на името *Μόμρος* у Анна Комнина. — Македонски преглед, VIII, 1933, кн. 3, с. 14—36, и кн. 4, с. 1—20.

И така при положението, че в писмото си до солунския митрополит Теофилакт Охридски се оплаква от бирника Йасит, то трябва да се отнесе към началния период на борбата на архиепископа срещу фискалната политика на правителството, в която той иска да включи и друг пострадаващ и съсед. Не ще да е случайно, че и предшествуващите писма до Офеомах (М 8 и М 10) и до учителя на Великата църква (М 9) се отнасят към същото време.

М 31 — до Вриений, сват на императора и М 50 — до Вриений, драчки дука

Адресът на първото писмо (М 31) гласи: „*Τῷ Βρυεννίῳ, τῷ συμπλενθέντῳ τοῦ βασιλέως*“, а на второто — „*Τῷ δουκὶ Δυρράχίου, τῷ Βρυεννίῳ*“. От първото писмо личи, че Теофилакт Охридски е познавал лично адресата, с когото иска да поддържа връзките си писмено. Желаете му военни успехи, да покорява варварски страни с доброта, а не с меч. Оплакват му се общо от своите работи, като за подробностите го подканя да се научи от приносящия писмото. Във второто писмо (М 50) подканя адресата да бъде благ и щедър особено към служителите на бога и малко да го е грижа за императора, който срещу това, което дава, иска коленопреклонно почитание.

Уточняването на адресатите на тези писма представлява голяма трудност. Васильевски¹⁹⁶ пръв, доколкото ми е известно, се е опитал да направи това. Според него и при двете писма се касае за един и същ адресат, а именно за бащата на кесаря Никифор Вриений, съпруга на Ана Комнина. Той изтъква, че съдържанието на двете писма приляга за него, тъй като е бил дука на цяла България, след което през 1075 г. бил назначен за драчки дука,¹⁹⁷ отхвърля обаче възможността те да са били писани, преди Теофилакт да е бил станал архиепископ. Ето защо той допуска две възможности: 1) че надписът е погрешен и 2) че Теофилакт е писал писмата за друго лице, което е било архиепископ в България през 1075—1077 г., в качеството на негов секретар. Митр. Симеон¹⁹⁸ също приема, че двете писма са били отправени до едно и също лице. Той отхвърля обаче възможността адресатът да е бил Никифор Вриений, който през 1077 г. дигнал бунт срещу Михаил VII Дука, но през 1078 г. бил пленен и ослепен. Не приема и възможността писмата да са били писани, преди Теофилакт да бил станал архиепископ. Според него адресатът е бил Никифор Вриений, зетя на императора, комуто Алексий I Комнин поверил важния пост на дука на Драч като на доверено лице след поражението на Йоан Комнин, племенник от брата му севастократора Исак, от сърбите. Друго становище защитава Златарски¹⁹⁹, а именно, че адресатът на същите писма е бащата на Никифор Вриений, зетя на императора, който е носел същото име, но че той не е гъждествен с разбунтувалия се срещу Михаил VII дука Никифор Вриений, а негов син. Според него има три лица с име Никифор Вриений — баща, син и внук, от които първият е бил бунтовникът от 1077 г., вторият — драчкият дука, адресат на разглежданите писма, и третият — зетят на императора. Златарски изтъква въз основа на сведение на историографа Никифор Вриений, зетя на императора,²⁰⁰ че Никифор Вриений-син е бил патрицият Вриений, който след вдигането на бунта от баща му през 1077 г. (у Златарски 1078 г.), когато бил юноша на около 17—20 г., се отличил с това, че пръв смело се изкачил на стените на гр. Траянопол (сега Енос) и принудил жителите да признаят баща му за император. Това схващане на Златарски, което впрочем са имали и някои по-стари автори, като Du Cange и Possinus, се споделя в по-ново време от S. Wittek-de Jongh,²⁰¹ която се е занимала специално с този въпрос. Към него се присъединяват също Dölger²⁰² и Ostrogorsky²⁰³. Не смятам за уместно да разгръщам отново цялата проблематика по този предмет, но бих искал да изтъкна някои свои съображения против идентифицирането на

¹⁹⁶ В. Васильевски. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 322—324.

¹⁹⁷ В. Н. Златарски. История..., II, с. 147—148, отнася назначението на Никифор Вриений за дука на България към 1073 г., а Fr. Dölger. Regesten..., S. 19, Nr. 1001, и Bănescu. Les duchés byzantins... p. 148 — към 1074 г.

¹⁹⁸ Митр. Симеон Писмата... с. 110—112 и 148—149.

¹⁹⁹ В. Златарски. Наместници-управители на България... с. 388—396.

²⁰⁰ Nic. Bryennius. Historia. p. 112₁₋₃, ed. Bonn.

²⁰¹ S. Wittek-de Jongh. Le César Nicéphore Bryennios, l'historien et ses ascendants, — Byz., 23, 1953, p. 463—468.

²⁰² BZ, 47, 1955, S. 188.

²⁰³ G. Ostrogorsky. Geschichte des byzantinischen Staates.³ München, 1963. S. 290

Никифор Вриений, бащата на съпруга на Ана Комнина, с бунтовника Никифор Вриений и да се спра на превода на един пасаж у Ана Комнина в тази връзка, по който пасаж може и трябва да се вземе по-определено становище. Мисля, че е по-трудно да си представим, че Алексей I Комнин би дал дъщеря си за жена на сина на победения от него и ослепен Никифор Вриений. Освен това Ана Комнина едва ли щеше да пропусне да похвали своя съпруг за подвизите му, ако беше същият патриций Вриений. Пасажът у Ана Комнина, който се използва за установяването на родствената връзка между съпруга ѝ и бунтовника Никифор Вриений, гласи:²⁰⁴ *ὁ γὰρ Καίσαρ οὗτος τοῦ μὲν Ἀλεξίου ἤδη τὰ Ῥωμαίων διέποντος σιῆπτιρα γαμβρὸς ἐγγυόει, τοῦ δὲ Βρυεννίου ἐκείνου ἀπόγονος.* В този текст различните изследователи в зависимост всеки от своето становище по занимавания ни въпрос превеждат думата „ἀπόγονος“ със „син“ или „внук“.²⁰⁵ И напоследък Любарский²⁰⁶ проявява несигурност по отношение на значението на тази дума в същия текст. Той изтъква, че тази дума в гръцки език означава „потомък“, „внук“, но въпреки това в съгласие с множеството преводчици на Алексиадата на Ана Комнина я превежда със „син“.²⁰⁷ В същност тя има общо значение от това на „син“ — *υἱός* и „внук“ — *ἐγγυός*: в някои случаи тя може да означава „син“, но в повечето случаи тя е равнозначна на „внук“, като при това някога се среща и със значение на „правнук“. И тъй преводът ѝ със „син“ или „внук“ е само научна интерпретация, а не буквален превод, и бих я превел в приведения пасаж с „потомък“. По такъв начин се предоставя на научните изследователи да уточнят съдържанието ѝ. Независимо от това, понеже обичайното значение на „ἀπόγονος“ е „внук“, то това значение има а ргиог предимство.

Отъждествяването на бащата на Никифор Вриений, зетя на императора, с патриция Никифор Вриений дава вече възможност да допуснем, че той е могъл да бъде адресатът на разглежданите две писма на Теофилакт Охридски. Такова схващане се подкрепя от съдържанието на второто писмо (M 50), в което Теофилакт Охридски изразява непочтителното си отношение към императора, което ще е съвпадало несъмнено с това на адресата. Трудно е да си представим, че архиепископът щеше да се осмели да изрази така откровеното това свое отношение пред зетя на императора. Освен това бих искал да повтора и тук, че едва ли императорът ще е изпратил съпруга на своята любима дъщеря на служба далеч в западния край на империята. Едно друго указание за разграничаване на зетя на императора от свата е титулуването: докато в писмото до първия (M 41) Теофилакт Охридски го нарича винаги *ἡ βασιλεία σου* (col. 448 A, col. 452 B), в M 31 и M 50 за него той е само *ἡ μεγαλειότης* (col. 428 A и col. 468 A).

Относно датировката на писмата споменах вече мнението на Васильевский, който допуска възможността те да са били писани, преди Теофилакт да е бил назначен за български архиепископ, а именно през 1075—1077 г., когато Никифор Вриений, бунтовникът, е бил драчки дука. Според митр. Симеон²⁰⁸ и двете писма са писани след женитбата на Никифор Вриений за дъщерята на императора, т. е. след 1097 г. Златарски²⁰⁹ приема, че писмата са писани след 1097 г., но уточнява още повече времето, а именно след 1100 г., първо, защото Теофилакт се оплаква от лошото състояние на работите си и, второ, защото тогава бил назначен за управител на България Йоан Таронит, който държал страната на финансовите чиновници, и Теофилакт бил принуден да търси защитник в лицето на драчкия дука Никифор Вриений-син. Второто писмо (M 50) било писано след M 31, и то доста време след 1100 г., защото с него Теофилакт Охридски изразявал благодарност за оказаната му помощ. Няма да се спирам на датировката, предлагана от Васильевский, понеже смятам, че неговото мнение за адресата на писмата не може да се поддържа вече. Приемам, че те са писани след женитбата на Никифор Вриений с Ана Комнина, която е станала през 1097 г., поради титулуването на адресата с титлата *ἡ μεγαλειότης*, станало възможно след сродяването с императорското семейство, и поради оплакването на Теофилакт от лошото състояние на работите му. Не мога да се съглася обаче, че и двете са писани, след като Никифор Ври-

²⁰⁴ А п п а С о п п. Alexias, VII, 2: I, 230₂₂₋₂₃.

²⁰⁵ Срв. например В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 323, заб. 1; В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 389, и други и Любарский. Алексиада... 531—532, заб. 750.

²⁰⁶ Любарский. Алексиада... с. 439, заб. 11.

²⁰⁷ Пак там, с. 206.

²⁰⁸ Митр. Симеон. Писмата... с. 111 и 149.

²⁰⁹ В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 390, 395—396.

ений-син е бил назначен за драчки дука, защото двете писма съдържат съществени различия, които говорят за промяна в мястото и служебното положение на адресата. В първото писмо главната тема е лошото положение на Теофилакт Охридски, за което приносителят на писмото трябвало да разкаже на адресата, естествено с оглед да му помогне. В благопожеланията си към адресата архиепископът му желае да оказва почести на свещениците, да осигурява спокойствие на народа, връщане от чужбина като освободител²¹⁰, заробване на варварски страни и пр. Това показва, че адресатът е бил на разположение на императора за военни дела и че той е трябвало да въздействува, както много други адресати на Теофилакт, върху императора за оправяне на работите му. Изразът „... като гледаме без завист, че съседите ни са благи (поради подвизите на адресата, които Теофилакт му пожелава — бел. м., М.), да бъдем и ние честити“ сам по себе си не е убедителен, че адресатът се е намирал в съседство с Теофилакт Охридски, защото се имат пред вид евентуални бъдещи военни операции в съседство с архиепископията, което съседство не е наложително да се схваща непременно в буквалния смисъл на думата като непосредствено съседство. Съвсем друго е съдържанието на второто писмо. В него отсъства какъвто и да е намек за военни подвизи, няма никакво оплакване на Теофилакт. Очевидно е, както вече споменах, че у адресата се е създало вече непочтително отношение към императора вследствие на някаква неправда, в резултат на която и адресатът е бил изпратен за дука на Драч. Заради това и Теофилакт Охридски не е могъл вече да иска от него никаква помощ. При такава интерпретация на съдържанието на двете писма добива смисъл и различието в надписите на двете писма. Относно датировката на първото писмо мисля, че трябва да се вземе пред вид, че то стои уместно сред окръжаващите го писма: до неговия учен Никита, дякон на халкидонския (М 29), до Адриан Комнин (М 30), до Йоан, писаря на Палеолог (М 33), до Адриан Комнин (М 34) и пр. Ето защо то трябва да се отнесе към онзи момент от борбата на Теофилакт Охридски срещу финансовите органи, когато императорът дал слух на оплакванията срещу Теофилакт и бил натоварен човек да извърши *sepsus* на имотите и хората на църквата. Второто писмо (М 50) само по себе си не ни дава никаква податка за датиране. Важно е обаче да се изтъкне, че то се свързва добре с едно от предшестващите писма — до лекаря Михаил Пантехни (М 47) по това, че и в него е изразено непочтително отношение към императора, което показва, че императорът е бил вече определил окончателно своето становище в полза на противниците на Теофилакт. При неговата датировка трябва да се има обаче пред вид, че след Йоан Дука (1093 г.) за драчки дука е бил назначен Йоан Комнин, който е останал на този пост докъм 1105 г. или, по-точно казано, неговото сменяване от този пост е станало през периода 1096—1105 г.²¹¹ Втората опорна точка за датиране се основава на паралела с писмото до Михаил Пантехни (М 47), което се отнася след 1103 г., и най-вероятно към периода 1105—1107—1108 г.²¹² Двете писма се намират в правилен хронологически ред помежду си.

М 51 — до неизвестно лице

Това писмо не носи никакъв надпис. То е било отправено обаче до много близък приятел на Теофилакт Охридски, епископ, както личи от началото на писмото, col. 468 D: „*Μακρότερα γράφειν τῇ σῆ ἀγάπῃ, ὑπέροκλητό μοι ἀδελφὲ καὶ ἀσθέντα, ... οὐκ ἄν δοιμὸ προσβλέψαις τῷ βραχεῖ γράμματι, ἀλλὰ καὶ τούτω προσελάσεις ὡς πολυστίχῳ, καὶ φίλου ψυχὴν ἐλευθεραίνοντι.*“ В писмата си Теофилакт Охридски се обръща така интимно с *ἡ ἀγάπη σου* към придворния лекар Николай Каликъл (М 56, col. 476 C). Същия епитет той е употребил и за триадишкия митрополит (col. 340 A). При отсъствието обаче на каквито и да е други опорни точки и основания за отъждествяването на адресата на това писмо с Николай Каликъл или триадишкия митрополит, мисля, че то не може да се направи. В това писмо освен обичайните любезности Теофилакт Охридски само споменава за притесненията от страна на един бирник, без да иска никаква помощ. Други податки за датиране няма и поради това то трябва да се отнесе по-общо към периода 1097—1105 г.

²¹⁰Р. Гг. 236, col. 428 B: „... *καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς ἐπαγαγωγῆν, ὡς ἐλευθερωτοῦ ἡκοτος.*“ Преводът на митр. Симеон. Писмата... с. 110: „... и връщане от чужбина поради пристигането на освободителя, ...“ е погрешен.

²¹¹ Вж. по-нататък с. 51—53.

²¹² Вж. по-горе с. 31.

L 29 — до Симеон, игумен на манастира в Анапъл

В това писмо Теофилакт Охридски рисува една твърде мрачна картина не само на своето положение поради омразата на народа към него, притесненията на бирниците и отчуждаването на приятелите му от него, но изобщо на целия обществен живот в онзи край все поради притесненията на бирниците, унижаването на „архонтите“, т. е. на светските феодали, грабежи и неправди, срещу които трябвало да се бори човек с подкупи.

Златарски²¹³ смята, че в това писмо става дума за враждебността, която Теофилакт Охридски е срещнал от страна на управителя на България Йоан Таронит, за притесненията на бирниците начело с Йасит и неприятностите от страна на висшето духовенство в България. Той го свързва с писмата до патриарх Николай (F 4), до Адриан Комнин (M 43) и Никифор Вриений, зетя на императора, (M 41) и го отнася към време преди 1105 г. Намека за управителя на България Йоан Таронит той вижда в израза: „и наистина върху началници се изля презрение.“²¹⁴ Божилов²¹⁵ твърди, че от съдържанието на това писмо се разбирало, какво то било писано след едно от пътуванията на Теофилакт Охридски до столицата, каквито той направил според Златарски на два пъти — през 1095 и 1107 г., т. е. тогава, когато Йоан Таронит не е бил в България, и следователно възразява срещу интерпретацията и датировката на Златарски.

Златарски е прав, че оплакванията на Теофилакт имат връзка с тези в писмата до патриарха, Адриан Комнин и пр., но това още не е доказателство за синхронизъм, защото причините за оплакванията са съществували както преди тези писма, така и след тях. Не мога да се съглася също, че приведенният по-горе израз представлява намек за управителя на България Йоан Таронит, който проявил презрително отношение към някои началници, защото може да се касае и за мярка, респ. мерки, които управителят на България е извършвал по нареждане на централната власт, независимо от неговото отношение към тези „*ἀρχόντες*“. При това преводите на митр. Симеон и Златарски на думата *ἀρχόντες*, а вследствие на това и интерпретацията са неправилни, защото тук не се касае за административни служители-началници, а за едри земевладелци-феодали, за каквито става дума и в писмото до сина на севастократора (L 20), където Теофилакт Охридски се оплаква от отнемането на село на църквата от императора, както били отнети и „*τὰ τῶν ἀρχόντων πάντων*“²¹⁶ Тълкуването на израза: „Защото тази пустиня, в която сме осъдени да живеем, понеже по желанията си ние се върнахме в Египет, е добра да храни змии и скорпиони...“ (курсивът е на Божилов), което дава Божилов в смисъл, че става дума за връщане на Теофилакт от пътуване във от българските земи (вероятно до столицата), е неубедително, защото този пасаж представлява пасаж от Деянията, 7, 39, което не са отбелязали нито Ламий, нито митр. Симеон. С приведения цитат Теофилакт цели само да направи сравнение между България и Египет според представите в Новия завет.²¹⁷ В същност оплакванията на Теофилакт в това писмо са твърде общи, а изразите пресилени. Все пак оплакването, че е станал „като теревинт обезлистен и като градина, лишена от вода“, би могло да се вземе като указание, че борбата за оспорването на владенията на църквата е била завършила неблагоприятно за него. Към тази мисъл ни навежда и паралелът със споменатото по-горе писмо до сина на севастократора. И така писмо L 29 е писано по всяка вероятност по-късно от писмата до патриарха, Адриан Комнин и пр. То е писано по-късно и от писмото до Каматир (L 23), в което Теофилакт се оплаква, че с Църкви било вече измерено, т. е. след пролетта на 1106 г.²¹⁸ Засега не бих могъл да определя по-точно и по-конкретно времето на написването на това писмо.

²¹³ В. Н. Златарски. История..., II, с. 291—293.

²¹⁴ В. Н. Златарски. История..., II, с. 292, заб. 1. Гръцкият текст гласи, col. 549 B: *Καὶ ὄντως ἐξεχύθη ἐπ' ἀρχόντας ἐξουθένους...*

²¹⁵ Ив. Божилов. Писмата на Теофилакт Охридски... с. 81—82.

²¹⁶ P. Gr. 126, col. 533 D. Относно интерпретацията срв. и Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства... с. 37, заб. 1.

²¹⁷ Реторическите изрази, цитатите и другите художествени средства често представят трудност за историческата интерпретация.

²¹⁸ Вж. по-долу с. 67.

L 5, L 9 и M 12 — до „кесаря Никифор Мелисин“ (?)

Писмата L 5 и M 12 са надписани: „Тῷ Καίσαρι“, а L 9 — „Тῷ Καίσαρι τῷ Μελισσηνῷ“. В първото писмо (L 5) Теофилакт Охридски изказа благодарност на адресата за издаден указ (*πρόσταγμα*) за каноническото му право по отношение на едно село, като му внушава да разшири това право и върху другите села, които представляват *δεσποτικά κτήματα*.²¹⁹ От писмо L 9 се разбира, че адресатът се е намирал някъде наблизо, и Теофилакт Охридски изразява надеждата си, че ще му покаже благосклонното си отношение и чрез писма, с което ще бъдат респектирани евентуални негови врагове. С третото писмо (M 12) Теофилакт Охридски утешава адресата по случай смъртта на севастократора Исак Комнин.

Досега не е изказвано никакво съмнение в това, че тези писма са били адресирани до кесаря Никифор Мелисин, както гласят надписите. В тях се съдържат обаче обръщения, епитети и изрази, които според мен не подхождат за него. Така например в L 5 Теофилакт Охридски се обръща към адресата по следния начин:²²⁰ „Ὁρθῶς ὅπως με νικᾷς... βασιλεῦ φιλοδωροτάτε καὶ χρηστότατε; δεῖς ὅπως βασιλεύεις καὶ κρατιστεύεις ἡμῶν ἐν ἁπασί;“ И по-нататък в същото писмо той го подканя да царува, като разлива добрини (col. 513 A: „... καὶ τῇ ἀγαθοχυσίᾳ βασίλευε.“ (Псл. 44,5). От особено важно значение за отричане на достоверността на адреса е изразът:²²¹ „Ἐὶ γὰρ Θεοῦ μὲν εἰκὼν ἁπασ βασιλεὺς, σὺ δὲ τοῦτον τοῦ θειοτάτου μετέσχηκας καὶ πρᾶγματος καὶ δυνάματος πάντως ὡσπερ πάντων ὑπέριτερον τὸ ἀρχέιυλον, οὕτω δὴ πάντως ὑπερέξει καὶ τὸ ἐκτίλωμα.“, който бих превел по следния начин: „Ако всеки цар е образ на бога, то ти притежаваш както това най-свето нещо, така и това най-свето име. Наистина, както първообразът стои по-високо от всичко, така и отпечатъкът ще превъзхожда напълно.“ В същото писмо Теофилакт Охридски указва на издадена вече от адресата *πρόσταγμα*, а това е един от главните видове императорски грамоти.²²² В писмото L 9 адресатът е наречен „θεοστεφῆς δεσπότης“, т. е. със същото определение както императорът и „светският бог“ (*θεὸς ἐγκόσμιος*) в писмото до Йоан Комнин, сина на севастократора Исак Комнин.²²³ В същото писмо се среща и друго определение на особата на адресата като император (col. 517 C): „τὸ θεοστεφές σου κράτος.“²²⁴ Третото писмо (M 12) представлява изцяло съболезнователно и утешително писмо по повод смъртта на севастократора Исак Комнин и заради това изглежда най-малкото странно, че то е адресирано не до най-близък човек на покойника, а до съпруга на една от сестрите на покойника. Ако и все пак това да е възможно, едва ли е обаче възможно Теофилакт Охридски да сравнява не само мъдростта, но и царската власт на адресата с тази на цар Соломон (col. 380 A): „Καὶ πάντοτε μὲν γὰρ σε πιστεύω, κατὰ τὸν τοῦ Παρομιαστοῦ λόγον, ᾧ τὴν σοφίαν οὐχ ἤττον, ἢ τὴν βασιλείαν ἔχεις ταῦτον...“ Вярно е, че Никифор Мелисин е бил обявен за император (1080 г.), след като дигнал бунт срещу Никифор Вотаниат, но след влизането на Алексий I Комнин в Цариград съгласно постигнатото предварително споразумение той е трябвало да се задоволи с титлата „кесар“. Тази титла била дотогава най-високата след тази на императора и била давана твърде рядко на презумптивни престолонаследници.²²⁵ По това време обаче династичният принцип при престолонаследието бил пуснал дълбоки корени и Алексий I Комнин взел мерки за предотвратяване на опасността от нови претенции на Никифор Мелисин за престола. Заради това той създаде нова титла, по-висока от тази на кесаря — „севастократор“, — която дал на своя брат Исак. При това положение смятам гореприведените обръщения, определения и изрази за несъвместими с ранга на Никифор Мелисин и

²¹⁹ Митр. Симеон. Писмата... с. 195, D. Xanatalatos. Beiträge... S. 39, и Р. Катичић. Виз. извори... с. 263, преведат с „императорски имения“.

²²⁰ P. Gr. 126, col. 512 D.

²²¹ Пак там.

²²² Срв. Fr. Dölger. Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. München, 1948. I (Textband), S. 20.

²²³ P. Gr. 126, col. 516 D. Митр. Симеон. Писмата... с. 200, превежда погрешно тези думи със „световен бог“, защото смисълът на „ἐγκόσμιος“ е „светски“, „земен“. Това сравнение е аналогично по смисъл с приведения по-горе цитат от писмо L 5.

²²⁴ За означението на императора с думата „τὸ κράτος“ срв. също Fr. Dölger. Aus den Schatzkammern des Heilig. Berges, I, S. 24.

²²⁵ Срв. G. Ostrogorsky. Das Mitkaisertum im mittelalterlichen Byzanz (притурка към E. Kornemann a n. Doppelprinzipat und Reichsteilung im imperium romanum. Leipzig—Berlin, 1930. S. 174; R. Guillaud. Etudes sur l'histoire administrative de l'empire byzantin. Le César., Orient Christ. Per. (= Miscellanea Guillaume de Jerphanion), XIII, 1, Roma, 1947, p. 176—177.

съм склонен да приема, че писмата са били писани до императора Алексий I Комнин.²²⁶ Разбира се, веднага възниква въпросът, дали е възможно да се допусне такава грешка, и то не при едно писмо, но при три писма, които при това не следват едно след друго в ръкописите. Досега са изказвани, както вече споменах, съмнения от страна на всички изследователи в абсолютната точност на всички надписи на писмата. Всеизвестна и общо-призната е например грешката в надписа на писмо М 23, което трябва да се отнесе вместо до епископа на Корфу до Григорий Таронит.²²⁷ Също така безспорна е грешката, допусната при L 2, където са събрани в едно две писма.²²⁸ А. Leroü-Molinghen изтъква още един подобен случай и при L 13.²²⁹ Писмо № 62 в Будапещенския и Берлинския ръкописи трябва да се отнесе според надписа „*Τῷ αὐτῷ*“ до адресата на предшествуващото писмо — Николай Пакуриан, но у Migne същото писмо (М 26) правилно носи надпис: *Τῷ Ταρωνίτη κριτῷ Γρηγορίῳ*. За други грешки мислят Васильевский²³⁰, митр. Симеон²³¹, Златарски²³². В характера на грешките има обаче една съществена разлика, а именно, докато при повечето от изброените случаи имаме явно грешки по небрежност на преписвачите, в случая с разглежданите три писма имаме съзнателно поставени надписи²³³, за които могат да се допуснат две възможности: 1) че адресатът е бил определен погрешно от преписвача и 2) че самият архиепископ в момент на недоволство от императора, каквито моменти той е изживявал сигурно, е решил да заличи следите от сервилното си поведение пред императора чрез тези писма. Във всеки случай странно би било между толкова писма, които Теофилакт Охридски е писал до роднини на императора или до други висши сановници, за да ходатайствуват пред него, да не е запазено нито едно писмо до самия император, въпреки че има известни податки, че му е писал²³⁴, както и че е ходил лично при него.²³⁵

Относно датировката на писмата L 9 и L 5 Успенский²³⁶ изтъква, че те трябва да се разглеждат във връзка с писмата до сина на севастократора (L 16 и L 20, погрешно цитирано от Успенский като L 19), които той датира към 1088—1090 г., когато на Никифор Мелисин било възложено да събере войска в България за войната с куманите. Със същите събития свързват тези писма след него Chalandon²³⁷ и Катичић²³⁸, които ги отнасят обаче към 1091 г. По тази причина ги е поставил Катичић в началото на хронологическия списък на писмата на Теофилакт Охридски. Митр. Симеон²³⁹ не намира никакви податки за датирането на тези писма, а отбелязва само, че L 5 трябва да е писано преди L 9, основавайки се на израза: „... сега като пиша на божествената ти държава, самото писане, надявам се, ще ме избави от всичко скръбно. Но това ви казах и друг път“ (прев. на митр. Симеон). Златарски²⁴⁰ свързва L 5 с писмо L 20, адресирано до сина на севасто-

²²⁶ Едва ли може да се смятат за отговарящи на действителното положение поясненията на каталанския хронист и участък в дружината на „алмогарите“ Рамон Мунтанер (1255—1336) във връзка с даване титлата „цесар“ на Рогер де Флор от Андроник II Палеолог през 1305 г., а именно: „Le privilège de l'office de César est tel, que le César prend place sur un siège à côté de l'empereur et qu'il n'est pas une demi-paume plus bas; et il a dans l'empire la même autorité que l'empereur; et il peut concéder des dons à perpétuité; et il peut mettre la main au trésor; et il peut lever des impôts, faire prendre, confisquer et finalement ce que l'empereur fait, il le fait aussi. Il signe César de notre empire, et l'empereur lui écrit: César de ton empire. De l'empereur au César il n'y a aucune différence, sinon l'hauteur du siège, et l'empereur porte un chapeau rouge et tous ses habits rouges, et le César porte un chapeau bleu et ses habits bleus, à bordure étroite.“ (цитатът е по G. Schlimberger. *Expédition des „Almugavares“ ou routiers catalans en Orient de l'an 1302 à l'an 1311.* Paris, 1902. p. 135—136). Тук, независимо от разликата във времето и фактичното, а не правно положение на двамата кесари — Никифор Мелисин и Рогер де Флор, трябва да се има пред вид тенденцията на Мунтанер да издигне авторитета на Рогер де Флор в очите на читателя.

²²⁷ Срв. по-горе с. 26.

²²⁸ Срв. по-горе с. 16.

²²⁹ A. Leroü-Molinghen. *Prolégomènes*... p. 259—261.

²³⁰ В. Васильевский. *Образование Второго Болгарского царства* Ф. Успенского, с. 324 и 327.

²³¹ Митр. Симеон. *Писмата*... с. 37—38, заб. 45 и 175.

²³² В. Н. Златарски. *История*... II, с. 348.

²³³ Друг случай на съзнателно, но погрешно поставен надпис посочва В. Васильевский. Пак там, с. 327, при писмо F 12.

²³⁴ Срв. писмото до Мих. Пантехни (М 24): P. Gr. 126, col. 460 C.

²³⁵ Срв. писмото до епископа на Корфу (М 22): P. Gr. 126, col. 400 C, и това до хартофилакса Никита (L 22): P. Gr. 126, col. 537 A.

²³⁶ Ф. Успенский. *Образование Второго болгарского царства*, с. 25—26, заб. 4.

²³⁷ F. Chalandon. *Essai sur le règne d'Alexis I Comnène*, p. XXVI, п. 5.

²³⁸ Р. Катичић. *Виз. извори*... с. 262 и заб. 10.

²³⁹ Митр. Симеон. *Писмата*... с. 196—197 и 205.

²⁴⁰ В. Н. Златарски. *История*... II, с. 326 и сл.

кратора, и смята, че в него става дума за възвръщане на каноническото му право само върху „църковните и частно земеделските земи“, което той загубил по време на борбата си с българските бирници начело с Йасит по настояване на някои от епископите, враждебно настроени против него; той го датира след 1105 г. В писмо L 9 Златарски²⁴¹ вижда податка за датиране в обстоятелството, че адресатът се явил в България като „избавляващ бог“, т. е. дошъл да избави страната от външни врагове — Боемунд и неговата войска; датира го към 1107—1108 г. и по-точно през пролетта на 1108 г., тъй като става дума за време на пости. Според мен писмата L 5 и L 9 не ни дават основания за едновременно датиране, поради което за всяко едно поотделно трябва да се търсят податки за определеното време на написването им. Ще се спра най-напред на второто писмо (L 9), което на пръв поглед се поддава на по-точна датировка, но въпреки това досегашните датировки, както посочих вече, са ориентирани различно към двата срещуположни края на хронологическия ред на писмата. От това писмо се разбира недвусмислено, че адресатът е бил пристигнал наскоро в България.²⁴² Митр. Симеон²⁴³ мисли, че става дума за пристигането му в Солун като управител на тамошната област, но за такава служба на Никифор Мелисин ние нищо не знаем.²⁴⁴ Тълкуването на израза „θεός ἐλευθέριος“ като освободител от външни врагове — от куманите според Chalandon и Катичић или от норманите според Златарски е неприемливо, защото контекстът показва ясно, че Теофилакт Охридски гледа на адресата като на освободител, спасител от вътрешни врагове както негови, така и на населението, като на утеха и упование на всички, които прибегват до неговата помощ и закрила. Независимо от това онези краища по това време (1091 г.) не са били застрашени от кумани и печенези, при това писмото L 9 дава да се разбере, че адресатът е останал в България по-продължително време, отколкото Никифор Мелисин по време на краткотрайната кампания по набиране на войници между българите и власите, за която говори Ана Комнина.²⁴⁵ Независимо от различното тълкуване на въпросния израз идването на адресата Алексий I Комнин според мен само по себе си говори за военни приготовления или военна експедиция на императора. При това положение могат да се имат пред вид следните възможности: 1091 г. — по време на експедицията срещу сърбите; 1093 и 1094 г. — когато Алексий I Комнин се е явявал в западните български земи поради враждебните действия на сръбския жупан Вълкан; септември 1105 — ноември 1106 г. и през зимата на 1106—1107 г., когато се е занимавал с провеждането на мероприятия за защита на западната граница на империята. Периодът от ноември 1107 до септември 1108 г., когато Алексий I Комнин е бил заангажиран в борбата срещу Боемунд, би трябвало да се изключи от възможностите за датиране на това писмо, тъй като в него няма и намек за тези трудни времена. При наличието на тези възможности, които ни насочват към различни времена, смятам, че трябва да се вземат под внимание още следните съображения: 1) в писмата няма никакви конкретни оплаквания, а става дума за евентуални бъдещи врагове; 2) през периода 1105—1107—1108 г. Теофилакт Охридски е ходил при императора, когато той се е намирал по тези места във връзка със своите неприятности, така че ако това писмо произхождало от този период, то Теофилакт Охридски не би пропуснал сигурно поне да загатне за своите мъчнотии и 3) предшествуващите писма L 6, L 7 и L 8 се отнасят към време, по-ранно от 1105 г. Според мен писмо L 9 произхожда по всяка вероятност от периода 1091—1094 г.

²⁴¹ Пак там, с. 328—329, заб. 2.

²⁴² В писмото е казано, че адресатът е бил „изпратен“, което като че ли говори против отъждествяването на адресата с императора. В същност с не по-малко основание може да се разбира, че адресатът е бил изпратен от providението, от бога.

²⁴³ Митр. Симеон. Писмата... с. 205.

²⁴⁴ Още В. Васильевски. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 326, пише, че Ник. Мелисин получил освен титлата кесар и управлението на гр. Солун заедно с окръга, без да посочва източника си (у Вриений и Ана Комнина, които цитира, няма такава сведение). Това твърдение възприемат по-нататък митр. Симеон. Писмата... с. 196 и 205, и В. Н. Златарски, История..., II, с. 327. Сведението на Зонара във връзка с това гласи обаче (Zonaras, XVIII, 21: vol. IV, p. 236₃₋₁₂, ed. Dindorf): *Τὸν δὲ Μελισσηνὸν... τετιμῆσαι Καλοῦρα, καὶ τὴν πόλιν αὐτῷ Θεσσαλονίκην εἰς κατοικίαν ἀλέγειμον, καὶ χορηγίαν χορημάτων*. Следователно Зонара пише само, че Солун е бил определен за място за живееене на Ник. Мелисин. Ако същият е бил назначен и за управител на такава важна област, мисля, че нито Зонара, нито Ана Комнина, нито Никифор Вриений—историографът биха пропуснали да отбележат това. При това Ник. Мелисин е продължил да си живее в Цариград и императорът го е използвал при военните операции срещу Роберт Гискард (1081 г.), срещу печенегите (1088 г. и 1091 г.), срещу куманите (1094 или 1096 г.).

²⁴⁵ А п л а С о т п. Alexias, VIII, 3, 4: II, 8₁₀₋₁₂, 11₃₋₆.

Писмо L 5 съдържа сведение за един важен факт: Теофилакт Охридски получил разрешение да събира каноническото си право от едно село, както правилно схваща по мое мнение Xanatalos, а не изобщо от църковните и частни земи, както мисли Златарски. Златарски²⁴⁶ правилно е свързал това право с привилегиите, които Василий II дал на архиепископа на България, но твърдението му, че тези привилегии били отменени и със спомената в L 5 простага възстановени, е лишено от основания. Мисля, че тук се касае за едно изключение с отстъпването на държавни приходи на архиепископията, което изключение Теофилакт Охридски искал да превърне в общо право. В същото писмо архиепископът пише и за други добрини на императора, за каквито научаваме например и от писмото до Йоан Комнин, сина на севастократора Исак Комнин (L 8), но тук по всяка вероятност става дума за същия императорски указ, за който Теофилакт пише на Адриан Комнин:²⁴⁷ „Ὅως (sc. τὸν Δάζαρον μετὰ τινῶν οἰκητόρων τοῦ χωρίου) ὃ τι δεῖ λέγειν ἐδίδαξε, πειρώμενος τὴν ἐπὶ τῷ χωρίῳ τῆς τοῦ βασιλείως χρηστότητος πρόβασιν ἄχρηστον ἐπιτελεῖσαι τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν κενὴν ἢ μὴν καὶ ἀνόνητον.“ При това положение е съвсем ясно, че и писмо L 5 се отнася към времето преди 1105 г., и то преди L 9, както изтъква митр. Симеон. Не виждам основания то да се постави след L 9, както е постъпил Катичић.

Писмо M 12 не създава никакви затруднения за разбиране на съдържанието му, защото предметът му е ясен — Теофилакт Охридски утешава адресата по случай смъртта на севастократора Исак Комнин. По датировката на тази смърт има обаче значителни разногласия. Васильевский²⁴⁸ отнася тази смърт към време не по-ранно от 1108 г., като изразява съмнение относно съобщението на Ана Комнина, че севастократорът Исак Комнин участвувал в диспута с богомила Василий, който се датирал обикновено към 1114 г.; следователно смъртта ще е последвала според Васильевский преди 1114 г. Chalandon²⁴⁹ я поставя не съвсем уверено малко след 1106 г. Митр. Симеон²⁵⁰ и Златарски²⁵¹ не съвсем точно са предали много внимателно изказаното предположение на Васильевский относно датировката, защото първият твърди, че това писмо било писано „къде 1108 г.“, а вторият — „през тая година“, т. е. през 1108 г., позовавайки се все на Васильевский. За 1107—1108 г. се обявява и Xanatalos.²⁵² Очевидно по недоглеждане е свързал хронологически и трите писма Катичић²⁵³, отнасяйки и третото писмо (M 12) към 1091 г. Нова постановка на въпроса дава D. Parachryssanthou²⁵⁴, която установява въз основа на анонимната Epitome Chronographica²⁵⁵, че Никифор Мелисин, адресат на това писмо и според нея е починал на 17 ноември 1104 г. Изхождайки от тази констатация, тя поставя смъртта на севастократора между 1102 и 1104 г.²⁵⁶ Изводът на Parachryssanthou за датирването на смъртта на севастократора Исак Комнин и на писмото M 12 е за мене неприемлив, защото засега остава най-вероятно, че адресатът не е Никифор Мелисин, а императорът Алексий I Комнин. От друга страна за датировката на писмото е важна констатацията на Gautier, че Теофилакт Охридски е умрял след 1126 г., и то в България. При това положение нямаме основание да се съмняваме в сведението на Ана Комнина, че севастократорът Исак Комнин е присъствувал на разпита на богомила Василий, който разпит поради присъствието на патриарха Николай Граматик трябва да се отнесе преди или към 1111 г. И така, понеже този

²⁴⁶ В. Н. Златарски. История..., II, с. 327.

²⁴⁷ P. Gr. 126, col. 457 C.

²⁴⁸ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 326, заб. 1.

²⁴⁹ F. Chalandon. Essai sur le règne d'Alexis I Comnène, p. 273.

²⁵⁰ Митр. Симеон. Писмата... с. 197.

²⁵¹ В. Н. Златарски. История..., II, с. 328, заб. 2.

²⁵² D. Xanatalos. Beiträge... S. 20.

²⁵³ Р. Катичић, Виз. извори... с. 262, заб. 10, и в табл. на с. 359.

²⁵⁴ D. Parachryssanthou. La date de la mort du sébastocrator Isaac Comnène, frère d'Alexis Ier, et de quelques événements contemporains, REB, XXI, 1963, p. 252—253.

²⁵⁵ Lambecius. Biblioth. Caesar. (ed. altera), lib. V, col. 537; Du Cange. Fam. byz. (éd. Venise), p. 145 — цитирани по D. Parachryssanthou. Date de la mort d'Isaac Comnène, p. 252, п. 17.

²⁵⁶ С оглед на тази датировка D. Parachryssanthou. Пак там, с. 253, поставя и процеса срещу богомила Василий преди 1104 г.; Я. Любарский. Алексиада, с. 622, заб. 1555, счита, че данните на „Алексиадата“ не дават основания за надеждна датировка на този процес, въпреки че е склонен да възприеме годината 1111, както се вижда от с. 593, заб. 1262, и хронологическата таблица на с. 655; Д. Ангелов. Богомилството в България, С., 1969, поддържа датировката на процеса към 1111 г. (с. 417) и схващането, че споменатият във връзка с процеса севастократор Исак е в същност племенник на императора Алексий I Комнин (с. 394), въпреки че Ана Комнина изрично го нарича брат на императора (A p p a C o m n e. Alexias, XV, 8: II, 296).

разпит се отнася засега обикновено между 1109 и 1111 г.,²⁵⁷ то написването на писмо М 12 следва да се датира след това време. В подкрепа на такава късна датировка би могло да служи и известието в същото писмо, че адресатът е бил телесно зле.

L 6, L 7, L 8, L 16, L 17, L 18, L 20 — до Йоан Комнин, син на севастократора,
L 13а — вероятно до същия,

М 68 — до дука на гр. Бер Константин Комнин, син на севастократора

Надписът на L 7 гласи: *Τῷ σεβαστῷ κυρῷ Ἰωάννῃ τῷ υἱῷ τοῦ σεβαστοκράτορος*, на L 6, L 8, L 16, L 17 и L 18 — *Τῷ υἱῷ τοῦ σεβαστοκράτορος*, а на L 20 — *Τῷ σεβαστῷ τοῦ σεβαστοκράτορος*. L 13а представлява край на писмо L 13, адресирано до дука на гр. Скопие Таронитопул. Надписът на М 68 е: *Τῷ σεβαστῷ καὶ δουκὶ Βεῤῥοίας, κυρῷ Κωνσταντίνῳ, τῷ υἱῷ τοῦ σεβαστοκράτορος*.

Към безсмисления надпис на L 20 е изразил съмнение още Успенский²⁵⁸ и го е поправил поне в превода си: „Севасту сыну севастократора“, което на гръцки би гласяло: *Τῷ σεβαστῷ τῷ υἱῷ τοῦ σεβαστοκράτορος*, както го и намираме в Будапещенския и Берлинския ръкопис. Конъектурата на Златарски²⁵⁹: *Τῷ σεβαστῷ [καὶ δουκὶ Βεῤῥοίας, κυρῷ Κωνσταντίνῳ τῷ υἱῷ] τοῦ σεβαστοκράτορος*, следователно отпада.

Повечето изследователи досега са единодушни, че първата група писма (L 6 — L 8, L 16 — L 18 и L 20) са били писани до Йоан Комнин, дука на Драч.²⁶⁰ Пръв Успенский²⁶¹ обаче изразява известно колебание дали всички тези писма са били адресирани до Йоан Комнин, като допуска, че повече писма от запазените са били писани до Константин Комнин, без да ги посочва, въпреки че в същност само едно е адресирано до него.²⁶² След него Златарски²⁶³ се е постарал да обоснове становището, че всички писма от тази група, както и М 68, не може да са били отправени до друг освен до управителя на България, а по това време, т. е. от края на 1105 или началото на 1106 г. до след 1108 г., такъв е бил Константин Комнин, докато Йоан Комнин тогава не е бил нито драчки дука, нито е могъл да се разпоредва в чужда област. Несъмнено авторитетът на Златарски е оказал по-нататък влияние върху Катичић²⁶⁴ и Любарский²⁶⁵, за да се въздържат да вземат определено становище по въпроса, до кого са били адресирани писмата, в чиито надпис не фигурира името на адресата, а именно на L 6, L 16 — L 18 и L 20. Във връзка с адресата, респ. адресатите на същата група писма, е и изказаното напоследък предположение от Литаврин,²⁶⁶ че адресатът на L 20 е бил Йоан Дука, понеже Теофилакт наричал адресата произходящ от „рода Дука“ и понеже сюжетът на това писмо (за с. Могила) бил свързан с писмата до Йоан Дука (F 2 и L 12).

Основният момент в хипотезата на Златарски е, че Константин Комнин не е бил само дука на гр. Бер, но и на цяла България. За това той изтъква два аргумента: първо, че гр. Бер, доколкото ни е известно, не е бил център на административна област или тема през XI в. и през други векове и, второ, че Теофилакт е възлагал според съдържанието на писмо М 68 „големи и добри надежди“ на Константин Комнин, поради което послед-

²⁵⁷ За датировката на този разпит-процес от страна на разни учени срв. Я. Любарский. Алексиада, с. 621, заб. 1555.

²⁵⁸ Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства, с. 26.

²⁵⁹ В. Златарски. Наместници-управители на България... с. 384.

²⁶⁰ В. Васильевски. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 157; Митр. Симеон. Писмата... с. 201; Xanatalos, Beiträge, S. 30, за L 8; Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия, с. 290—291, заб. 7 — за седем писма, вероятно: включвайки и L 20, за което на с. 289—290, заб. 4, пише, че негов адресат ще е бил Йоан Дука; Р. Катичић. Korespondencija Teofilakta Ohridskog kao izvor, s. 183 — за L 16; Ив. Божилков. Писмата на Теофилакт Охридски, с. 70—78.

²⁶¹ Ф. Успенский. Образование Второго болгарского царства, с. 23, заб. 1.

²⁶² Пак там, с. 21, заб. 1, причислява към писмата до Йоан Комнин и L 8, което е означил погрешно като Latіo 9.

²⁶³ В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 372—388.

²⁶⁴ Р. Катичић. Биографија преџ Овоулактоу, с. 381—382; Р. Катичић. Виз. извори... с. 297, заб. 233; с. 298, заб. 239; с. 300—301, заб. 255 и 257.

²⁶⁵ Я. Любарский. Алексиада, с. 544, заб. 852.

²⁶⁶ Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия, с. 289—290, заб. 4.

ният трябва да е имал по-широка власт от тази на един дука на гр. Бер.²⁶⁷ Не е възприел тази хипотеза Kyriakides²⁶⁸, за когото Константин Комнин си остава дука на гр. Бер. Решително я отхвърля и Bănescu²⁶⁹, който обръща внимание върху адреса, както и върху обстоятелството, че Теофилакт Охридски се е обръщал с подобни любезности към членове на императорското семейство и че е отправил молби и до Мария, майката на императрица Ирина. Тези аргументи срещу хипотезата на Златарски Gautier²⁷⁰ смята за убедителни. Най-обстойно се е постарал да опровергае тази хипотеза Ив. Божилов²⁷¹. Според него главните възражения се състоят в следното: 1) установено било вече, че през периода 1081—1111 г. съществувала самостоятелна тема Верея; 2) според Златарски и Божилов след уволнението на Йоан Самонит от поста му управител на България и заедно с него и на бирника Йасит, което станало към 1105—1106 г., не се срещали в писмата на Теофилакт Охридски оплаквания от финансовите чиновници в България; понеже в разглежданите писма има такива оплаквания, то според Божилов те трябва да се отнесат към по-ранно време, когато Константин Комнин още не бил назначен за управител на България според твърдението на Златарски; 3) след Йоан Дука за драчки дука е бил назначен през 1092 г. Йоан Комнин, но неговите функции са се простирали и върху България;²⁷² 4) в писмо L 8 Божилов вижда, както преди него K. Roth²⁷³, указание за разкаianie на Теофилакт Охридски заради доноса срещу Йоан Комнин до императора, за което ни съобщава Ана Комнина, без да споменава името на доносчика; той изтъква също в съгласие с Roth, че между писма L 6 и L 7, от една страна, и останалите писма от същата група писма, от друга, съществува разлика, а именно от първите две писма се долавяло добро разположение на адресата към Теофилакт Охридски, докато в останалите се съзирало „едно като че ли съзнателно преследване на архиепископа и на всички, които са близки до него“.

Според мен съществено възражение срещу хипотезата на Златарски е първо надписът, в който едва ли би се пропуснало да се посочи, че адресатът е бил управител на такава важна административна област като България, несъмнено по-значителна, отколкото Берската тема, за която нямаме други сведения. Съвсем недостатъчно за утвърждаване хипотезата на Златарски е и обстоятелството, че Теофилакт Охридски възлагал надежди на Константин Комнин, защото такива надежди той е могъл да му възлага и като на близък сродник — племенник на императора. Иначе писмото M 68 не съдържало никакви указания за такава власт на Константин Комнин, каквито му приписва Златарски. На интерпретацията на писмата от гледна точка на донос на архиепископа срещу Йоан Комнин ще се спра по-нататък по-подробно, а тук ще отбележа само, че те според мен не съдържат и намек за такова провинение, следователно такава интерпретация не би помогнала повече за определяне на адресата. И тъй и според мен писмата L 6 — L 8, L 16 — L 18 и L 20 са

²⁶⁷ В. Златарски. Наместници-управители на България... с. 371—372.

²⁶⁸ Ст. Kyriakides. *Βυζαντινὰ μελέται*, II—V, Θεσσαλονίκη, 1939, σ. 231 — цит. по N. Bănescu. *Les duchés byzantins*, p. 159.

²⁶⁹ N. Bănescu. *Les duchés byzantins*, p. 158—160.

²⁷⁰ P. Gautier. *L'épiscopat de Théophylacte*, p. 163.

²⁷¹ Ив. Божилов. Писмата на Теофилакт Охридски, с. 71—76.

²⁷² Ив. Божилов. Писмата на Теофилакт Охридски, с. 76, прави извод от двете писма на Теофилакт Охридски до Йоан Дука (L 2 = L 4 и L 12), че драчката тема и България били обединени под управлението на Йоан Дука, което положение се запазило и при неговия приемник Йоан Комнин. Вярно е, че тези писма дават основание да се мисли, какво Йоан Дука е имал власт на една част или над цялата територия на архиепископията. Ето защо още В. Васильевски й. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 325, е изказал мнението, че част от Охридската архиепископия е влизала в състава на Драчката тема и затова Теофилакт се е обръщал за съдействие към Йоан Дука. В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 143—145, смята, че Йоан Дука е бил управител на България между 1090 и 1092 г.; Г. Г. Литаврин. България и Византия, с. 289—290, заб. 4, допуска, че Йоан Дука и Йоан Комнин са били известно време едновременно управители и на Драч, и на България. Аз не изключвам възможността за обединението на двете теми, но горният извод, направен по такъв категоричен начин, ми се струва пресилен и прибрзан. Аргументът на Божилов от писмото до бившата императрица Мария (L 1), че при връщането си от Никомидия Теофилакт Охридски не е могъл да я посети, се основава на израза: „понеже слизането не ми бе разрешено от севаста и претора на Драч, на когото бе възложено да наглежда и ръководи делата ни, затова аз не можах да постигна желанието си“, според превода на митр. Симеон. Преводът е обаче погрешен. Смисълът на съответния текст (соf. 504 A) гласи според мен по следния начин: „Когато ни се разреши излизането от този, който беше натоварен с наглеждането и оправянето на нашите работи, севастът и претор на Драч каза: «Така пропадна осъществяването на желанието ми...» И тъй според мен засега мнението на Васильевски е най-вероятно, без да изпускам пред вид и възможността Теофилакт Охридски да се е ползвал от помощта на Йоан Дука като управител на Драч и по косвен начин, а именно от неговите ходатайства.

²⁷³ Сrv. митр. Симеон. Писмата... с. 202.

писани до Йоан Комнин. Известно колебание би могло да възникне само при първото писмо (L 6), което предшества писмото, адресирано изрично до Йоан, сина на севастократора (L 7), защото е надписано само „До сина на севастократора“. Това колебание обаче изчезва при прочитането му заедно със следващите две писма, а особено между първото и второто, където молбата до адресата да помогне на сиромасите лексикално и по съдържание указва на връзката помежду им; в третото писмо Теофилакт Охридски също нарича адресата благодетел, въпреки че е отменил привилегия на селските свещеници. Тези писма са коренно различни по съдържание от писмото до Константин Комнин (M 68).

Съдържанието на L 6 се изразява в една обща молба до адресата да бъде закрилник на сиромасите. В L 7, където се повтаря същата молба, Теофилакт Охридски иска вече адресатът да нареди да бъде прогонен един разкалугерен монах-свещеник, който водел неморален живот и намирал поддръжници в лицето на хората на бирника Йасит. От L 8 се вижда, че адресатът е бил потвърдил първоначално привилегиите, дадени на свещениците от Полог от страна на императора, а именно за освобождение от всички данъци, с изключение на поземления данък, но по-късно ги бил отменил; Теофилакт Охридски моли с това писмо да се възвърнат същите привилегии, като при това свещениците бъдат освободени от ангарии, които засягат миряните, и им се върне това, което им е било взето като *ἀεργίον* или отročина; той моли още да се премахнат злоупотребите със свещеници от страна на така наречените „посредници“ (*τῶν λεγομένων μεσάζειν*).²⁷⁴ Писмо L 16 съдържа молба до адресата да потвърди сигилий на императора, с който се давали парици на Деволската епископия, които парици обаче поради притесненията на фискалните органи напуснали земята си и се пръснали. Предметът на L 17 е едно частно дело между някой си Никола Вуту и Михаил Ламбин, което било решено, но въпреки това Ламбин продължил да преследва Вуту със съдействието на преспанския управител; Теофилакт Охридски моли намесата на Йоан Комнин за съблюдаване на решението, издадено от Йоан Дука. С писмо L 18 Теофилакт Охридски моли адресата да не се увеличава контингентът на събираните от Охридската област войници. Според писмо L 20 е било отнето от императора едно село, което Охридската църква владееела от старо време. По-късно обаче благодарение на тогавашния бирник Теофилакт Охридски възвърнал това село на църквата, докато то било отново отнето по нареждането на някого от рода Дука.

A. Leroy-Molinghen²⁷⁵ е установила връзка между писмата L 8 и крайната част на адресираното до скопския дука Таронитопул писмо L 13,²⁷⁶ а именно, докато в първото се иска от адресата възстановяване на привилегии на свещениците от Полог, от второто писмо научаваме, че адресатът е бил писал вече на своя наместник по този въпрос, но писмото не е дало желаня резултат. Като изтъква, че крайната част на L 13 няма нищо общо със съдържанието на предшествуващата част от същото писмо, тя смята, че тази част представя края на друго писмо, чийто адресат е тъждествен с този на L 8, т. е. с Йоан Комнин. Това мнение на A. Leroy-Molinghen е възприел и Катичић²⁷⁷. Колкото и смело да изглежда на пръв поглед това мнение на A. Leroy-Molinghen, понеже е в противоречие с единомдушната ръкописна традиция, все пак то почива на здрави основания в съдържанието на разглежданите писма.

Във връзка с датировката на писмата е необходимо да се разгледат предварително въпросите относно времето на назначаването на Йоан Комнин за драчки дука и продължителността на неговото служене там. Становището, че Йоан Комнин е заместил Йоан Дука на поста драчки дука, не подлежи засега на съмнение. Известни различия съществуват обаче при определяне на годината, когато е станало това заместване. За Златарски²⁷⁸ тази година е била 1090, когато Йоан Дука бил назначен за управител на България, на който пост останал до 1092 г., след което бил изпратен срещу селджукския емир Чаха. Катичић²⁷⁹ е възприел също тази година, без да се спира на разногласията и без да се обосновава. За Васильевски²⁸⁰ тази смяна е станала около 1091 г., за Gautier²⁸¹ — през пролетта на

²⁷⁴ Следвам текста на това писмо, установен от A. Leroy-Molinghen. *Prolegomènes...* p. 255—258.

²⁷⁵ Пак там, p. 259—261.

²⁷⁶ P. Gr. 126, col. 525 C—D: *Οἱ δ' ἐν τῷ πολυπύρῳ ἰσχυεῖς...* Срв. критично издадения текст у Leroy-Molinghen, *Prolegomènes...* p. 260—261.

²⁷⁷ Р. Катичић. Виз. извори... с. 294.

²⁷⁸ В. Н. Златарски. Истории..., II, с. 221 и 254—256.

²⁷⁹ Р. Катичић. Виз. извори... с. 300, заб. 253.

²⁸⁰ В. Васильевски. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 325.

²⁸¹ P. Gautier. L'épiscopat de Théophylacte, p. 163.

1091 г., за Chalandon²⁸² — през 1091 г., за Dölger²⁸³ — след май 1091 г., а за Литаврин²⁸⁴, Любарский²⁸⁵ и Катичић²⁸⁶ — през 1092 г. Въз основа на писмо L 20, което разглеждам подробно по-нататък²⁸⁷ и от което се вижда, че през известен период Йоан Дука е бил „общ господар“ на Теофилакт Охридски и на Йоан Комнин, смятам, че първоначално Йоан Комнин е бил назначен само временно за заместник на Йоан Дука на поста драчки дука, а именно след призоваването на Дука да застане начело на операциите срещу Чаха през пролетта на 1091 г., и е останал като такъв до окончателното освобождаване на Йоан Дука от поста драчки дука, когато е бил назначен за негов приемник Йоан Комнин, а това е станало по всяка вероятност около пролетта на 1093 г., когато Йоан Дука е бил сменен от командването на военните действия срещу Чаха. Във всеки случай присъствието на Йоан Комнин като дука в Драч през 1091 г. е засвидетелствувано от Ана Комнина във връзка със съобщението за доноса на архиепископа срещу него, който донос се отнася към тази година.²⁸⁸ От друга страна, същата византийска писателка съобщава изрично, че Йоан Дука е бил повикан от Драч за борба срещу Чаха, както справедливо забелязва Литаврин, а подготовката на Алексей Комнин за тази борба и самите сражения са станали през 1091—1092 г.²⁸⁹ Относно сменяването на Йоан Комнин от поста му в Драч от неговия брат Алексей е съществувало първоначално единодушие между изследователите, въпреки че е било отнасяно към различно време — през 1106, 1107 или 1108 г.²⁹⁰ Златарски²⁹¹ обаче подлага на съмнение това схващане и противопоставя друго, а именно, че смяната е била извършена не по-късно от 1098 г. и че на мястото на Йоан Комнин е бил назначен тогава или по-късно Никифор Вриений, свата на императора Алексей I Комнин. Основания за подкрепа на своето схващане Златарски търси на първо място в обстоятелството, че съобщението на Ана Комнина за поражение на Йоан Комнин от сръбския жупан Вълкан във връзка със събития от 1105—1106 г. стояло изолирано от останалия текст на гл. 4 от кн. XII на Алексиадата, поради което го свързва със събитията от 1094 г., когато Йоан Комнин претърпял страшно поражение при Звечан от същия жупан. Освен това той набляга, че в това известие на Ана Комнина се споменава само името на севастократоровия син, но не и длъжността му, и че във връзка с назначаването на неговия брат Алексей за драчки дука не се споменава нищо за него, което според Златарски означавало, че Йоан Комнин не е бил по това време, т. е. през 1106 г. драчки дука. Дирейки в познатите ни събития и обстоятелства подходящ момент, когато е могло да стане уволнението на Йоан Комнин, Златарски се спира на времето на кръстоносците, и то на тези, които минали през Драч под водачеството на брата на френския крал-Хуго, граф Вермандуа, през 1096 г. Тогава поради оскърбителна постъпка на драчкия дука към графа, когато Годфрид Лотарингски и Боемунд Тарентски се съгласили след дълги преговори да дадат ленна клетва на Алексей I Комнин, Златарски предполага, че между условията на договора било поставено и искане да бъде уволнен Йоан Комнин от поста драчки дука заради оскърблението на граф Хуго Вермандуа. Интерпретацията на споменатото по-горе известие на Ана Комнина от Златарски съвпада случайно или неслучайно с тази на Радојчић²⁹², която той дава няколко години по-рано. Срещу нея се обявява напоследък Крекић²⁹³, изтъквайки като аргумент сведението на Ана Комнина в същата глава на Алексиадата, че на царския син Йоан Комнин се били родили деца, което не било възможно, ако събитията се отнасят към 1093—1094 г. Не мога да се съглася с такава интерпретация, защото не намирам въпросното известие нито за изолирано, нито за откъснато, без

²⁸² F. Chalandon. Essai sur le règne d'Alexis I Comnène, p. 145.

²⁸³ Fr. Dölger. Regesten..., II, S. 40, Nr. 1159—1160.

²⁸⁴ Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия, с. 289—290, заб. 4.

²⁸⁵ Я. Любарский. Алексиада, с. 544, заб. 857.

²⁸⁶ Р. Катичић. Виз. извори... с. 267, заб. 31.

²⁸⁷ Срв. по-долу с. 56—58.

²⁸⁸ Anna Comn. Alexias, VIII, 7: II, 19^{1989q}.

²⁸⁹ Пак там, VII, 8: I, 253³—9. Срв. също В. Н. Златарски. История..., II, с. 255; Я. Любарский. Алексиада, с. 653.

²⁹⁰ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 157 — 1107 или 1108 г.; F. Chalandon. Essai sur le règne d'Alexis I Comnène, p. 293 — 1106 г.; Митр. Симеон. Писмата... с. 185 — 1108 г.

²⁹¹ В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 391—395; История..., II, с. 256—257.

²⁹² Н. Радојчић. Вести Ане Комнине о србима. — Гласник Скопског Научног Друштва, 3, 1928, с. 22.

²⁹³ Б. Крекић. Виз. извори. III, с. 390, заб. 44.

връзка с останалото съдържание на същата глава. При това съвсем естествено е севастократоровият син Йоан Комнин да бъде споменат без упоменаване на длъжността му на драчки дука през 1106 г., след като още през 1105 г. на тази длъжност е бил назначен неговият брат Алексий.²⁹⁴ Не виждам аргумент в полза на интерпретацията на Златарски и обстоятелството, че във връзка с назначението на Алексий Комнин, брата на Йоан Комнин, не се споменава името на Йоан, защото сигурно Ана Комнина е пропуснала да ни спомене и други много по-важни факти, които ни интересуват сега. Ето защо съвсем произволна и ненужна ми се струва хипотезата на Златарски за уволнение на Йоан Комнин във връзка с поведението му спрямо граф Хуго Вермандуа и още повече за включването му в договорите с водачите на кръстоносния поход Годфрид Лотарингски и Боемунд Тарентски, особено като се има пред вид, че Йоан Комнин тогава, т. е. през 1096 г., е действувал по указанията на самия император и че както самият Йоан Комнин, така и императорът са се отнасяли много внимателно към графа. Ако това не беше така, то императорът нямаше да го използва за посредник при преговорите му с Годфрид Лотарингски.²⁹⁵ Излизайки от рамките на сведенията на Ана Комнина, смятам за твърде вероятно именно заангажирането на Йоан Комнин във военните действия срещу сърбите и може би в други подготвителни мероприятия за защита на западната граница на империята през 1105—1107 г. да е наложило освобождаването му от поста драчки дука. Във всеки случай това освобождаване ще е станало или през 1105 г., което си остава за мене най-вероятно, или през периода 1096—1105, казано по-общо, но повече съобразено с наличните данни на изворите.

Общо взето, писмата на Теофилакт Охридски до Йоан Комнин не съдържат ясни и безспорни податки за датировка. Все пак като сравнително по-определена податка е послужила на изследователите молбата на Теофилакт Охридски в писмо L 18 да се увеличи наборът на войници от Охридската област, за да не би останалите още „да пожелаят обятията на чуждата родина“.²⁹⁶ Chalandon²⁹⁷ свързва този набор сред българите с подготвяните от Алексий I Комнин военни действия срещу печенезите през пролетта на 1091 г. Тази датировка приемат Χαπαλατος²⁹⁸ и Божилов²⁹⁹, който допуска и възможността този набор да е стоял във връзка с военните действия на Йоан Комнин срещу сърбите по това време. Златарски отнася обаче този набор на войници към периода на подготовката за отбрана на западните граници на византийската империя от Боемунд през 1106 г. или към времето на самата война през 1107—1108 г., свързвайки това писмо с писмото до Йоан Пантехни (M 65), което и митр. Симеон отнася към 1107—1108 г.³⁰⁰ Към интерпретацията и датировката на Златарски се присъединява Катичић.³⁰¹ Доколкото ми е известно, единствено Божилов е подложил на критичен преглед основанията на Златарски за датироването на това писмо, за да даде предпочитание на датировката на Chalandon. Срещу датировката към 1106 г. той възразява, защото тогава Алексий I Комнин се намирал в югозападните български земи и по-логично било Теофилакт Охридски да се обърне към самия император, от когото зависел в случая въпросът за набора, а не към управителя на България, който в момента е бил само един посредник. Срещу датировката към 1107—1108 г. Божилов възразява, защото по време на войната, когато нуждата от войска е била голяма, искането за намаляване на броя на набирания войници било немислимо. С оглед на тези съображения той допуска, че въпросният набор е бил наложен от локален военен конфликт или от нуждата да се изпратят войници на някой по-отдалечен от Охрид военен театър,

²⁹⁴ Срв. Fr. Dölger. Regesten..., II, S. 49, Nr. 1225; В. Н. Златарски, Наместници-управители на България... с. 891.

²⁹⁵ Срв. за тези събития F. Chalandon. Essai sur le règne d'Alexis I Comnène, p. 182 et suiv. Хипотезата на Златарски за по-ранното уволнение от поста драчки дука се е наложила по всяка вероятност от обстоятелството, че той отнася разглежданите писма до Константин Комнин, чието назначение за управител на България той поставя през 1105—1106 г. (История, II, с. 261), и от необходимостта да се вмъкнат в интервала между 1098 и 1105 г. службите на Никифор Вриений, сват на императора, и Йоан Таронит като управители на България.

²⁹⁶ P. Gr. 126, col. 532 D.

²⁹⁷ F. Chalandon. Essai sur le règne d'Alexis I Comnène, p. 125 et p. 1. Тук авторът погрешно пише, че писмото е отправено до Никифор Мелисин, но е оправил тази грешка на с. 292 и заб. 2, където посочва само връзка между това писмо и друго, отправено до Никифор Мелисин (L 9). Грешката е преминала обаче у Любарский. Алексиада, с. 540, заб. 831.

²⁹⁸ D. Χαπαλατος, Beiträge... S. 21.

²⁹⁹ Ив. Божилов. Писмата на Теофилакт Охридски, с. 75.

³⁰⁰ В. Златарски. История..., II, с. 262 и 322—324.

³⁰¹ Р. Катичић. Виз. извори... с. 298 и заб. 238.

т. е. стои във връзка с военните действия на Йоан Комнин срещу сърбите или с подготовката за война с печенезите през пролетта на 1091 г. Но възраженията на Божилов нямат по мое мнение сериозни основания, първо, защото, както и сам той изтъква,³⁰² управителят на България е изпълнявал също задачи по набора на войска и следователно не е било свършено необходимо да се обръща към императора за намаляване на контингента и, второ, защото изключително трудни времена са налагали очевидно по-голям набор, отколкото е бил по силите на областта, каквито времена са били създадени също от заплахата на Боемунд и по време на войната с него, както допуска Златарски. Против датировката на Chalandon се явява обаче решително обстоятелството, че наборът между българите и власите, с който е бил натоварен Никифор Мелисин, е бил произведен в началото на 1091 г. преди настъпване на пролетта, както разказва Ана Комнина,³⁰³ а военните действия срещу печенезите започнали с настъпването на пролетното равноденствие — около 21 март, докато назначението на Йоан Комнин за заместник на драчкия дука е станало през пролетта на 1091 г. по всяка вероятност, както изтъкнах по-горе. Относно предположението на Божилов, че наборът може да е бил предизвикан от военните действия срещу сърбите, то може да се направи с не по-малка вероятност и във връзка с всяко друго военно действие в югозападните краища на империята. Като имам пред вид, че Йоан Комнин е изпълнявал длъжността драчки дука докъм 1105 г. или до друго време преди тази година, не бих могъл да приема обаче и датировка след тази година без убедителни аргументи. Към по-ранно време ни насочва и връзката на това писмо с писмото до Йоан Пантехни (М 65), в което става изрично дума за това, че протостраторът Михаил Дука е бил изпратен в тези български краища да събира войска, за да се противопостави на врага. Тази връзка е посочена и от Златарски, но това писмо трябва да се отнесе според Литаврин и според мен не към 1107—1108 г., а към 1094 г. по повод на експедицията срещу ашкия жупан Вълкан.³⁰⁴ При това, указание за тежестта на набора се съдържа по всяка вероятност в обстоятелството, че Теофилакт Охридски изпратил писма и до самия протостратор и до майка му с молба да се спират притесненията спрямо църквата, както се вижда от писмото до Никита, дякон на халкидонския епископ (М 29), което отнасям към същото време.³⁰⁵

Писмо L 16 отразява според Chalandon³⁰⁶ състоянието на една от епархиите на Охридската архиепископия, създадено вследствие на непрекъснатото преминаване на войски — нормандски, гръцки и кръстоносци. Chalandon не е посочил по-определено времето, към което трябва да се отнесе това писмо, но Xanpalatos³⁰⁷ е схванал по общия смисъл, че се касае за събития през 1091 г., поради което го датира „малко време след 1091 г.“. В същия смисъл е схванал думите на Chalandon и Божилов³⁰⁸. Тази интерпретация на съдържанието на това писмо не е останала безспорна. Васильевски³⁰⁹, митр. Симеон³¹⁰, Златарски³¹¹ и Божилов³¹² смятат, че тежкото положение, в което е била изпаднала Деволската епископия, се е дължало според същото писмо не на военни действия по тези места, а на своеволията на фискалните чиновници. Митр. Симеон и Златарски не са посочили време, когато е могло да бъде писано това писмо, а Божилов указва само общо на време значително по-рано от 1105—1106 г. Катичић³¹³ приема и двете интерпретации, но отдава вината за тежкото положение на Деволската епископия преди всичко на военните операции в Епир по време на войната с Боемунд през 1107—1108 г., поради което датира писмото около 1107 г. Според Васильевски, митр. Симеон и др. и според мен нито споменаване, нито дори намек няма за някакви военни действия или последици от тях.³¹⁴ Отнасяйки и това писмо а priori преди 1105 г., мисля, че е по-вероятно то да е било писано преди L 18, защото писмата до един

³⁰² Ив. Божилов. Писмата на Теофилакт Охридски, с. 74.

³⁰³ Anna Comn. Alexias, VIII, 3: II, 730^{sq}; F. r. Dölger, Regesten..., II, S 40, Nr. 1158.

³⁰⁴ Вж. по-нататък с. 73—74.

³⁰⁵ Вж. по-долу с. 79.

³⁰⁶ P. Chalandon. Essai sur le règne d' Alexis I Comnène, p. 292.

³⁰⁷ D. Xanpalatos, Beiträge... S. 21.

³⁰⁸ Ив. Божилов. Писмата на Теофилакт Охридски, с. 72, заб. 7

³⁰⁹ В. Васильевски, Материали для внутр. историй виз. государства, с. 481.

³¹⁰ Митр. Симеон. Писмата... с. 215—216.

³¹¹ В. Златарски. История..., II, с. 319—321; Наместници-управители на България... с. 377—380.

³¹² Ив. Божилов. Писмата на Теофилакт Охридски, с. 72.

³¹³ R. Katičić. Korespondencija Teofilakta Ohridskog, s. 183; Виз. извори... с. 295 и заб. 218.

³¹⁴ В превода на митр. Симеон. Писмата... с. 214, е останала неоправена една твърде досадна печатна или коректорска грешка — „поради страшните неверници“ вместо „поради страшните наветници“, която може да даде повод и основание за съвсем друга интерпретация и датировка на писмото.

и същи адресат в отделните сбирки се намират, общо взето, в правилен хронологичен ред. Позоваването на Теофилакт Охридски, от друга страна, на многото добрини, които бил извършил Йоан Комнин на територията на архиепископията, и по-специално в Преспа и Девол, ни дава също указание, че ще са изминали поне няколко години от поемането на поста драчки дука от Йоан Комнин.

Писмо L 17 е по частен въпрос и няма податки за датировка. При все това отсъствието на податки и за нарушен хронологически ред на трите писма — L 16, L 17 и L 18 ни дава основание, мисля, да приемем тяхната последователност по време.

Една сравнително по-определена податка за датирание съдържа писмо L 7, а именно, че разправата на Теофилакт Охридски с разпопилия се монах-свещеник е станала по времето на служенето на бирника Йасит в пределите на Охридската архиепископия или след това, защото този бивш монах-свещеник имал привърженици сред хората на Йасит. Тази податка е използвал Катичић³¹⁵, за да свърже това писмо с друго, адресирано до писаря на Палеолог Йоан (M, 33), което той датира към 1106—1107 г. и в което също става изрично дума за бирника Йасит. Уместно е да се поставят за това писмо по-широки хронологически граници, тъй като дейността на Йасит и борбата на Теофилакт Охридски срещу него са започнали по-рано, както може косвено да се съди от други писма, които разгледах по-горе.

Все около 1106—1107 г. датира Катичић³¹⁶ и писмата L 8 и L 13a³¹⁷, вземайки пред вид по всяка вероятност обстоятелството, че L 8 следва непосредствено след L 7, което е безспорно едно съображение, ако и не от решаващо значение. Аз бих искал обаче да обърна внимание върху един друг момент, отразен в L 8 и L 13a, а именно, че свещениците от Полог са били привлечени към извършването на ангарии, които в същност засягали само миряните, били са обложени с даждиета, от които са били освободени, а някои са били принудени да служат при така наречените „посредници“. Тези извънредни мерки срещу свещениците на Полог са били предизвикани по всяка вероятност от извънредни обстоятелства, каквито, ми се струва, са могли да бъдат създадени както по време на военните действия срещу сърбите през 1093 и 1094 г., така и при подготовката на тези краища за защита срещу Боемунд. Във всеки случай по изтъкнатата вече причина — отзоваването на Йоан Комнин през 1105 г. — тези писма, както и L 7 би трябвало да се отнесат преди тази година.

Писмото L 6 не съдържа конкретни податки за датирание. Съдържанието на писмо L 20 се свързва досега единодушно с това на L 12, адресирано до Йоан Дука, драчкия дука, като се приема, че в двете писма става дума за едно и също село — с. Могила, — което и сега съществувало по сведението на Златарски³¹⁸ в Битолско. При интерпретацията на двете писма, при уточняването на отделните моменти в съдбата на това село и при датировката им от изследователите се явяват значителни различия:

Според митр. Симеон с. Могила имало следната участ:³¹⁹ 1) Охридската архиепископия го владеела от старо време; 2) гражданската власт го отнела и дала на друго лице; 3) къщата, която била останала на църквата в селото, била заета и задържана от Роман Стравороман с помощта на войската; 4) с писмото L 12 Теофилакт Охридски молел Йоан Дука да разпореда да не се дава военна помощ на Стравороман; 5) понеже молбата на Теофилакт не била изпълнена, той се обърнал с писмо L 20 до Йоан Комнин, молейки го да заповяда да се освободи къщата, защото нямало заповед за нейното отчуждаване. Времето за написване на L 20 митр. Симеон определя в рамките на периода между изпращането на Йоан Дука да воюва срещу Чаха и смъртта на Чаха, т. е. не по-късно от 1093 г.

Датировката на митр. Симеон е възприел и Xanatalos.

Според Златарски събитията са се развили по следния начин:³²⁰ 1) Охридската църква владеела от старо време селото, без да плаща данък; то й било подарено по времето, когато Йоан Дука бил управител на България (1090—1092 г.); 2) императорът отнел селото,

³¹⁵ Катичић. Виз. извори... с. 291.

³¹⁶ Пак там, с. 292 и 294.

³¹⁷ Така ще означавам и аз като Р. Катичић крайната част на писмото L 13 (col. 525 C—D), установена от А. Leroy-Molinghen като отделно писмо.

³¹⁸ В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 145, заб. 24; История..., II, с. 325, заб. 3.

³¹⁹ Митр. Симеон. Писмата... с. 219.

³²⁰ В. Златарски. Наместници-управители на България... с. 145 и 384—387; История..., II, с. 325—326.

както и селата на всички архонти — едри земевладелци; 3) архиепископът подкупил бирника и продължил да го владее, както сторили и много други земевладелци;³²¹ 4) селото било отнето обаче за втори път от императора, който искал да го подари на друго лице и по този повод било написано L 20; в това писмо Теофилакт възразявал, или по-точно изказвал съмнение, че е била издадена заповед за отнемане на църковния дом и двора, и само намекнал, че е било справедливо, дето родът Дука дал предпочитание на църквата за владеење на селото. В съгласие със своята хипотеза, че и това писмо е било писано до Костантин Дука, Златарски го датира след 1105 г.

Литаврин е представил нещата, както следва:³²² 1) отначало архиепископията е притежавала в селото само двор и някакви сгради; 2) след това църквата завладяла цялото село; 3) по време на ревизия било открито незаконното владеење на селото от църквата, но Теофилакт подкупил местния практор и продължил да владее селото; 4) селото било отнето за втори път от фиска; 5) Теофилакт опитал да си възвърне селото, като узакони неговото владеење чрез получаване на сигилий от Йоан Дука, но не успял; в селото се намирал Роман Стравороман с военен отряд или свита; 6) Теофилакт признавал необосноваността на своите претенции към селото, което било отнето така, „като че ли то се намирало във владение на архонт, а не на църквата“³²³, но защищавал правото на църквата върху двора и сградите; 7) отнетото село нямало да остане свободно, но предстояло да бъде подарено на някого. От гледна точка на предположението на Литаврин, че адресатът на L 20 е бил Йоан Дука, времето на написване на това писмо трябва да е било между 1090 и 1092 г.³²⁴

Според Божилов, който предава съвсем накратко съдържанието на писмо L 20, селото принадлежало на църквата, но Йоан Комнин го отнел заради прегрешението, т. е. заради доноса на Теофилакт Охридски срещу него и шял да го подари на някой друг.³²⁵ Божилов не се е спръл специално на датировката на това писмо, но то е включено в общата датировка на писмата до Йоан Комнин към едно време значително по-ранно от 1105—1106 г.

Катичић³²⁶ смята, че текстът на това писмо е повреден, поради което някъде съдържанието му е неясно, а някъде съвсем неразбираемо. Ето защо преводът на текста, издаден у Migne може да бъде според него само провизорен до изготвянето на ново критично издание. Все пак той предава смисъла на писмото съвсем сумарно по следния начин: Теофилакт Охридски признава правото на управителя да вземе селото, но защищава собствеността на църквата върху къщата и имението; селото е било дадено на църквата от Йоан Дука, когато е бил дука на темата България. Катичић е оставил това писмо без никаква датировка.

Тези различия в интерпретацията на двете писма и в изложението на реда на събитията показват наложителната необходимост от тяхното преразглеждане. При това не считам за уместно да подлагам на критичен разбор всички различия в отделните становища, но ще се постарая преди всичко да обоснова моето гледище.

Относно селото, за което става дума в L 20, може да се мисли както за с. Могила, така и за с. Църкви, за което Теофилакт Охридски също води борба и което се споменава изрично или се подразбира (M 35, M 43, M 56, L 23 и др.). Досегашните изследователи обаче правилно са забелязали, че селото, за което става дума в L 20, трябва да е с. Могила, защото при с. Църкви обстоятелствата ни се представят другояче, а именно то е било дадено на църквата с императорски хрисовул в замяна срещу други имоти на църквата;³²⁷ освен това за отнемането на с. Църкви Теофилакт обвинява бирника, докато в

³²¹ В. Н. Златарски, Наместници-управители на България... с. 387, заб. 49, допуска че този бирник може да е бил Роман Стравороман, за който пише в L 12, че се бил настанил в църковния имот.

³²² Г. Г. Литаврин, България и Византия, с. 83—86.

³²³ Така Литаврин предава смисъла на следния текст (col. 533 D): „*Ἐγὼ γάρ, ..., τὸ χωρίον ..., ἀφαιρέθην παρὰ τοῦ βασιλέως εἶρον καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἀποσταθῆν ὡς περ οὖν καὶ τὰ τῶν ἀρχόντων πάντων.*“, като го превежда буквално: „Ведь деревню, ..., я нашел отнятой императором и от церкви отделенной, — так, как если бы это была деревня любого какого-нибудь архонта.“ Преводът на този текст от В. Васильевский. Материалы для внутр. истории виз. государства, 427—428, и митр. Симеон. Писмата... с. 218, предава по-точно смисъла му, а именно, че става дума за отнемане на селото от църквата, както са били отнети именията на всички други архонти.

³²⁴ Г. Г. Литаврин, България и Византия, с. 289—290, заб. 4.

³²⁵ Ив. Божилов, Писмата на Теофилакт Охридски, с. 75 и 78.

³²⁶ Р. Катичић Виз. извори... с. 301, заб. 257, и с. 268, заб. 35.

³²⁷ Срв. писмата M 30; col. 424 A, M 43: col. 457 C—D; Митр. Симеон, Писмата... с. 96 и 137.

този случай бирникът е помогнал архиепископията да владее селото, отнето с императорска заповед. Според същото писмо селото е било първоначално владение на църквата и е било освободено от данъци. По-късно, несъмнено по времето на Алексий I Комнин, то било отнето от него, естествено в интерес на фиска. Когато Теофилакт приел архиепископията, той намерил селото отнето, но тогавашният бирник го предоставил отново на църквата, както постъпил и с имененията на всичките архонти — едри земевладелци. Тази мярка очевидно не е станала без знанието на темния управител, който е разполагал с известна власт в това отношение, и тя ще е била проведена, общо взето, в интереса на фиска съобразно с императорската заповед. По всичко личи обаче, че по отношение на с. Могила, върнато на архиепископията, бирникът е проявил известно снизхождение и е направил едно изключение в ущърб на интересите на фиска, защото Теофилакт Охридски предлага да се плаща данъкът зевгологион за земята, ако църквата продължи да я владее. След смяната на бирника,³²⁸ който направил тази услуга на архиепископа, новият бирник по всяка вероятност не е могъл да се помири с нередната постъпка на своя предшественик по отношение на с. Могила и е предизвикал намесата на темния управител, за да бъде отнето отново.³²⁹ Изпълнителят на решението на темния управител е бил по мое мнение Роман Стравороман, който „затлъстял“ от църквата и повел борба срещу нея.³³⁰ Вероятно е, мисля, той да е изпълнявал и функциите на *πράκτωρ* или *ἀναρχαφεύς*. На тази мисъл ме навежда обстоятелството, че по подобен начин Теофилакт ни е представил друг бирник и негов враг — Йасит, когото обвинява в „ненаситност“ (*ἀπληροτία*).³³¹ Иначе е трудно да си представим за какво би се опълчил този Роман Стравороман срещу църквата. Темният управител, който е наредил отнемането на селото от църквата, аз виждам в лицето на Йоан Дука, който се явява „общ господар“ (*κοινός αὐθέντης*)³³² на Теофилакт Охридски и адресата — Йоан Комнин. При тази интерпретация се изясняват и служебните отношения между Йоан Дука и Йоан Комнин по един сравнително по-правдоподобен начин, а именно, че първоначално Йоан Комнин само е замествал Йоан Дука по време на експедицията на Дука срещу Чаха до окончателното му отзоваване, след което Йоан Комнин е бил назначен за титулярен драчки дука.³³³ И тъй в писмото до Йоан Дука (L 12) виждаме, че с. Могила не е вече във владение на архиепископията и Теофилакт Охридски само дипломатично му внушава мисълта да издаде сигилий за отстъпване на селото на църквата. Пряката цел на това писмо е да издействува разпореждане за ограничаване на действията на Роман Стравороман срещу църквата. Писмото до Йоан Комнин (L 20) още в самото начало издава неудовлетвореност на Теофилакт от „общия господар“ — Йоан Дука.³³⁴ След това Теофилакт вече споменава, че е

³²⁸ От израза „*Εἶτα παρὰ τοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν πράκτορος . . . εἶχον ὡςπερ ἄλλον πολλοί.*“ (col. 533 D) се вижда, че отстъпката, направена на църквата по отношение на селото, е била извършена от по-раншен бирник.

³²⁹ Аз не мога да се съглася със Златарски, че в израза „*παρὰ τοῦ κοινῶ αὐθέντου ἡμῶν*“ трябва да се разбира императора, когото Теофилакт в същото писмо назовава с титлата му *βασιλεύς*. Нито в този израз, нито другаде виждам основание да се допуска, че селото е било отнето от Йоан Комнин, както мисли Божилов, защото още в първото изречение на писмо L 20 Теофилакт изтъква, какво „общият господар“ — Йоан Дука по мое мнение — се е показал строг администратор, който не е уважил неговите по-раншни ходатайства, а по-късно е засегнал и него със своите мерки.

³³⁰ Неприемливо е предположението на Златарски, че Роман Стравороман е могъл да бъде онзи бирник, който вследствие на подкуп от страна на Теофилакт е върнал селото на църквата, защото, първо, както вече изтъкнах, това е бил по-раншен бирник и, второ, защото тогава ще остане необяснимо защо Теофилакт ще иска прилагане на мерки срещу него. За Роман Стравороман срв. по-горе, с. 22, заб. 42.

³³¹ P. Gr. 126, col. 432 C.

³³² P. Gr. 126, col. 533 C.

³³³ Според Златарски, както вече споменах, още през 1090 г. Йоан Дука е бил преместен от поста драчки дука на поста управител на България, на който пост останал до 1092 г. След това той бил назначен за управител на тема Елада и Пелопонес. Тогава (1093 г.) било писано и писмото L 12 (В. Н. Златарски. Наместници-управители на България . . . с. 144—145). Г. Г. Литаврин. България и Византия, с. 289—290, заб. 4, допуска, че Йоан Дука и Йоан Комнин са били едновременно управители на Драч и на България, без да обяснява как е било възможно това. Отхвърляйки предположението на Златарски поради това, че с него не е възможно да се обясни кой е бил „общият господар“ на Теофилакт Охридски и на Йоан Комнин, аз се присъединявам към становището на Литаврин в това отношение, допълнено с моето обяснение.

³³⁴ Писмата на Теофилакт Охридски до Йоан Дука (F 2 = L 4 и L 12), които изобилствуват с похвали към адресата заради неговите военни добродетели, щедрост, човеколюбие и пр., са дали повод за по-общ извод относно отношенията на адресата и на целия род Дука към архиепископа. (Срв. напр. В. Н. Златарски. История . . . II, с. 254—255, който въз основа на такъв извод прави друго предположение, че дори доносът на архиепископа срещу Йоан Комнин стоел във връзка с пребиваването на Йоан Дука в България и вражда между Комниновци и Дуковци). Такъв извод за благосклонно отношение към архиепископа би се явил естествено в разрез с моето твърдение, че Йоан Дука е наредил втория път да се отнеме селото от архиепископията. Аз

била издадена заповед несъмнено от същия господар за отнемането на селото. Теофилакт се отнася примирително към отнемането му, но не пропуска да отбележи, че е било справедливо „благочестивият род Дука“ да предпочете църквата и да ѝ го остави. Тъй като църквата не е плащала очевидно данъци за селото, което по всяка вероятност е станало причина да се повдигне въпрос за него от бирника, Теофилакт предлага църквата да плаща занапред зевгологийон, ако се остави в нейно владение. Теофилакт признава следователно известна основателност на мярката на темния управител по отношение на селото, но изразява несъгласие, ако в заповедта за отнемането му са включени сградата и дворът. За ради това изпраща човек с писмото, за да види как гласи точно заповедта.

С оглед на горната интерпретация времето на написване на писмото L 20 трябва да е било между временното отзоваване на Йоан Дука във връзка с кампанията срещу Чаха, когато за негов временен заместник в Драч е бил оставен Йоан Комнин, т. е. пролетта на 1091 г., и смяната на Йоан Дука от командуването на операциите срещу Чаха с Константин Даласин, която е станала около пролетта на 1093 г.,³³⁵ когато вероятно е станало и окончателното освобождаване на Йоан Дука от поста му драчки дука и назначаването на Йоан Комнин за негов приемник. Не е излишно да напомня във връзка с тази датировка, че предшествуващото писмо до Мерментопул (L 19) се отнася към първите писма на Теофилакт, писани от Охрид.

От писмото до Константин Комнин, дука на гр. Бер (M 68), научаваме, че братът на Теофилакт Охридски, по всяка вероятност Димитър, отивал при Константин Комнин, без обаче да се съобщава по каква причина.³³⁶ Отнасянето на времето на написване на това писмо от Златарски³³⁷ след 1105 г. е неприемливо, тъй като цялата му хипотеза за назначаване на Константин Комнин за управител на България през тази година е неубедителна, както вече изтъкнах. Според Adontz³³⁸ Константин Комнин е бил назначен за дука в Бер през 1091—1092 г. Това твърдение не се основава на никакъв източник. То почива на погрешната предпоставка, че Йоан Сервлиас, до когото е било отправено писмо F 8, с което той свързва M 68 само с оглед на адресата, бил през 1094 г. вече секретар на императора.³³⁹ Gautier се е изказал устно, и то провизорно, както свидетелствува Stiernon³⁴⁰, за 1107 г., взимайки пред вид очевидно впечатлението си, а може би и убеждението си, че в писмо M 68 се говори за смъртта на брата на Теофилакт, за която Теофилакт пише в писмото до Дебърския епископ и което се отнася около това време.³⁴¹ Катичић³⁴² е оставил писмото недатирано. Това писмо, взето само за себе си, не съдържа никаква податка за датиране.³⁴³ Все пак смятам, че свързването на M 68 и по съдържание с F 8 не е лишено от вероятност, защото изпращането на брата на Теофилакт Охридски при Константин Комнин (M 68) съвсем не е било случайно, а в писмото F 8 става дума, че управителят в Бер е имал да изпълнява някакви решения за гр. Воден, които предстояло да бъдат взети и които представлявали интерес за Теофилакт. При такава интерпретация и

мисля обаче, че казаните похвали не могат да ни дадат сигурно основание за такъв извод, защото те са обичайни за всеки, който иска или чака някакви облаги от по-високопоставено лице. При това похвалите на Теофилакт в L 12 са имали без никакво съмнение предназначението да предположат Йоан Дука към благотворителност и щедрост. Освен това Теофилакт Охридски не е имал и право да вини Йоан Дука, защото последният е изпълнявал императорска заповед, а и владееенето на селото от архиепископията не е било безспорно.

³³⁵ A. P. A. Comp. Alexias, IX, 3: II, 35₁₆₋₁₈.

³³⁶ Според В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 325, Теофилакт Охридски съобщавал в това писмо на Константин Комнин за смъртта на брат си. Митр. Симеон. Писмата... с. 170, обръща внимание, че в същото писмо не става дума за никаква смърт на брата на Теофилакт, а в предшествуващото писмо до Дебърския епископ (M 67), В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 370 и сл., и Р. Катичић. Виз. извори... с. 300, разбират M 68 също както Симеон. По случайно съвпадение на разбиранята или под влияние на Васильевский напоследък и Р. Gautier. L' évêque de Théophylacte, p. 168, се изказва в смисъла на разбирането на Васильевский. Според мен това твърдение е безпочвено, защото Теофилакт Охридски пише за брата си като за жив човек.

³³⁷ В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 387—388; История..., II, с. 261.

³³⁸ N. Adontz. L' archevêque Théophylacte et le Taronite, p. 586.

³³⁹ Срв. критическите бележки на Fr. Dölger, BZ, 37, 1937, S. 534.

³⁴⁰ L. Stiernon. Notes de titulature et de prosopographie byzantines. Adrien (Jean) et Constantin Comnène, sébastes. — REB, XXI, 1963, p. 192, n. 79.

³⁴¹ За датировката на писмото до Дебърския епископ вж. по-долу с. 76

³⁴² Р. Катичић. Виз. извори... с. 300.

³⁴³ Оскъдните данни за Константин Комнин са изследвани и обобщени напоследък от L. Stiernon. Adrien et Constantin Comnène, sébastes, p. 192—198.

писмото М 68 може да се отнесе с голяма вероятност до време преди 1103 г., към каквото време отнесох вече писмо F 8.³⁴⁴

L 13 — до Таронитопул, дука на Скопие

След като разгледах крайната част на писмото L 13 като отделно писмо съгласно изследването на А. Leroü-Molinghen, смятам за уместно да се спра веднага и на първата част от него.³⁴⁵ В изданието у Migne надписът гласи „*Τῷ Ταρανιτοπούλῳ τῷ Δομοκοπιῶν*“, но още Успенский³⁴⁶ го е поправил въз основа на cod. gr. Vat. 432, F. 323 v, на „*Τῷ Ταρανιτοπούλῳ τῷ Δούκι (вм. δουκι) Σκοπίων*“. Относно идентифицирането на адресата със сина на Михаил Таронит — Йоан не са се появявали разногласия след убедителната обосновка на Васильевский³⁴⁷, който изтъква, че епитетите „всесвети“ (col. 524 C: *πανάγιέ μου ἀθέντη*) — на адресата и „света“ (col. 524 D: *πρὸς τῆς εὐχῆς τῆς ἀγίας σου μητέρας*) — на майката на адресата са били давани само на членове на императорското семейство и на близки негови роднини, следователно адресатът Таронитопул, което означава в същност „син на Таронит“, е бил свързан с императорския род, а по това време от рода на Таронитите Михаил Таронит е бил зет на Алексий I Комнин по сестра.

Съдържанието на писмото се състои в следното: Таронитопул предложил на Теофилакт кандидат за епископ, но не получил отговор, понеже писмото-отговор на Теофилакт не му било предадено; по това време само Видинската епископия била без епископ, но не можел да се намери подходящ човек, вещ в духовните и светските работи.

Относно датировката на това писмо Васильевский отбелязва, че то трябва да произхожда по време отпреди 1105 г., тъй като в тази година Алексий I Комнин заминал на запад, за да извърши приготовления за поход срещу Боемунд, и оставил за епарх на столицата Таронитопул. Според Васильевский след заемането на такъв пост би било унижение за Таронитопул да бъде назначен за скопски дука. Издателите на *Acta Albaniae*³⁴⁸ датират това писмо между 1096—1105 г., приемайки мнението и обосновката на Васильевский. Златарски³⁴⁹ приема отъждествяването на Таронитопул — Йоан Таронит със същия епарх на Цариград, но посочва като година за неговото назначаване 1107. Той се възползува и от аргументацията на Васильевский, за да определи времето на неговата служба като скопски дука и управител на България по негово мнение преди 1107 г. От друга страна той посочва, че през тази година Йоан Таронит не е бил вече в България, та освобождаването му от тази длъжност трябва да е станало може би още в 1105 г. вследствие на ходатайства на Теофилактови приятели или най-късно през 1106 г. За година на назначаването на Йоан Таронит за скопски дука и управител на България Златарски определя 1100 или 1101, когато неговият предшественик Никифор Вриений, съпругът на Ана Комнина, напуснал България. Датировката на Златарски приема и Bănescu.³⁵⁰ Adontz³⁵¹ свързва по съдържание това писмо с писмо F 8, изпратено до Йоан Сервлиас, което той датира към 1091—1092 г., и го отнася към същото време.³⁵² Той смята за вероятно назначението на Константин Комнин за дука на гр. Бер да е станало едновременно с назначението на Йоан Комнин за дука на Драч, а именно през 1091—1092 г., и понеже писмо F 8 показвало, че Константин Комнин не бил още запознат добре с новата си служба, заради това го отнася към началото на неговата служба.³⁵³ А. Leroü-Molinghen³⁵⁴ се противопоставя обаче на отъждествяването на адресата на писмо L 13 Йоан Таронит със споменатия от Ана Комнина епарх на Цариград през 1107 г. със същото име. Тя смята, че за епарх е бил назначен куропалатът Йоан Таронит,³⁵⁵ който се споменава в актовете по

³⁴⁴ Срв. по-горе с. 28.

³⁴⁵ P. Gr. 126, coll. 524 C—525 D.

³⁴⁶ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 45, заб. 1.

³⁴⁷ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 331—332.

³⁴⁸ *Acta Albaniae*, p. 24, nr. 74.

³⁴⁹ В. Златарски. Наместници-управители на България, с. 153—155; История..., II, с. 259—261.

³⁵⁰ N. Bănescu, *Les duchés byzantins...* p. 150, 151, 174.

³⁵¹ N. Adontz. L'archevêque Théophylacte et le Taronite, p. 584.

³⁵² Относно неоснователността на датировката на писмо F 8 от Adontz срв. по-горе с. 28.

³⁵³ Относно датировката на назначението на Константин Комнин за дука в Бер срв. по-горе с. 49—50, 58 и критичната бележка на Dölger в *BZ*, 37, 1937, S. 535.

³⁵⁴ A. Leroü-Molinghen. Les deux Jean Taronites de l'Alexiade. — *Byz.* 14, 1939, p. 147—153.

³⁵⁵ Срв. G. Schlumberger. *Sigillographie...* p. 706.

делото на Лъв Халкидонски.³⁵⁶ Схващането на A. Leroy-Molinghen се споделя и от Dölger³⁵⁷ в отзива му за нейната статия. Катичиѝ³⁵⁸ се присъединява към датировката на Златарски — преди 1107 г., понеже тогава адресатът се споменавал като епарх на Цариград, която чест била по-висока, отколкото тази на скопски дука; той не взима отношение към мнението на A. Leroy-Molinghen. Според мен разграничаването на двама съименици и съвременници Йоан Таронит, което прави A. Leroy-Molinghen, взимайки повод от бележката на Du Sange в коментара към Алексиадата на Ана Комнина в този смисъл,³⁵⁹ и въпреки отъждествяването им от съвременните изследователи, е убедително. Тя различава: 1) Йоан Таронит, племенник на императора, който през 1094 г. бил изпратен заедно с Никифор Мелисин и Георги Палеолог в Берое, за да осигурят безопасността на града и околността от куманите,³⁶⁰ а през XIV индиктион, т. е. между септември 1105 — август 1106 г., бил на товарен с военната задача да се справи с разбунтувалия се негов братовчед Григорий Таронит в Понта,³⁶¹ и 2) Йоан Таронит, юрист и дългогодишен секретар на императора, когото Алексий I Комнин назначил за епарх на Цариград през 1107 г. и за когото Ана Комнина пише следното:³⁶² „... καταλαβών (sc. ὁ βασιλεύς) τοὺς Χοιροβάκχους ἑπαρχὸν Ἰωάννην τὸν Ταρωνίτην προὐβάλετο ἀνὴρ δὲ οὗτος τῶν εὐγενῶν, ἠηλιόθεν πρὸς αὐτοῦ προσληφθεὶς καὶ ὑπογραμματεύσας αὐτῷ ἐπὶ πολὺ, φρονήματος μὲν ὦν δραστηριωτάτου καὶ νόμων Ῥωμαικῶν ἐπιστήμων καὶ τὰ βασιλέως προστάγματα μεγαληγορῶν, ὀληνίκα προστατίτοιτο βασιλικῆς μεγαλοφροσύνης ἐπάξια, ἐλευθέρων ἔχων τὴν γλῶσσαν καὶ οὐκ ἐπὶ φόρῳ ἀναισχυντίας στομούμενος, ἀλλ' ὅποιον ὁ Στρατηγίτης τὸν διαλεκτικὸν εἶνα παραμελεῖται.“ Белгийската учена правилно изтъква още, че Ана Комнина посочва обикновено връзките на лицата, за които пише, с императорското семейство и че отсъствието на споменаване на такава връзка на епарха Йоан Таронит въпреки сравнително подробните биографични данни за него представлява също основание за разграничаването на Йоан Таронит — племенник на императора и по служба военен, от юриста Йоан Таронит. Освен това A. Leroy-Molinghen смята, че с Йоан Таронит, племенника на императора, трябва да се отъждестви и управителят в гр. Бер (τὸν ἐν Βεῤῥοίᾳ διενεργοῦντα), който е трябвало да изпълни някакво решение относно гр. Воден след получаването на наставления от Григорий Таронит съгласно писмото на Теофилакт до Йоан Сервлиас (F 8).³⁶³ Тя не е подкрепила обаче тази своя догадка с никакъв аргумент. Не виждам какъв аргумент би могъл да се привлече в полза на тази догадка и смятам, че отъждествяването на този управител с Константин Комнин, както прави това Adontz, е по-вероятно, защото, както вече изтъкнах,³⁶⁴ според писмо M 68 Теофилакт е бил изпратил брата си поне веднъж при Константин Комнин в Бер несъмнено по някаква работа.

И така отъждествяването на адресата на писмо L 13 с назначения през 1107 епарх на Цариград се явява невероятно и следователно датировките, които се основават на него, са неприемливи. От друга страна и датировката към 1091—1092 г. е неубедителна, защото се основава на датировката на писмо F 8, която почива на погрешни основания.³⁶⁵ Опитът на Златарски да запълни една празнина в неговата хронология на управителите на България без други основания освен невероятното отъждествяване на адресата на писмо L 13 с назначения през 1107 г. епарх на Цариград е твърде смел, за да бъде приет без съмнение и колебание. При това положение нуждата от ново разглеждане на датировката на писмо L 13 е очевидна. Една податка виждам в сведението, което Теофилакт Охридски дава в това писмо, че Видинската епархия останала без епископ и че той търсел за нея човек вещь както в духовните, така и в светските работи. За тази епископия става дума също в писмата на този архиепископ до Михаил Пантехни (F 7) и до Видинския епископ (F 16): в първото писмо Теофилакт пише, че го стреляли от Главиница, Видин и Сланица,

³⁵⁶ B. de Montfaucon. Bibliotheca Coisliniana, p. 103.

³⁵⁷ Fr. Dölger. BZ, 40, 1940, S. 285.

³⁵⁸ P. Катичиѝ. Виз. извори... с. 352, заб. 542.

³⁵⁹ Du Sange. Notae in Alexiadem, ed. Bonn., t. II, p. 652.

³⁶⁰ Anna Comn. Alexias, X, 2: II; 61_{1089q}; M. Gyöni. La première mention historique des Vlaques des Monts Balkans. — Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, 54, 1952, p. 497—498, отнася това събитие напоследък към 1095 г.

³⁶¹ Anna Comn. Alexias, XII, 7: II, 164_{1689q}.

³⁶² Пак там XIII, 1: II, 175_{1—9}.

³⁶³ A. Leroy-Molinghen. Le deux Jean Taronites, p. 152.

³⁶⁴ Вж. по-горе с. 58.

³⁶⁵ Вж. по-горе с. 27—28 и 58—59.

а имало и друга стрела, хвърлена от друго място, която се забила в сърцето му; от второто писмо се вижда: 1) че адресатът е бил служил вече в Охрид, поради което познавал тамошните работи; 2) че видинският епископ е бил измъчван също от жестоки бирници, а освен това и кумани нахлували отвън и 3) че имало вече хора, които ходили в Цариград, за да действуват срещу Теофилакт Охридски, и завръщайки се окуражени, плячкосвали „всичко“, в същност това, което принадлежало на архиепископа и църквата. Според мен по-специално писмо F 16 ни дава известно основание да виждаме в тези писма (F 16 и L 13) една взаимно обуславяща се връзка, а именно особено трудните условия във Видинската епископия са карали Теофилакт Охридски да търси подходящ човек за епископ, когато тя овдовяла (F 16), и такъв човек той намерил в лицето на адресата на L 13, когото познавал в Охрид, а не в лицето на кандидата на управителя на Скопие, който му бил съвсем неизвестен; благосклонното отношение на Теофилакт Охридски към Видинския епископ е едно указание, по мое мнение, че последният е бил негов избранник. Да се мисли за обратното отношение, а именно, че този Видински епископ е напуснал епархията си и след това Теофилакт започнал да търси нов подходящ човек — ми се вижда по-трудно, защото очевидно въпросният Видински епископ е бил негов избранник, докато по-рано е имало някой, който е „стрелял“ срещу него, както показва писмо F 7, което датирам, както вече изтъкнах,³⁶⁶ преди 1100 г., докато F 16 се отнася, както ще се опитам да покажа по-нататък,³⁶⁷ вероятно около 1107 г. Освен за тази податка би могло да се мисли и за друга такава в писмо L 13, а именно, че за Триадишки епископ бил избран човек, който се бил отличил в монашеския си живот. До Триадишки епископ са адресирани редица писма: F 17, F 18, F 19 и M 32, а освен това за Триадишки епископ става дума по всяка вероятност в писмата до епископа на Керкира (M 17 и M 22) и до магистъра Йоан (M 2). Във всички тези писма обаче е отразено враждебно отношение на Теофилакт Охридски към Триадишкия епископ, чиито провинения са били предизвикали дори неговото аргосване (M 32). От съпоставянето им с L 13 все пак е трудно да се установи в какъв хронологически ред трябва да се поставят спрямо него. И тъй мисля, че времето на написването на писмо L 13 може да се отнесе с голяма вероятност към годините 1100—1107. При такава датировка възниква въпросът, дали е възможно да се съчетае управлението на Йоан Таронит като драчки дука, когото Златарски смята за управител на България, с това на Йоан Комнин, който е упражнявал по негово време също известна власт върху територия на архиепископията. Този въпрос се нуждае от отговор поради обстоятелството, че Златарски посочва друг управител на България — Константин Комнин за времето 1105—1106 до след 1107—1108 г. Това, по мое мнение, е напълно възможно, защото драчката тема се е простирила и върху една част от територията на архиепископията, така че Теофилакт Охридски е могъл да има по светските работи едновременно повече „господари“ — *αὐθένται*.

Златарски³⁶⁸ мисли, че и писмо M 1, което няма никакъв адрес, е било писано до Йоан Таронит. Не мога да споделя това предположение, но на този въпрос ще се спра по-долу.³⁶⁹

M 63, M 64, вероятно и M 1 — до *севаст Константин Дука*

Първите две писма — M 63 и M 64, са надписани изрично до управителя на Вардарската област Константин Дука.³⁷⁰ С писмото M 63 Теофилакт Охридски моли адресата да се застъпи за селото, което имал край р. Вардар.³⁷¹ С другото писмо — M 64, той му съобщава, че му изпраща риба като подарък и му намеква да помисли дали няма право над езерото.³⁷²

³⁶⁶ Вж. по-горе с. 31—32.

³⁶⁷ Вж. по-долу с. 77—78.

³⁶⁸ В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 156—158.

³⁶⁹ Вж. по-долу с. 62 и сл.

³⁷⁰ P. Gr. 126, coll. 480 D, 481 C.

³⁷¹ В. Н. Златарски. История... II, с. 276, заб. 2, смята, че става дума за с. Църкви (*Ἐκκλησία*), което у Ана Комнина (Alexias, V, 5) е наречено *Δοπρι Ἐκκλησία; Р. Катичић. Виз. извори... с. 289, заб. 178, не приема това отъждествяване, понеже било лишено от податки в текста.

³⁷² P. Gr. 126, col 481 C: καὶ ὅτι ἐκ μὲν τοῦ, λογισθ, τὸ μηδεμίαν ἡμᾶς ἐξουσίαν τῆς καθ' ἡμᾶς λίμνης ἔχειν, ἐκ δὲ τοῦ, ..., ἀποδέξῃ τὰ σμικρὰ ταῦτα. Митр. Симеон... с. 126, не е схванал според мен правилно смисъла на първата част на този израз, превеждайки я: „... ти ще разбереш, какво ние нямаме никаква власт над нашето езеро, а...“ Бих я превел по следния начин: „Благодарение на първото (т. е. понеже си разсъдителен) ти ще обмислиш нямаме ли никаква власт над нашето езеро, а... благодарение на другото (т. е. понеже си благочестив)...“

Още Васильевский³⁷³ посочва, че адресатът на тези писма ще е същият син на протостратора, т. е. Михаил Дука, за чието назначение за управител на вардариотите става дума в писмото до Григорий Каматир (М 71) и това до Йоан, писаря на Палеолог (М 33). Мнението на Васильевский не е срещнало досега възражение, доколкото ми е известно.³⁷⁴ Свързването на писмата до Константин Дука с това до Григорий Каматир (М 71), което се датира сравнително точно и безспорно към 1105—1106 г. пак благодарение на изследването на Васильевский, ни дава възможност да определим времето на тяхното написване след 1105—1106 г.

Към тези писма до Константин Дука може да се причисли според мен и писмо М 1, което в изданието у Migne носи само надпис „*Επιστολή πρώτη*“³⁷⁵. Теофилакт го изпратил до адресата по някой свой събрат, т. е. духовно лице, който трябвало да изложи лично правата на архиепископа върху езерото и да отговори на обвиненията срещу Теофилакт за всемогъщество и злоупотреба с него, въпреки че в същност бил изложен на хули и презрение. Теофилакт признава в него страха си от „Вриарий“, но въпреки това се застъпвал за народа, поради което бил обвиняван, че бил спънка за фискалните чиновници.

Митр. Симеон³⁷⁶ предполага, че адресатът е бил императорът. Основания за това той вижда: 1) в титлата „величество“ (*τῆς οἷς μεγαλειότητος*); 2) в това, че Теофилакт му напомнял стих от Илиадата, според който Зевс не правел разлика между невинен и виновен; 3) в сравнението, което Теофилакт правел между бога и адресата, защото употребявал думи, които Аврам казал на бога според Стария завет, а именно, че не бива да погубва наравно благочестивия и нечестивия, и 4) във високото положение на адресата към обективно възприемане на нещата и обмислено действуване. Златарски³⁷⁷ отхвърля предположението на митр. Симеон, защото, както изтъква той, първо, думата „величество“ е била употребявана от Теофилакт и за други лица, като драчкия дука Никифор Вриений, свата на императора (col. 428 A), Константин Дука, сина на протостратора Михаил Дука (col. 481 C), второ, приведените места от Илиадата и Библията не са служели за сравнение между бога и адресата, а Теофилакт е искал да му напомни, че божеството наказва ония, които искат да се покажат по-силни от него, и при това, без да прави разлика между виновен и невинен, особено пък държавни служители, „които не са просветени от духа на разсъдъка“ според думите на Теофилакт, и, трето, високото положение на адресата също не може да подкрепи предположението, защото Теофилакт е писал писма и до други високопоставени лица. Златарски прибавя още, че Теофилакт Охридски не би се осмелил да пише с такъв остър тон на императора, а освен това той действувал пред императора чрез лица, които били близки до императорския двор. Според Златарски адресатът на М 1 е бил Йоан Таронит.³⁷⁸ В подкрепа на своето предположение той привежда следните аргументи: 1) Теофилакт Охридски се обръщал към него с епитети „всеуважаеми мой застъпник“ (*παράβασιέ μου ἀντιλήπτο*) и „твоего величество“ (*τῆς οἷς μεγαλειότητος*), с каквито архиепископът си служел в писмата до управителите на България, а също и до личности, които стоели по-горе по длъжност, като великият доместик Адриан; 2) адресатът е бил личност близка до Теофилакт по положение и авторитет, но все пак е имал някаква власт над него, защото не считал за разумно да му се противопоставя, и 3) аналогичните изрази в това писмо и писмото до Йоан Таронит (L 13): „... аз не съм дотам глупав, щото да се противя на равни.“ (М 1, превод мой) ∞ „... обаче в едно сме умни, и то е, че съзнаваме високото ти положение, на което стоите и поради което превъзхождате всички“ (L 13, прев. митр. Симеон); „Но прилича на високото ти положение да стоиш високо и да не приемаш граченията на гаргите и шепненията на косовете, но да притежаваш божие свойство да казваш и да вършиш всичко, след като го обсъдиш и разследваш добре... Дано той (т. е. бог, бел. м., М.) да ти помогне да бъдеш подобен нему, колкото е възможно това..“ (М 1) ∞ „Не давай току

³⁷³ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 329—330.

³⁷⁴ Вж. митр. Симеон. Писмата... с. 163 и 177; В. Н. Златарски. История..., II, с. 277—278; Р. Катичић Виз. извори... с. 290, заб. 181.

³⁷⁵ Р. Gr. 126, col. 357 A.

³⁷⁶ Митр. Симеон. Писмата... с. 32.

³⁷⁷ В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 158, заб. 54.

³⁷⁸ Пак там

тъй вярва на ония, които ни клеветят пред твоята благодат.“ (L 13).³⁷⁹ От аналогията в съдържанието и отъждествяването на адресатите на тези две писма следва и датировката на писмо М 1 към време преди 1106 г. Катичић³⁸⁰ приема възраженията на Златарски срещу аргументите на митр. Симеон, но същевременно се противопоставя на аргументите на Златарски за отъждествяване на адресатите на писмата М 1 и L 13, следователно не приема Йоан Таронит за адресат на М 1. Той изтъква, че Теофилакт е трябвало много често да се брани против клевети и положенията са били толкова сходни, че е могъл да пише до разни лица, като употребява едни и същи мотиви, а аналогичните изрази са по-скоро аргумент против идентифициране на адресатите, защото би било според него неуместно в две писма до едно и също лице да се повтарят едни и същи мисли по твърде сходен начин. Катичић прибавя още, че не е вероятно Теофилакт да е употребявал титлата „твое величество“ за някой Таронит. Писмото М 1 е било писано по-скоро по негово мнение до някой член на императорските фамилии Комнини или Дука, който е имал връзка с гражданското управление и най-вероятно който е бил дука на тема България, следователно негов адресат е могъл да бъде или Йоан Дука, братът на императрица Ирина, или Константин Комнин синът на севастократора Исак, или Йоан Комнин, най-големият син на същия севастократор. Катичић не е сметнал обаче за възможно да се определи по-точно адресатът, та е оставил писмото без адресат. Не е посочил и никакво време за написването му, понеже не смята за сигурно свързването му по съдържание с писмото до Никифор Вриений, зетя на императора (М 41).³⁸¹ Възраженията на Катичић заслужават също най-голямо внимание. Ако и гореприведената дискусия да не е довела до убедителни положителни резултати досега, все пак тя посочва някои важни опорни точки, които могат да послужат в по-нататъшните усилия да се уточнят адресатът и времето на написване на писмо М 1, а именно: 1) че титлата „величество“ е употребена от Теофилакт още към драчкия дука Никифор Вриений, към управителя на Вардарската област Константин Дука и към великия доместик Адриан Комнин; 2) че адресатът трябва да е бил непосредствен „господар“ на Теофилакт по светските работи и 3) че адресатът трябва да е имал родствена връзка, и то съвсем близка, с императорските фамилии Комнини и Дука. Съгласен съм със забележката на Катичић, че аналогичните изрази не говорят в полза на предположението за идентичност на адресатите. Към тези изходни положения бих искал да прибавя още едно, и то немаловажно, във връзка със съдържанието, а именно в писмо М 1 Теофилакт съобщава на адресата, че изпраща свой човек, който да защитава правата върху езерото, а в писмо М 64, писано до Константин Дука, той го кара да помисли все пак върху правата на архиепископа върху езерото. Наличието на общност на предмета на писмата М 1 и М 64, както и еднаквото обръщение до адресата — „величество“, ме карат да мисля, че са имали един и същ адресат — Константин Дука. Не би могло да се мисли за Йоан Дука, както предлага Катичић, защото оплакванията от „Вриарий“, финансовите служители, клеветите и хулите срещу Теофилакт ни насочват към един период, по-късен от времето на неговата служба като драчки дука (1091—1093 г.). Не ми се вижда вероятно този адресат да е бил и Йоан Комнин, и то не само поради аналогичните изрази, както изтъква справедливо Катичић, но и поради това, че в седем или дори осем писма Теофилакт не е счел за подобаващо да го нарече „величество“. Най-малко основание имаме засега да идентифицираме адресата на М 1 с Константин Комнин, защото не е вероятно, както вече изтъгнахме, да е бил управител на България, а и съдържанието на писмото, писано до него (М 68), няма нищо общо с това на М 1.

С оглед на отъждествяването на адресата на писмо М 1 с Константин Дука и свързването на съдържанието на писмото с това на М 64 следва да допуснем, че и то се отнася към времето след 1105—1106 г. Към това време ни насочват впрочем и другите данни на писмо М 1.

³⁷⁹ В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 157, добавя още като аналогичен израз от края на писмото L 13 съвет на Теофилакт до адресата „да подражава на бога и във всичко да го има за съюзник“. Точно такъв израз няма обаче нито в гръцкия текст (col. 525 C), нито в превода на митр. Симеон. Писмата... с. 211.

³⁸⁰ Р. Катичић. Виз. извори... с. 335—339, заб. 449.

³⁸¹ Пак там, с. 335, заб. 448

М 33 — до Йоан, писаря на Палеолог, и М 70 — до Палеолог

С първото писмо до писаря (секретаря) на Палеолог Теофилакт Охридски се оплаква, че едно село,³⁸² което принадлежало на църквата, край Вардар било причина да го тревожат бирниците, и особено Йасит. Този Йасит със съдействието на съседи завзел почти всичко, което имало селото. Понеже чул, че управлението на Вардарската област било възложено на сина на пансеваста, Теофилакт писал на „общия господар“ да се застъпи да не го безпокоят за селото и да не изпращат описвачи (*ἀναγραφεῖς*). С второто писмо Теофилакт Охридски благодари на Палеолог за негово застъпничество, благодарение на което църквата е запазила „в Охрид“³⁸³ малко нещо от онова, което е имала, и се е избавил от притесненията на бирника; Теофилакт го моли и в бъдеще да покровителствува църквата.

Относно адресата на М 70 мненията на изследователите съвпадат досега, че той е бил Георги Палеолог, женен за сестра на императрица Ирина, управител на Драч по време на войната с норманския херцог Роберт Гюискар (1081 г.) и по-късно военачалник на Алексий I Комнин срещу печенезите и куманите.³⁸⁴ Няма спор също, че адресатът на М 33 Йоан е бил негов секретар. Има обаче различия в интерпретацията на съдържанието на писмата и тяхната датировка. Така митр. Симеон³⁸⁵ свързва по съдържание двете писма, считайки, че те са били писани по един и същи въпрос. Според Златарски³⁸⁶, изхождайки от израза „Но дано да не престанеш да премахваш охканията, като опитомяваш тази пустиня чрез чудодействията, които правиш за нас. Такива считам аз вашите грижи за църквата ни, с които в разни времена се осуетяват замислите на бирниците.“ (М 70), писмо до Палеолог, не е нищо друго освен едно общо благодарствено писмо за всички застъпничества и помощи, с които в разни времена адресатът, т. е. Георги Палеолог, е помагал на Теофилакт. „Общият господар“, до когото Теофилакт писал, както се споменава в писмо М 33, е бил пак според Златарски Константин Дука, синът на Михаил Дука, за който става дума в едно писмо до Григорий Каматир (М 71) и до когото е отправено писмо М 63. Към интерпретацията на Златарски се присъединява и Катичић³⁸⁷, според когото писмо М 70 няма никаква връзка по съдържание с М 33, М 63 и М 64. Отнасям се а priori със съмнение към схващането на Златарски, че писмо М 70 е общо благодарствено за всичко, което адресатът е бил направил в полза на Теофилакт Охридски, защото писмата на Теофилакт до високопоставени държавни дейци са били предизвикани винаги от една непосредствена причина, а общите благодарствени изрази и подчертаването на много благодеяния не е нищо друго освен една обикновена любезност. Това предварително съмнение укрепва още от първото изречение на писмото, от което се вижда, че църквата е намерила известна закрила от адресата поне за малкото, което ѝ било останало. Освен това в писмо М 33 има пряко указание, че Теофилакт Охридски е писал на Палеолог и затова моли Йоан да го подканва да изпълни неговата просба. Следователно естествено е да се търси в писмата на Теофилакт и писмо до Палеолог, а понеже има такава, да се обсъди по-обстойно дали не е то същото или по същия въпрос. Според мен Златарски не е посочил никакъв аргумент от решаващо значение против свързването на писмата М 33 и М 70. Напротив, намирам между тези писма следния свързващ момент: в М 33 Теофилакт пише, че Йасит е отнел почти всичко в селото, а в М 70 — че адресатът е приспал бирника и е запазил на църквата свършено малка част от това, което е притежавала. Съдържанието на писмата ни насочва също към едно време на написване, както изглежда, колкото и да е трудно неговото уточняване.

Свързвайки писмо М 33 с писмата до Константин Дука (М 63 и М 64), както и с едно писмо до Григорий Каматир (М 71), Василъевски³⁸⁸ го датира след 1105—1106 г., т. е.

³⁸² Митр. Симеон. Писмата... 115, неточно е превел в случая „χωρίον“ с „местност“. Срв. Р. Катичић. Виз. извори... с. 289.

³⁸³ В случая разбирам, че става дума за Охридската църква, архиепископия по аналогия с изразите „епископ на Дебър“, „дука на Бер“ и пр., а не само за гр. Охрид. Същата употреба се среща в писмо М 30: Р. Гр. 126, col. 424 А; срв. Златарски. История... II, с. 28, заб. 1.

³⁸⁴ Митр. Симеон. Писмата... с. 116, в бележката си към М 33 пише, че писмото М 70 е било изпратено до сина на Георги Палеолог, който според него бил управител на Вардарската област, но на с. 171 в бележките си към писмо М 70 твърди вече, че то е било писано до Георги Палеолог.

³⁸⁵ Митр. Симеон. Писмата... с. 171.

³⁸⁶ В. Н. Златарски. История..., II, с. 277, заб. 1.

³⁸⁷ Р. Катичић. Виз. извори... с. 290, заб. 181, и 352, заб. 541.

³⁸⁸ В. Н. Василъевски... Образование Второго болг. царства Ф. Успенского, с. 329—330.

след назначаването на Константин Дука за управител на Вардарската област. Митр. Симеон не се е изказал по въпроса за датировката и на двете писма. Към мнението на Васильевский се присъединяват Златарски³⁸⁹ и Катичић³⁹⁰, който изтъква правилно и връзка между М 33 и L 7, адресирано до Йоан Комнин, в което става дума за „Йаситовите хора“ и което може да се отнесе също към това време.³⁹¹

Писмото до Палеолог (М 70) Златарски отнася по време към 1106 г., т. е. след уволнението на Йоан Таронит от длъжността управител на България по предложената от него хронология, когато преставали оплакванията на Теофилакт Охридски от фискалните чиновници в България в писмата му до приятели и познати.³⁹² Тази датировка е приел и Χαπαλατος.³⁹³ Катичић³⁹⁴ не приема аргументацията на Златарски. Според него, ако Теофилакт Охридски е искал да изрази задоволството си от настъпилото благодарение на Палеолог избавление от Йоан Таронит, то той е трябвало да посочи именно Таронит като първопричина за миналото безпокойство, а не бирника. При такова разбиране и отхвърляйки връзката на това писмо с М 33, Катичић е оставил писмото недатирано. Изтъгнах вече своето становище по въпроса за отношението между писма М 33 и М 70 от гледна точка на съдържанието и от него следва да свържа двете писма и по време. Тук искам да добавя, че обосновката на датировката на Златарски към 1106 г. с това, че липсвали оплаквания от фискални чиновници поради смяната на един управител на България — Йоан Таронит, с друг — Константин Комнин, не почива на реални основания и затова не е убедителна. По мое мнение писмо М 70 отразява един по-късен етап от борбата на Теофилакт с фискалните чиновници в сравнение с разгледаните писма от периода 1097—1105 г., а именно слабо утешителния успех да се запази за църквата поне малко от онова, което е притежавала. Изхождайки само от такова разбиране поддържам една датировка около 1106 г. Такова развитие на нещата е намерило израз и в писмото до Симеон, игумен на манастира в Анапъл (L 29), в което вероятно неслучайно се среща и аналогичният израз, че България е добра да храни и храни змии.³⁹⁵

М 6, М 71, L 23, L 30 — до Григорий Каматир

Освен посочените в заглавието писма до Григорий Каматир има още едно (F 12), което носи надпис: *Τῷ καματηρῷ κνρῷ Γρηγορίῳ*, но още Васильевский³⁹⁶ е обърнал внимание върху обстоятелството, че обръщенията „*ῶ τοῦ λόγου λειτουργέ*“ — в края и „*ἀδελφὲ τιμώτατε*“ — в началото на това писмо говорят за адресат от духовното съсловие, а не за светско лице, каквото е бил Григорий Каматир, императорски секретар.³⁹⁷ Мнението на Васильевский е възприел и митр. Симеон.³⁹⁸ Катичић³⁹⁹, който не се е занимавал специално с писмо F 12, понеже не представлява интерес от гледна точка на неговата задача, все пак го е споменал в числото на писмата до Григорий Каматир. Според мен констатацията на Васильевский заслужава цялото ни внимание въпреки лаконичната му обосновка. Освен приведените от него изрази могат да се посочат и други от такова естество, които подкрепят предположението му, че адресатът на F 12 е бил духовно лице. Към посочения от Васильевский аргумент трябва да се добави също, че това писмо се различава коренно по съдържание от другите писма до Григорий Каматир: с него Теофилакт Охридски се старее да помогне на адресата да се избави от унижението, в което е изпаднал, докато с другите писма той прибегва до неговата помощ, и то не морална, а да ходатайствува пред императора в негов полза и в полза на църквата. Най-важното основание обаче за разграничението на

³⁸⁹ В. Н. Златарски. История..., II, с. 277—278.

³⁹⁰ Р. Катичић. Виз. извори... с. 289.

³⁹¹ Р. Gr. 126, col. 516 В; Р. Катичић. Виз. извори... с. 291, заб. 184; срв. също по-горе с. 47.

³⁹² В. Н. Златарски. История..., II, с. 314.

³⁹³ D. Χαπαλατος. Beiträge... S. 21.

³⁹⁴ Р. Катичић. Виз. извори... с. 352.

³⁹⁵ Р. Gr. 126, coll. 489 С et 548 В; срв. по-горе с. 44.

³⁹⁶ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 327.

³⁹⁷ За рода Каматири и Григорий Каматир срв. V. Laurent. Un sceau inédit du protonotaire Basile Camatéros. — Byz., 6, 1931, p. 253—272; G. Stadtmüller. Zur Geschichte der Familie Kamateros. — BZ, 34, 1934, S. 352—358 и напоследък В. С. Шандровская. Григорий Каматир и егѐ печать в собрании Государственного Эрмитажа. — ВВр, XVI, 1959, с. 175.

³⁹⁸ Митр. Симеон. Писмата... с. 37—38, 45 и 175.

³⁹⁹ Р. Катичић. Виз. извори... с. 339, заб. 466.

адресатите, мисля, е обстоятелството, че в F 12 Теофилакт се обръща към адресата като към „брат“, а в L 23 като към „син“ и „господар“.⁴⁰⁰

С писмо M 6 Теофилакт Охридски изразява възхищението си от новия управител в Охрид, назначен благодарение на Григорий Каматир, и го моли да му внуши да оказва по-голяма почит към архиепископа. Писмо M 71 е било изпратено по брата на Теофилакт Охридски. С него той му съобщава, че е научил за изпращането на сина на протостратора за управител на вардаристите. Известява го, че неговият „циклоп“ е благосклонен към него, т. е. към Теофилакт, но все пак се бои от него, да не го изненада с нещо, поради което чувствува нужда от закрила.⁴⁰¹ След това хвали някой си Теодор Хрисилий, който някога е изпълнявал някаква финансова служба във Вардарската област,⁴⁰² а тогава е бил заедно с Григорий Каматир, защото съчетавал военни добродетели със способности на математик; препоръчва му да го изпрати на служба в Тесалия, а не в Македония, където няма да има възможност да прояви дарованията си. Хвали също императора Алексий I Комнин, загдето пренебрегнал удобствата на столицата, за да се грижи отблизо за военните работи, управлението и църковните работи в страната. В писмо L 23 Теофилакт Охридски се оплаква, че след като преминал опасността от скопеца, се явила по-голяма опасност за с. Църкви, което, както чул, било вече измерено, очевидно с оглед да бъдат установени броя на зависимите селяни и количеството земя и да бъдат съгласувани със съществуващите разпоредби.⁴⁰³ Съобщава му, че след събора на св. Ахил щял да го посети. Моли го за подкрепа. Според писмо L 30 Григорий Каматир решил в благоприятен за Теофилакт Охридски смисъл въпроса със с. Църкви, но понеже противниците се противели и имало опасност въпросът да бъде отнесен до императора, то Теофилакт Охридски насърчава Каматира да отстоява решението си.

От тези писма относително най-надеждна податка за датировка се съдържа в M 71, именно, че Алексий I Комнин се е намирал във от Цариград, търпял полски несгоди, излагал се на студове и горещини, за да плаши отблизо враговете. Тази податка е дала основание на Васильевски⁴⁰⁴ да отнесе това писмо към интервала между септември 1105 г. и края на 1106 г., когато императорът се е намирал в северозападните краища на империята.

⁴⁰⁰ P. Gr. 126, coll. 325 C, 328 B, 329 D (F 12) et 537 C (L 23).

⁴⁰¹ Отношението на „циклопа“ към Теофилакт Охридски е представено различно от Ф. Успенски и Ф. Образование Второго Болг. царства. Приложение, с. 12, и Р. Катичић. Виз. извори... с. 288 и заб. 169, от една страна, и в превода на митр. Симеон. Писмата... с. 172, от друга страна: според първите то е отрицателно, враждебно, а според превода на Симеон — положително, доброжелателно. Относно лицето, което се крие под алегоричното наименование „циклоп“, Р. Катичић Виз. извори... с. 288, заб. 169, мисли, че той може да е бил или Лазар, или Йоан Таронит, или най-вероятно Йасит. Според мен гръцкият текст, col. 492 C-D, ни дава само една възможност за характеризиране на това лице, а именно, че то е било властно и е могло да увреди интересите на архиепископа и църквата, но Теофилакт е успявал по някакъв начин да притъпява неговата строгост при упражняване на служебната власт. Очевидно тук става дума за същите финансови чиновници, спрямо които Теофилакт Охридски си е служел с така наречените „*μειλίγματα*“, т. е. „подаръци“, за да ги омилостивява и направи по-отстъпчиви (срв. M 22: col. 400 D; F 4: 316 C; L 29: 549 B), или за евнуха, споменат в писмо L 23, който е представлявал известна заплаха за него, но опасността е била преодоляна по някакъв начин. Струва ми се невероятно да се мисли за такива безкомпромисни врагове на Теофилакт като парика Лазар и бирника Йасит или за скопския дука Йоан Таронит, към когото архиепископът едва ли би се осмелил да приложи такива средства.

⁴⁰² Изразът (col. 498 B): „... ἀφ' οὗ τοῦτ' Ἐπιδρακίωτας ἐπράττειν (вм. ἐπράττει)“ е преведен от митр. Симеон. Писмата... с. 173, по следния начин: „... от когото управляваше (т. е. Теодор Хрисилий) Вардариотите“. Според Р. Катичић. Виз. извори... с. 288, заб. 170, гръцкият текст е повреден, а преводът на Симеон дава да се разбере, че Теодор Хрисилий е бил управител на Вардарската област преди Константин Дука, което не ще е било възможно, тъй като според данните на същото писмо Хрисилий не е заемал някакъв висок пост, щом Теофилакт му предлагал службата на църковен диригент срещу заплата. Катичић схваща горния израз в смисъл, че Теофилакт Охридски, когато е бил във Вардарската епархия, завързал връзки с Теодор Хрисилий и установил неговите знания по аритметика. С оглед на тази интерпретация неговият превод гласи: „... знао сам откако је био код Вардараца...“. Мисля, че гръцкият текст се оправя с предложената от мен поправка. Катичић е прав, че преводът на митр. Симеон не е точен и дава възможност да се правят неправилни изводи, но и неговият превод е лишен от основания, а вследствие на това и интерпретацията — твърде произволна. Глаголът *πράττειν* може да означава в случая по мое мнение или „събирам данъци“ (отгук *πράκτωρ*-бирник) от вардариотите, или „правя нещо“ на вардариотите и понеже става дума за установяване на математическите способности на Хрисилий, смятам за по-приемливо първото значение. И така моят превод би гласел: „... оттогава, когато събираше данъци от вардариотите“.

⁴⁰³ Срв. F. Chalandon. Essai sur le règne d'Alexis I Comnène, p. 298 et suiv.

⁴⁰⁴ В. Васильевски и Ф. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 327.

Тази датировка не е срещнала досега възражения, доколкото ми е известно.⁴⁰⁵ Към нея се присъединявам и аз.

Към същото време или малко по-късно, докъм 1107 г., датира писма L 23 и L 30 митр. Симеон на основание на това, че Григорий Каматир се е намирал заедно с Алексий I Комнин някъде в Солунско в навечерието на войната с Боемунд.⁴⁰⁶ Златарски⁴⁰⁷ свързва писмо L 23, в което става дума, че Теофилакт Охридски щял да отиде при Каматир след събора на св. Ахилий, с писмото до преспанския началник Макремволит (M 53), в което Теофилакт дава указания за подготовката на епископски събор в Преспа, и с писмото до Йоан Пантехни (M 65), в което се споменава ограбването на съседната на Охрид област Мокра от Боемунд, и го датира към пролетта на 1108 г., когато Григорий Каматир се намирал или в Солун, или във военния лагер при гр. Девоп. Тази датировка са възприели Хапалатос⁴⁰⁸ и Катичић⁴⁰⁹. Като имам пред вид, че съгласно църковните канони областните епископски събори се ставали всяка година (до VI вселенски събор през 691 г. — два пъти годишно), действително не виждам никаква задължителна връзка между L 23 и M 53, а още по-малко с M 65. Все пак не може да се отрече, че съществува известна вероятност за връзка между писма L 23 и M 53 поради това, че в Преспа се е намирала църква на името на св. Ахилий, построена от Самуил, където на 15 май се е чествувал тържествено патронът на църквата и където е трябвало да стане епископския събор според M 53.⁴¹⁰ Отсъствието на каквото и да е намек за военни събития или последици от военни действия ме кара обаче да се съмнявам в никаква връзка между писма L 23 и M 65, последното от които се датира от Златарски към 1108 г.⁴¹¹ Ето защо мисля, че фискалната мярка спрямо с. Църкви която е била естествено в рамките на една по-широка фискална програма, трябва да се отнесе по-скоро към подготовителните мероприятия на Алексий I Комнин за война с Боемунд от 1105—1106 г. При такава интерпретация на данните писмо L 23 ще е било изпратено по всяка вероятност през пролетта на 1106 г. Във всеки случай датировката на Златарски противоречи на неговото собствено твърдение, че след 1106 г. в писмата на Теофилакт Охридски не се срещали вече никакви оплаквания от фискалните чиновници в България.⁴¹² Това противоречие е намерило израз и при определяне на времето на уволнение на бирника Йасит: на едно място Златарски предполага, че то е станало през 1105—1106 г. заедно с уволнението на Йоан Таронит,⁴¹³ а на друго място твърди, че то е последвало през 1108 г.⁴¹⁴

Писмо L 30 е свързано по съдържание с L 23, но отразява по-късен етап от развитието на борбата за с. Църкви. Тъй като и то е било писано, докато Григорий Каматир се е намирал заедно с императора по тези краища, мисля, че трябва също да се отнесе към 1106 г. Катичић⁴¹⁵ го е оставил недатирано.

Писмо M 6 е изпратено до Григорий Каматир, когато той е бил, както изглежда, в Цариград, по повод изпращането на нов управител в Охрид. Златарски⁴¹⁶ идентифицира, както вече се каза, този управител с Никифор Вриений, съпруг на Ана Комнина, който според него управлявал България от 1098 до края на 1100 или началото на 1101 г., и датира писмото към 1098 г. Катичић⁴¹⁷ не възприема датировката и хипотезата на Златарски, защото считал, че Българската тема била останала такава, каквато била създадена през 1018 г., докато в тази област имало вече повече военни и административни управители. Той не е намерил надеждни податки за датиране и го е причислил към групата на недатирани писма. По-горе се спряхме на въпроса за идентифицирането на новоназначените упра-

⁴⁰⁵ Вж. митр. Симеон. Писмата... с. 177; В. Н. Златарски. История..., II, с. 507—508; D. Hapalatos. Beiträge... S. 21; P. Катичић. Виз. извори... с. 287 и заб. 165.

⁴⁰⁶ Митр. Симеон. Писмата... с. 233, бел. към писмо L 30.

⁴⁰⁷ В. Н. Златарски. История..., II, с. 284 и 505—507.

⁴⁰⁸ D. Hapalatos. Beiträge... S. 21.

⁴⁰⁹ P. Катичић. Виз. извори... с. 323, заб. 389.

⁴¹⁰ В. Н. Златарски. История..., II, с. 184.

⁴¹¹ За датировката на M 65 към 1094 г. вж. по-нататък с. 73—74.

⁴¹² В. Н. Златарски. История..., II, с. 314.

⁴¹³ Пак там, с. 311.

⁴¹⁴ Пак там, с. 284.

⁴¹⁵ P. Катичић. Виз. извори... с. 357.

⁴¹⁶ В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 147—153, 395—396; История..., II, с. 257—259.

⁴¹⁷ P. Катичић. Виз. извори... с. 339, заб. 465.

вители, за които става дума в това писмо и в писмото до Адриан Комнин (М 24), с Никифор Вриений, както предполага Златарски.⁴¹⁸ Тук искам още да прибавя, че ако се приеме хипотезата на Златарски, би останало непонятно защо Теофилакт Охридски ще приписва заслугата за назначаването на „царския зет“ за управител на Григорий Каматир, а не на самия цар. Освен това Златарски съвсем не се е постарал да докаже, че двамата управители от М 6 и М 24 трябва да са били едно и също лице, който въпрос има значение и за датировката на М 6. По мое мнение това се две различни лица, защото Теофилакт Охридски сигурно нямаше да пропусне да изтъкне и в М 6 родствената връзка на управителя с императорското семейство или да намекне поне за нея, както и да употреби поне един от онези титли и епитети (*πανσέβαστος, σεβαστός, πανευγενέστατος*), с които си служи за императорския зет в писмо М 24. При това в М 24 е подчертана младостта на управителя, докато в М 6 не се споменава нищо за възрастта му. Според мен писмо М 6 трябва да се разглежда независимо от М 24. То самото обаче не съдържа, доколкото виждам, никакви податки за датирание, та само отсъствието на каквито и да е благодарности за оказана помощ, ходатайство и пр. ме кара да мисля, че то предхожда хронологически другите писма, адресирани до него, т. е. че се отнася преди 1105—1106 г. Може би затова се намира и в началото на публикуваната от Меурсий сбирка.

Във връзка с писмата до Григорий Каматир възниква още един въпрос, а именно дали с. Църкви, за което пише в тях Теофилакт Охридски, е същото, за което става дума в писмата от периода 1097—1105 г., където името не е споменато изрично.⁴¹⁹ Митр. Симеон⁴²⁰ идентифицира бирниците, срещу които се бори Теофилакт според двете групи писма, с Йасит, но не пише нищо за идентифицирането на селата, за които се говори в тях. Златарски⁴²¹ пише безрезервно във връзка с двете групи писма за един и същи бирник — Йасит, и за едно и също село — Църкви. Катичић⁴²² също приема, че в двете групи писма става дума за бирника Йасит, но възразява срещу идентифицирането на споменатите в М 30,⁴²³ М 33⁴²⁴ и L 30⁴²⁵ села със с. Църкви поради отсъствието на конкретни податки в писмата. В същност във всички публикувани писма на Теофилакт Охридски става дума само за две села: Църкви и Могила, и мисля, че е естествено в писмата от периода 1097—1105 г. да се предполага едното или другото, защото, ако е имало и друго село, което да е било заплашено от същата участ, то Теофилакт не би пропуснал да го спомене поне веднъж. По мое мнение Златарски правилно се е насочил към с. Църкви, макар и да не се е обосновал, първо, защото разправиите със с. Могила са станали преди този период, а именно между 1091—1093 г., второ, защото в писмата, в които става въпрос за с. Могила, не се говори за никакъв бирник, или ако Роман Стравороман е бил такъв, както предполагам аз,⁴²⁶ то той не е тъждествен с Йасит, и, трето, защото бирникът и в двете групи писма е описан по твърде сходен начин: той е по характеристиката на Теофилакт най-безбожният бирник (М 33, М 35, М 22), което впрочем Теофилакт Охридски би могъл да каже и за всеки друг, който би посегнал върху правата и имуществата на църквата. При такава интерпретация на данните в писмата до Григорий Каматир следва да се приеме, че те представят по-нататъшното развитие на борбата за с. Църква в сравнение с данните от писмата от периода 1097—1105 г.

⁴¹⁸ Срв. по-горе с. 24—25.

⁴¹⁹ Срв. напр. по-горе, с. 23—25, за писмата до Адриан Комнин и Никифор Вриений, зетя на императора (М 24, М 30, М 34, М 43 и М 41).

⁴²⁰ Митр. Симеон. Писмата... с. 131, 146 и др.

⁴²¹ В. Н. Златарски. История..., II, с. 280 и сл., 304.

⁴²² Р. Катичић. Виз. извори... с. 273, заб. 58; 274, заб. 61; 275, заб. 65.

⁴²³ Пак там, с. 279, заб. 101.

⁴²⁴ Р. Катичић. Виз. извори... с. 323, заб. 391, като изтъква, че, общо взето, гръцкият текст не е изправен, и особено в публикуваната от Ламий сбирка, смята, че в израза „ἐπὶ τῷ τῶν ἐκκλησιῶν χωρίῳ“ (col 540 A) не трябва да се разбира с. Църкви (Ἐκκλησία), както мисли Златарски, а изобщо „црквено село“. Според мен корекцията на Катичић не е обоснована и е ненужна.

⁴²⁵ Р. Катичић. Виз. извори... с. 357, заб. 574.

⁴²⁶ Срв. по-горе с. 57.

М 55 — до императорския лекар Никита

В писмото си до императорския лекар Никита Теофилакт Охридски пише, че много причини го карали да замине за „вашите шатри, които вие, новият Израил, поставяте, като се скитате в земя — пустиня за вас.“ (прев. на митр. Симеон).⁴²⁷ Недоброто му здравословно състояние не му позволявало обаче да предприеме това пътуване и затова изпращал брат си.

Успенский⁴²⁸ отнася това писмо заедно с писмата до Михаил Пантехни (F 7 и М 73), Николай Каликъл (М 56), Китърския епископ (М 58) и епископа на Керкира (М 17) към 1107—1108 г., когато Теофилакт Охридски пребивавал от време на време в Солун. Издателите на *Acta Albaniae*⁴²⁹ смятат обаче, че заболяването на Теофилакт, за което става дума в това писмо, е друго, по-ранно от онова, за което пише в писмото до Китърския епископ. Според митр. Симеон⁴³⁰ това писмо, както и предшествуващото до началника на прошенията (М 54) са били писани, когато Алексей I Комнин бил на поход против Боемунд, т. е. през 1107—1108 г., и то от Солун. За определяне на мястото на написването той вижда основание в това, че за отиването в лагера при лекаря Никита трябвало да се мине през съседната река Вардар, а тази река не е била съседна с Охрид, а със Солун; освен това пребиваването на Теофилакт Охридски в Солун по това време било засвидетелствувано от едно писмо до Китърския епископ (М 58) и от друго до Йоан Пантехни (М 65). Златарски⁴³¹ отнася същото писмо към периода от септември 1105 до началото на ноември 1106 г., когато Алексей I Комнин пътувал по българските земи, свързвайки го с едно писмо до Григорий Каматир (М 71), където също става дума за странстване или пътуване на императора по западните покрайнини. При това той уточнява още повече датировката, а именно към пролетта на 1106 г., като взема пред вид податката, че р. Вардар била придошла от стопилите се в планините снегове. Хапалатос⁴³² е възприел годините 1107—1108 за написване на писмото. Катичић⁴³³ се присъединява към датировката на Златарски, като изтъква, че братът на Теофилакт не е могъл да пътува през пролетта на 1108 г., защото тогава е бил тежко болен.

Изследователите, които са се обявили против датировката на писмото до императорския лекар Никита към 1107—1108 г., са изтъкнали всеки поотделно по един само различен аргумент срещу нея. Според мен всички тези възражения са уместни и взети заедно, убедително опровергават горната датировка. Тяхната лаконичност е станала обаче по всяка вероятност причина да не бъдат оценени достатъчно, поради което бих искал да добавя към тях и във от тях следното: В писмото до Китърския епископ става дума не само за болест на Теофилакт Охридски, която в същност е била хроническа, но и за това, че брат му бил също много зле, следователно около това време и брат му не ще е могъл да предприема пътуване; това писмо се отнася към 1107—1108 г.⁴³⁴ Следователно пътуването на брата на Теофилакт Охридски ще е станало вероятно по-рано. Това изглежда още по-вероятно с оглед на податката в писмото до Григорий Каматир за негово пътуване до императорския стан, тъй като това писмо се датира досега единодушно към 1105—1106 г., както вече изтъкнах.⁴³⁵ Смъртта на брата на Теофилакт се отнася към 1107—1108 г., следователно тежкото му заболяване, за което става дума в писмото до Китърския епископ, трябва да е станало по-рано,⁴³⁶ а още по-рано трябва да е предприел пътуването си до военния стан, за което се споменава в писмото до императорския лекар Никита и до Григорий Каматир. Опитът на митр. Симеон да уточни местонахождението на Теофилакт Охридски, когато е писал писмо М 55, и именно в Солун, въз основа на указанието, че р. Вардар се намирала в съседство с него и трябвало да бъде премината, е по мое мнение не съвсем сполучлив, защото съответният израз подлежи и на по-широко разбиране в пространствено отношение

⁴²⁷ Р. Гр. 126, col. 472 С.

⁴²⁸ Ф. Успенский и. Образование Второго Болг. царства, с. 54 и сл.

⁴²⁹ *Acta Albaniae*, I, p. 22, nr. 69.

⁴³⁰ Митр. Симеон. Писмата... с. 155.

⁴³¹ В. Н. Златарски. История..., II, с. 507—508 и 310—311.

⁴³² D. Hapalatos. Beiträge... S. 20.

⁴³³ Р. Катичић. Виз. извори... с. 285, заб. 143.

⁴³⁴ Вж. по-нататък с. 77.

⁴³⁵ Вж. по-горе с. 66—67.

⁴³⁶ Вж. по-долу с. 77.

и като се вземе пред вид, че Алексий I Комнин през периода 1105—1106 г. е бил и в Струмишко.⁴³⁷ Според мен датировката на писмото до императорския лекар Никита се отнася към пролетта на 1106 г.

М 11 и М 22 — до епископа на Керкира (Корфу)

Адресатът на тези писма се е наричал според Васильевский⁴³⁸ Николай. В тях Теофилакт Охридски се оплаква от своето положение, което го довело до отчаяние. „Отвън боеве, пише Теофилакт в първото писмо, отвътре страхове. Враговете наистина бяха надделели и от приятелите и близките едни ми станаха противници, а други проявяваха по голямото си човеколюбие отдалече.“⁴³⁹ Враговете са означени в същото писмо алегорично като лъв, мечка и змия. Освен това Теофилакт изразява болката си от това, че съвещеници (*συμβεβητες*) и съепископи (*συνεπισκοποι*) са му причинявали скърби. Във второто писмо (М 22) той пише, че „асириецът Сенахирим“ ги е смачкал, другият враг, вътрешен, бил жесток, понеже бил безумен, и го „надробил“, „упил с жлъчка“; този втори враг повдигнал срещу него и някой си епископ, с когото все пак се погодил, след като ходил във военния лагер при императора.

Тези писма са разгледани подробно от Васильевский⁴⁴⁰, който идентифицира външния враг в съгласие с Du Camp с Боемунд, сравнен от Теофилакт с лъв, а вътрешните врагове с Йасит, сравнен с мечка, и с Триадишкия епископ, сравнен със змия. Последователността при изреждането на враговете е довела Васильевский до заключение, че тези писма са били писани след 1108 г., т. е. след войната с Боемунд. Митр. Симеон⁴⁴¹ приема идентификацията на Васильевский, но като изхожда от израза „Месопотамия ни изпратила неумолимия Сенахирим асириец“, твърди, че тези писма са били писани по време на войната, т. е. или през 1107 г., или през 1108 г. С втората датировка се солидаризира Златарски, но се различава по интерпретацията на иносказателните зверове само по това, че в „лъва“ вижда не Боемунд, а наместник-управителя Йоан Таронит, скопския дука.⁴⁴² Катичић, който се спира по-подробно и на други тълкувания, като на Успенский, Ив. Снегаров и Вс. Николаев, се присъединява към тълкуването на Васильевский.⁴⁴³ Относно датировката на М 17 той възприема годините 1107—1108 г.,⁴⁴⁴ а за М 22 — 1108 г., но след края на войната с Боемунд, понеже тогава Теофилакт Охридски е могъл да пътува до царския лагер без страх.⁴⁴⁵ Божилов приема тълкуването на „лъва“, което предлага Златарски, а именно като Йоан Таронит, и на това основание датира писмата преди октомври 1105 г., като изтъква противоречието в твърденията на Златарски, че Йоан Таронит бил наместник управител на България до 1105—1106 г., от една страна, а, от друга, че през 1107—1108 г. Теофилакт Охридски се оплаква от него.⁴⁴⁶ Божилов е отделил значително внимание на обосноваването на предлаганата от него датировка, като отбелязва при това, че тя води след себе си предатирането и на писмата до Триадишкия епископ (F 17—F 19, М 32), до Йоан Комнин (L 6—L 8, L 16—L 18 и L 20) и редица други писма. Ето защо бих искал да се спра повече на неговите основания.

За изходен пункт на своята аргументация Божилов е взел следния израз от М 22:⁴⁴⁷ „За всичко това трябваше да стана да отида при императора, а това ще рече да мина пак покрай пагубната Харибда или да пропътувам през Египет, път мъчен и труден.“ За отиването на Теофилакт Охридски съгласно този пасаж според него са съществували две възможности: първо, да предприеме пътуване по море, понеже митологическото същество Харибда, което заедно с друго такова същество — Сцила, пазело протока между Сицилия и Италия според древната легенда, се споменавало само в такава връзка в писмата на Тео-

⁴³⁷ В. Н. Златарски. История..., II, с. 310.

⁴³⁸ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 327.

⁴³⁹ Р. Гр. 126, col. 388 В. Превод мой — М.

⁴⁴⁰ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, 327—239.

⁴⁴¹ Митр. Симеон. Писмата... с. 78—79.

⁴⁴² В. Н. Златарски. История..., II, с. 334—337.

⁴⁴³ Р. Катичић. Виз. извори... с. 315—316, заб. 340, 341 и 347.

⁴⁴⁴ Пак там, с. 313 и заб. 328.

⁴⁴⁵ Пак там, с. 315, заб. 338.

⁴⁴⁶ Ив. Божилов. Писмата на Теофилакт Охридски, с. 84—86.

⁴⁴⁷ Р. Гр. 126, col. 400 С—D; Ив. Божилов. Писмата на Теофилакт Охридски, с. 84.

филакт, и, второ, да премине по суша през България, взимайки пред вид думите „да пропътувам през Египет“ и позовавайки се на аналогична употреба на думата „Египет“ вместо България по неговата интерпретация в писмото до игумена на Анапълския манастир (L 29): „Защото тази пустиня, в която сме осъдени да живеем, понеже по желанията си ние се върнахме в Египет, е добра да храни змии и скорпиони...“ (разр. на Божилов). Самият император според Божилов се намирал в Цариград, Никодимия или някъде другаде далече и извън пределите на българските земи. Ето защо той изключва възможността двете писма, М 17 и М 22, да са били писани между 10 октомври 1107 г. и септември 1108 г., когато Алексай I Комнин не е бил в столицата, и заключава, че това трябва да е било станало преди октомври 1107 г., защото тогава императорът се отправил на запад, където прекарал през зимата в Солун, а с настъпването на пролетта в лагера край Девол. Приемайки мненията на Златарски: 1) че Теофилакт ходил в Цариград през лятото на 1107 г., откъдето се бил върнал след започването на войната с Боемунд, т. е. след 10 октомври 1107 г.; 2) че през 1105—1106 г. положението на архиепископа се подобрило, та в писмата му от това време нямало оплаквания от чиновниците, и 3) че през четиринадесети индиктион, т. е. между септември 1105 — август 1106 г., Йоан Таронит бил изпратен в Трапезунт, а след това в началото на ноември 1107 г. бил назначен за епарх в Цариград, по което време станало вероятно и отстраняването на Йасит от България, Божилов прави извода, че двете писма до епископа на Керкира са били писани преди или в самото начало на XIV индиктион, но не по-късно от октомври 1105 г. Освен това той прибавя в подкрепа на своето становище обстоятелството, че в М 22 и едно писмо до Триадишкия епископ (М 32) става дума за мирение между епископа и архиепископа, а това ще е било, след като Триадишкият епископ ходил в Цариград, за да представи на императора новопокръстените арменци, а в същност да се оплаква от архиепископа; отсъствието на императора от Цариград от октомври 1105 до ноември 1106 г. и от ноември 1107 до септември 1108 г., както и тълкуването на иносказателните зверове в М 17, респ. на неозначените поименно първи двама врагове в М 22 като Йоан Таронит и Йасит, дават основание, мисли Божилов, да се установи, че и ходенето на Триадишкия епископ в Цариград при императора не е станало по-късно от октомври 1105 г.

В своята обосновка Божилов е пропуснал да се спре на важния въпрос за тълкуването на „лъва“ в М 17 и „асириец Сенахирим“ в М 22 като Боемунд или Йоан Таронит, а е приел като безспорно правилно последното тълкуване. Споменах вече, че с такова тълкуване след Златарски не се съгласява например Катичић, а и на мен ми се струва твърде невероятно. Катичић правилно отбелязва, че Сенахирим като враг на Израел е станал синоним на могъщ и опасен външен неприятел. Освен това Теофилакт изрично пише в М 17 за „сражения отвън“ (*ἐξωθεν μάχαι*, col. 388 B), което, макар и да представява цитат от Второто послание на ап. Павел (7, 5), може в случая да се вземе и в буквален смисъл. Ето защо много по-правдоподобно е тълкуването на Васильевский, според което под въпросните алегории трябва да се разбира Боемунд. Погрешно е свързал Божилов тези писма с някакво пътуване на Теофилакт Охридски извън пределите на българските земи, давайки погрешна интерпретация на приведените пасажи от М 22 и писмото до игумена на Анапълския манастир. Споменаването на Сцила и Харибда или само на Харибда както в писмата на Теофилакт Охридски,⁴⁴⁸ така и другаде не може и не трябва да се свързва винаги с пътуване или по-специално с пътуване по море. Ясен и неподлежащ на никакво съмнение в това отношение пример е споменаването на Сцила и Харибда в писмото до Каматир (L 23, col. 540A): „Не бяхме избягнали още предишната подводна скала (разбирам евнуха, а ти сам би казал Сцила и Харибда, както знаеш от поезията) и срещу нас духна...“ В писмото до хартофилакса Никита (L 22, col. 537 A) не само не е ясно, но е много по-вероятно, че не става дума за морско пътуване.⁴⁴⁹ Тези митологически същества са били, както казва и самият Теофилакт, олицетворения на някаква опасност, и по-специално скрита опасност. Вторият цитат, от писмото до игумена на Анапълския манастир, представлява цитат от Деянията, 7, 39, което не са отбелязали нито Ламий, нито митр. Симеон, и поради това тълкуването на Божилов, че се касае за връщане на Теофилакт Охридски от пътуване извън българските земи, вероятно от столицата, не е убедително. С този цитат

⁴⁴⁸ Такива споменавания има само четири, а не пет, както пише Божилов, в писмата на Теофилакт Охридски: F 8, M 22, L 22 и L 23; митр. Симеон. Писмата... с. 16, 75, 221, 222.

⁴⁴⁹ Срв. също R. Katičić. Korespondencija Teofilakta Ohridskog, s. 184.

Теофилакт или само си е послужил за едно сравнение, разбира се, хиперболично, между България и Египет, или ако е имал пред вид и някакво пътуване, то би било съвсем произволно да се твърди, че това пътуване е било непременно извън българските земи. Божилов неоправдано е пренебрегнал изричното указание на самия Теофилакт Охридски в М 22, че е ходил при императора, който се е намирал във военния лагер (col. 400 D: *πρὸς τὸ στρατόπεδον*), което е неопровержимо доказателство, че императорът е бил на военен поход, или в условията на подготовка на военна експедиция, и то несъмнено някъде по-близо до седалището на Теофилакт, така че като се вземе пред вид и сведението в М 17 за „сражения отвън“, си остава най-вероятно становището на Васильевский за свързването на писмата до епископа на Керкира по време с войната срещу Боемунд 1107—1108 г. При това положение и всички други разсъждения на Божилов стават безпредметни. Независимо от това тук бих искал да добавя още, че твърдението на Златарски, възприето и от Божилов, за отсъствие на оплаквания на Теофилакт от финансови чиновници след 1105—1106 г. е необосновано, произволно.

По-трудно е според мен да се определи по-точно, дали тези писма са били писани след войната, както мисли Васильевский, или по време на войната, както мислят митр. Симеон и Златарски, или дали М 17 датира от периода на войната, а М 22 непосредствено след войната, както предлага Катичић. Според мен и в двете писма Теофилакт пише за минали вече нещастия по повод на оплаквания на епископа на Керкира, с което цели да му помогне да изживее по-лесно своите нещастия. Освен това, като имам пред вид, че писмата са били изпратени по всяка вероятност до о. Корфу и че пътят им би минавал през застрашена от неприятеля зона или би заобикалял доста много, ако са били писани по време на войната, а, от друга страна, че не са били наложени от спешна нужда, склонен съм да приема становището на Васильевский като сравнително най-вероятно.⁴⁵⁰

F 17, F 18, F 19, M 32 — до Триадишкия епископ

От горните писма само F 18 е било писано от името на епископския синод, а другите три са на Теофилакт Охридски. Всички обаче са свързани помежду си с един предмет: защитата на председателя на манастира „Св. Йоан“ вероятно в София от преследванията на Софийския епископ и реагирането му срещу Теофилакт Охридски. Антагонизмът между епископа и архиепископа взел много остри форми и се изразил между другото в злепоставяне на архиепископа пред императора в Цариград и други лица (M 32).

Изследователите, започвайки с Васильевский⁴⁵¹, изтъкват единодушно досега връзката между тези писма с писмата до епископа на Керкира, като идентифицират „змията“ (M 17), респ. „епископската стрела“ (M 22), със същия Софийски епископ, от което следва да бъдат отнесени приблизително към едно и също време. При това положение се явява въпросът за хронологическата им последователност. Катичић⁴⁵² правилно, по мое мнение, е отнесъл писмата до Триадишкия епископ към по-ранно време в сравнение с писмата до епископа на Керкира, изтъквайки, че в М 22 Теофилакт пише за помирението с „брата“ като за неотдавнашно събитие. И действително от писмо М 32 се добива впечатление, че Теофилакт Охридски прави за пръв път отстъпка на Триадишкия епископ по повод на негова молба и му разрешава да извършва безпрепятствено архиерейската си служба, като е ходатайствувал също пред Струмишкия и Малешевския епископ като членове на синода, който е решил запрещението, да се съгласят с това. Катичић е посочил като година на написването на писмата до Триадишкия епископ 1107. Според мен те са били писани около 1103 г. преди писмата до епископа на Керкира.

⁴⁵⁰ Преводът на митр. Симеон. Писмата... с. 73—74 от М 22 (col. 397 B): „Вторият пък е толкова по-жесток, колкото е по-безумен“, не е точен и може да доведе читателя до заблуденето, че вторият враг, сиреч Йасит, е бил по това време още в България и е действувал жестоко. Изречението в оригинала е елиплично, но от следващите аористи трябва да се подразбира и в него минало свършено време на изпуснатия глагол. При това положение преводът ще гласи: „Вторият пък беше толкова по-жесток и т. н.“

⁴⁵¹ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 328—329.

⁴⁵² Р. Катичић. Виз. Извори... с. 302, заб. 266.

F 20 — от посланието до арменеца Тиваний, и L 10 — до Деволския епископ

Първото писмо е надписано: „Ἐκ τῆς πρὸς Τιβάνιον Ἀρμένιον ἐπιστολῆς“, което показва, че представлява извадка от писмо. То съдържа изложение на Теофилакт Охридски относно природата на Исус Христос, по който въпрос източноправославната църква се е различавала от арменската. Смятам за твърде вероятно това писмо да стои във връзка с въпроса за покръстването на арменците, за което покръстване е споменато само в писмо до Триадишкия епископ (F 18) и на което е посветено писмото до Деволския епископ (L 10).

Писмото до Деволския епископ носи надпис: „Τῷ Διαβολογύρῳ“, но още Успенский⁴⁵³ е доловил, че се касае за епископа на Девол. Митр. Симеон⁴⁵⁴ предлага надписът да се чете „Τῷ Διαβόλεως Γουγίῳ“, т. е. да съдържа името Γουγίῳ, както се е именувал един от седемте Макавеи. Все пак той намира тази своя идея за „странна“ и по този начин сам е изразил съмнението си в нейната стойност.

Датировката на тези писма, взети сами за себе си, е трудна, тъй като мерките на патриаршията за връщане на арменците в лоното на православието са били провеждани продължително време. Във всеки случай тези мерки не са били без връзка и с учението на Нил, което намерило широко разпространение сред арменците и било осъдено на един Синод около 1087 г.⁴⁵⁵ Император Алексий I Комнин сам лично е взел участие в борбата срещу сектанството на арменците.⁴⁵⁶ Все пак митр. Симеон⁴⁵⁷ вижда една податка за датиране на писмото до Деволския епископ в изречението: „Всякога благодарни за твоето богато към нас разположение, което разгласяваме на всички, сега ще ти бъдем още повече благодарни, че си пленен от мними приятели.“ (col. 520 C). Последните думи митр. Симеон е схванал в буквален смисъл и ги свързва с кръстоносците, които минали през 1096—1097 г. от Драч през територията на Охридската архиепископия по посока на Цариград,⁴⁵⁸ когато „навярно трябва да е пострадал и деволският епископ“, както пише дословно митр. Симеон. Към неговата датировка се присъединяват Χαπαλάτος⁴⁵⁹ и Катичић⁴⁶⁰. Не съм съвсем убеден, че митр. Симеон е изтъквал правилно приведения пасаж, защото такъв смисъл не ни е подсказван ни най-малко в предшествувания текст, а и в следващия няма ни най-малък намек за това. Ето защо мисля, че приведеният пасаж стои във връзка с главната тема на писмото, а именно връщането на арменците към православната църква. При такава интерпретация изразът „παρὰ τῶν δῆθεν φίλων ἠχμαλωτισθῆς“ би означавал, че епископът е бил „пленен“ от новоприобщените арменци, но че тяхната привързаност още не е била съвсем сигурна. Все с оглед на датировката би могло да се мисли за връзка на това писмо с писмото до Триадишкия епископ (F 18), където също става дума за новопокръстени арменци, и което писмо се отнася към 1108 г., но тя не е сигурна, като се има пред вид продължителността на догматичните спорове с арменците. Ето защо бих оставил това писмо, както и писмото до арменеца Тиваний недатирани. Все пак мястото на писмото до Тиваний непосредствено след писмата до Триадишкия епископ представлява известно указание, макар и несигурно, за хронологическа последователност.

M 65 — до магистър Йоан Пантехни

В писмото до магистър Йоан Пантехни Теофилакт Охридски пише за свое пътуване и пристигане в Солун, откъдето искал да се върне с най-голяма бързина в Охрид. Съобщава за лошото положение в Охридско поради ограбването на известна част на Охридско (Мо-

⁴⁵³ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 48 и 224.

⁴⁵⁴ Митр. Симеон. Писмата... с. 206—207.

⁴⁵⁵ F. Chalandon. Essai sur le règne d'Alexis I Comnène, p. 317; S. Salaville. Philosophie et théologie ou épisodes scolastiques à Byzance de 1059 à 1117, EO, 29, 1930, p. 148; V. Grumel. Les registres des actes du patriarcat de Constantinople. I, 3, 1947, nr. 945; относно датировката срв. също бележката на Я. Любарский. Алексиада, с. 552, заб. 926.

⁴⁵⁶ Това се вижда от едно слово на Алексий I Комнин, запазено в Йерусалим, cod. Sabb. 366, f. 246a—249a, издалено от А. Рарадоридис-Кегамеус, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας. Т. I. Петроград, 1891, с. 116—123. Ана Комнина също свидетелствува, че императорът взимал участие в теологическите спорове със сектантите и еретици. Срв. S. Salaville. Philosophie et théologie, p. 149.

⁴⁵⁷ Митр. Симеон. Писмата... с. 207.

⁴⁵⁸ За тези събития срв. напр. В. Н. Златарски. История..., II, с. 236—237.

⁴⁵⁹ D. Chapatatos. Beiträge... S. 21.

⁴⁶⁰ Р. Катичић. Вив. извори... с. 272, заб. 53.

кър) и че планината Багора се намирала под охраната на „роба“, „отстъпника“ и „бунтовника“.⁴⁶¹ Протостраторът Михаил бил изпратен да събира войска и да се противопостави на врага.

Относно датировката на това писмо изследователите, започвайки с Du Cange,⁴⁶² са, общо взето, съгласни помежду си, че то трябва да се отнесе към годините на нашествието на Боемунд 1107—1108.⁴⁶³ Напоследък обаче Литаврин⁴⁶⁴ идва до извода, че в това писмо става дума за войната със сърбите през 1093—1094., като се основава не само на наименованието на врага „роб“, „отстъпник“ и „бунтовник“, но и на указанието, че протостраторът Михаил Дука влязъл в „неговата страна“. Констатацията на Литаврин е, по мое мнение, съвършено правилна, защото Теофилакт Охридски не е имал основание да нарича каквато и да е страна в тази част на Балканския полуостров „негова страна“, т. е. страна на Боемунд.⁴⁶⁵ Освен това описаното от Теофилакт положение в Охридско може да се съгласува с обстановката през 1094 г., когато Вълкан, рашкият жупан, започнал да граби съседните градове и земи, опустошил Скопско, като завзел дори Полов или Полог и Враня, според сведението на Ана Комнина.⁴⁶⁶ Напълно е възможно тогава да е пострадало и Охридско и Вълкан да се е погрижил за защитата на тила си чрез охраната на планината Багора. Наименованията „роб“, „отстъпник“ и „бунтовник“ не са по-малко подходящи за Вълкан, отколкото за Боемунд в същия смисъл, както ги употребява Теофилакт. При такава постановка на въпроса това писмо се свързва добре с писмото до деспина Мария (L 1), което ще разгледаме по-долу.

L 1 — до деспина Мария

В писмото си до бившата царица Мария, жената на Михаил VII Дука, а след това и на Никифор Вотаниат, Теофилакт Охридски изказва дълбокото си съжаление, че при замиването си от Никомидия за Охрид не е могъл да я посети на о. Принкипо поради неблагоприятен вятър. Той е бил и в Цариград, откъдето е отишъл в Никомидия, вероятно понеже императорът е бил по това време там. От Никомидия Теофилакт се е върнал заедно с драчкия севаст и претор.

Тук няма да се спирам на датировката на това писмо от Успенский⁴⁶⁷ към 1085—1086 г., защото е опровергана от Васильевский.⁴⁶⁸ Васильевский сам обаче не е направил опит да го датира по-точно, а само отбелязва, че то трябва да се отнесе към първите години от царуването на Алексий I Комнин (1018—1118), и то след 1090 г., когато започнало охлаждането на отношението на Алексий Комнин към рода Дука. По-определено се е изказал относно времето на пътуването на Теофилакт Охридски в Цариград и Никомидия, както и относно датировката на това писмо K. Roth⁴⁶⁹, който ги отнася към 1094 г., когато бившата императрица Мария била заточена на о. Принкипо след разкриване на един заговор срещу Алексий I Комнин, начело на който стоял Никифор Диоген и в който била замесена и тя.⁴⁷⁰ Издателите на Acta Albaniae⁴⁷¹ отнасят на същото основание и след победата над печенегите пътуването и писмото към 1095 г. или евентуално към 1097—1098 г. Митр. Симеон⁴⁷², като има пред вид израза на Теофилакт, че „има толкова време

⁴⁶¹ Преводът на глагола „φυλάττεται“ от митр. Симеон. Писмата... с. 164, със „завладял“ е неточен. Мисля, че в случая е наложителен точен превод.

⁴⁶² С. Du Cange. Notae in Alexiadem, II, p. 650, ed. Вонп.

⁴⁶³ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 55, заб. 3, който обаче допуска и 1083 г. (пак там, Приложения, с. 20); В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 166—167; Acta Albaniae, I, p. 26, пр. 79; Митр. Симеон. Писмата... с. 165—168; В. Н. Златарский. История... II, с. 506, 514—515; D. Xapalatos. Beiträge... S. 21; R. Katičić. Βιογραφικά περί Θεοφυλάκτου, σ. 385; Р. Катичић. Виз. извори... с. 318, заб. 360.

⁴⁶⁴ Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия, с. 335.

⁴⁶⁵ P. Gr. 126, col. 485 A.

⁴⁶⁶ Анна Комнина. Alexias, IX, 4: II, 39⁷—14.

⁴⁶⁷ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 10.

⁴⁶⁸ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 154—156.

⁴⁶⁹ K. Roth. Studie zu den Briefen des Theophylaktes Bulgarus. Programm des K. Gymnasiums Ludwigshafen am Rhein, Ludwigshafen a. Rh., 1900, S. 1—22, цит. според митр. Симеон. Писмата... с. 184—186.

⁴⁷⁰ За този заговор срв. F. Chalandon. Essai sur le règne d'Alexis I Comnène, p. 150.

⁴⁷¹ Acta Albaniae, p. 23, пр. 72.

⁴⁷² Митр. Симеон. Писмата... с. 186.

вече“, откакто се намирал в Охрид, смята, че този израз не е подходящ за периода на архиепископствуването на Теофилакт до 1094 г., свързва пътуването и писмото с това до Йоан Пантехни (М 65) и го датира към 1106—1107 г. Освен това той изтъква, че за това пътуване ще са дали повод на Теофилакт обвиненията срещу него и другите мъчнотии от страна на бирниците, които са се появили по-късно от 1094 г. Златарски⁴⁷³ отхвърля мнението на митр. Симеон, защото през 1106 г. Алексий I Комнин се намирал не в Никомидия, а в Солун и някои български градове (Струмица, Валовище и др.). Той се приближава до датировката на Roth, определяйки 1095 г. като дата на пътуването на Теофилакт и на писмото, сочейки, че тогава императорът се намирал в Никомидия. Понеже митр. Симеон допуска, че севастьт и претор, който съпровождал Теофилакт Охридски, е бил Йоан Комнин, Златарски изтъква и това като аргумент против датировката на митр. Симеон, защото според хипотезата на Златарски, както вече споменах, Йоан Комнин е бил отстранен от този пост още преди 1098 г. За Златарски времето до 1095 г. е било достатъчно, за да се създадат интриги срещу архиепископа. Датировката на Златарски приемят Χαπαλατος⁴⁷⁴ и Катичић⁴⁷⁵. Приемайки датировката на писмото до Йоан Пантехни (М 65) към 1094 г., пътуването на Теофилакт Охридски до Цариград и Никомидия през същата година, естествено следва да се свърже с това писмо и писмото до деспина Мария, както и пътуването. По този начин твърдението на Златарски за две пътувания на Теофилакт Охридски до Цариград — през 1095 г. и към 1107 г., остава доказано само за първото.⁴⁷⁶

L 22, M 5 и F 10 — до хартофилакса Никифор

В първото писмо (L 22)⁴⁷⁷ Теофилакт Охридски пише за свое „трудно скитане, което траело много дни“, при което той посетил военния стан. Оплаква се от „така безутешните места“, всред които се намира. Не може да се спре на достойно лице в манастира в Серес, комуто да го повери, нито може да изпрати отвън някого. Във второто писмо (M 5) той съобщава на хартофилакса, че не може да приеме в клира на църквата дякона Григорий, понеже нямам разрешение нито от лицето, под чиято власт се намирал манастирът, нито от игумена. Все пак ще го приеме с одобрение на хартофилакса, в случай, че представи отпустително писмо само от игумена. Третото писмо съдържа общи и шаблонни мисли за действащите в света противоположни сили и молба към хартофилакса да молителствува за него. То не представлява исторически интерес.

Васильевски⁴⁷⁸ е събрал някои данни относно хартофилакса Никифор, без обаче да се спира на въпроса за датировката на писмата. В същност само първото писмо (L 22) съдържа една податка за датирание, а именно пътуването на Теофилакт до военния лагер несъмнено на императора. Златарски⁴⁷⁹ смята, че това е същото пътуване, за което Теофилакт пише и на Йоан Пантехни и което той също датира към 1107—1108 г., като се основава на следния пасаж: „Като се върнах от трудното си и дълго скитане, честнейши брате (защото и сега примерих пагубната Харибда и се потрих около военния стан, така бърза да ни измъчва твърде много оня, който от самото начало е виновен за болките на природата), и така, като се върнах, получих писмото на светиня ти, което ми се видя по-сладко, отколкото попътния вятър на моряците, когато се уморят да теглят красиво изработените лопати, или, ако искаш, то ми се видя като извор за жадната кошута.“ Освен това в израза „и сега“ (*καὶ νῦν*) в същия пасаж той вижда доказателство, че преди това е имало и друго морско пътуване, т. е. това от 1095 г. Катичић⁴⁸⁰ се противопоставя на интерпретацията, която дава Златарски на израза „защото и сега примерих пагубната Ха-

⁴⁷³ В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 394, заб. 114.

⁴⁷⁴ D. Χαπαλατος. Beiträge... S. 21.

⁴⁷⁵ Р. Катичић. Виз. извори... с. 270, заб. 46.

⁴⁷⁶ В. Н. Златарски. История..., II, с. 513—515.

⁴⁷⁷ У митр. Симеон. Писмата... с. 221, е допусната печатна грешка: Никита вм. Никифор.

⁴⁷⁸ В. Васильевски. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 330—331.

⁴⁷⁹ В. Н. Златарски. История..., II, с. 513—515.

⁴⁸⁰ R. Katičić. Korespondencija Teofilakta Ohridskog, s. 184.

рибда“ като указание за пътуване по море, но също така като Златарски го свързва с писмото до Йоан Пантехни (М 65) и го датира към 1107—1108 г.⁴⁸¹ Аз вече показах, че споменаването на Сцила и Харибда или една от двете не означава непременно, че става дума за морско пътуване, а невинаги и изобщо за някакво пътуване.⁴⁸² Все пак в писмо L 22 очевидно Теофилакт пише за пътуване. Ако обаче това писмо трябва да се свърже с друго по съдържание, то на първо място то трябва да стане с едно писмо до епископа на Керкира (М 22), където също става дума за посещение на императора във военния му стан,⁴⁸³ а това писмо се датира към 1107—1108 г. В такъв случай едно свързване на същото писмо с писмото до Йоан Пантехни, което аз отнасям в съгласие с Литаврин към 1094 г., се явява невъзможно. Против такава връзка виждам един аргумент не само в обстоятелството, че Теофилакт Охридски в писмата си до Йоан Пантехни и деспина Мария (L 1) не споменава нищо за „военен стан“, но и в израза „*Ἐκ τῆς ἐπιλόκου καὶ πολυημέρου μοι πλάνης*“, в който той определя времетраенето на своето скитане като „многодневно“, докато за едно отиване до Цариград и Никомидия заедно с престоя и връщането му в Охрид биха били необходими много седмици. Друг аргумент, макар и с относителна стойност, представлява обстоятелството, че нито в L 22, нито в М 22 Теофилакт прави някакъв намек за посещение на Цариград и Никомидия, което, мисля, той едва ли би пропуснал да спомене като важно събитие за него царигражданина, който бил принуден да живее в „така безутешните места“. Що се отнася до тълкуването на израза „и сега“ от Златарски като указание за по-раншно морско пътуване, то действително може да се схване така, но не и само по този начин, а още и като алюзия за каквото и да е по-раншно пътуване или даже още по-общо за някаква опасност. Все пак с оглед на датировката на писмо L 22 към 1107—1108 г. това тълкуване не предизвиква противоречие. На края все на основание на свързането на писма L 22 и М 22 бих искал да изтъкна, че оплакването на Теофилакт Охридски от здравословното му състояние (тялото му било като паяжина и слабо да понася каквато и да е мъка, особено при пътуване)⁴⁸⁴ говори също в полза на едно късно датиране на това пътуване.

Писмото М 5 не съдържа податки за датиране.

F 11, М 14, М 58 и М 66 — до Китърския епископ, М 67 — до Дебърския епископ

От писмата до Китърския епископ най-голям интерес представлява F 11, в което Теофилакт Охридски дава известни, ако и общи, сведения за преминаването на франките, т. е. кръстоносците, през територията на Охридската архиепископия и което може да се датира със сигурност към 1096—1097 г., както са постъпили и всички изследователи досега.⁴⁸⁵ Писмо М 14, с което Теофилакт благодари на адресата, загдето му изпратил розово миро, не представлява исторически интерес. В писмо М 58 лише за недоброто здраве на брат си, който заедно с него се намирал някъде на юг от Охрид, където и двамата страдали от горещини,⁴⁸⁶ а с М 66 съобщава вече на адресата на смъртта на брат си и своето лошо здравословно състояние. И тъй тези две писма не дават нещо повече от биографични данни за архиепископа и за значението, което е имал брат му Димитър в неговия живот и неговата дейност.

Последното писмо до Китърския епископ (М 66) е свързано по съдържание с единственото писмо на Теофилакт Охридски до Дебърския епископ (М 67), с което той съобщава и на него за смъртта на брат си,⁴⁸⁷ а освен това му желае да се върне по-скоро в своята епархия.

⁴⁸¹ Р. Катичић. Виз. извори... с. 320, заб. 375.

⁴⁸² Срв. по-горе с. 71—72.

⁴⁸³ Р. Gr. 126, col. 400C et D. Срв. по-горе с. 70, 71—72.

⁴⁸⁴ Р. Gr. 126, col. 401A.

⁴⁸⁵ За по-старата книжнина по този въпрос срв. D. Xanpalatos. Beiträge... S. 20, от по-новата бих искал да посоча Р. Катичић. Виз. извори... с. 271.

⁴⁸⁶ Струва ми се, че P. Gautier. L'épiscopat de Théophylacte, p. 168, мисли за Солун, както предполага и митр. Симеон. Писмата... с. 159.

⁴⁸⁷ В. Васильевски и. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, 325, и P. Gautier, L'épiscopat de Théophylacte, p. 168, твърдят, че и в писмото си до берския дук Константин Комнин (М 68) Теофилакт пишел за смъртта на брат си. Митр. Симеон. Писмата... с. 170, заб. 1, отбелязва обаче правилно според мен, че в това писмо няма такива податки. Напротив, от него се вижда, че брат му е бил още жив.

Васильевски е склонен да отнесе всички писма до Китърския епископ към едно и също време.⁴⁸⁸ Още Успенски⁴⁸⁹ обаче, а след него издателите на *Acta Albaniae*⁴⁹⁰, митр. Симеон⁴⁹¹, Златарски⁴⁹², Катичић⁴⁹³ отнасят тежкото заболяване на брата на архиепископа и неговата смърт към 1107—1108 г. Митр. Симеон при това обръща внимание, че напускането на епархията от Дебърския епископ трябва да е станало по всяка вероятност поради завладяването на Дебър от Боемунд. Златарски на основание на същото съображение се стреми да уточни още повече времето, когато е последвала смъртта на брата на Теофилакт, и посочва средата на 1108 г., отнасяйки двете писма М 66 и М 67 към втората половина на тази година, а М 58 — към пролетта на същата година. Gautier⁴⁹⁴, който е събрал данните за брата на Теофилакт Охридски от писмата на Теофилакт, отбелязва само, че не е известно кога е починал. Бих искал да подходя другояче към въпроса за датиране смъртта на брата на Теофилакт Охридски, а именно чрез определяне най-напред *terminus post quem* въз основа на други писма, в които става дума за него и които се подават на датиране. Такива са писма М 35, М 36, М 38, М 39, М 68, М 71 и L 3, които с изключение на М 71, се отнасят, както вече изложих, към периода 1097—1105, а само М 71, писано до Григорий Каматир — към 1105—1106 г. Следователно тежкото заболяване на брата на Теофилакт Охридски и неговата смърт са последвали след това време. Пред вид на това смятам датировките на писмата до Китърския епископ М 58 и М 66 към 1107—1108 г., на писмото до Дебърския епископ към 1108 г., както и интерпретацията на данните, съдържащи се в последното писмо, от митр. Симеон и Златарски за приемливи.

F 16 — до Видинския епископ

В писмото си до Видинския епископ Теофилакт Охридски в отговор на негови оплаквания описва своите нещастия: „Отвън сражения, отвътре страхове (2 Кор., 7,5), а помощник и съюзник никъде (Псал. 82,3)“; жестокост на бирниците и неприязнено отношение на българите към него.

Златарски⁴⁹⁵ е свързал това писмо с едно до Михаил Пантехни (F 7), в което Теофилакт пише, че го „стреляли“ и от Видин, считайки, че F 16 е отговор на това, на „някое сърдито писмо“ на Видинския епископ, както пише дословно Златарски. По този начин той го отнася до някое време след 1105 г. Xanalatos⁴⁹⁶ и Катичић⁴⁹⁷ го датират обаче към 1094 г., изтъквайки, че в него става дума за нашествие на куманите.

Податката, на която сочат Xanalatos и Катичић, действително заслужава внимание, а също и връзката, която изтъква Златарски, трябва да се има естествено пред вид, но това писмо съдържа още редица данни, които не са взимани пред вид при датировката, та ограничаването само с по една податка, и то без сигурна определеност по време, от досегашните изследователи е довело в случая до неубедителни изводи. Бих искал да се спра на първо място на сходността в съдържанието на писмо F 16 със съдържанието на едно писмо до епископа на Керкира (M 17) по следните моменти: 1) споменаването на външни и вътрешни врагове; 2) отбелязването, че близките му го напуснали и дори му се противопоставили; 3) оплакване от бирници. Първите два момента са изразени дори по един и същи начин с цитати от свещените писания. В F 16 отсъства само оплакване от съвещениците и съепископите. Едно такова съпоставяне на двете писма обаче ни насочва вече към 1108 г., към което време се отнася M 17. На второ място бих искал да обърна внимание върху обстоятелството, че според писмо F 16 действията на охридчани били вече взели много широки размери и остри форми: те ходили в Цариград и смятайки това „като оръжие на благоволение и като венец“, започнали да плячкосват всичко. Това сведение сближава същото писмо с писмото до

⁴⁸⁸ В. Васильевски. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 329.

⁴⁸⁹ Ф. Успенски й. Образование Второго Болг. царства, с. 54—55.

⁴⁹⁰ *Acta Albaniae*, I, p. 22, nr. 69; p. 26, nr. 78.

⁴⁹¹ Митр. Симеон. Писмата... с. 169—170.

⁴⁹² В. Н. Златарски. История..., II, с. 509—510.

⁴⁹³ Р. Катичић. Виз. извори... с. 321—322.

⁴⁹⁴ P. Gautier. *L'épiscopat de Théophylacte...* p. 168—169.

⁴⁹⁵ В. Н. Златарски. История..., II, с. 333, заб. 2.

⁴⁹⁶ D. Xanalatos. *Beiträge...* S. 20.

⁴⁹⁷ Р. Катичић. Виз. извори... с. 268 и заб. 37.

Никифор Вриений, зетя на императора (М 41), в което Теофилакт Охридски пише, че парикът Лазар организира не само охридчани, но и други недоволни от архиепископа за борба срещу него, като ходил и в Цариград, където намерил и други готови да злословят срещу него пред императора.⁴⁹⁸ Понеже писмо М 41 се отнася единодушно към периода 1097—1105 г., то ни насочва на свой ред към това време или след това. Липсата на оплаквания от бирници в ранните писма на Теофилакт от Охрид би могло да се вземе също като едно насочване за датиране на F 16 към по-късно време. На края бих искал да повтора и тук предположението, което вече изказах по повод на писмото до скопския дука Таронитопул (L 13), в което става дума за овдовяването на Видинската епархия, че адресатът на F 16 е бил назначен по избор на Теофилакт Охридски от средата на неговите познати хора след написването на горното писмо, отнасящо се според мен към годините 1100—1107.⁴⁹⁹ Съпоставката на съдържанието на писмо F 16 с това на други писма ни насочва относно датировката му към началните години на XII в., а неговите данни за „сражения отвън“ и другите цитати от Стария завет за действия на врагове и кръвопролития ме карат да мисля за тежките времена на войната с Боемунд. При такава датировка обаче се явява въпросът, на какво се е дължало оплакването на Видинския епископ от нахлуващи отвън кумани. Според мен свързането му с нашествието на куманите през 1093—1094 г. не е единствената възможност, още повече, че тогава куманите преминали през източната част на България,⁵⁰⁰ така че Видинският епископ не е имал от какво да се опасява по това време. В същност заплахата от кумански нашествия е продължила и след това да виси над византийската империя. Така Ана Комнина⁵⁰¹ съобщава, че по времето на Първия кръстоносен поход 1096—1097 г. Алексий I Комнин е трябвало да пази дунавската граница, през 1114 г. се пръснал слух, че кумани нахлули в Северна България,⁵⁰² а през 1148 г. огромни тълпи кумани преминали Дунава.⁵⁰³ Ето защо по мое мнение Видин и видинската епархия са живели и след 1094—1095 г. под заплахата от кумански нашествия, а сигурно и са страдали неведнъж от такива, без да имаме за тях изрични сведения.

F 15 и М 13 — до Семнонския епископ

В писмо F 15 Теофилакт Охридски се оплаква на Семнонския епископ от собствените си и обществените злини, причинявани от държавните чиновници. Във второто писмо (М 13) повтаря оплакването си от тях, „които правят зло, като умъртвяват други хора“, вместо да „бяха упътвали към по-голяма човещина“, от „джелатите“.

Катичић⁵⁰⁴ е оставил и двете писма недатирани. В бележките си към първото писмо той отбелязва само, че архиепископът се оплаквал от грабежите (зулумите) на финансовите чиновници, на които помагали и административните чиновници.⁵⁰⁵ Според бележките към второто писмо Катичић допуска, че оплакванията и в него се отнасят до фиксалните чиновници, в борбата срещу които Теофилакт постигнал вече известни успехи. Все пак той не изключва вероятността това писмо да се отнася до Боемунд и неговия поход на Балканския полуостров през 1107—1108 г.⁵⁰⁶ Бих искал да отбележа, че общият дух на оплакванията в двете писма е твърде сходен с този на писмото до Видинския епископ (F 16). При това има един паралел, който не се среща в другите писма и който, струва ми се, не ще да е случаен: в F 15 Теофилакт Охридски изтъква, че финансовите чиновници „колят, презират и лишават хората от децата им“,⁵⁰⁷ а в F 16, че „те (т. е. практорите, бел.

⁴⁹⁸ P. Gr. 126, coll. 444 D — 415A.

⁴⁹⁹ Вж. по-горе с. 61—62.

⁵⁰⁰ F. Chalandon. Essai sur le règne d'Alexis I Comnène, p. 153.

⁵⁰¹ Anna Comn. Alexias, XIV, 4: II, 240₁₂—14.

⁵⁰² Ibidem. 8: II, 256₁—4.

⁵⁰³ J. Cipriani. Epitome, p. 93₂—5, ed. Bonn. Срв. също В. Н. Златарски. История..., II, с. 384—385.

⁵⁰⁴ Р. Катичић. Виз. извори... с. 334 и 344.

⁵⁰⁵ Пак там, с. 335, заб. 446.

⁵⁰⁶ Пак там, с. 344, заб. 498.

⁵⁰⁷ P. Gr. 126, col. 336 C: „Οτι οὐκ εἰκὴ τὴν μάχιστον ἑκάστος τούτων φορεῖ, ἀλλ' ὡστε σφάττειν, ἐξουθενεῖν. ἀτεκνοῦν“.

м., М.) отвеждат в робство на пет деца едно.⁵⁰⁸ В писмата до Семнонския епископ не виждам пряка податка за свързването им с Боемунд или войната срещу него. Само общият тон на оплакванията, както и размерът на злините дават да се разбере, че става дума за една по-специална обстановка, при която самите извършители на злините се намирили в опасност, дори получили „рани“, както се изразява фигуративно Теофилакт. Той прибавя още, че тези злосторници предвиждали загиването си от „бога“, поради което ставали още по-жестоки към хората (М 13). Тази обстановка на произволи, притеснения и унижения от страна на финансовите органи, взимането на „деца“ и пр., от една страна, и изгледите за промяната ѝ чрез височайша намеса, мисля, са могли да се създадат при подготовката на борбата срещу Боемунд и идването на императора. Според мен най-вероятно е писмата до Семнонския епископ да се отнасят към същото време, към което и писмото до Видинския епископ, а именно към 1107—1108 г. Последователността на F 15 и F 16 във Ватиканския кодекс в случая вероятно не ще да е случайно.

М 29 — до Никита, дякон на халкидонския епископ

В писмото си до Никита, негов ученик и дякон на халкидонския епископ, Теофилакт Охридски го моли да предаде по едно писмо на майката на императрица Ирина — Мария и нейния син протостратора, с които писма се стремят да издействуват прекратяването на притесненията на църквата от страна на протостратора.

За датировката на това писмо е важно да се установи кой е бил този протостратор, брат на императрицата и шурей на Алексей I Комнин. Успенский⁵⁰⁹ смята, че това е бил Константин Дука, до когото са били отправени и писма М 63 и М 64. Според Васильевский⁵¹⁰ той е бил Михаил Дука, също брат на императрица Ирина. Васильевский обяснява неговото споменаване от Ана Комнина в разказа ѝ за войната срещу Боемунд през 1107—1108 г. с предположението, че неговата роля се ограничавала с грижи за набора на войска в България, както и с други подготвителни и отбранителни мерки. Митр. Симеон⁵¹¹ възразява срещу твърдението на Успенский, като изтъква, че според писмото до Никита протостраторът бил в Цариград, а според писмото до Константин Дука (М 63) същият се е намирал някъде близо до Охрид; освен това в писма М 63 и М 64 Теофилакт хвалел Константин Дука, а в М 29 го обвинявал в нарушения на каноните. Митр. Симеон допуска, че протостраторът е бил Йоан, шурей на императора, до когото са адресирани писмата L 4 (=F 2) и L 12. Златарски⁵¹² отъждествява като Васильевский този протостратор с Михаил Дука, като свързва това писмо с писмото до Йоан Пантехни (М 65), и определено пише, че оплакването на Теофилакт срещу него в М 29 е било по повод на строгото извършване на набора на войска, за който бил изпратен още през 1106 г. Обстоятелството, че Теофилакт Охридски пратил писмо до протостратора чрез майка му, Златарски обяснява като тактична стъпка, т. е. да има по-голяма тежест и по-силно въздействие. Към 1107—1108 г. датира това писмо и Катичић⁵¹³, възприемайки обясненията на Златарски.

Присъединявам се към становището за отъждествяване на протостратора с Михаил Дука, защото нито за Константин Дука, нито за Йоан Дука имаме сведения, че са били протостратори. Съгласен съм още, че оплакванията на Теофилакт в това писмо могат да се свържат с набора на войска от Михаил Дука, за който става дума в писмото до Йоан Пантехни. С оглед на датировката на писмото до Йоан Пантехни към 1094 г., както вече изтъкнах,⁵¹⁴ следва и това писмо да се датира към същото време.

⁵⁰⁸ P. Gr. 126, col. 337 B: „Αλλ' οὐ μικρότερος (sc. πράκτορας) τῶν ἐν τοῦτοις τοῖς μέρεσιν, οἱ τῶν πέντε παιδῶν, ἐν εἰς δουλείαν ἀπάγουσιν...“ „Този паралел ни дава възможност да разкрием какви чиновници е имал пред вид Теофилакт в писмо F 15 под „οἱ τὰ δημόσια πράττοντες“, които колели, презирали, отнемали децата на хората: това са били несъмнено същите чиновници, които той е означил в приведения цитат със синонимната дума „πράκτορες“. Ето защо преводите на „οἱ τὰ δημόσια πράττοντες“ от митр. Симеон. Писмата... с. 17, с „общественици“ и от Р. Катичић. Виз. извори... с. 334, с „који обављају јавне службе“ се явяват според мене неточни.

⁵⁰⁹ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 41, заб. 1.

⁵¹⁰ В. Васильевский. Образование Второго Болг. царства Ф. Успенского, с. 167—168.

⁵¹¹ Митр. Симеон. Писмата... с. 95.

⁵¹² В. Н. Златарски. Наместници-управители на България... с. 383—384.

⁵¹³ Р. Катичић. Виз. извори... с. 320, заб. 372.

⁵¹⁴ Вж. по-горе с. 73—74.

М 48 — до обучените от него българи

Надписът на това писмо гласи: *Τοῖς παιδευθεῖσιν ὑπ' αὐτοῦ Βουλγάρους*.⁵¹⁵ Меурсий го е превел на латински: *Vulgaris, quos ille instruxit*, т. е. „До българите, които обучил“. Митр. Симеон⁵¹⁶ възразява срещу такава схващане на смисъла му, тъй като щяло да бъде непонятно защо Теофилакт ще дели обучените от него българи на „мои“ и „не мои“, за каквито става дума в писмото. По тази причина той приема значението „наказвам“ за гл. *παιδεύω* и превежда надписа: „До наказаните от него българи.“ В същност в това писмо Теофилакт Охридски се оплаква само от тежкото си заболяване и внушава на адресатите да не бързат да се освободят от него, защото самата му болест ще ги избави не след дълго време от него.⁵¹⁷ Митр. Симеон, изхождайки от своя превод на надписа, мисли, че тези наказани българи трябва да са били например парикът Лазар, помощникът на бирника Йасит, и други българи, срещу които Теофилакт Охридски бил издал присъди. Според него писмото било писано от Солун, където Теофилакт прекарвал последните си години. Златарски⁵¹⁸ е подложил на внимателно разглеждане това писмо, чийто надпис предизвиква особен интерес и в което се очакват любопитни исторически данни за нашата история. Според него текстът на това писмо не представлявал нещо цяло, а правел впечатление на откъслек от писмо, начало без край. Това обстоятелство, както и съдържанието на писмото, от което не могло да се заключи, че то се отнася до някакви си българи, му дават повод да се съмнява в истинността на надписа. Под „мои“ и „не мои“ Златарски разбира епископите, които държали с архиепископа, и онези, които водели борба срещу него, а целта на писмото била да се постигне сдобрение и помирение между „неговите“ и „не неговите“, та Теофилакт Охридски да можел спокойно да се пресели в божните селения, т. е. да склопи очи в пълно душевно спокойствие. Като изхожда от такава тълкувание на съдържанието на писмото, Златарски допуска, че в надписа е било написано погрешно *Βουλγάρους* вместо *ἐπισκόπους*. Той смята това писмо за най-късното от досега публикуваните писма и го отнася към 1108 г. Катичић⁵¹⁹ в бележките си към това писмо се противопоставя на схващането на смисъла на надписа и на съдържанието му от Симеон, като привежда без възразения интерпретацията на Златарски. Той е превел надписа, който смята също за загадъчен: „Бугарима које је одгојио“, т. е. „До българите, които е възпитал.“

Това малко писмо е създавало доста затруднения за изследователите и е предизвикало твърде различни тълкувания. Все с оглед на установяване на адресата, респ. адресатите, и времето на написването му бих искал да отбележа следното:

Писмото прави изключение с това, че е било отравено до много лица, които трябва да си представим на едно място, и това са били несъмнено хора на архиепископа, както впрочем и изрично ги нарича (col. 465 B): *οἱ ἐμοί*, за разлика от не неговите хора — *οἱμ ἐμοῖς*. При това положение обаче би било съвсем непонятно, ако Теофилакт Охридски се е отнесъл към наказани от него хора като към негови хора според интерпретацията на митр. Симеон, а още по-трудно би било да си представим кои са били „не неговите“ хора. Ето защо не мога да приема превода на надписа от митр. Симеон и се присъединявам към превода на Меурсий и Катичић, като смятам, че писмото е било адресирано до българи, които са били подготвени, обучени от Теофилакт Охридски за църковни служители. Мисля, че е изключено да става дума в надписа само за епископи, тъй като те са си били по правило по епархиите, а ако Теофилакт Охридски им е бил изпратил писмото по случай някакъв синод, то това писмо сигурно щеше да бъде написано по-официално, в по-изискан стил и с по-конкретно съдържание, освен ако е било неофициално писмо само до негови хора, което е

⁵¹⁵ P. Gr. 126, col. 465 A.

⁵¹⁶ Митр. Симеон. Писмата... с. 145—146.

⁵¹⁷ Митр. Симеон. Писмата... с. 145, превежда израза (col. 465 B) „καὶ μὴ δύναμι κακίας πρὸς τὴν ἀλβθεῖαν χρεῖμενοι, τοῖ τε βουλγάρους ἀποτύχοντες...“ по следния начин: „Не се опитвайте да сложите товара с помощта на злобата. Защото не само че няма да сполучите...“ Във връзка с този израз той задава въпроса „Какъв е товарът, който те (т. е. наказаните българи — бел. м., М.) искали да сложат?“ и отговаря „Тя, наказаните, мисля, искали да се отърват от наказанието, което било товар за тях.“ Преводът на Р. Катичић. Виз. извори... с. 325, гласи: „Немојте се служити снагом злоће код скидања (уклањање Теофилакта — бел. на Катичић), јер вам намјера неће успјети...“ Преводът на Катичић е според мене несъмнено правилният, защото от предшестващия текст е съвсем ясно, че Теофилакт Охридски очаква болестта да го повали скоро и затова съветва адресатите да не бързат те да го повалят със злоба, за да не си спечелят лошо име.

⁵¹⁸ В. Н. Златарски. История..., II, с. 347—350.

⁵¹⁹ Р. Катичић. Виз. извори... с. 325, заб. 405 и 406.

най-вероятно. Тези хора на Теофилакт Охридски, до които е било отправено писмото, са били по всяка вероятност неговите най-близки подведомствени в Охрид. На тях той си е позволил да каже и някои не съвсем благи думи, а именно да не предприемат нищо срещу него със злоба, защото приближаващата смърт щяла да ги избави от него. На основание на тези думи може да се мисли, че Теофилакт Охридски и всред тях не се е чувствувал много добре, вероятно като чужденец. Ето защо, макар и в писмото да не става дума изрично за българи, не смятам, че трябва да се отрича всякаква възможност то да е било отправено до българи, както прави това Златарски.

На различно тълкуване е бил подложен и изразът, с който започва писмото: „Чезне душата ми от желание за божиите селения и затова бих употребил криле, ако беше това възможно, за да дойда там и се насладя на това, което желая.“ (прев. на митр. Симеон). Според митр. Симеон Теофилакт Охридски изразявал желанието си да се върне в Охрид от Солун, където прекарвал последните си години, както впрочем твърди и Успенский.⁵²⁰ Златарски изтъква обаче, че Теофилакт е бил през 1107 и 1108 г. не в Солун, а в Охрид. Освен това Теофилакт никога не би нарекъл според него Охрид и България „божии селения“, защото те са били за него само „кидарски селения“. За Златарски „божиите селения“ са небесните селения, задгробният живот, а мястото на писането на писмото — Охрид, където Теофилакт се намирал по време на болестта си и където починал към началото на 1109 г.

Вярно е, че предположението на митр. Симеон, че писмото било писано от Солун, не почива на никакви указания за това. Вярно е също, че Теофилакт Охридски не би нарекъл Охрид „божии селения“, но все пак тълкуването на този израз от Златарски е неприемливо. Според мен от текста е ясно, че само болестта задържала Теофилакт на легло, иначе той би отишъл на драго сърце и без да се бави в „божиите селения“, т. е. в архиепископията. Не е вероятно, че той е желаел смъртта си, защото и в краткото си писмо до бившия хартофилакс Никифор (М 69), макар и телесно зле, той моли адресата да моли телствува за неговото оздравяване. Трудно е по мое мнение да се определи къде е писано това писмо: дали в Охрид или другаде, защото без съответни податки от други писма може да се мисли и за едното, и за другото. Податки за боледувания на Теофилакт има действително доста (М 41, М 53, М 55, М 58, М 63, М 65, М 66, М 69), но и той, разбира се, не е боледувал веднъж и затова свързането на това писмо с други писма само по този белег е за мен поне засега невъзможно.

Това писмо по своята краткост, но с един подходящ завършек ми напомня твърде много писмото до бившия хартофилакс Никифор (М 69), поради което смятам, че съмненията на Златарски и по отношение на целостта му не са оправдани.

Що се отнася до датировката на писмото, смятам, че самото тежко заболяване не е безспорен аргумент за датировката му към последните години на Теофилакт Охридски, още повече, като се вземе пред вид, че тя се отнася след 1126 г. съгласно изследването на Gautier.⁵²¹ По-важно е, по мое мнение, че това писмо показва известно сходство по съдържание с едно разгледано вече писмо до епископа на Керкира (М 17), в което Теофилакт се оплаква, че негови съвещеници и съепископи му прострели мрежите на неговите скърби,⁵²² а това са, струва ми се, „не неговите“ хора от писмото до обучените от него българи. Ако и борбата между Теофилакт и „не неговите“ хора, респ. враждебните нему съвещеници и съепископи, да е продължила несъмнено доста време, все пак този паралел може да ни служи до известна степен за опорна точка, тъй като М 17 се отнася по всяка вероятност към 1108 г., и то след войната с Боемунд.⁵²³ При това не мога да се въздържа да изразя впечатлението си, че писмо М 48 отразява по-късно време от живота на Теофилакт Охридски и по-нататъшно развитие на отношенията му с „не неговите“ хора в сравнение с М 17, понеже в първото писмо звучи отчетливо един тон на примирение, макар не на отчаяние.

⁵²⁰ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 54.

⁵²¹ P. Gautier. L'épiscopat de Théophylacte, p. 169—170.

⁵²² P. Gr. 126, col. 389 A.

⁵²³ Срв. по-горе с. 71—72.

М 53 — до Макремволит, управител на Преспа

В това писмо Теофилакт Охридски пише на управителя на Преспа да съдействува на изпратения нарочно църковен служител за осигуряване на необходимата храна за участниците в предстоящ събор на епископите; не се бил избавил още от болестта си и бил на легло.

За датировката митр. Симеон⁵²⁴ изтъква като насочващо обстоятелство мястото на събора — Преспа, допускайки, че провеждането на събора е станало там след сключването на мира между Алексий I Комнин и Боемунд, т. е. след 1108 г., понеже в Преспа след оттеглянето на Боемунд от Македония се намирили повече съестни припаси, отколкото в пострадалия от нашествието Охрид; иначе годишните събори на Охридската архиепископия ставали в Охрид. Златарски⁵²⁵ е разгледал това писмо в специална студийка, озаглавена „Защо епископ Теофилакт свикал «свещения синод» в Преспа и кога?“. Той възразява срещу датирването на писмото след сключването на мира, т. е. след 2 септември 1108 г., защото съборът бил свикан според него през пролет, а не през есен, и защото Охрид с нищо не бил пострадал от нашествието, така че в него ще са се намирили достатъчно съестни припаси, особено след сключването на мира. Златарски свързва на първо място събора с този, който се споменава в едно писмо до Григорий Каматир (L 23), че ставал там на празника на св. Ахилий, т. е. на 15 май.⁵²⁶ От друга страна той изтъква, че съгласно 8-ото правило на VI вселенски събор епископските събори могли да стават от Великден до края на октомври по веднъж всяка година. Тъй като Григорий Каматир съпровождал Алексий I Комнин по време на кампанията срещу Боемунд, то Златарски отнася писмото към пролетта на 1108 г., когато военните действия били още в ход, като изтъква, че Теофилакт бил принуден от развитието на самите военни действия да свика събора в Преспа, като място, по-отдалечено от бойния театър; мерките на Теофилакт за осигуряване на храната на участниците в събора Златарски свързва също с реквизирането на храните за войската. Катичић⁵²⁷ приема обясненията и датировката на Златарски. При това той допуска възможността, че на този синод е трябвало да се разгледа случаят с Триадишкия епископ (F 17, F 18, F 19 и M 32), но все пак смята за по-вероятно да става дума за друго заседание.

Според мен възраженията на Златарски срещу аргументите на митр. Симеон са основателни, но не мога да се съглася с категоричното му твърдение за отъждествяването на двата синода от M 53 и L 23 въз основа само на съвпадението им по място, защото в писмо L 23 може да се мисли и за ежегоден празнуван празник, събор в чест на св. Ахилий. И така при липсата на други по-сигурни податки за датирването на това писмо приемам отъждествяването само като една възможност. В такъв случай обаче и писмо M 53 трябва да се отнася към 1106 г., към което време датирах и L 23.⁵²⁸ Другите обяснения на Златарски са следствие от неговата датировка, а не я доказват.

Относно идентифицирането на преспанския управител Макремволит със споменатия в едно писмо до Йоан Комнин държавен служител със същото име (L 17), както правят това Успенский⁵²⁹, митр. Симеон⁵³⁰ и Златарски⁵³¹, досега не са възникнали възражения, доколкото ми е известно, въпреки значителното разстояние от време между разправията с някой си Михаил Ламбин по дело на някой си Николай Вуту, които се отнасят до времето на Йоан Дука като драчки управител или преди това, и писмо M 53.

⁵²⁴ Митр. Симеон. Писмата... с. 152.

⁵²⁵ В. Н. Златарски. История..., II, с. 503—507.

⁵²⁶ В. Н. Златарски. История..., II, с. 506, погрешно схваща смисъла на текста (col. 540 B): „... μετά τήν ἐν τῷ ἐν ἁγίοις περὶ (Ἰωσὸ πατρὶ) Ἀχιλλέως (Ἰωσὸ Ἀχιλλέω) τελομένην ἐνταῦθα σύνοδον, ...“, като го превежда „след свършващия се тук събор в деня на отца в светните Ахилия...“, а оттук следва и погрешното му твърдение, че съборът щял да бъде закрит на 15 май в деня на св. Ахилий. Смисълът на глагола *τελέω* тук е само „извършвам“, „празнувам“, както са го схванали митр. Симеон и Катичић.

⁵²⁷ Р. Катичић. Виз. извори... с. 324 и заб. 399.

⁵²⁸ Вж. по-горе с. 67.

⁵²⁹ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 25, заб. 3.

⁵³⁰ Митр. Симеон. Писмата... с. 216.

⁵³¹ В. Н. Златарски. История..., II, с. 321.

L 15 и L 28 — до Пелагонийския епископ

В първото писмо (L 15) Теофилакт Охридски ни разкрива един интересен случай от практиката на византийската администрация, а именно обследване дейността на пелагонийския стратег, който бил извършил някакви нарушения и спрямо Охридската архиепископия. Теофилакт дава наставления на епископа на Пелагония да ръководи обследването и да не създава затруднения на изпратеното за тази цел лице — Евматий. С второто писмо (L 28) Теофилакт Охридски дава наставления на адресата относно изучаването на „божиите повеления и истории“.

Митр. Симеон⁵³² допуска, че първото писмо има връзка с бягството на Теофилакт Охридски от Охрид, отиването му при императора в Никомидия и връщането му в Солун, откъдето според него е било писано писмото до Йоан Пантехни (M 65), и го датира около 1107—1108 г., когато Боемунд върлувал в Македония. Златарски⁵³³ смята, че стратегът, който бил уволнен и чиято дейност била подложена на обследване, е бил скопският дука Йоан Таронит, управител на България, и го отнася следователно към 1105 г. или началото на 1106 г. Катичић⁵³⁴ възразява срещу свързването на това писмо с уволнението на Йоан Таронит, понеже не се съдържат податки в него за това и понеже става дума за локален управител в пелагонийския край, а не за дука на България. Той е склонен да приеме отъждествяването от Златарски на Димитър, участник в анкетната комисия, с брата на Теофилакт. Разсъжденията на митр. Симеон са за него неприемливи. Катичић е оставил писмото недатирано.

Мисля, че Катичић е свършено прав, като отхвърля предположението на Златарски, че уволненият стратег е бил управителят на България, скопският дука Йоан Таронит, когато Теофилакт Охридски от предпазливост или по-скоро от презрение бил нарекъл стратег. И така, щом анкетата се е провеждала в Пелагония, естествено е да се приеме, че нарушенията на бившия стратег спрямо Охридската архиепископия са били извършени там. От другите писма на Теофилакт Охридски знаем, първо, че църквата притежавала там с. Могила, което било отнето по нареждане на императора (L 20), но ѝ бил оставен двор със сграда, за запазването на които ахриепископът искал сигилий от Йоан Дука (L 12), и, второ, че по време на борбата с бирника Йасит архиепископът бил принуден да потърси убежище в Пелагония (M 39, M 41). Твърде е възможно именно във връзка с оспорването на този имот на църквата да се е наложила анкетата, но все пак не виждам също като Катичић някаква сигурна податка за определяне на времето. Само на основание на отъждествяването на участника в анкетната комисия Димитър с брата на Теофилакт Охридски ни се дава възможност да установим един *terminus ante quem* — 1107—1108 г., т. е. преди неговата смърт.⁵³⁵

Някои изводи

В настоящото изследване на писмата на Теофилакт Охридски се разглеждат само някои въпроси във връзка с предстоящото ново издание. Все пак въз основа на него могат да се направят някои по-обща изводи относно характера на писмата и тяхната тематика. Установяването, от друга страна, на един хронологически порядък на писмата, който се различава в известна степен от някои досегашни схващания, както и някои нови интерпретации на сведения, които се намират в писмата, следва да послужат и за известни изменения в представата за историческите реалии. Освен това бих искал да набележа само някои все още открити въпроси, чието основно разглеждане трябва да предшества едно ново критично издание.

Писмата на Теофилакт Охридски могат да се разделят на два големи дяла: служебни и частни.⁵³⁶ И двата вида са писани, общо взето, на висок стил като литературни произведения на византийската епистолагафия, поради което са служили несъмнено също за

⁵³² Митр. Симеон. Писмата... с. 214.

⁵³³ В. Н. Златарски. История..., II, с. 311—314.

⁵³⁴ Р. Катичић. Виз. извори... с. 354, заб. 554 и 556.

⁵³⁵ Вж. по-горе с. 76—77.

⁵³⁶ Относно класификацията на писмата в древните литератури — гръцка и римска, срв. статията на J. S. у-

четиво и образец на византийските книжовници, както показва най-ясно ръкописът в Лайденската университетска библиотека. Особено внимание заслужава обстоятелството, че и някои от частните писма съдържат податки за служебната дейност на Теофилакт Охридски, както и по-общо за вътрешното състояние на северозападните краища на византийската империя.⁵⁸⁷ Ето защо при уточняването на темите и предметите на писмата от служебен характер, както и при тяхното разглеждане трябва да се взимат пред вид и частните писма. По-важните теми и предмети в писмата от служебен и частен характер се представят по следния начин:

1. Първи впечатления на Теофилакт Охридски от обстановката и обществената среда в Охрид (около 1090 г.): F 1 = L 2b, L 2a, F 6, L 19.

2. Първи писмени връзки на Теофилакт Охридски от Охрид с негови близки и приятели в Цариград, с които иска да продължи общуването си чрез писма (около 1090 г.): F 3, F 6, L 19.

3. Отстояване автономните права на Охридската архиепископия срещу нарушение от страна на Цариградската патриаршия (около 1090—1092 г.): M 27.

4. Постъпки на Теофилакт Охридски за отстъпването на с. Могила на Охридската архиепископия или поне за запазването на двора и сградата, които притежава там (1091—1093 г.): L 12, L 20.

5. Други постъпки на Теофилакт Охридски за увеличаване на приходите на архиепископията (1091—1094 г.): L 5, L 16.

6. Пътуване на Теофилакт Охридски в Цариград и Никомидия (1094 г.): L 1, M 65.

7. Нахлуването на рашкия жупан Вълкан във византийските владения и мерки за отбрана (1094 г.): M 65, M 29, L 18.

8. Преминаването на кръстоносците през територията на Охридската архиепископия (1096—1097 г.): F 11.

9. Борбата на Теофилакт Охридски срещу фискалните служители (Йасит) и недоволни българи (парика Лазар и др.) за запазване на с. Църкви и едно езеро — през периода 1097—1105: M 4, M 8 — M 11, M 24, M 30, M 31, M 34 — M 36, M 38 — M 46, M 51, M 60, M 61, F 4, F 13, F 14; — през годините 1105—1106: M 1, M 56, M 57, M 63, M 64, L 23, L 30.

10. Обременяване на духовното съсловие с данъци и ангарии и постъпки на Теофилакт Охридски за облекчаването му (1097—1105 г.): M 41, L 8, L 13a.

11. Неприятности на Теофилакт Охридски с подведомствения му духовен клир (преди 1100 г., след 1103 г., около 1108 г.): F 7, M 73, F 17, F 18, F 19, M 17, M 22, M 48.

12. Пътуване на Теофилакт Охридски до лагера на императора (1107—1108 г.): M 22, L 22.

13. Особено тежки мерки на финансовите, административните и военни власти по време на войната с Боемунд (1107—1108 г.): F 15, F 16, M 13.

14. Покръстване на арменци (около 1108 г.): F 18, F 20, L 10.

15. Смъртта на севастократора Исак Комнин (след 1109—1111 г.): M 12.

Така набелязаните теми и предмети, макар и да представляват само част от цялата тематика на писмата, разгледани във връзка с реда на писмата в отделните обнародвани или необнародвани сборки, не ни дават възможност да установим на какъв принцип са били съставени сборките — хронологичен или тематичен. Все пак най-естествено е да се мисли, че първоначалният порядък на писмата е бил хронологичен. Указания за това се виждат преди всичко в публикуваната от Меурсий сборка, която е и най-богатата и където се очертават най-добре по-големи или по-малки хронологични групи от писма, а такива групи се наблюдават и в другите сборки. Нарушаването на хронологическия ред е станало несъмнено по-късно при съставянето на едни или други сборки подборно, когато вероятно са били събирани някои писма в една група с оглед на адресата. При такова схващане на начина на възникване на дошлите до наши дни ръкописни сборки за определяне времето на написване на едно или друго писмо очевидно трябва да се взима под ви-

kytris в PWRE, Suppl. V, coll. 186—219, s. v. Epistolographie, и В. А. Сметанин. Эпистография. Свердловск, 1970. с. 32. Трудът на Н. В. Томадakis. *Византий епистография. Введение, каталогос епистографияс. Ев Аθηναις*, 1955, ми остана недостъпен.

⁵⁸⁷ Относно съдържанието на писмата във византийската епистография срв. пак Sykutris, *ibidem*, coll. 219—220, и напоследък G. Karlsson. *Idéologie et cérémonie dans l'épistolographie byzantine. Textes du Xe siècle analysés et commentés*. Uppsala, 1962. p. 14.

мание също датировката на околните писма, без, разбира се, това да служи като единствен аргумент и особено надеждна опорна точка.

При разглеждането на предложената от мен хронологическа таблица на писмата на Теофилакт Охридски трябва да се има пред вид, че и в някои случаи хронологическият им ред в отделните сбирки ще е по-правилен, но не беше възможно да го възприемем поради липсата на необходимите податки за датирание в съдържанието и така, когато дадено писмо се датира в по-широки хронологически граници, се наложи да бъде изместено напред в таблицата.

Накрая бих искал да отбележа, че има още доста какво да се желае по издирването на дошлите до нас ръкописи с писма на Теофилакт Охридски и по изясняването на въпросите, свързани с ръкописната традиция, преди да се пристъпи към ново критично издание. От изследването на тези въпроси би могло да се очаква евентуално по-сигурно определяне на адресатите на някои писма, тъй като е вече безспорен факт, че някои адреси на писмата са били писани по-късно от втора ръка погрешно, а други грешки са били допуснати от преписвачи поради небрежност.

Хронологическа таблица на писмата на Теофилакт Охридски

Евентуален пореден № в новото издание	Пореден № в изданието на Фрети	Пореден № в изданието на Меурсий	Пореден № в изданието на Ламий	Адресат	Датировка
1	2	3	4	5	6
1	1		2в	Теодор Смирненски	ок. 1090
2			2а	Адриан Комнин, велик domestik	ок. 1090
3	3			Махитар	ок. 1090
4		27		Михаил Халкидонски	1090—1092
5			19	Мерментопул	1090 — ок. 1092
6	6			Мерментопул	1090 — ок. 1092
7	2		4	Йоан Дука, шурей на императора	1091—1092
8			12	Йоан Дука, шурей на императора	1091—1093
9			20	Йоан Комнин, син на севастократора Исак	1091—1093
10			27	Хрисоверг, навпактски митрополит	след 1091
11			5	имп. Алексий I Комнин	1091—1094
12			9	"	1091—1094
13		65		Йоан Пантехни, магистър	1094
14			1	Мария, бивша императрица	1094
15		29		Никита, дякон на халкидонския епископ	1094
16			16	Йоан Комнин, син на севастократора	1094
17			17	"	1094
18			18	"	1094
19	11			Китърският епископ	1096—1097
20				Йоан Офеомах	1097—1105
21	5			Теофилакт Ромейски	1097—1105
22			34	"	1097—1105
23			35	"	1097—1105
24		9		Никита, учител при Великата църква	1097—1105
25		10		Йоан Офеомах	1097—1105
26		11		Теодул, солунски митрополит	1097—1105
27		24		Адриан Комнин, велик domestik	1097—1105
28		30		"	1097—1105
29		31		"	1097—1105
30			3	Никифор Вриений, сват на императора	1097—1105
31				Никита, учител при Великата църква	1097—1105
32		34		Адриан Комнин, велик domestik	1097—1105
33		35		хартофилак	1097—1105
34		36		Никита, учител при Великата църква	1097—1105
35		38		Николай Каликъл, главен придворен лекар	1097—1105
36		39		"	1097—1105
37		40		Теодор Смирненски, началник на философите	1097—1105
38		41		Никифор Вриений, зет на императора	1097—1105
39		42		Йоан Перивлептин	1097—1105
		43		Адриан Комнин, велик domestik	1097—1105

Продължение

1	2	3	4	5	6
40	4			патриарх Николай Граматик	1097—1105
41	13			"	1097—1105
42		45		Философ Йоан, вероятно Офеомах	1097—1105
43		46		Йоан Перивлелтин	1097—1105
44		50		Никифор Вриений, драчки дука	1097—1105
45		51	31	неизвестен	1097—1105
46				Михаил Пантехни	1097—1105
47		60		Пантехни, проедър и проксим	1097—1105
48		61		"	1097—1105
49		62		"	1097—1105
50	7			Михаил Пантехни	преди 1100
51	9			"	преди 1100
52	8		13	Таронитопул	1100—1107
53		68		Йоан Сервлия	преди 1103
54		4		Константин Комнин, дука на гр. Бер	преди 1103
55		23		Григорий Таронит, проедър	1103
56		26		"	1103
57				"	1103
58	14	7		Пакуриан	ок. 1103
59		25		Григорий Пакуриан, зет на великия друнгарий	ок. 1103
60		44		Николай Пакуриан	ок. 1103
61		47		Михаил Пантехни, придворен лекар	след 1103
62		73		"	след 1103
63		74		"	след 1103
64		75		"	след 1103
65				"	след 1103
66			7	Йоан Комнин, син на севастократора Исак	преди 1105
67			8	"	преди 1105
68		19	13a	"	преди 1105
69		21	24	Николай Анем	ок. 1105
70			26	"	ок. 1105
71		6	33	"	ок. 1105
72		56		Григорий Каматир	преди 1105/6
73		57		Николай Каликъл, главен придворен лекар	1105—1106
74		71		"	1105—1106
75		55		Григорий Каматир	1105—1106
76				Никита, придворен лекар	пролетта на 1106
77			23	Григорий Каматир	1106
78			29	игуменът на манастира в Анапъл	след пролетта на 1106
79		53	30	Григорий Каматир	1106
80		63		Макремволит, управител на Преспа	1106 ?
81		64		Константин Дука, управител на Вардарската област	след 1105—1106
82		1		"	след 1105—1106
83		70		"	след 1105—1106
84		33		Георги Палеолог	ок. 1106
85				Йоан, писар на Палеолог	ок. 1106
86			15	Пелагонийският епископ	преди 1107—1108
87		13	28	"	преди 1107—1108
88				Семнонският епископ	1107—1108
89	15			"	1107—1108
90	16			Видинският епископ	1107—1108
91				Китърският епископ	1107—1108
92		58	22	хартофилакс Никифор	1107—1108
93		66		Китърският епископ	1107—1108

1	2	3	4	5	6
94	17	67		Дебърският епископ	1108
95	18			Триадишкият епископ	ок. 1108
96	19			" "	ок. 1108
97				" "	ок. 1108
98		17		Керкирският епископ	1108
99		22		" "	1108
100		48		обучените от Теофилакт Охридски българи	ок. или след 1108
101	20			арменецът Тиваний	недатирано (ок. 1108 ?)
102			10	Деволският епископ	недатирано (ок. 1108 ?)
103		12		имп. Алексей I Комнин	след 1109—1111
104			6	Йоан Комнин, син на севастократора	недатирано
105		3		патриарх Николай Граматик	"
106		5		хартофилакс Никифор	"
107		59		Пантехни, проедър и проксим	"
108		72	32	" "	"
109				Никита Политис	"

Сравнителна таблица на реда на писмата на Теофилакт Охридски във Ватиканските ръкописи (432 и 509) и Будапещенския ръкопис, от една страна,⁵³⁸ и в изданието у Migne, от друга страна

V V и B	Migne	V V и B	Migne	V V и B	Migne
1	2	3	4	5	6
1	L 1	22	M 15	43	F 6
2	L 2	23	M 16—L 21	44	F 7
3	L 3	24	M 17	45	F 8
4	L 4=F 2	25	M 18	46	F 9
5	L 5	26	L 22	47	F 10
6	L 6	27	L 23	48	F 11
7	L 7	28	L 24—M 19	49	F 12
8	L 8	29	L 25	50	F 13
9	L 9	30	L 26—M 21	51	F 14
10	M 14	31	L 27	52	M 10
11	L 10	32	L 28	53	F 15
12	L 11	33	L 29	54	M 11
13	L 12	34	L 30	55	F 16
14	L 13	35	L 31	56	M 13
15	L 14	36	L 32	57	F 17
16	L 15	37	L 33	58	F 18
17	L 16	38	L 34	59	F 19
18	L 17	39	L 35	60	M 24
19	L 18	40	F 3	61	M 25
20	L 19	41	F 4	62	M 26
21	L 20	42	F 5		

⁵³⁸ Ватиканските ръкописи и Будапещенският ръкопис съдържат едни и същи писма в един и същи ред.

Част II

КРИТИЧНО ПРОУЧВАНЕ НА ТЕКСТА НА НЯКОИ ПИСМА НА ТЕОФИЛАКТ ОХРИДСКИ И „МЪЧЕНИЧЕСТВОТО НА 15-ТЕ ТИВЕРИУПОЛСКИ МЪЧЕНИЦИ“, ИЗДАДЕНИ В PATROLOGIA GRAECA

F 1

1. Първото писмо в публикуваната от Финети сбирка е снабдено с надпис „*Ἀνώνυμος*“, т. е. с неизвестен адресат. То представлява част от писмо до великия домашник Адриан Комнин, издадено от Ламий (L 2), както е посочил още Финети.¹ Тъй като последното изследване, което дължим на A. Leroy-Molinghen, по спорния въпрос за адресата дава едно приемливо решение, както вече изтъкнах,² а именно, че неговият адресат е бил по всяка вероятност протопроедърът и ипат на философите Теодор Смирненски, то склонен съм да приема и предложението на същата учена да се постави адрес на писмото под формата „*Τῷ Σμυρναίῳ*“ или „*Τῷ ἰπάτῳ τῶν φιλοσόφων Σμυρναίῳ*“, като се означи графично по надлежащ начин модерният произход на надписа.³

2. Col. 308 A: „*Ὅδ' ἀνὴρ οὐκ ἔτ' αὐτὸς ἐκνεύει πάλιν*“⁴ Към това изречение Финети дава следната бележка: Euripidis in Phoenissis versus 937, juxta edit. Cantabrigiensem Kingii ap. 1726, т. е. този стих е, както в изданието на Кинг. В по-новите издания този стих е 920-ти и се дава в следния вид: „*ἀνὴρ ὅδ' οὐκέθ' αὐτός ἐκνεύει πάλιν*“⁵ При тези различия в текста се поставя въпросът, дали и ние трябва да пристъпим към поправки. Мисля, че ние не бива да правим никакви поправки, първо, защото всички ръкописи на трагедията „Финикийки“, които са от XII в. насам, дават този стих така, както е у Теофилакт, което показва, че през средновековието този текст е бил приеман като напълно изправен и, второ, защото не виждам достатъчно основание от граматическо и смислово естество за поправки, тъй като и *ἀνὴρ* и *αὐτός* могат да бъдат нечленувани, а една грешка при преписването, както и при изговора, на *οὐκέθ'* в *οὐκ ἔτ'* е малко вероятна. Не е случайност, че Th. Fix⁶ и Stephanus⁷ дават думата *ἀνὴρ* нечленувана, а Pape⁸ не е възприел никаква поправка. И все пак поправките на модерните елинисти не са без никакво основание. Те са направени обаче от свръхвзискателност, за да не съществува никакво колебание относно смисъла, което действително е възможно, ако не се постави препинателен знак след *αὐτός*. Според мен

¹ P. Gr. 126, col. 307, n. 1.

² Вж. по-горе с.

³ A. Leroy-Molinghen. Du destinataire, p. 431—437.

⁴ Ще цитирам текстовете от изданията у Migne съвсем точно, без да поправам никакви грешки, издателски или печатни.

⁵ Срв. Aug. Nauckius. Euripidis Tragoediae.³ Lipsiae, 1901. v. 920; G. Murray. Euripidis Fabulae. III. Oropii, 1913. v. 920.

⁶ Th. Fix. Euripidis Fabulae. Parisiis, 1878. v. 920.

⁷ H. Stephanus. Thesaurus Graecae Linguae. Parisiis, 1851. s. v. *ἐκνεύω*.

⁸ W. Pape. Griechisch-Deutsches Handwörterbuch.³ Braunschweig, 1914. s. v. *αὐτός*. S. 402. Sp. 2.

цитатът у Теофилакт трябва да се запази такъв, какъвто го намираме в ръкописите на неговите писма, което е още едно свидетелство, и то от XI в., за единодушното на литературната традиция в този случай.

3. Col. 308 A: *ὄψω τῆς Ἀχρίδος ἐπέβην, καὶ τὴν ὑμᾶς ἔχουσαν πόλιν ὁ δύσεως ἐπεπόθησα.* В L 2 вместо *ὄψω* стои *οὕτω*. С.⁹ смята, че трябва да се даде предпочитание на *ὄψω* и затова превежда това изречение и при двата варианта по един и същи начин (с. 1 и 188): „Не бях стъпил още в Охрид и аз, злополучният в любовта си, захванах да копнея за града, гдето живеее Вие...“ Но и четенето на L 2 не е лишено от основание, първо, защото между цитата от Еврипид и мисълта на Теофилакт се установява чрез *ὄψω* добра връзка и, второ, защото *οὕτω* служи като граматическа връзка между двете изречения. Така цитатът от Еврипид съдържа думите на предсказателя Тейресий, който се провиква по този начин, защото тирахът на Тива Креон се отмята от обещанието си да направи всичко необходимо за спасяване на града Тива от обсадата на седемте вожди от Аргос начело с Полинейк, а именно да принесе в жертва своя син. Изхождайки от смисъла на думите на Тейресий при такива обстоятелства, ние би трябвало да приемем, че разочарованието и разкаянието на Теофилакт е последвало след пристигането му в Охрид, а не преди това. В такъв случай *οὕτω* ще представлява много уместно наречие за утвърждаване на сравнението между положението на Креон и това на Теофилакт. От друга страна обаче, като се вземе пред вид следващото изречение, в което Теофилакт пише, че още отдалече, т. е. още преди стъпването му в Охрид, го лъхнала смъртоносна миризма, каквато издават Хароновите пещери, наречието *ὄψω* добива пълно оправдание, защото по такъв начин научаваме, че Теофилакт е бил обзет от лоши предчувствия още преди пристигането му в Охрид. По тази причина аз също съм склонен да дам предпочитание на *ὄψω*, още повече като се вземе пред вид, че връзката със следващото изречение, изразена чрез *γάρ*, е безспорна.

4. Col. 308 A: *Τῷ μὲν οὖν Ἐμπедокλῆϊ τὸ νῆκος, κόρσας ἐκρύβει ἀναύχενας*. В L 2 стои *νεῖκος* вм. *νῆκος*, докато в В.¹⁰ имаме също *νῆκος*. Още Финети в предговора си към III том от произведенията на Теофилакт, и по-точно към издадените от него писма, е отбелязал, че единствено думата *νεῖκος*, както стои в L 2, може да бъде вярна.¹¹ С. също приема *νεῖκος* за „по-вярно“. Като се има пред вид, че според философията на Емпедокъл *ἡ φιλότις, ἡ φιλία* (приятелството, любовта) и *τὸ νεῖκος* (раздорът, омразата) били двете движещи сили във вселената,¹² не може да има никакво съмнение, че в първообраза е стояла думата *νεῖκος*.

5. Col. 308 B: *... ὁ ἐπὶ τῷ σκήπτρῳ τοῦ Διὸς ἀετὸς περὶ φεῦ! καὶ τῇ ἰλίῃ ἐτίσχηται, καὶ τῆς μετὰ βασιλέων ζωῆς ἀνέχεται, οἳ γε καὶ δεῖνόν οἴομενοι, καὶ τῶν κισσῶν τῆς αὐτῶν τύχης ἀνάξιον, εἰ μὴ πάντα ἐντροφῶεν ἐπὶ τῆς σφετέρας τῷ Διὸς δρονθι, ... καὶ ἐπιβάντες βοῶσι δύσηχον μέντοι καὶ ἀναρμόδιον, ...* В L 2 се съдържат следните различия: *βοῆς* вм. *ζωῆς*, *ἐν τροφῶ* вм. *ἐντροφῶεν* и *μὲν τι καὶ ἀναρμόδιον* вм. *μέντοι καὶ ἀναρμόδιον*. С., като дава предпочитание само на *μὲν τι* от всички други различия на L 2, превежда този текст по следния начин: „...поставеният върху Зевсовия скиптър орел ходи пеша, уви! и се е забатачил в тиня и е принуден да търпи да живее с жаби, които, мислейки, че би било тежко и недостолюпно за честитите им времена, ако не биха се надсмеели на Зевсовата птица, затова, ...като се качат (разбира се: на гърба ѝ — бел. м., М.), врякат грозно и зловучно...“ Литаврин е посочил като различия на В. само *ἐντροφῶεν* и *ἀναρμόδιον*.¹³ Следователно дилема може да съществува само относно различията *ζωῆς* и *βοῆς*. Мисля, че С. е прав, като дава предпочитание на *ζωῆς*, тъй като Теофилакт се сплаква не само от крясъка на жабите, но и от тинята, в сред която живеят те и той, както се изразява фигуративно. Грешката на писача на cod. Laurent. X, 13 би могла да се обясни като съзнателна поправка, тъй като в края на същия период става дума, че жабите крещат — *βοῶσι*. С., както и Финети, не е превел обаче израза *ἐπὶ τῆς σφετέρας*. Ламий го превежда *apud ipsas*. Няма съмнение, че

⁹ Понеже името на митрополит Симеон ще се среща много често, по-нататък ще го съкращаваме само по инициала му.

¹⁰ Така ще съкращаваме cod. Budapestinensis.

¹¹ P. G., 125, coll. 469—470, sectio X, cap. XLII.

¹² Срв. Fr. Überweg. Grundriss der Geschichte der Philosophie des Alterthums.⁹ Berlin, 1903. S. 90—91; H. Diehls. Die Fragmente der Vorsokratiker.⁵ I. Berlin, 1934. S. 333.

¹³ Г. Г. Литаврин. Будапештская рукопись... с. 517. На същата страница са и всички други различия на В. към F 1 и L 2.

това е елиптически израз, при който се подразбира съществителното *γῆ*, както срещаме същия елиптически израз и у Хен., *De re publica Atheniensium*, 2, 5, и следва да се преведе „на своя земя“.

6. Col. 308 В: *Τῷ δὲ οὐπῶ μὲν οὔτε τὸ ῥάμφος, οὐθ' αἱ τῶν δυνύχων ἀκκαὶ ἡμβλύνται,...* Същият израз у Ламий, col. 508 С, гласи: *τῷ δὲ οὐπῶ μὲν οὔτε τὸ ῥάμφος, οὐτ' αὐτῶν δυνύχων ἀκκαὶ ἡμβλύνοντο,...* Тук и при двете разночетения би трябвало да се даде предпочитание на текста у F 1, защото е логично, щом *ῥάμφος* е членувано, и *ἀκκαὶ* да бъде членувано, и, второ, защото перфектната форма на глагола е във всеки случай по-уместна от имперфектната. Съответният текст. В. също подкрепя текста на Ватиканския кодекс.

7. Col. 308 В — 309 А: *Μείζω δὲ ὕβριν τιθεῖς ἐαυτῷ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ ἄμυναν τῆς ἐκείνων ὕβρεως πρὸς τὰς τοῦ ἡλίου μόνον ἀκτῖνας ὁρᾷ ἀτενές τε καὶ ἔντρανον, καὶ οἶον αὐτῷ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐκάτερον ἢ φύσις ἡρμόσατο, καὶ ἔοικέ τε τὸν, ὅστις ποτὲ οὗτος ὁ ἥλιος, μάρτυρα ποιεῖσθαι τοῦ πάθους, καὶ τὸ ἀντωπεῖν, τοῦτό ἐστιν αὐτῷ δυσωπεῖν, καὶ νεμεσητὸν δεκνῦναι τὸ, τοιοῦτον τοιοῦτοις παῖζεσθαι.* Поради многобройните различия в текста на L 2, col. 508 С—D, се налага да приведа и него изцяло: *μείζω δὲ ὕβριν τιθεῖς ἐαυτῷ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ ἄμυναν τῆς ἐκείνης ὕβρεως, πρὸς τὰς τοῦ ἡλίου μόνον ἀκτῖνας ὁρᾷ ἀτενέστερον, καὶ ἔντρανον, καὶ οἶον αὐτοῦ τοῖς ὀφθαλμοῖς ὥσπερ ἢ φύσις ἡρμόσατο καὶ ἔοικέ γε, εἴ τις ποτε οὗτος ὁ ἥλιος, τὸν μάρτυρα ποιεῖσθαι τοῦ πάθους, καὶ τὸ αὐτὸ ποιεῖν, τοῦτό ἐστιν αὐτῷ δυσωπεῖν, καὶ νεμεσητὸν δεκнνῦναι τὸν τοιοῦτον τοιοῦτοις παῖζεσθαι.* Финети предлага към текста на издаденото от него писмо само една поправка, а именно *τοῖν ὀφθαλμοῖν* вм. *τοῖς ὀφθαλμοῖς*. С., като съпоставя същите тези два текста, отбелязва общо, че този на F 1 е верният. Тази констатация, формулирана така общо, е неубедителна, а освен това в някои подробности се оказва и невярна, поради което ще разгледам поотделно разночетенията. По отношение на конъектурата на Финети за промяна на *τοῖς ὀφθαλμοῖς* в двойствено число аз мисля, че тя съвсем не е наложителна, тъй като двойственото число на класическия език се заменя с течение на времето с формите на множественото число. Ето защо не е случайно, че и двата кодекса са единодушни относно тази форма. Същият случай на замяна на дуалиса с множествено число имаме и в L 3, col. 509 В: *καὶ προδεικνύει σου τοῖς ἐμπαθέειν ὀφθαλμοῖς*. Тук веднага ще взема отношението и към местоимението *ἐκάτερον*, което е безусловно за предпочитане пред наречието *ὥσπερ* в L 2, тъй като *ὥσπερ* след равнозначното *οἶον* действително няма място. Това местоимение обаче е отнесено погрешно от Финети и С. при превеждането към *τοῖς ὀφθαλμοῖς*, защото в такъв случай то трябваше да бъде в дателен падеж ед. или мн. число, а *τοῖς ὀφθαλμοῖς* трябва да се замени с родителната форма на двойственото число, както предлага Финети. Правилното схващане на *ἐκάτερον* е обаче според мен да се отнесе към *ἀτενές τε καὶ ἔντρανον* като пряко допълнение, което зависи от глагола *ἡρμόσατο*. По този начин ще се обоснове и положителната степен на *ἀτενές* за разлика от сравнителната степен *ἀτενέστερον*, както стои в L 2. Все във връзка с *τοῖς ὀφθαλμοῖς* се намира и местоимението *αὐτῷ*, вместо което в L 2 стои *αὐτοῦ*. Няма съмнение, че тук това местоимение има служба на родителен притежателен и формата *αὐτοῦ* трябва да се предпочете. За сравнение ще използвам и тук същия цитат от L 3, който приведох малко по-горе. Относно местоимението *ἐκείνων*, респ. *ἐκείνης* в L 2, е трудно от формална гледна точка да се реши коя форма има предимство, защото и двете форми са възможни и дават добър смисъл. Все пак бих предпочел формата *ἐκείνων*, първо, защото тя е засвидетелствувана и в В., и, второ, защото целият пасаж, общо взето, е по-добре преписан от писача на Ватиканския кодекс. Между разночетенията *ἔοικέ τε τὸν, ὅστις ποτὲ οὗτος ὁ ἥλιος, μάρτυρα ποιεῖσθαι* и *ἔοικέ γε, εἴ τις ποτε οὗτος ὁ ἥλιος, τὸν μάρτυρα ποιεῖσθαι* трябва да се даде предпочитание на първото четение, както предлага и С., защото съчетанието *εἴ ποτε* е постоянно в заклителни изречения още от Омир и местоимението *τις* в L 2 е необичайно, докато *ὅστις ποτε* е едно редовно и постоянно съчетание; освен това то дава и по-добър смисъл. Очевидно писачът на L 2 не е разбрал архаичния израз *τὸν, ὅστις* и заради това е преместил и свързал показателното местоимение *τὸν*, което се отнася до *ἥλιος*, с *μάρτυρα* като негов определителен член. При разночетенията *τὸ ἀντωπεῖν* и *τὸ αὐτὸ ποιεῖν* също следва да се даде предпочитание на F 1, защото второто е безсмислено, докато първото се намира във връзка със следващото *δυσωπεῖν*, което го пояснява. Не може да се оправдае дателният падеж на местоимението *αὐτῷ* при глагола *δυσωπεῖν*, тъй като той върви с вин. падеж и следователно местоимението трябва да се пише *αὐτό*. Тъй като *τὸ* пред *ἀντωπεῖν* не може да бъде определителен член, а местоимение, еднакво по смисъл и служба в изречението с *αὐτό* пред *δυσωπεῖν*, би могло да се помисли евентуално и за поправянето му в *αὐτό*, за което виждам известно основа-

ние и в разночетението на L 2. Известно смущение внася у читателя запетаята в израза *τὸ, τοιοῦτον... παίζεισθαι*, особено като се има пред вид разночетението в L 2, където стои *τὸν*. По всяка вероятност това е печатна грешка, защото не бих могъл да го приема като определителен член на *τοιοῦτον*. И така бих възстановил този текст по следния начин: *Μεῖζω δὲ ὕβρωι τιθεῖς ἑαυτῷ τὴν ἐπιστροφὴν, καὶ ἄμυναν τῆς ἐκείνων ὕβρεως πρὸς τὰς τοῦ ἡλίου μόνον ἀκτῖνας ὁρᾷ ἄτενές τε καὶ ἔντρονον, καὶ οἶον αὐτοῦ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἐκότερον ἢ φύσις ἡρόδοσο, καὶ ἔοικέ τε τὸν, ὅστις ποτὲ οὗτος ὁ ἥλιος, μάργυρα ποιεῖσθαι τοῦ πάθους, καὶ τὸ (f. αὐτὸ?) ἀντωπεῖν, τοῦτό ἐστιν αὐτὸ δυσωπεῖν, καὶ νεμεσητὸν δεκνύναи τὸ τοιοῦτον τοιούτοις παίζεισθαι*. Преводите на Финети и С. не са задоволителни, както вече споменах. Така например С. превежда този текст по следния начин: „И като счита, че да се обърне и погледне към тях и да се брани е за нея обида, по-голяма от оная, която те ѝ нанасят, тя вторачи поглед силен и втрещен само към лъчите на слънцето, според както е нагодила природата всяко едно от двете ѝ очи, и изглежда като да представлява това слънце, което и да е то, като свидетел на своите страдания, и като да ѝ е срамотно и отвратително да хвърли поглед към тях и да играе с такива животни тя, надарена с такива качества.“ Моят превод е: „Считайки за себе си по-голяма обида от обидата, която му нанасят онези, да се обърне и се брани, той гледа само към лъчите на слънцето напрегнато и с ясен поглед, както природата е пригодила и едното, и другото към неговите очи и, изглежда, иска да направи това слънце, каквото е, свидетел на своето страдание, та да го види, т. е. да хвърли укорителен поглед и да покаже, че заслужава възмездие подиграването на такъв човек от такива хора.“

8. Col. 309 A: *Εἰτα, ὃ πρὸς τῶν τοῦ ἡλίου τούτου καθαρῶν ἀκτίνων, αἷς αὐτός γε δσημεραι φωτίζει ...* В L 2 липсва членът към *καθαρῶν ἀκτίνων* и глаголът е във 2. л. ед. число на средния залог — *φωτίζει*. Ако и формално двете форми — членуваната (*τῶν καθαρῶν ἀκτίνων*) и нечленуваната — да са възможни в заклинателната формула без оглед на това, дали съществителното е определено или неопределено, мисля, че все пак трябва да се даде предпочитание на членуваната, тъй като по този начин тя непосредствено се свързва с отнасящия се към нея съюз *πρὸς*. Също и глаголната форма във F 1 е по-добрата от гледна точка на смисъла.

9. Col. 309 A: *Ἐο ταῦτα ὑβριζόμενος ἀετὸς, μάτην ποθεῖ ... ἐνθα μάλ' αἶθρη πέπταται καὶ ἀνέφελος ἐκπασθεῖς τοῦ πηλοῦ καὶ τοῦ τέλματος, οὐκ, ἔγωγε οἶμαι, ἐρεῖς, ...* Същото изречение в L 2 съдържа само едно разночетение — *ἐκπασθεῖσα* вм. *ἐκπασθεῖς*. Първо, би трябвало да се отбележи, че това изречение съдържа цитат от Одисеята, 6,45, където стихът гласи: *ἀλλὰ μάλ' αἶθρη πέπταται ἀνέφελος*, и следователно във F 1 и L 2 има едно прибавено *καὶ*, което е съвсем безсмислено и трябва да се отстрани. Формата *ἐκπασθεῖσα* е погрешна, защото това причастие не може да се свърже по никакъв начин с *αἶθρη*. Освен това С. (с. 189, бел.) поставя въпроса за пунктуацията, а именно да се сложи въпросителен знак след *τέλματος* и точка след *ἐρεῖς*, тъй като иначе може да се извади заключение, противно на това, което е искал да каже Теофилакт. Предложенията на С. са приемливи, като точката след *ἐρεῖς* може да бъде и горна точка, както е в L 2.

10. Col. 309 A—B: *Τρυφᾶν σοι δοκῶ παίζων οὕτω, καὶ γαί μὰ τοὺς λόγους τοσοῦτόν μοι γέμεις χαρίτων, καὶ οὕτω διαχέεις με καὶ μνημονεύμενος, ὡς ...* Същото изречение гласи в L 2: *... τρυφᾶν. Σοὶ δοκῶ παίζων οὕτω καὶ γαί μὰ τοὺς λόγους, τοσοῦτων μοι γέμουσι χαρίτων, καὶ οὕτω διαχέει με καὶ μνημονεύμενον, ὡς ...* Отнасянето на *τρυφᾶν* към предшествуващото изречение е действително невъзможно от гледна точка на смисъла и заради това приемам пунктуацията на F 1. При първото разночетение — *τοσοῦτόν* и *τοσοῦτων* е трудно да се каже кое е по-правилното, защото и двете форми са възможни. Все пак склонен съм да дам предпочитание на *τοσοῦτόν*, защото така стои и в В. Глаголните форми *γέμεις* и *γέμουσι* изглеждат само на пръв поглед еднакво възможни. В същност обаче само *γέμεις* може да бъде вярна, защото *μὰ τοὺς λόγους* е заклинение на Теофилакт в собствените му думи и следователно той не може да пише за собствените си думи, че изобилствуват с прелести. В. също потвърждава четенето на F 1. Глаголната форма *διαχέει* в L 2 е по всяка вероятност грешка на издателя при преписването, защото няма с какъв подлог да се свърже. В В. стои също *διαχέεις*. Между имен. и вин. падеж ед. ч. на part. praes. med-pass. на глагола *μνημονεύω* едва ли може да има съмнение, че трябва да се предпочете имен. падеж, тъй като значението на причастие е пасивно и подлогът му е същият, който е и на *διαχέεις*. Медиално значение на *μνημονεύομαι* не се среща, доколкото можав да

направя справки, но даже да допуснем такова, в такъв случай обектът на действието на глагола остава неясен. Очевидно някой преписвач на L 2 погрешно е съгласувал това причастие с местоимението *με*, както имахме вече и други случаи на произволно и погрешно съгласуване от страна на същия преписвач.

11. Col. 309 B: *τὸ κόνδυ τῆς πώσεως*. В L 2 стои *τὸ κόνδυ τῆς πόσεως*. С. дава предпочитание на първото четене и това е безусловно правилно. По всяка вероятност и тук имаме случай на съзнателна поправка от страна на преписвача на L 2, който е искал да внесе по-голяма яснота в израза, заменяйки думата *πώσεως* с близката по звучене и свързващата се на пръв поглед по значение с *κόνδυ* дума *πόσεως*. В действителност обаче с тази промяна фразата е загубила своя смисъл, защото изразът „чашата за пиене“ е най-обикновен, банален и прозаичен, докато изразът „чашата на падението“ е художествен, с определено идейно съдържание и в духа на старозаветната образност. Аналогичен израз имаме напр. в Стария завет (Gen. 42,2; Jes. 51, 17, 22): *κόνδυ πικρίας*.

F 3

1. Col. 312 B: *Εἰ ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν, ὡς ὁ ἡγαπημένος ἐν Χριστῷ μαθητὴς ἐπεθέσπισεν,...* Финети предлага *ἐπεθέσπισεν* да се поправи в *ἀπεθέσπισεν*. Не виждам основание за такава поправка, тъй като глаголът *ἐπιθεσπίζω* със със своето значение „потвърждавам“, „обявявам“ е според мен по-подходящ от гл. *ἀποθεσπίζω* със със своето значение „предсказвам“.

2. Col. 312 C: *Ὅπως οὖν μοι τοῦ λοιποῦ αἰῶνος παροργίης ἡμᾶς ...* Финети правилно поправя *μοι* в *μή*.

F 4

1. Col. 313 B: *Εἶπερ ἐγὼ μὲν ἢ ψυχὴ, ταύτην δὲ μοι ὁ πατριάρχης ἐκτίσατό τε, καὶ ἔπλασε κτίσιν καὶ πλάσιν ἡμερινῆν καὶ σωτήριον, καὶ πρὸς γε ὅτι μετροπαθεῖν ταῖς ἡμετέρας ἀσθενείας, καὶ φύσιν ἔχει καὶ ἀσκησιν.* Финети предлага *ἐκτίσατο* да се поправи в *ἐκτίσε*, понеже след това следва *κτίσιν*, въпреки че приема и *ἐκτίσατο* като правилно. Тази негова поправка е дала отражение в пунктуацията с поставянето на запетая след *τε* и в латинския превод, където същият глагол е предаден с *condidit*. С. не е възприел поправката на Финети, но все пак е свързал глагола *ἐκτίσατο* със следващото съществително *κτίσιν*, което той превежда с „притежание“, т. е. схващайки го като *κτίσιν*. Не мога да приема нито поправката на Финети по отношение на *ἐκτίσατο*, нито тази на С. по отношение на *κτίσιν*, тъй като тези думи дават добър смисъл, както ще покажа в предложения по-долу мой превод. Ето защо и запетаята след *τε* трябва да се премахне. Освен това С. мисли, че вместо *ὅτι* трябва да стои *ἔτι*. Ако това изречение се вземе само за себе си, поправката на С. изглежда приемлива, но то представлява част от един дълъг период, разкъсан от модерната пунктуация неправилно, в който съюзът *ὅτι* е съвсем уместен и се свързва по служба и смисъл с *ὅτι* в предшествуващата част на периода, т. е. това е съюз, който показва още една причина за осмеляването на Теофилакт да се отнесе до патриарха. С. превежда този пасаж по следния начин: „Ако аз съм душата, то и нея патриархът ми помогна да притежавам и е създал притежание и създание светло и спасително, а при това той и по природа, и по навик е снизходителен към нашите немощи.“ Моят превод е: „... ако аз съм душата, то нея съм получил от патриарха, който направи създание и творение светло и спасително; а освен това също понеже по природа и вследствие на съзнателното си усъвършенствувание е снизходителен към нашите слабости.“

2. Col. 313 C: *Οἱ πρῶτοι δὲ ἡμῶν καλαμῶνται τὰ τομώτερα δρεπάνου κατάλοιπα.* Тук прилагателното *τομώτερα* е съгласувано с *κατάλοιπα*. Това обаче е невъзможно по смисъл и ако Финети все пак го е приел и превел с *minutiores spicas*, той е дал едно несвойствено на прилагателното значение. Катичиѝ също е приел това съгласуване за правилно, както личи от превода.¹⁴ С., без да се спира на гръцкия текст, свързва същото прилагателно с *δρεπάνου*. Мисля, че схващането на С. е единствено правилното и следователно *τομώτερα* трябва да се поправи в *τομωτέρου*. Също съм съгласен с превеждането от С. на сравнител-

¹⁴ Византијски извори, III, с. 327.

ната степен на това прилагателно с положителна, защото то се среща изобщо много рядко в положителна степен. Едва ли може да се мисли, че с това се прави намек за нашествието на норманите.

3. Col. 313 D: ... *μήτε νουθεσία, μήτε φόβου ἀνθρώπων ἀνακοπτόμενοι*,... Финети правилно поправя *φόβου* във *φόβω*, а С. по аналогия и *νουθεσία* в *νουθεσίας* като dat. auctoris, зависещ от причастието.

4. Col. 313 D: ... *ἀλλὰ πρὸς τι κραταιότερον ἀφορῶντες, ᾧ τὴν κακίαν εὐροῦνται καὶ τὴν ἀδικίαν ἀνατρέφονται, καὶ βωγνύονται*. Финети предлага вм. *εὐροῦνται* да се чете *ἔβρωται*, а С. — *εὐρούονται*. Към поправката на С. се присъединява и Ксаналатос. Според поправката на Финети би се явила една тавтология с *βωγνύονται*, ако и последният глагол да се отнася към *ἀδικίαν*, поради което ми се струва невероятна тази поправка. Освен това и перфектната форма *ἔβρωται* не приляга по смисъл. Поправката на С. е неприемлива пак по същата причина, а именно защото не може да става дума за предварително разширяване на злобата, преди да е отглеждана и възпитавана несправедливостта. Мисля, че по-подходяща е конйектурата *αἰροῦνται*, тъй като тази форма по звучене стои най-близко до написаната в изданието форма и този глагол се свързва логически по значение с предшествувашия и следващия текст. Би трябвало при това да се добави, че при глагола *αἰρέω* в среден залог се среща дат. падеж вместо предлога *παρὰ* с род. падеж. При тази поправка преводът ще гласи: „... но като отправят поглед към нещо по-силно, от което черпят злобата, те отхранват несправедливостта и я укрепват“.

5. Col. 316 A: ... *καὶ ὥσπερ τι ρεῦμα παρασύρον αὐτοὺς ἀνδελκύοντες, μετοχετεύουσιν ἄλλοθεν*. С. поправя *ἄλλοθεν* в *ἄλλοθεν*. Предложената от С. замяна е възможна, но, струва ми се, не е наложителна, тъй като и без нея текстът има добър смисъл, а именно, представяйки царя като поток, който ги застрашава с отвлечане, въпреки че те му се противопоставят, те намаляват силата на потока, като отнемат от водата му чрез канали от друго място, т. е. чрез други средства.

6. Col. 316 B: *Ὅττω προσιότερον κερωρήμασι* ... Наречието *προσιότερον* трябва да се поправи в *προσιτέρω*. Погрешно е променено по аналогия на другите прилагателни, чийто среден род в сравнителната степен представлява и наречие.

7. Col. 316 C: ... *καὶ δεδίττονται αἰεὶ τοὺς ἕπας δόντας, ὡς αἰεὶ δίδονται δεδομένους* ... В този текст неизправната дума е *δεδομένους*. Финети я е превел съвсем произволно с *pergant*. С. я поправя в *δεδομημένους*, т. е. като part. perf. med.-pass. от гл. *δάω* и я превежда с „научени“. Тази поправка приема и Катичић. Друго предложение за поправка прави Ксаналатос, а именно *δεδοχημένους*, т. е. като part. perf. pass. от гл. *δοκέω*. В същност обаче това причастие се свързва обикновено с гл. *δοκᾶω*, а съответното причастие от гл. *δοκέω* би бил *δεδοχημένους*. Но в единия и другия случай тези конйектури ще трябва да отстъпят място на формата *δεδημημένους*, която смятам графически най-близка до неизправната дума и по смисъл най-подходящата дума. Тя представлява part. perf. pass. от гл. *δαμάω* със значение „подчинявам“, „поставям под ярем“ и в такъв случай преводът ще гласи: „... и плашат винаги тези, които са дали веднъж, че подлежат на задължението да дават винаги ...“

8. Col. 316 D: *εἰ τὰ τῶν Ἐκκλησιῶν ἐπιτρέψαντες*; ... С. поправя *ἐπιτρέψαντες* в *ἐπιτρέψαντες*, която поправка приема и Ксаналатос. И действително тази поправка е доста приемлива, тъй като гл. *ἐπιτρέβω* означава в преносен смисъл „унищожавам“, „съсипвам“. Все пак би трябвало да се има пред вид, че не по-малко основание има и една конйектура *ἐπιτρέξαντες*, тъй като гл. *ἐπιτρέχω* със значението си „нападам“, „хвърлям се върху нещо“ (с вин. падеж) е също уместен. Окончателното решение ще зависи от сверката с ръкописа и сравнението с другите ръкописи.

9. Col. 317 A: *ἀλλ' ἐν ἡ κεφαλῇ πρὸς τὸ σῶμα γνωρίζοιτο, οὐκ ἐκ τοῦ συναισθάνεσθαι μόνον τοῦ τῶν λοιπῶν μελῶν ἄλγους, ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐκ τοῦ μηδ' αὐτὸν ἀμοιρεῖν κατατάγματος*,... С. правилно е схванал, че местоимението *αὐτὸν* не може да се отнесе нито към *κεφαλῇ*, нито към *τὸ σῶμα*, и предлага да се поправи в *αὐτὴν*, смятайки, че се отнася към *ἡ κεφαλῇ*, както стои и подолу: *καὶ οἷς αὐτὴ δέχεται*. При тази поправка той превежда този пасаж по следния начин: „... но за да се знае, че главата е едно с тялото не само по това, гдето усеща болката на останалите членове, но и по това, че тя остава причастница на удара, ...“ От този превод се вижда, че С. не е схванал правилно смисъла на края на този пасаж, защото смисълът е, че главата страда, без да е получила удар, както другите части. Тази интерпретация дава основание местоимението *αὐτὸν* да се отнесе към *τῶν λοιπῶν μελῶν* и да се замени с

αὐτῶν, което звучи еднакво с първото и представлява една съвсем обикновена грешка на преписвачите.

10. Col. 317 A: Ἄλλ' ὁμολογεῖς τοῦ τῶν κακῶν τούτων ἕνεκα ταπεινότερος. Финети поправя гл. ὁμολογεῖς в 1 л. ед. ч., тъй като ταπεινότερος се отнася до пишещия писмото Теофилакт. Такава поправка по начало е правилна, но специално при глагола ὁμολογεῖς би могло да се допусне и изключение, понеже този глагол дава възможност да се подразбират и първо, и трето лице като съучастници в даденото действие, следователно да се отнесе и към едно от тях ταπεινότερος. Ето защо склонен съм да оставя глагола, както си е, и превеждам изречението: „Ти си съгласен с мен, че силите ми са под нивото на тези злини.“

11. Col. 317 B: Εἰδὼς δὲ ὡς ῥάων ἔομαι διὰ τῆς ὡς ἔνεσι τῶν ἐνοχλούντων ἡμῖν ἐξερούξεως, τὸ μέγιστον ὡς λυθήσομαι τούτων ... Литаврин¹⁵ с известно колебание възстановява ἔχομαι на мястото на ἔομαι. В същност едва ли може да има съмнение, че трябва да стои бъдещото време на глагола, както са и следващите глаголи. Това, което обаче буди съмнение, е залогът на глагола ἔχω, защото той само в действителен залог означава между другото състояние на здраве, разположение и пр. Ето защо допускам, че вместо ἔξομαι е стояло ἔχομεν, т. е. 1 л. мн. ч., което, макар и да не се съгласува по число с Εἰδὼς, е съгласувано с ἡμῖν.

F 5

1. Col. 320 C: Ἡ γοῦν κάμοι τὴν γλώτταν μικρὸν ὑπόκλεπον, καὶ στάλαξόν τι τοῦ νέκταρος, ... Финети предлага ὑπόκλεπον да се поправи в ὑπόλειξον, или по-точно с ὑπόλειψον, защото от латинския превод се вижда, че той го свързва с гл. ὑπολείφω, а гл. ὑπολείχω не е и засвидетелствуван. С. се придържа о глагола ὑπόκλεπον и превежда този текст по следния начин... „затова или употреби езика си и за мене малко крадешком и капни ми нещо от нектара ...“ Ако и употребата на ὑποκλέπτω да не е съвсем обичайна в такава връзка, тя все пак е засвидетелствувана напр. в Парафразата на Йоановото евангелие от Нонос, където съответният текст гласи:¹⁶ Λαθροδίην ἀχάλων ὑποκλέπτοντες ἰωάν, ... В съответния текст на Йоановото евангелие (гл. 6,61) глаголът е γογγίζουσι. Stephanus, s. v. ὑποκλέπτω, обяснява ὑποκλέπτω ἰωάν (μῦθον) със *summissa voce loqui*.

F 7

1. Col. 321 B: Σὺν δέ μοι εἶης ἐν ῥάοισι, ἵνα μὴ κοινῶν ἐν κοινοῖσι λυπούμενος, ..., διπλάζον τὸ κακὸν ὑποδέχομαι. Теофилакт сам указва, че този текст представлява цитат от Софокъл. Съответният текст в „Аякс“, стр. 267—268, гласи обаче: Τε. ... ἢ κοινὸς ἐν κοινοῖσι λυπεῖσθαι ξυνῶν; Хо. Τό τοι διπλάζον, ὦ γύναι, μεῖζον κακόν. И така въз основа на оригиналния текст на Софокъл може съвсем сигурно да се поправи κοινῶν в κοινός. Причастието κοινῶν е неподходящо, защото глаголът κοινῶ в действ. залог. означава „съобщавам“, „правя някого съучастник“ и преводите на Финети и С. със страд. значение не са оправдани. Преводът на поправения текст ще гласи: „Но ти да ми бъдеш по-добре, за да не би аз, скърбящ сред общи по участ, да изпитвам двойно злото.“

F 9

1. Col. 324 A: Νῦν δὲ ἀπανάμην τοῦτό γε ... ὅτι μοι τὰ ἐκ τῆς φαρμακοποιίας οὐ παρέχουσι πράγματα. В това изречение съществителното φαρμακοποιίας не може да намери оправдание по смисъл и опитът на С. да го преведе се е оказал неудачен. У него преводът гласи: „Но сега печалбата ми от невежеството на моите Ливитрии е тази, че не ме безпокоят с желанието си да ме напият с билки.“ В същност смисълът е съвсем друг, а именно, че след като ливитриите, т. е. охридчаните, не са знаели за Ипократ и не са могли да испол-

¹⁵ Г. Г. Литаврин. Будапештская рукопись... с. 525.

¹⁶ Nonni Papatritani Paraphrasis in Joannem, cap. VI, 73: P. G. 43, col. 801 B.

зуват неговото изкуство срещу словоохотливостта на Теофилакт, както се вижда от предшестващия текст, последният се е освободил от тази лудост вследствие на невежеството им, а не от произведения на изкуството на Ипократ. Моят превод следователно би гласял: „А сега спечелих от невежеството на моите ливитрии това (сир. да се освободи от лудостта да приказва много, бел. м. — М.), че не ми дават произведенията на лекарственото изкуство.“ Съвсем неуместно е да се очакват *πράγματα* от *φαρμακοποιία*, т. е. неща, получени от пиене на лекарства, докато напълно естествено е да се говори за неща, получени от изкуството за приготвяване на лекарства — *φαρμακοποιία*.

F 11

1. Col. 324 C: *Πολλοῖς ἐσιγήσαμεν χρόνον ἀλλήλοις, ...* С. поправя *Πολλοῖς* в *Πολὺν*. Тази поправка е приета и от Ксаналатос. Без всякакво съмнение е необходимо съгласуването на *Πολλοῖς* с *χρόνον*. Предложението на С. за корекция е възможно, но не по-малко възможно е *χρόνον* да се поправи според *Πολλοῖς* и да стане *χρόνους*. От палеографска гледна точка бих бил по-склонен да дам предпочитание на втората конъектура, понеже е по-трудно да се направи грешка от *πολὺν* в *πολλοῖς*, отколкото обратното и, второ, понеже би могло да се допусне, че е направена съзнателна промяна на *χρόνους* в *χρόνον*, за да се избегне свързването на тази дума с *ἀλλήλοις*. Като имам обаче пред вид смисъла на писмото, а именно че преписката между Теофилакт Охридски и Китърския епископ е била прекъсната само от преминаването на кръстоносците през 1096—1097 г.,¹⁷ а това време е твърде малко, за да бъде означено с „много години“, то мисля, че трябва предпочитание на конъектурата на митр. Симеон — *πολὺν*.

2. Col. 325 A—B: *Καὶ εἰ μὴ ὁ πειραστὴς Κυρίου περιχάσκει, τοῦτο καθάπερ λίθον τοῦ βάλλοντος μὴ ἀπτόμενος, εἴη μὲν οὖν ἐν δεξιωτέροις· εἰ δ' ἄρα σε καὶ τῶν ἀριστερῶν ἐνοχλεῖ, ἀλλὰ καὶ τούτῳ, κατὰ τὸν σὸν Παῦλον, ὄπλω χρῆση δικαιοσύνης, καὶ διὰ τῆς ἀσθενείας δείξεις τελειομένην ἐν σοὶ τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, ...* В този текст Финети предлага *τούτῳ* да се замени с *τούτο*. С. не приема тази поправка, но иначе превежда в съгласие с Финети по следния начин: „И ако изкусителят на Господа не е зяпнал към тялото ти и не го е пипнал като камък за хвърляне, дано да бъде то добре. Но ако те безпокои нещо неприятно, употреби го, според твоя Павел, като оръжие на правдата и чрез помощта си (вероятно печатна грешка вм. „немоцта си“ — бел. м., М.) покажи силата божия свършена в тебе ...“ Ако и поправката на Финети да е възможна палеографски и граматически, все пак тя трябва да се отхвърли от гледна точка на смисъла на контекста, а именно, защото тя предполага и друг цитат от писанията на ап. Павел в предшестващия текст, а такъв няма. В същия пасаж има обаче друга несъобразност: причастието *ἀπτόμενος*, отнесено към *πειραστής*, изисква *τούτο* като обект, към който е насочено действието, да бъде в родителен падеж, а заедно с това и сравнението *λίθον*. Освен това преводите на Финети и С. не дават да се разбере една ясна и здрава мисъл. Ето защо мисля, че *ἀπτόμενος* трябва да се отнесе към *λίθον*, но съществителното да се съгласува с причастието по падеж, т. е. да се замени с *λίθος*. Според мен прилагателното *δεξιωτέροις* буди съмнение поради сравнителната си степен, без да има с какво да се сравнява. Ето защо мисля, че вместо него трябва да стои *δεξιτεροῖς*, което е равно на *δεξιοῖς*, за което намира паралел по отношение на степента в *ἀριστερῶν*. Важен аргумент в полза на тази поправка е съответният текст от Второто послание на ап. Павел до коринтяните (гл. 6, 7), който гласи: *διὰ τῶν ὄπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν*. В израза *εἰ δ' ἄρα σε καὶ τῶν ἀριστερῶν ἐνοχλεῖ* родителният падеж на прилагателното *τῶν ἀριστερῶν* не е обоснован и понеже го схващам в смисъл на място, както и *ἐν δεξιτεροῖς*, заради това смятам, че трябва да бъде *ἐκ τῶν ἀριστερῶν*. Така схванат този пасаж, *καὶ* пред *τῶν ἀριστερῶν* няма място; по всяка вероятност с него е заменен погрешно предлогът *ἐκ*. Бих искал още да отбележа, че частицата за отрицание в началото на изречението след *εἰ* е съвсем неуместна, защото с нея сравнението *καθάπερ λίθος τοῦ βάλλοντος μὴ ἀπτόμενος* се явява безпредметно. Това ме кара да я чета като *μοί* с функцията на *dat. ethicus*. И тъй този пасаж ще гласи според моите поправки по следния начин: *Καὶ εἰ μοὶ ὁ πειραστὴς Κυρίου περιχάσκει, τοῦτο καθάπερ λίθος τοῦ βάλλοντος μὴ ἀπτόμενος, εἴη μὲν οὖν ἐν δεξιτεροῖς· εἰ δ' ἄρα σε ἐκ τῶν ἀριστερῶν ἐνοχλεῖ, ἀλλὰ καὶ τούτῳ, κατὰ τὸν σὸν Παῦλον, ὄπλω*

¹⁷ За тези събития срв. напр. В. Н. Златарски. История... II, с. 234—239.

χρήση δικαιοσύνης... След тези значителни по брой и съдържание поправки преводът ще гласи: „И ако изкусителят господен ми е отворил жадно уста срещу тебе, то нека да бъде като камък, който някой хвърля срещу тебе, без да те васегне, благоприятно за тебе; ако ли пък те безпокои откъм слабата страна, то и него използвай, според думите на твоя Павел, като оръжие на справедливостта и чрез немоцта си ще покажеш, че божията сила е стигнала своя завършек у тебе,...“

3. Col. 325 В: *Ἐρῶ σοι βούλει καὶ τὰ ἐμὰ πάντα ...* С. предлага да се пише *Ἐρῶ σοι. Βούλει;*... т. е. след *βούλει* да се постави въпросителен знак. Предложената от С. пунктуация, с която той не свързва ново схващане на смисъла, е възможно, но не по-малко възможно е и друга пунктуация, а именно запетая след *σοι* и въпросителен знак или също запетая след *βούλει*. Използвам тук случая да отбележа, че по отношение на пунктуацията изобичо на изданията текст има много да се желае.

4. Col. 325 В: *Φιλανθρώπου τοίνυν καὶ δεσπότου καὶ φιλαδέλφου ἡπηρετήης ὄν, φιλαδελφίαν καὶ φιλαδελφίαν ἐπίδειξαι* Финети поправя правилно първото *φιλαδέλφου* с *φιλαδελφίαν* в съгласие с реда на епитетите на владиката от предшествуващото изречение. Освен това в първото изречение е допуснато едно ненужно *καὶ* пред *δεσπότου*, което трябва да се премахне.

F 13

1. Col. 332 А: (*ὃ γλυκείας ἐκείνῳ γλώττης!*) С. правилно е схванал неуместността на дательната форма на местоимението и предлага да се чете *ἐκείνης* вм. *ἐκείνῳ*.

2. Col. 332 В: *Καὶ ἡ νουθεσία, ὑψηλὴ τις καὶ ἄτονος· ὁ δὲ λόγος ἀφοσιούμενος τὴν παράκλησιν. ἀλλὰ συνεπαγομένη καὶ θείαν δύναμιν...* Финети предлага *ἄτομος* да се чете *εἶτονος*. С. не приема тази поправка, считайки, че с *ἄτομος* изтъква по-добре антитезата, която се изказва с *ἀλλὰ συνεπαγομένη*, а именно, че наставлението не е остро, не е силно, но принася божествена сила. Въпреки такова схващане на граматическия строеж на фразата С. дава следния превод: „Наставлението е някак високо и меко. Словото утешава, но принася и божествена сила, ...“, т. е. отнася *συνεπαγομένη* към *λόγος*. В същност той следва напълно превода на Финети с изключение на превода на спорната дума *ἄτομος*. Не мога да приема твърдението на С., че съществува антитеза между *ἄτομος* и *ἀλλὰ συνεπαγομένη*. Антитезата е между *νουθεσία* и *λόγος*, а съюзът *ἀλλὰ* заедно със следващото *καὶ* само подчертава още по-силно едно трето качество на *νουθεσία*. Антитезата, която изтъкнах, Теофилакт развива по-долу в писмото, като противопоставя своите *λόγοι*, шумни и празни, на патриаршеското *μέγα καὶ οὐ συμβατικὸν νουθέτημα* (col. 332₂₇₋₂₈). Определението на това *νουθέτημα* като *μέγα καὶ οὐ συμβατικὸν* подкрепя и кониектурата на Финети *εἶτονος*. Разбира се, би могло да се мисли и за една поправка с *εἶτονος*, но тя едва ли е за предпочитане, защото грешките между *α-* и *ευ-* в началото на думи са често явление, както ще се види и по-нататък, което се обуславя вероятно от палеографските особености. И така моят превод на горния пасаж: „И наставлението, възвишено и силно, докато словото набързо предлага утеха, донася също божия сила със себе си ...“

3. Col. 333 А: ... *συνευχόμενος τῇ ἡμῶν ἀθλιότητι τὸ πρᾶναι ἀπ' ἡμερῶν πονηρῶν, κατάστασις ἡμῖν τῆς συγχωρήσεως. Σχιστικὸν κατὰστασις* тук е необяснимо, поради което С. го поправя в причастие *κατάστασις*, съгласувано със *συγχωρήσεως* и образуващо с него gen. absolutus. Тази поправка е твърде сполучлива.

F 14

1. Col. 333 В: *παρὰ τοσοῦτων ἦλθε τῶν ἐλπίδων, ...* Финети поправя *τοσοῦτων* в *τοσοῦτον*. Значението на *παρὰ* като предлог за противопоставяне, управляващ асс., в случая е ясен и затова поправката на Финети е несъмнена.

2. Col. 333 В: ... *καὶ σοῦ τὴν ἀκοὴν ἐποιθέντος Ἰππασίου Λυδίου τὸ ἄρμα μοι φέρεω ...* Разредката е на Финети, който е схванал очевидно този израз като цитат, без да може да го отъждестви. Той го превежда: ... *teque auditum praebente, Equitatus Lydiius sicut mihi agit*. Другояче е разбрал същия пасаж С., който го превежда: „... и като подлагаш слуха си, аз се возя на лидийска конна колесница“. Различията в преводите се дължат до известна степен на неизправността на текста, върху която не е спрял

вниманието си никой. Така думата *ἰπλάσιος* не се намира в никой речник. Прилагателното гласи *ἰπλάσιμος*. Независимо от това свързването на *ἰπλάσιον* с *Λύδιον*, както прави това Финети, е неправилно, защото *Λύδιον ἄρμα* е един постоянен израз за бърза колесница. Отнасянето на *ἰπλάσιον* към *τὸ ἄρμα* също е невероятно, защото едва ли някой би могъл да си представи и без това друга бърза колесница. Ето защо ми се струва най-вероятно вместо *ἰπλάσιον* да е стояло *ἰπλάριον*, т. е. конче. Важно основание за такава поправка е, че гл. *φέρειν* се свързва не с конника, кочияша, а с коня, респ. конете на колесницата. Сравнението на адресата Пакуриан с конче е твърде подходящо, защото той е бил тогава млад човек.¹⁸ В такъв случай моят превод ще гласи: „... и давайки слух [на моите думи], ти като конче ми караш лидийската колесница“.

3. Col. 333 C: *Ὁδοῦν οὐδὲ τὸν Βριάρεω δημόσιον ὑποπτήξομεν, ...* Личното име митологическо същество *Βριάρεω*, което е станало нарицателно, е несъмнено във вин. падеж, поради което формата трябва да гласи *Βριάρεων*.¹⁹ При това ще забележа, че преводът на *δημόσιον* от Финети с *publicum* и от С. с „публичен“ е погрешен. Според мен изразът добива този вид: „И тъй ние няма да се стреснем от данъчния Вриарий, ...“

4. Col. 333 C: *Ὁ γὰρ σε, ..., ἀναγκαίως ἀξιοῦμεν τῶν δικαίων ὑφίεσθαι, ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἐκούσιόν σοι ποιούμεθα, ... Ἄλλο δὲ ἔστιν ὃ ἀπαραίτητως σε εἰσπραττόμεθα, καὶ σφοδρότερον ἢ αὐτὸς ὑποτελῆ σοι τοὺς φόρους, τὸ μηδὲν ὑφίεσθαι κατὰ τοῦ δικαίου νεωτερίζειν τοῦ πλείονος ἔρασι.* В този текст С. изтъква неуместността на гл. *ὑφίεσθαι* в началото на откъса, защото според неговото значение излиза, че Теофилакт е изисквал от Пакуриан да отстъпва от справедливостта, и го принудително, насила. Заради това той предполага, че вместо този глагол е стоял гл. *ἐφίεσθαι*. Поправката е добре обоснована и приемлива. Същият гл. *ὑφίεσθαι* се среща обаче и в края на откъса и С. го е приел така, както си е, като го превежда със значение „не допускам“. При това положение от само себе си възниква въпросът, дали и тук не се касае за същата грешка на някой от преписвачите, а именно да е писал *ὑφίεσθαι* вместо *ἐφίεσθαι*. Склонен съм да допусна такава грешка, първо, от палеографска гледна точка, защото един и същи буквени начертания всеки чете по един и същи начин и, второ, от граматическа гледна точка, защото във втория откъс трябва да се предположат различни подлози за *ὑφίεσθαι* и *νεωτερίζειν*, което не е подсказано и неоправдано. И така смятам, че и в двата случая трябва да се пише *ἐφίεσθαι*. Освен това Ксаналатос предлага вместо *ὑποτελῆ σοι* да се пише *ἐποτελῶ σοι*. Тази поправка не е лишена от добър смисъл и находчивост, но все пак, струва ми се, не е наложителна, защото текстът и така, както е у *Migne*, е изправен граматически и смислено. И тъй преводът на текста, който предлагам, ще гласи: „Защото ние не изискваме от тебе, ..., насила да се стремиш към справедливите неща, но ти вменияме това като доброволен дълг, ... Друго е онова, което изискваме от тебе непременно и по-настоятелно, отколкото ти данъците от твой данъкоплатец, а именно да не желаяш да вършиш заговор срещу правото от любов към повече блага.“

5. Col. 333 D: *Τοῦτο δὲ ἔστω σοι κατὰ τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐφ' οἷς καθέστηκας, εἰ καὶ τῶν ἐκ βασιλείας ἐφεμένων ὑπέροπτος εἶναι δύναο, ἢ βούλοιο.* Според С. повелителното наклонение на глагола — *ἔστω*, не прилягал, понеже Теофилакт посочвал при какъв случай Пакуриан ще бъде прекрасен и ще живее съгласно с повеленията на свръхправдата. Поради това той предлага да се замени с бъдеще време — *ἔσται*. Освен това поправя *ἐφ' οἷς* в *ἐφ' ἧς*. Преводът му гласи: „И това ще постигнеш, при властта, на която си поставен, ако можеше или ако желаеше да бъдеш отличен от царските пратеници.“ Не мога да се съглася, че императивната форма *ἔστω* не прилягала. Напротив, чрез нея Теофилакт препоръчва настоятелно на Пакуриан най-доброто, а именно да се стреми да бъде прекрасен. Поправката на *ἐφ' οἷς* е напълно основателна. Мисля, че е необходимо още *ἢ* пред *βούλοιο* да се поправи в *εἰ*, защото след *εἰ καὶ* не се поставя вече въпрос за съществуването на възможност или за желание, а възможността е представена като нещо дадено и тя се поставя в зависимост от желанието. Следващото *δυνατόν, ἢ μὴ βούλητόν*, което е оказало влияние, е в друга връзка. Преводът на С., който, общо взето, е в съгласие на този на Финети, към който се придържа и Катичић, съдържа според мен една погрешна интерпретация. Разбирам и превеждам този пасаж по следния начин: „Това нека ти бъде за ръководство в тази

¹⁸ Срв. R. Katicic. *Al prós Pakourianous épistolai tou Theofilaktou archiepiskopou 'Ahridos*. — *EEBΣπ*, A' 1960/61, σ. 386—397.

¹⁹ Срв. W. Pape — G. Benseler. *Wörterbuche der griechischen Eigennamen*.⁸ Graz 1959 (Neudruck) s. v. *Βριάρεω*.

служба, на която стоиш, макар и да би могъл да бъдеш над царските разпореждания, стига да желаеш.“ Следователно Теофилакт му препоръчва да се издига и над царските разпореждания, т. е. над τὸ δίκαιον, както е казано преди това, и да се ръководи от божественото право и с това да се покаже прекрасен. Иначе, както се казва по-долу, той в най-добрия случай трябва да изпълнява поне обикновените си задължения и царските разпореждания.

6. Col. 336 A: *Οὐτε ὁ Βριάρεως ἐπανάτενεί χειρας ... καὶ πάντας καταλόγον προβήσεται, καὶ τῆς σῆς ἀξίως εὐγενείας φρονήσας, τὴν τῆς θηριώδους ἀσχημοσύνην ζωῆς δυσγενέσιν ἀποπτύσεις ...* Тук Финети поправя *προβήσεται* в *προβήση* и допуска, че вместо *ζωῆς* може да и стояло *ζωῆν*. С не се съгласява с поправката на *προβήσεται* в *προβήση*, защото в такъв случай допълн. *πάντας* трябвало да бъде *πάντων*, т. е. род. падеж. Към това съображение от граматически характер той прибавя и друго от гледна точка на интерпретацията, а именно, че целта на Теофилакт не е била да посочи на Пакуриан как може да надмине всички, а как да държи царския път — *τὴν μέσσην κίνησιν* и как всичко да върши съгласно с разума и благородството си. И тъй той предлага *καὶ πάντας καταλόγον προβήσεται* да се чете *καὶ πάντα σοὶ κατὰ γύγον προβήσεται*. С. не е взел отношение към поправката *ζωῆν* вм. *ζωῆς*, вероятно понеже на нея не е указано в гръцкия текст. В текста, който ползвам, стои *φρονήσας*, а не *φρονήτας*, както пише С., така че неговата поправка се явява излишна. Ксаналатос приема поправките на С. Съгласен съм с тях, но по отношение на *σοὶ* имам известна резерва, ако не се намери основание в някой ръкопис, защото изразът може и без него. Поправката *ζωῆν*, обозначена под черта с цифрата 36, макар и да не е указано в текста към кое място се отнася, несъмнено се отнася към *ζωῆς*, защото на друго място на същата страница не се среща тази дума. Приемам тази поправка, защото разделянето на члена от съществителното с думи, които служат за определение на последното, е съвсем естествено и защото разделянето на прилагателното *θηριώδους* от съществителното *ζωῆς*, към което се отнася, с *ἀσχημοσύνην* ми се вижда неоправдано. Съобразно с това схващане трябва *ἀσχημοσύνην* да се съгласува с *θηριώδους*, т. е. да стане в род. падеж *ἀσχημοσύνης*, а *ζωῆς* да бъде във вин. падеж *ζωῆν*. Мисля, че и тук имаме случай на едно съзнателно, но погрешно съгласуване на думи от страна на преписвача.

F 15

1. Col. 336 C: *Οὔκουν οὐδὲ μέλλονσιν, οὐδὲ ἄτονοι ...* Тук *Οὔκουν* няма значение на отрицаваща частица, а на такава, която показва следствие, и заради това трябва да се пише *Οὐκοῦν*. Така са я схванали и Финети и С., без обаче да я поправят.

2. Col. C: *... καλοῦμεν, ἀμβλυτέραν αὐτῶν ἐργασαμένας τὴν μάχαραν.* С. поправя *ἐργασαμένας* в *ἐργασομένας*. Ксаналатос приема тази поправка. Нейната правилност се потвърждава от следващото причастие *ποιησομένας*.

F 16

1. Col. 337 A: *Εἰ δὲ καὶ τις εἴη τοῦτο, μακάριος, ὅπερ ἀδύνατον, ὥστε μηδὲν ἰδιάζον ἔχειν λυπηρόν, ἀλλ' οὖν εἴ γε Χριστοῦ νόμος διεξάγῃτο, τὰ τῶν ἄλλων πένθη οἰκεῖα ποιήσεται, ...* В изданието, което е ползвал С., вм. *ὥστε* стои, както той пише, *ὥσει* и това го е накарало да направи редица критични бележки срещу гръцкия текст и латинския превод, които иначе биха се оказали излишни. Според С. първата част от това изречение трябва да гласи: *Εἰ δὲ καὶ τις εἴη τοῦτο, μακάριος ὅπερ ἀδύνατον ὡς δὲ μηδὲν ἰδιάζον ἔχει λυπηρόν ...*, а целия откъс превежда по следния начин: „Но ако има някой такъв, той би бил богат, нещо невъзможно, защото, ако няма някоя част на своя болка, той, ако се води по Христовите закони, ще има като свои скърбите на другите, ...“ Ксаналатос смята за по-добро четене следното: *εἰ δὲ καὶ τις εἴη τοῦτο, μακάριος, ὅπερ ἀδύνατον, ὥστε μηδὲν ἰδιάζον ἔχειν λυπηρόν*. Сега, когато и В. потвърждава четенето *ὥστε* вм. *ὡς εἰ*, едва ли може да има съмнение в неговата правилност, а това обуславя и инфинитивът *ἔχειν*. Освен това *τοῦτο* ми се струва неприемливо като сказуемно определение, поради което мисля, че Финети го е схванал по-правилно, като го е превел с *adeo*, което отговаря на гръцкото *οὕτω*, и така предлагам да се поправи. Тогава и запетаята след *οὕτω* ще трябва да бъде отстранена. И така изречението добива ясен и здрав смисъл: „Ако някой би бил така блажен (което е невъзможно),

че да няма никаква лична скръб, то той ще направи свои скърбите на другите, ако се ръководи от Христовите заповеди, ...“

2. Col. 337 C: *Εἰς τοίνυν τούτων ἀπάντων λύτης καὶ ἰατρὸς, ὃν λυπούμενοι μὲν ἀπλῶς, οὐδὲν τι δῆσομεν ἰλαρότερον, ἢνα μὴ λέγω ὅτι καὶ παροργίσομεν.* Тук Финети поправя *λύτης* в *λύτηс*, в същност по-точно написано *λυτήс*, и *ἰλαρότερον* в *ἰλαότερον*. Първата поправка е несъмнено правилна, но с втората не мога да се съглася, въпреки че С. я е приел, както личи от превода му. В полза на *ἰλαρότερον* се явяват причастие *λυπούμενοι*, за което ще стане дума по-долу, и гл. *παροργίσομεν*, които отразяват също състояние на настроението, на духа, макар и в противоположна посока. Употребата на нар. *ἰλαρῶс* на col. 341₂₅ и на гл. *ἰλαρύνω* на col. 340₃₉₋₄₀ в подобен смисъл като тук също потвърждава уместността на *ἰλαρότερον* в този случай. Има обаче една друга неизправност в този текст, която е убягнала от вниманието на Финети и С., а именно, че причастие *λυπούμενοι* може да бъде само в страдателен залог и следователно вин. падеж на местоимението *ὃν* не се обуславя от него, както двамата го превеждат. Мисълта става ясна и разбираема, само ако причастие се съгласува с местоимението и се отнесе към *λυτήс καὶ ἰατρὸс*. Това причастие трябва да гласи *λυπούμενον*. Така възстановен, този текст превеждаме по следния начин: „И така един е избавителят и лекарят на всичко това, когото, наскърбен безразсъдно, ние съвсем не можем да направим по-весел, за да не кажа, че ще го и разгневим.“

1. Col. 340 C: *καίτοι τίνας οὐκ ἂν καὶ Φαραωνίδος ψυχῆς καθήφατο, ἔφρασαν, ἐξουσία συστέλλομένης καὶ τὴν ἀγάπην προβάλλουσαν, καὶ μὴ ὡς ἀπὸ κατακρίσεως ἐπιτάττουσα, ...* В този текст още Финети е направил две поправки — *συστέλλομένη* и *προβάλλουσα*, съгласувайки тези причастия с *ἐξουσία*. Необходимостта от тези поправки се налага както от смисъла, така и от формата на причастие *ἐπιτάττουσα*. В В. вместо *προβάλλουσαν* също стои *προβάλλουσα*.

2. Col. 340 C: *... οὗς ἂν ὁ ὑβρίσας μάθοι, ...* Финети предлага да се чете *ὡс* вместо *οὗс*. В подкрепа на тази коняктура е и една поправка на лявото поле на В.

3. Col. 341 C: *Ἐγὼ δὲ τούτους στασιάσας οἷс ἔδει ῥήμασι ... εἶπον* Смисълът на изречението е ясен, а именно, че Теофилакт е отговорил с подходящи думи и не е приел обвиненията срещу средецкия епископ веднага като верни. В този вид обаче изречението съдържа една непреодолима трудност, защото гл. *στασιάζω* означава „бунтувам се“ (непрех.) и „бунтувам“ (прех.), т. е. изключено е да се мисли, че Теофилакт е искал да бунтува тѣжителите. Ето защо Финети допуска, че вместо *στασιάσας* е стояло в първообраза *συστείλαс*. Тази поправка дава добър смисъл и е взета пред вид от С. и Катичиѝ при преводите им, но стои далеч от дошлата до нас форма. Поради това не бих могъл да я приема пред една коняктура, която е по-близка до запазения текст, а именно *τούτοιс* вместо *τούτους* без променяне на причастие *στασιάσας*, защото гл. *στασιάζω* има значение и на „съм в несъгласие, раздор“, „противопоставям се“. Така поправен, превеждам този текст: „Аз обаче, като им се противопоставих с подходящи думи, казах ...“

4. Col. 341 D: *ὥσπερ οὖν καὶ αὐτὸν τὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν προσόδων μεταχειρίσιν θαρξήθენტες, ἀνθρωπίνας μὲν ἡμέρας λογισμοῖс ὑποπίπτειν οὐ δικαιοῦμεν, ...* В този текст Финети е направил две поправки *αὐτοῖ* вместо *αὐτὸν* и *ἀνθρωπίνης* вместо *ἀνθρωπίνας*. Правилността на първата се потвърждава и от В., а на втората от съответния текст в I Кор. 4, 3.

5. Col. 344 C: *οὕτω κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην διαθέσθω, ὥσπερ μὴ τινα ῥίζαν πικρίας ἀναφύουσαν ἐνοχλή.* С. мисли, че гл. *ἐνοχλή* в подчинително наклонение стои погрешно и трябва да се постави в неопределително наклонение — *ἐνοχλεῖν*. Това се изиска, изтъква той, първо, от *ὥсπερ μὴ* и, второ, от подлога *ῥίζαν ... φύουσαν*, който трябваше да бъде в именит. падеж, а не във винителен, ако гл. *ἐνοχλή* беше правилно поставен. Съображенията на С. са безспорно правилни и неговата поправка приемлива. Бих искал да отбележа само, че този израз представлява цитат от посланието на ап. Павел до евреите, гл. 12, 15, където текстът гласи: *Εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων ... μὴ τις ῥίζα πικρίας ἀνω φύουσα ἐνοχλή*. Очевидно някой начетен в църковните книги преписвач е имал пред вид глаголната форма *ἐνοχλή* в този текст, без да се съобрази, че тя не е вече уместна в новата граматическа конструкция на изречението. По отношение на превода на С. имам една бележка, а именно, че преводът на *διαθέσθω* с „нека те настрои“ не е уместен както от гледна точка на залога, така и от гледна точка на смисъла. Ето защо предлагам следния превод: „... нека се разпореда по този въпрос така, щото ...“

F 18

1. Col. 345 A: *τὰς καρδίας ἐπλήρημεν*. Финети поправя *ἐπλήρημεν* в *ἐπλήρημεν*. Тази конъектура се потвърждава от В. Макарь гл. *ἐπαλύεω* да дава добър смисъл, граматическата форма за 1 л. мн. ч. на мин. несв. вр. не е изправна. Освен това свързването на гл. *πλήτω* с *καρδία* е често явление.

2. Col. 345 A: *Ἦ γὰρ δὴ ἐγγράμματός σου γνώμη αὐτάρκης ἡμῖν ἔδοξε πρὸς τὸ ἀναπληρῶσαι τὸ τῆς ἀπουσίας ὑστέρημα*. Това изречение С. превежда в пълно съгласие с Финети така: „Писменото ти мнение не ни се видя достатъчно, за да допълни недостатъка от отсъствието ти.“ Катичиѝ също го схваща така. Такъв превод, който напълно отговаря на смисъла на контекста, е невъзможен обаче, без да се прибави частицата за отрицание. Според мен в първообраза ще е стояло *οὐκ αὐτάρκης*. По всяка вероятност частицата за отрицание ще е пропусната от преписвача, понеже и така може да се схване смисълът на изречението при едно повърхностно четене.

3. Col. 348 B: ... *ἐπιτίμιον ἀλειτουργησίας σοι ἐπιτίθεμαι, ἐν ἀγίῳ δηλαδὴ Πνεύματι ὃ πάντων ὀφειλέτης κατέσθης, τοῦ τὴν ἐν αὐτῇ προκαταρχθεῖσαν κρίσιν ἐπιτελέσαι*. Финети поправя само *ὃ* в *ῶ*, което е безспорно. С. предлага *ἐπιτίθεμαι* да се замени с *ἐπιτίθεμεν*, защото писмото е било отправено до епископа не от страна на Теофилакта, а от името на Синода, както показват и другите глаголи, които са в 1 л. мн. ч. Съображенията на С. заслужават внимание, но без да е засвидетелствувана предлаганата от него форма в никой ръкопис, трудно бих се решил на поправка, защото в същност Теофилакт разказва разискванията в Синода по отсъствието на епископа (вж. напр. и гл. *οἶμαι*, col. 345 С. в 1 л. ед. ч.) и е бил властен като изпълнител на решенията на Синода лично да наложи наказание на епископа. Освен това С. смята, че *πάντων* трябва да се пише *πάντως*, защото *ὀφειλέτης* се допълнял с *τοῦ τὴν ἐν αὐτῇ προκαταρχθεῖσαν κρίσιν ἐπιτελέσαι*. Тази поправка съвсем не е нужна, тъй като *πάντων* не е необходимо да се схваща като определително допълнение „за всичко“. Мисля, че смисълът му на геп. *pativus* „от всички“ е много по-подходящ. Катичиѝ приема поправките на С., както личи от превода му, като същевременно прави предложение за още една поправка, а именно *αὐτῇ* да бъде заменено с *αὐτῶ*, тъй като това местоимение не могло да се отнесе до Синода (*ἡ σύνοδος*), както го схваща С., щом преди това не е ставало дума за него.²⁰ Катичиѝ отнася това местоимение към *ἐν ἀγίῳ Πνεύματι*. Забележката на Катичиѝ не е правилна, защото по-горе, col. 348₁₁, става дума за *συνέλευσις*, която дума е равнозначна на *σύνοδος*, а отнасянето на местоимението към *ἐν ἀγίῳ Πνεύματι* е неприемливо и по смисъл, защото едва ли може да се говори за спор, дело, започнати „в светия дух“, „със светия дух“. Интерпретацията на С. е по-смислена и ясна. И тъй разбирам и превеждам горния текст по следния начин: „... аз ти налагам запрещение от свещенодействие със силата на светия дух, пред когото преди всички други ти си длъжен да довършиш започнатото в Синода дело.“

4. Col. 348 B: *Εἰ δὲ οὕτω τελέσας ἔφθης, ἔδει σε πείσαι τούτους ...* С. предлага да се чете *οὕτω* вм. *οὔτω*, защото Синодът допуцал два случая с арменците: или че средецкият епископ е успял да извърши над тях определените за преминаването им в лоното на православието чинодействия, или че не е успял; в първия случай той бил длъжен да отиде да вземе участие в синодалните заседания, а във втория случай — ако не бил успял да ги извърши (*εἰ δ' οὕτω τελέσας ἔφθης*), трябвало да убеди арменците да почакаят, докато той отиде и се върне от синодалните заседания. Тази конъектура на С. се явява вследствие на неправилно, по мое мнение, схващане на смисъла на предшествуващото изречение — *Δήλον γὰρ δήπου καὶ τοῦτο, διὰ τοὺς πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν ἐπιστραφέντας, ἐτέλεσας ἂν ἤδη τὰς νενομισμένας τελετάς*. — което той превежда: „Защото явно е и това, че ти можеше да извършиш над обръналите се в православието установените чинодействия.“ Глаголът *ἐτέλεσας ἂν* показва обаче в случая итеративно свършено действие.²¹ Ето защо преводът би трябвало да гласи: „Защото явно е без всякакво съмнение и това, че ти вече си извършвал установените чинодействия по отношение на върналите се в православието.“ И тъй не става дума дали средецкият епископ е успял да извърши определените чинодействия или не, защото още в началото на същото писмо (col. 345 A) се говори за тяхното връщане към православието като за свършен факт, както и в следващото изречение се говори за това, че те са получили *τὸ χάρισμα*. Тук става дума за това, че арменците са могли да почакаят още малко, за да бъдат заведени в Цариград. Ако по-долу става дума за това, че се дава на епископа петнадесетдневен срок за помазването на арменците, то е, защото Теофилакт се съгласява от снизхождение с неговите извинения, а не защото е убеден в тяхната основателност.

²⁰ Византийски извори, III, с. 308, заб. 295.

²¹ Срв. К. Reinhardt u. E. Roemer. Griechische Formen- und Satzlehre.⁵ Berlin, 1920. S. 202, § 162 C, Апп. 2.

F 19

1. Col. 349 B: *γραφέντων* C. поправка убедително в *γραφέντων*.
 2. Col. 349 C: *Ἡ γὰρ ψεύδη* ... C. основателно се противопоставя на поправката на Финети *ψεύδη*.

3. Col. 352 A: *πρότερον ἀξιοθήσῃ παρ' ἡμῶν δικαιότερα τὴν γλώτταν ἐξευγενοθήναι*, ... Финети отнася *δικαιότερα* като наречие към *ἀξιοθήσῃ* (*abs te maiore jure postulabimus*), а C. като прилагателно със службата на определение към *γλώτταν*. И в единия, и в другия случай обаче формата *δικαιότερα* не е обоснована, защото наречието е *δικαιότερον* и по-рядко *δικαιοτέρως*, а като прилагателно в ж. род вин. падеж би трябвало да бъде *δικαιοτέραν*. Мисля, че C. е по-прав, защото Теофилакт отправя силни обвинения срещу непристойния език на епископа и следователно в това отношение езикът трябва да се облагороди. При такава интерпретация трябва следователно да се приеме една поправка — *δικαιοτέραν*.

4. Col. 352 A: *Προδήλωσ γὰρ τῷ προσκυνητῷ σημειώματι τούτου ἐμπεριείληπται*. Според Финети *τούτου* трябва да се поправи на *τούτο*. C. смята, че тази поправка не е достатъчна, защото, ако се ограничим само с нея, ще излезе, че в царското решение било писано какво монахът не трябва да притежава килията, от която го изгонил средецкият епископ, а тъкмо това оспорва Теофилакт. Поради това C. прибавя и частицата за отрицание *οὐκ* пред гл. *ἐμπεριείληπται*. Така поправения текст приема и Катичиѝ. Не мога да приема нито поправката на Финети, нито тази на C., защото текстът и контекстът, както са, дават добър смисъл, стига само да се постави правилна пунктуация. Погрешната пунктуация у Migre е станала причина за поправката на C., чиито разсъждения и разбиране на текста като цяло са съвършено правилни. Според мен това изречение се свързва непосредствено със следващото посредством относителното местоимение *ἃ* и съобразно с това трябва да се измени пунктуацията, както следва: *Προδήλωσ γὰρ τῷ προσκυνητῷ σημειώματι τούτου ἐμπεριείληπται ἃ δὲ τῷ ἐπὶ τῶν δεήσεων προσῆψεν ἢ ἀπόνηρός σου καρδία, ὡς ἄρα λίτρον Μιχαηλάτων ἦν δόντος αὐτῷ τοῦ τυραννομένου δι' ἡμῶν μοναχοῦ, συνέθηκε δικαιώματα παρὰ τὴν τοῦ βασιλέως ἀπόφασιν, ὅπερ ταῦτόν ἐστι τῷ πλαστεύσασθαι*. Привеждам изцяло и следващото изречение, защото то съдържа също редица трудности, които не са намерили досега правилно обяснение, и защото в края на текстологичните разисквания ще дам превод с нова интерпретация. В прибавената част Финети предлага *λίτρον* да се поправи на *λύτρον*, схващайки го като *pretium redemptionis*, т. е. подкуп. Това схващане споделя и C. Съкръщението *ἦν* е останало непонятно за Финети и С. В. Н. Златарски в бележка към същото писмо, прибавена към превода на C., пише, че това съкращение по негово мнение трябва да се разложи на *ν=50* и *νομίσματα*, т. е. подкупът се е състоял от 50 номизми Михалаки. Катичиѝ се придържа о превода на C., без да взема отношение към мнението на Златарски. В първия случай — *λίτρον* B. ни дава единствено вярното четене *λίτρον*, а във втория случай — *ἦν* единствено правилното обяснение което е написано на лявото поле на ръкописа, а именно *ῥ νόμισμα singulariter ἦν νόμισματα pluraliter ἦν νομισμάτων genitivo*. И тъй спорната дума е *λίτρον*, а съкращението е за *νομισμάτων*. При така установения текст преводът ще гласи: „Защото съвършено ясно се е съдържало в неговото (т. е. на императора — бел. м., М.) почитаемо разпореждане това, което твоето безхитростно сърце е приписало на чиновника по прошенията, твърдейки, че бил съчинил правата против решението на императора, което е равносилно на фалшифициране, след като изтезавания заради нас монах му бил дал една литра номизми михаилки.“

M 1

1. Col. 357 A: ... *ὡς ἔτι τι καὶ χολῆς ὄφελος*. C. поправка *ἔτι* на *ἔστι*. Тази поправка приема и Ксаналатос. Тя е и според мен безспорна.

2. Col. 357 A: *Ὡς ἔγωγε τὸ γράμμα ἐπὶ χεῖρας λαβὼν, τὸ τοῦ Δαναὴλ εἶπον ἐν τῷ λάκκῳ τοῦτο, καὶ τοῖς οὐ νηστεύουσι λέουσιν* C. предлага *τοῦτο* да се замени с *τούτω*, защото според него се отнася към *λάκκῳ*, и превежда израза: „Като взех писмото в ръцете си, когато се намирах в тази яма, казах това, което рекъл Данаил на ситите лъвовете: ...“ От този превод читателят разбира, че Теофилакт се е намирал в тази, т. е. речената, яма, за която обаче той не ни е загатнал преди това нищо. Ето защо тя остава неопределена за нас и показателното

местоимение е неуместно. Според мен тази конъектура е неприемлива. Освен това не мога да се съглася и с превода на С. Теофилакт действително прави сравнение на своето положение с това на пророк Данаил, но с *λάζω* той указва не на своето пребиваване в яма, а на Данаиловото. Според тази интерпретация също е невъзможно свързването на *τοῦτο* с *λάζω*. Мисля, че *τοῦτο* се отнася към следващия текст: *καὶ τοῖς οὐ νηστεύουσι λέουσιν* и запетаята трябва да бъде пред *τοῦτο*, което има експликативна функция. Не мога също да приема, както С. превежда думите *Ἐμνήσθη μου γὰρ ὁ Θεός*, че пророк Данаил е казал на лъвовете: „спомни си за мене Бог.“ В текста на Стария завет *Ἐμνήσθη γὰρ μου, ὁ Θεός, ...* (Дан. 12, 37) е съвсем ясно, че тези думи са отправени към бога. В такъв случай изразът *τοῖς οὐ νηστεύουσι λέουσιν* не може да бъде непряко допълнение, а *dat. absolutus*. Следователно разбирам и превеждам този пасаж по следния начин: „Когато аз взех в ръцете си писмото, казах думите на Данаил в ямата, а именно, когато лъвовете не усещаха глад: «Защото бог си спомни за мен».“

3. Col. 357A: ... *καὶ μοι τὸ στόμα ἀνέωξας, οἷόν τινι δεσμῶ πρὶν τὸ ἀπαρξήσιόν σου καὶ κλειόμενον καὶ φθεγγόμενον*. М. (така ще съкращавам по-нататък името на Меурсий) предлага *τὸ ἀπαρξήσιόν σου* да се чете *τῷ ἀπ.*, а преводачът V. Marinerius Valentinus превежда целия израз: *osque aperuisti meum, quod antea, quodam veluti vinculo obstrictum immurmurans libere loqui non poterat*. От този превод личи, че преводачът не е взел пред вид една друга конъектура на М., а именно *φθεγγόμενον* да се поправи на *σφγγόμενον*. С. не се е спрял на този пасаж, а го е превел съкратено и твърде свободно: „... понеже не смеех да говоря.“ И тъй и двамата преводачи не са успели, струва ми се, да се справят с трудностите в текста или не са счели за нужно поне да обърнат внимание върху тях и са се задоволили със свободни преводи. Относно първата поправка на М. смятам, че тя е уместна, без, разбира се, *τῷ* да се схваща като определителен член към *ἀπαρξήσιόν σου*, а като местоимение, отнасящо се към *στόμα*. Втората поправка на М., ако и да е много примамлива, защото може да намери добре място в общия смисъл, не бих могъл да приема, защото причастието *φθεγγόμενον* също може да намери обяснение във връзка с прилагателното *ἀπαρξήσιόν σου*: прл. *ἀπαρξήσιος* означава „който не може да говори свободно“, „лишен от свободата да говори“, т. е. който може да говори, но не всичко; в такъв смисъл причастието *κλειόμενον* и *φθεγγόμενον* в нашия случай за уста „затваряна и говоряща“ не се изключват взаимно. При такава интерпретация на текста преводът ми гласи: „... и ми отвори устата, която като с някаква връзка, пречеща ѝ по-рано да говори свободно, и се затваряше, и говореше.“

4. Col. 357 B: ... *οὐχ οὕτω Μαργίτης εἶμι, ὥστε τοῖς ἴσοις ἀντιφθέσθαι*. *Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ Δρύαντος υἱὸς καρτερός Λυκοῦργος δὴν ἦν, ...* В екземпляра, който С. е ползвал, вместо *τοῖς ἴσοις* стои *τοῖτ ἴσοις* и той го поправя в *σοι τ' ἴσοις*. Поправката на С. е погрешна, първо, защото и при неговия текст първата поправка, за която трябва да се мисли, е *τοῖς ἴσοις*, и, второ, защото, *τοῖς ἴσοις* дава единствено верния смисъл на изречението, както показва следващият цитат от Илиадата, VI, 130—131, допълнен с отнасящата се към него, но не приведена от Теофилакт част. На погрешната поправка на С. се дължи и погрешният превод на това място, който би трябвало да гласи: „... аз не съм толкова глупав, та да се противя на равни...“ Освен това в цитата от Илиадата, VI, 130, наречieto *καρτερός* трябва да се поправи в прилагателно *καρτερός*, както е и в съвременните критични издания на Илиадата, защото като наречие няма място.

5. Col. 360 A: ... *καὶ εἰύησα, ἕξω παντὸς ἀγαθοῦ παρακαῶντος, γινόμενος καὶ τὸν νῶτόν μου ἔδομα εἰς μάστιγας, ...* М. предпочита вместо *παρακαῶντος* да се чете *παρακῶντις*. С оглед на тази конъектура е до известна степен и латинският превод: ... *omnino conticesco, factusque sum, quasi qui negligenter audit, et oscitanter obsequitur, omnis boni feliciter experts*. Издателят на Патрологията, в случая вероятно Финети, предлага обаче *παρακαῶντος* да се чете *παρακαλοῦντος*. С. отхвърля конъектурата на М., след като не е могъл да намери такава дума, от която да се образува причастието *παρακαῶντος*. Той мисли, че въпросната дума трябва да се чете *παρακῶντις*, като причастието *παρακῶντις* извежда от гл. *κῶω* = вървя и представката *παρ* и тълкува израза по следния начин: „млъкнах, като да съм станал човек, който върви въвн от всяко добро, който е лишен от всяко добро“. Досегашните разногласия сами по себе си свидетелствуват, че още не е предложена задоволителна конъектура за преодоляване на този стих. Възражението на С. срещу конъектурата на М. е неоснователно, защото причастието *παρακαῶν* може да се образува от рядко срещания се гл. *παρακῶω*, който по смисъл е равнозначен на *παρακῶω*. Моето възражение срещу конъектурата на М. е от граматическо естество вследствие на друга интерпретация на текста, както

ще покаже по-долу. Конйектурата на С. също е неубедителна, защото гл. *παράκω* означава „минавам покрай нещо“ и върви с вин. падеж. При това този глагол се среща у Омир в *Imesis* и не дава подходящ смисъл. За правилното тълкуване на израза и оттам за търсенето на думата, която е стояла в първообраза вместо погрешната *παράκωτος*, аз мисля, че в случая трябва да се изходи от граматическия строеж на изречението. В цялото сложно съчинено изречение отделните прости изречения са свързани с копулативния съюз *καί*. Погледнато така, изречението, вижда се, че пунктуацията на М. е погрешна именно на това трудно място, защото М. се е ръководел от неправилно, по мое мнение, разбран смисъл. И така текстът от *καί εἰσησα* до *γινόμενος* съставлява едно просто изречение с определена завършена мисъл и не търпи вътре в себе си поставените от М. препинателни знаци. Препинателните знаци — запетаи, трябва да бъдат поставени пред *καί εἰσησα* и след *γινόμενος*. На това изречение гл. *εἰσησα* (замълчах) дава основното съдържание, а другите думи идват да определят и доуточнят защо и как е станало това замълчаване. При такава интерпретация на изречението, струва ми се, най-близко графически и най-вероятно по смисъл е *παράκωτος* да е написано погрешно вместо *παράκωτος*, т. е. Теофилакт да е замълчал, защото не е имало кой да слуша добрите му слова. В такъв случай преводът ще гласи: „... и млъкнах, тъй като нямаше при мене никой, който поне малко да слуша добро, и изложих гърба си на ударите с бич ...“ или буквално „... и млъкнах, тъй като бях гън (далече) от всеки, който поне малко слуша доброто ...“ При такава интерпретация с конйектурата на М. не би могъл да се обясни род. падеж *ἀγαθοῦ*. Бих искал още да добая, че е възможно и *ἀγαθοῦ* да се свърже с *παντός*, като се постави също в зависимост от *ἔξω*. В такъв случай преводът ще гласи: „... и млъкнах, тъй като бях далече от всеки добър, който поне малко слуша ...“ При този вариант конйектурата на М. също не е приемлива поради неподходящото ѝ значение. Засега давам все пак предпочитание на първия вариант от гледна точка на смисъла.

М 5

1. Col. 365 В: *Ὁὐχ οὕτως ἀφιλόκαλος ... ὁ σοὺς Θεοφύλακτος, ὡς μὴ τῶν ἐν Πνεύματι ἀδικῶν χαρίτων ἠτιτηθῆναι τοῦ ἀγίου Γρηγορίου, ...* М. не е направил към този текст никакви бележки, а преводачът е предал неговия смисъл съвсем свободно по следния начин: *Non equidem ita parum pulchri studiosus... tuus Theophylactus effictus est, ut inclytis sancti Gregorii virtutibus et Spiritus gratiarum radiis non vincatur, ...* От този превод се вижда, че преводачът е срещнал затруднение при превеждането на думата *ἀδικῶν*, която той схваща като *ἀκρίτων* и в превода си не държи сметка за граматическия строеж. С. се спира специално на същата трудност, като обръща внимание, че ако думата *ἀδικῶν* е род. падеж мн. число от прилагателното *ἀδικος*, тя трябваше да бъде написана *ἀδικων*. Независимо от това тази дума по смисъл не приляга, изтъква по-нататък С., на *χαρίτων*. Той допуска, че думата в първообраза трябва да е била *ἀδινῶν*, род. падеж, мн. ч. от *ἀδινός* — изобилен, голям, много. Тази конйектура е по-приемлива, но и нея не бих могъл да предпочета пред тази за *ιδικῶν*, респ. *ειδικῶν*, т. е. в смисъл на особени, специални (прелести), за разлика от други. Прилагателното *ἀδινός*, чието значение впрочем не е съвсем уточнено, има един аспект в значението, който не е съвсем подходящ, а именно на „гъст“, „натъпкан“ и оттук на „изобилен“, „силен“. С оглед на новата конйектура, която предлагам, преводът на горния пасаж ще гласи: „Не е толкова лишен от любов към хубавото твоят Теофилакт, ..., че да не бъде победен от особените прелести на свети Григорий ...“

2. Col. 365 В: *ἀλλὰ καὶ ταῖς τοῦ ἀνδρὸς ἐάλω σειρῆσι, καὶ τὸ τοῦ ἔθους κατηγορημένον ἐθαύμασα, καὶ ἐπὶ τὰ ἐκτὸς διαβαῖνον, καὶ ἐπιπέπον τῷ σχήματι.* Към този текст М. е направил редица предложения за поправки: а) вместо *ἔθους* в самия текст предлага *ἡθους*, а в заб. 6 под черта *ἔπος*, като преводачът е приел втория вариант; б) *ἐπιπέπον* вм. *ἐπιπέπον*. Към тези конйектури С. прибавя и *ἐάλων* вм. *ἐάλω*, тъй като е необходимо 1 л. ед. ч., както е при *ἐθαύμασα*. Приемам като безспорни конйектурите *ἐπιπέπον* и *ἐάλων*. Между конйектурите *ἡθους* и *ἔπος* вм. *ἔθους* втората е, струва ми се, във всеки случай за отхвърляне, защото следващите думи: *καὶ ἐπὶ τὰ ἐκτὸς διαβαῖνον* показват, че се касае за скрити душевни или придобити качества, които намират външен израз. Що се отнася до първия вариант, а именно *ἔθους*, да се замени с *ἡθους*, трудно бих се решил на поправка, тъй като тук става дума по-скоро за придобити от Григорий навици, подходящи на неговия сан, след като Теофи-

лакт е споменал вече за неговите душевни прелести. Към такова разбиране ни насочва и причастието *κατηρισμένον*, което показва нещо направено, подготвено, изработено. И така според мен без друго основание не би трябвало да се пристъпва към корекцията на *ἔθους* с *ἡθους*.

3. Col. 365 C: ... *μήτε τοῦ ἠγουμένου γούν γραφήν ἔχοντος, περιποιημένην ὑμῖν τὸ ἀπράγμον*. Още преводачът V. M. V. е разбрал, че местоимението *ὑμῖν* трябва да се отнася до Теофилакт, и го е превел с *poibis*, а С. изрично го поправя в този смисъл на *ἡμῖν*.

4. Col. 365 C: *Ὅτι οἱ εἶπερ τις ἀνθρώπων, ὡς οἱ τὰ πάντα συγγέροντες... τέλος μὲν τοὺς κανόνας περιουῶσιν ... ἢ ἐν μέσῳ διεβριμένα καταπαύσιν ὑπερηφάνως*. М. предлага *οἱ* да се замени с *οἶδα*. С. не одобрява тази поправка, защото ако се приеме тя, тогава от периода, които се захваща от *ὅτι οἱ εἶπερ τις* и се завършва с *τὴν παράβασιν ἐλέγχοντες*, ще се извади заключение противно на това, което според него е искал да каже Теофилакт. Според С. мисълта на Теофилакт е, че адресатът Никифор също знае за такива хора, които обикновено тъпчат каноните, а когато искат да се противят в нещо, тогава ги изтъкват на първо място и ги противопоставят. Той предлага с оглед на тази интерпретация в края на периода да се постави въпросителен знак. Приемам напълно тази интерпретация на С., както и поправката на причастието *διεβριμένα* в *διεβριμένους*, защото се отнася към *κανόνας*.

5. Col. 365 C: *Ἐπειδὴν δὲ προᾶξαι τι δείξει τῶν ἐπισκοπικῶν, ἐνταῦθα λύσαντες τούτους, καὶ βοστρυχίσαντες, καὶ ἐκθειώσαντες ...* С. предлага *λύσαντες* да се чете *λούσαντες*. Като се има пред вид, че в предшествуващото изречение става дума за каноните в порядък на метафора като захвърлени в някой ъгъл, пълен с прах и плесен, и че в следващото изречение се говори за тяхното възстановяване в приличен външен вид, трябва да се признае, че конъектурата на С. изглежда по смисъл твърде привлекателна и графически много близка до дошлата до нас дума. Все пак тя едва ли е за приемане, тъй като и причастието *λύσαντες* няма по-лош смисъл, а именно, че каноните са били захвърлени в някой ъгъл, и така да се каже, затворени, за да не излизат на бял свят, а в даден момент били освобождавани, за да се явят в служба на същите хора, които преди това ги държали „скрити“.

6. Col. 365 C: ... *ὡς τοῦ Πνεύματος ὄντες γεννήματα, ...* С. правилно поправя *ὄντες* на *ὄντας*, понеже трябва да се съгласува с *κανόνας*.

7. Col. 365 D: *Διὰ ταῦτα μὲν οὖν οὐ κατέσχον τὸν ἄνδρα παρ' ἑαυτῷ*. М. счита, че *παρ' ἑαυτῷ* трябва да се пише *παρ' ἑμμαντῷ*. М. има известно основание за такава конъектура, защото възвратното местоимение трябва да бъде за 1 лице, за да се съгласува със сказуемото. М. обаче не е взел пред вид, че възвратното местоимение за 3 лице се употребява и за 1 лице, както и за 2 лице. По тази причина конъектурата на М. едва ли може да се приеме без друго основание.

8. Col. 365 D: ... *ὡς ἔμαθον διὰ γραφῆς ἑαυτοῦ, ...* С. смята, че *ἑαυτοῦ* се отнася до Григорий и затова трябва да се замени с *αὐτοῦ*. Такава интерпретация е, разбира се, възможна, но към нея би трябвало да се прибегне, ако наличният текст се нуждае действително от поправка. Според мен тук случаят не е такъв. Понеже Теофилакт е държал Григорий да остане при него, твърде е възможно той сам да е писал до предстоятелите на манастира за освобождаването на Григорий и да е получил отговор на собственото си писмо. При такава интерпретация възвратното местоимение *ἑαυτοῦ* трябва да си остане, като се вземе пред вид и това, което се каза в предшествуващата бележка № 8, че то се употребява и за 1 лице.

9. Col. 368 A: *Οἱ καὶ ἠρεμοῦντα θυμὸν τῶν κακῶν ... δυναμένων ἀναρρήπισουσι*. Ако и да е трудно да се предположи какво е стояло между *κακῶν* и *δυναμένων*, все пак, струва ми се, при наличния текст би трябвало да се има пред вид *δυνάμεων* вместо *δυναμένων*.

М 6

1. Col. 369 A: *Δήλος δὲ τὴν Ἀχρίδα θήσων ἐξελεομένην, ὅσον οὐπω ἐπίφθορον*. V. M. V. е схванал причастието *ἐξελεομένην* като part. perf. pass. от гл. *ἐξελέω*, както личи от превода „*ipsam urbem Achrida ita explicuit et evolvit*“, ако и формата на това причастие да не дава основание за такова схващане. С. пък свързва това причастие с гл. *ἐξελέομαι*, както личи от превода му „помилван“, при което формата също се нуждае от поправка. Катичић е усвоил схващането на С., както се вижда от превода му. Според мен и двете конъектури са незадоволителни — първата по смисъл, а втората, защото гл. *ἐξελέομαι* е толкова необичаен

че само у Stephanus, Thesaurus, s. v., го намерих, и то без указание на литературни източници. Мисля, че тук се касае може би за една печатна грешка, а именно да е напечатано погрешно *ἐξελεομένην* вместо *ἐξελομένην*. Гл. *ἐξαίρεω* е подходящ със своето значение на „измъквам“, „избавям“ „освобождавам“, защото общият смисъл е, че назначеният от Григорий Каматир управител ще избави Охрид от окаяното положение и ще го издигне на завидна висота. Буквалният превод в такъв случай ще гласи: „Той показва, че ще направи Охрид да се избави и в скоро време да стане за завиждане.“

2. Col. 369 A: ... *ἰδὼν ἀγαθὸν, καὶ οὕτω ξένον, ἐπιδημήσαν ὑμῖν διὰ σοῦ, ...* Тук местоимението *ὑμῖν* стои вместо *ἡμῖν*. Така са го схванали и V. M. V., и С., както личи от преводите им, но не са го поправили.

3. Col. 369 B: ... *ἄκρατον γαρεύετον Διὸς πρὸς ὄρνιθα θεῖον*. М. не е посочил от кой автор е цитатът. У Pind. Ol. II, 158—159, текстът гласи: „... *ἄκραντα γαρεύετον Διὸς πρὸς ὄρνιθα θεῖον*“. Следователно *ἄκρατον* трябва да се поправи на *ἄκραντα*.

М 7²²

1. Col. 372 A: *Καὶ σε μακάριον ἐγὼ τίθημι, ὅτι μήπω σχεδὸν μηδὲ παραγγείλας εἰς βίου θέατρον οὐπω τοι βραδίαν ἔσχεσ προφασιν τῆς πρὸς τὸν μέγαν βασιλέα καὶ βασιλευτὴν παρρησίας, ...* С. поправя частицата за отрицание *μηδὲ* на неопределително местоимение *μηδὲν*, което е напълно приемливо, като се вземе пред вид, че стои след наречие *σχεδὸν*. Също така приемлива е и поправката на *οὐπω* в *οὕτω*, защото би било странно, пише С., Теофилакт да облажава Пакуриан, загдето не бил удостоен да се представи с дръзновение пред бога.

2. Col. 372 A—B: *Τοιοῦτός μοι γίνουιο, καὶ κηρύτουο, καὶ τοῦτον ἀποθησαυρίσας τὸν πλοῦτον μάλλον, ἢ μυριάδας ἄλλοι ταλάντων δακρυομένων καὶ πενθουμένων, κἀντεῦθεν ἤδη προφανόντων τὴν λύσιν εἰς ἣν ἐν τῷ μέλλοντι τάξουσι, καὶ πᾶσι μὲν παρέχων σαντὸν Θεὸν τοῖς δεομένοις φιλανθρωπίας, μάλιστα καὶ τοῖς ἰδία Θεῷ ἀνατεθειμένοις*. В този текст М. прави предложение само за една поправка, а именно *μάλιστα δὲ* вм. *μάλιστα καὶ*. В него се съдържат обаче и други трудности, които са дали отражение и в преводите на V. M. V., С. и Катичић. Тези преводи, и поспециално на частта от *κἀντεῦθεν* до *τάξουσι*, са съвсем свободни и не предават нито граматическите форми, нито значенията на думите точно. Тук ще приведа само превода на С., който считам за сравнително най-добър, за да ми послужи за основа на разискванията. Той гласи: „Дано да ми станеш такъв и да се славиш, дано да добиеш това богатство, отколкото хиляди таланти, както други, които трупат богатства, покрити със сълзи и болки, и които отсега още се знае, какъв край ще имат в бъдеще.“ Мисля, че С. правилно е схванал смисъла на *λύσιν* като „край“, „развръзка“ за разлика от V. M. V. и Катичић, първият от които го превежда с *oblivionem*, т. е. „забравя“, а вторият с „корист“, т. е. „полза“. Глаголът *τάξουσι* не е предаден от никой обаче със свойственото му значение на „поставям в някакъв ред, порядък“. Струва ми се, че това значение и не приляга много, щом се свързва с *λύσιν*. Ето защо би могло да се мисли и за корекция. Преди да предложа корекцията, необходимо е да изтъкна, че в началото на изречението местоимението *ἄλλοι* ми се вижда неуместно и безсмислено, защото наставленията на Теофилакт са отправени към Григорий Пакуриан и защото той му съпоставя и противопоставя две богатства — нравствено и материално, без да се прави алузия за безскруполното забогатяване на други чиновници. Ето защо според мен *ἄλλοι* трябва да се поправи на *ἀλλὰ*. Към тази корекция ме насочва и неестественото място на *ἄλλοι* в словоредата. След тази корекция логично следва, че прякото допълнение на сказуемото *τάξουσι* ще е Гр. Пакуриан, респ. личното местоимение за 2 лице. Като изхождам от такава интерпретация и като считам, че при сказуемото *τάξουσι* се чувствува необходимост от пряко допълнение, позволявам си да мисля поне засега за една поправка на *τάξουσι* на *ᾶξουσι*, тъй като гл. *ᾶγω* би прилягал повече към *λύσιν*. Променянето на *μάλιστα καὶ* в *μάλιστα δὲ* смятам за неоснователно, тъй като смисълът на връзката не е адверзативен, а тя трябва само да подчертае дадената мисъл. И тъй разбирам и превеждам този текст по следния начин: „Дано да ми станеш такъв, и да се славиш като такъв, и това богатство да натрупаш по-скоро, отколкото хиляди, но покрити със сълзи и скръб таланти, които поради това вече показват развръзката, до която ще те доведат в

²² Относно адресата на това писмо вж. напоследък R. Katičić. *Διὰ πρὸς Πακουριανὸς ἐπιστολαὶ τοῦ Θεοφιλάντου*, σ. 386—397.

бъдеще. Проявявай се като бог към всички, които имат нужда от човеколюбие,²³ и особено към онези, които са се посветили лично на бога.“

3. Col. 372 В: *ἐσπούδακα*. С. поправя правило на *ἐσπούδακας*.

4. Col. 372 В: *Ἐπεὶ καὶ σε θεράπευει μὲν τις καὶ τῶν κνησῶν κηδόμενος. Ἄν δέ τι πλεον τοῦ ἰδία καὶ οἰκειότεροις ὑπηρετοῦσι χαρίζεται, μᾶλλον ἐκφαίνει τὴν πρὸς σέ συνδιάθεσιν*. В първото изречение V. M. V. схваща *κνησῶν* като *κινδύνων*, превеждайки го с *pericula*, а С. като *κνησῶν* (гъски) или може би като *νησῶν* (патици). Текстът на второто изречение според С. е объркан, защото род. падеж *τοῦ* е неуместен и дат. падеж на причастието *ὑπηρετοῦσι* погрешен. Той поправя причастието на *ὑπηρετοῦ σοι*. При тези поправки С. предлага следния превод: „Защото дори и тоя, който се грижи за гъските, на тебе услужва. Обаче, ако някой ти угажда в нещо повече, отколкото частния и близък слуга, той с това проявява и по-голямо разположение към тебе.“ Струва ми се, че този превод на С. е твърде далече от истинския смисъл на пасажа. Според мен, след като Теофилакт е препоръчал на Гр. Пакуриан да се грижи като бог за нуждаещите се, тук му напомня, че и за него се грижи някой, т. е. императорът, и то за неговото материално благополучие, за неговите движими имуществата, и че императорът възнаграждава по-близките си служители, към които причислява и Гр. Пакуриан, по-богато. Изхождайки от тази интерпретация, мисля, че *κνησῶν* трябва да се замени с *κινήτων*, т. е. движими блага, тъй като тази дума звучи най-близко до дошлата до нас дума и се допуска грешка само с една буква — σ вм. τ. Във второто изречение членът *τοῦ* би трябвало според мен да се съгласува с причастието *ὑπηρετοῦσι*, т. е. да се поправи на *τοῖς*, а прилагателното *οἰκειότεροις* да се съгласува по служба в изречението с *ἰδία*, т. е. да се промени в наречие *οἰκειότερως*. Преводът на така реконструираното изречение ще гласи: „Защото и на тебе услужва някой, който се грижи и за движимите ти блага. Ако пък нещо повече дарява на тези, които му служат лично и по-вярно, с това показва по-скоро благоприятното си разположение към тебе.“

М 8

1. Col. 372 С: *Ἄλλ' ὅπως μὴ φανεῖης ἐκεῖνος ὁ τοῦ Δαέριου πολύμητις, καὶ τὸν λόγον ἔχοις τῆς κακίας ἀντίμαχον, ...* С. смята, че *μὴ* стои погрешно вместо *μοι*, защото Теофилакт пожелавал на Офеомах да бъде мъдър като Одисей в борбата срещу злото. Тази интерпретация е усвоил и Катичић. За мен също е приемлива.

2. Col. 372 С: *... ἦν πρὸς τοὺς ἀρχομένους ἀρετῇ σοι χαρίζεται*. Съществителното *ἀρετῇ* тук е употребено като собствено име на персонифицираната добродетел и трябва да се пише с главна буква, иначе би трябвало да бъде членувано.

М 9

1. Col. 373 В: *... λείπεται, βοηθεῖν καὶ ὡς ἔνεστι τὸ δὲ ἐστὶ διὰ τῆς τοῦ λόγου δυνάμεως. Ἄρα τί τῆς εἰκότως ἐκνεούσας παραφηρίζομαι, ἢ τοῦτό γε μόνον ἀδυνατοῦσιν οἱ πονηροὶ παρασφαλῆναι ἡμῖν τὸ κατῆριον*. Към този текст не са направени досега никакви бележки, ако и да има какво да се поправя. Освен това второто изречение не е намерило съвсем правилно тълкуване у V. M. V. и С. Като следва, общо взето, схващането на V. M. V., С. го превежда съвсем свободно по следния начин: „Греша ли и не мога да схвана мисълта, която ми избягва, или в това само не могат лукавите да заблудят разсъдъка ми.“ Първо бих искал да отбележа, че *τῆς ἐκνεούσης*, както би трябвало да се поправи *ἐκνεούσας*, може да се свърже само с *τῆς τοῦ λόγου δυνάμεως* на самия Серски епископ, която сила на словото той призовава на помощ. Понеже с гл. *παραφηρίζομαι* Теофилакт отхвърля всички свои размишления в предшествуващата част, заради това е трудно да се допусне, че обвинява или по-скоро само изтъква нежелание на Серския епископ да му помогне. Ето защо мисля, че гл. *ἐκνεύω* трябва да се схване тук така, както се среща у Еврипид, Ифигения в Таврида, ст. 1186: *Σὺ δ' ἔς τὸ τῆς θεοῦ γ' ἐξένευσας εἰκότως*, т. е. в неговото непреходно значение на „обръщам се към нещо“, „наклонявам се към н.“, „взимам нечия страна“. Разбира се, и запетаята

²³ Катичић свързва *θεόν* с *φιλανθρωπίας* и превежда „бог човјекољубља“, Мисля, че схващането на V. M. V. и С. е по-правилно с оглед на словореда.

след *λείπεται* трябва да се премахне, и нар. *εἰκότως* трябва да се напише *εἰκότως*. При такава интерпретация на този пасаж предлагам следния превод: „... остава да помогнеш и както е възможно, т. е. със силата на словото. Какво ли говоря неверни неща, щом тя се обръща към мене, както подобава, ако наистина само това не успяват лукавите, да се заблуди нашият разсъдък?“ В гръцкия текст също би следвало на края на изречението да се постави въпросителен знак вместо точка, както показва и въпросителната частица *ἄρα*.

M 10

1. Col. 376 В: Изразът *κείν' ὄχρα κροτέοντες* е част от ст. 453 на XV песен на Илиадата.
2. Col. 376 А: Изразът „*Πῆ φεύγεις μετὰ νῶτα βαλλὼν ὡς ἐν δμίλῳ*“ е цитат от Илиадата VIII, 94.

M 17

1. Col. 388 В: *Ἐν ἀθυμίᾳ γὰρ ὄντι μοι, τὸ λαθικηδὲς ἐκείνο ἀνέχεας φάρμακον*. Гл. *ἀνέχεας* е неподходящ по значение („разливам“) и синтактически не може да се свърже с непрякото допълнение *μοι*. Ето защо считам, че трябва да се поправи на *ἐνέχεας*. Така стои и в В.

2. Col. 388 В: *Καθ' ὑπερβολὴν γὰρ ἐβαρύνθημεν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν*. Това е цитат от 2 Кор. 1, 8.

3. Col. 388 В: „*Ἐξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι*“. Този израз представлява цитат от 2 Кор. 7, 5.

4. Col. 388 В—С: „*Ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς*“ е цитат от 2 Кор. 7, 6.

5. Col. 388 В: ... *οἱ δὲ, ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν τὸ φιλανθρωπότερον*. Този израз е цитат от Псал. 37, 12. Ако и да не се покрива напълно текстуално, все пак отразява една и съща мисъл. В псалма има само *μακρόθεν*. Въпреки това *ἀπὸ μακρόθεν* трябва да си остане, защото тази народна форма е засвидетелствувана и в Новия завет. Преводът на С. не е съвсем точен. Той превежда този пасаж: „... други — по-человеколюбивите застанаха отдалеч.“ Мой превод: „... а другите (т. е. неговите близки, които стоели близко до него — бел. м., М.) отдалеч му предоставяли по-голямото си човеколюбие.“ Така се дава израз и на антитезата „близки — отдалеч“.

6. Col. 388 С: ... *τὴν σὴν ἱερότητα δέδωκεν ἡμῖν τῇ φιλαδελφίᾳ φιλόστοργον, σπλάγχχνους Ἰησοῦ δικαιομένην*. С. предлага причастие *δικαιομένην* да се поправи на *διακαιομένην*, защото, ако то беше сегашно причастие на гл. *δικαιοῦμαι*, трябваше да гласи *δικαιουμένην*, а ако беше в мин. св. време, щеше да гласи *δεδικαιομένην*. С. счита, че изобщо гл. *δικαιοῦμαι* не приляга по значение, и затова взима гл. *διακαίωμα* със значение на „разпалвам се“, „горя“. При тази конъектура неговият превод гласи: „... той ни даде Ваше свещенство нежен от братолюбие, горещ от Христовата обич.“ С. правилно е забелязал, че формата на причастие не е в изправност, но неговата конъектура не е приемлива, защото оправянето на формата в *δικαιουμένην* е най-вероятното и гл. *δικαιοῦμαι* дава много добър смисъл, а именно: „... (Господ) ни даде Ваше свещенство предан в братската си обич, който получава оправдание (или очищение — бел. м., М.) чрез Христовата обич.“ Като аналогичен случай на употреба на гл. *δικαιοῦμαι* бих искал да приведа следния израз от посланието на ап. Павел до римляните, гл. 3, 28: *λογιζόμεθα οὖν πιστεὶ δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον*. И така Теофилакт, като хвали братолюбието на Керкирския епископ, веднага му напомня, че той също се радва на любовта на Христос, който го очиства от греховете. Така е схванал този текст и V. M. V.

7. Col. 388 С: ... *καὶ τὸν θησαυρὸν ὃν ἔχοντες ἐν δοτρακίῳ σκεύει, τῷ τῆς ταπεινώσεως σώματι, χορηγῶν ἀφρόνως τοῖς κηρύσσουσιν*. Така стои и в В. М. е забелязал правилно, че глаголните форми, които показват действие или състояние на Керкирския епископ, са все в ед. ч. и затова предлага *ὃν ἔχοντες* да се пише *ὃν ἔχων τ' εἴ*. Той не е взел обаче, както изглежда, пред вид, че това е цитат от 2 Кор. 4, 7, който гласи: *Ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν δοτρακίῳ σκεύει*. С., който посочва този цитат, не е взел изрично отношение към конъектурата на М., но все пак превежда *ἔχοντες* в ед. ч. като *ἔχων*. Не смятам конъектурата за приемлива, защото цитатът може да се схване и в по-общ смисъл в духа на новозаветния текст и в такъв случай множественото число на причастие е оправдано.

8. Col. 389 А: ... *ἐν πείσῃ σιέγω τεληῶτι θυμῷ*. М. възстановява на мястото на първите две думи *ἐμπης τε* като често срещащи се като полустих у Омир заедно със *στέγω*, без

да посочва някакъв цитат. Не можах да попадна на такъв стих у Омир, който би могъл да подкрепи тази конйектура, която ми се вижда доста смела. С. я приема, както се вижда от превода му. Според мен се касае по-скоро за две съвсем обикновени поправки от правописен характер, а именно *ἐν πίστει* вместо *ἐν πείσῃ*. Така изразът добива добър смисъл, а именно, че Теофилакт не се оплаква, защото таи болките си с вяра в бога търпеливо.

9. Col. 389 В: *Σὺ δὲ εὐχόν, ... αὐτοῖς δὲ ἐκείνοις, ἐκ τῆς παγίδος ἀνανήψαι τοῦ διαβόλου, ἐν ἧ ἐζωγράφησαν*. Към този текст само Катичиѝ е отбелязал, че *ἐζωγράφησαν* трябва да се поправи на *ἐζωγραφήθησαν*, т. е. така, както го е превел С. по смисъл, въпреки че не е посочил изрично поправката. Бих искал да добавя още, че този израз представлява цитат от 2 Тим., 2, 26, който потвърждава схващането на С. Там съответното място гласи „*ἐζωγραμμένοι ὑπ’ αὐτοῦ*“. Също преводът на С. е по-добър от този на V. M. V.

М 19 = L 24

1. М, col. 392 С: *Φίλον λόγου θέλητρον, ...* L, col. 540 С: *Φίλου λόγου θέλητρον, ...* Не съмнено първото четене трябва да се предпочете, тъй като в Еврипидовата трагедия „Орест“ съответният стих 211 гласи: *ᾠ φίλον ἕπνου θέλητρον, ...*

2. М, col. 392 С: *Βούλει σοι προσθήσω ...* L, col. 540 С: *βούλει τοι προσθήσω ...* Още L. е предложил поправката на *τοι* със *σοι*, както е и у М.

3. М, col. 392 С: *ἐξὸν τοι τῆς καλλιελαιῶν δώροις φαιδρύνεσθαι* L, col. 540 С: *ἐξὸν τοῖς τῶν καλλιελαιῶν δώροις φαιδρύνεσθαι*; Към втория текст L. предлага *τῶν* да се замени с *τῆς*, тъй като това изисква съществителното *καλλιέλαιος*, което е от ж. р. Правилността на тази поправка се потвърждава от ръкописа, който е използвал М. От друга страна обаче, ръкописът, който е използвал L., дава по-добро четене с *τοῖς* вм. *τοι*, защото както в предното изречение имаме членувано *ἐλαίῳ*, така и тук трябва да очакваме членувано *δώροις*.

4. М, col. 393 А: *Καὶ Λυσίας ἂν εἶπεν Ἐξείργαστο ἡγεμόνων κακότης*. L, col. 541 А: *καὶ Λυσίας ἂν εἶπεν ἐξειργάστω ἡγεμόνων κακότητα*. L. допуска, че вместо *ἐξειργάστω* може да е стояло *ἐξειργάσω*. Тази мисъл на Лисий намирам в писмо XXXII на Синесий Киринейски, предадена в следния вид:²⁴ *Ἀλλὰ νῦν Λυσίας ἂν εἶπεν, Ἐξείργασται, καὶ τέλος ἔχει καὶ πέρας ἀηδίας ἐστίν*. Текстът у епископ Синесий, ако и да се различава значително от този у Теофилакт, все пак ни помага за утвърждаване на формата *ἐξείργαστο*. Бих искал при това да забележа, че перфектната форма у Синесий ми се струва по-уместна, отколкото плюсквам-перфектната у Теофилакт, която обаче без друго основание не би могла да бъде изменена. Текстът у Синесий ни дава възможност освен това за една друга интерпретация на текста у Теофилакт, различна на тази на V. M. V. и С., която възприема и Катичиѝ. Така преводът на С. гласи: „Лизия би рекъл, злобата на началниците достигна до върха си“, а според текста у Синесий би трябвало да се разбира: „И Лисий би рекъл: «Свършено е с лошевината на началниците».“

5. М, col. 393 А: *νῦν δὲ ὁ κατεπάρως, καὶ τὸν χοῦν ἐλικμάτο*. L, col. 541 А: *νυνὶ δὲ ὁ κατάρχων καὶ τὸν χοῦν ἐλομάτο*. Въпреки значителните различия между двата текста не е трудно да се установи, че първият текст е изправен, първо, защото и тук имаме титла на служебно лице, както в първата част на изречението, и, второ, защото гл. *ἐλικμάτο* се свързва логично с *χοῦν*, докато в текста у L гл. *ἐλομάτο* не е засвидетелствуван, а и да се свърже със съществителното *λοίμος*, не е подходящ по смисъл, както и причастието *κατάρχων* („удушващ“) е непонятно в дадената връзка. Глаголът *λικμάω* е употребен във връзка със съществителното *χοῦς* и у Езекил 26, 4: *λικμήσω τὸν χοῦν ...*

6. М, col. 393 А: *Ἦν τι καὶ τρία αὐτοῖς τῷ Φαραῶ τις προσήκων ἀπὸ τῆς κλήσεως. Οὐκ οἶδα εἰ τῶν προλεχθέντων ὅπως τι οὖν ἀνεκτότερον, ...* L, col. 541 А: *Ἦν τι καὶ τρίτον αὐτοῖς, τῷ Φθωρῶ τις προσήκει; ὅς γοῦν ἀπὸ τῆς κλήσεως, οὐκ οἶδα εἰ τῶν προλεχθέντων ὀλωσποῦν ἀνεκτότερος*. Във връзка с тези разночетения, както и с останалите разночетения до края на същото писмо не са правени опити за възстановяване на първообразния текст очевидно поради трудността на текста и несигурността на евентуални конйектури. Наличието на граматически грешки и в двата варианта, както и на значителни различия в пунктуацията показва, че смисълът на текста не е бил съвсем ясен и на двамата преписвача. Все пак, общо взето, може да

²⁴ P. G., 66, col. 1360 C.

се каже, че текстът на М. съдържа в повечето случаи по-добри четения, без да се пренебрегва, разбира се, и текстът на L., който съдържа цялото писмо, докато при първия текст краят липсва. Засега също няма да взема отношение към горните текстове, както и към приведените по-долу различия в текстовете на същото писмо.

7. М, col. 393 А: ... *εἰ μὴ πῶ ἐγὼ τοῦ ἐμοῦ καὶ τοῦ παντὸς ἡδέως Νικολάου ἐπιλέλησμαι*. ... *ἐταπεινώθησαν ἐκ τῶν ὧν εἶδοσαν κακῶν*. L, col. 541 А: *Εἰ μήπω ἐγὼ τοῦ ἐμοῦ καὶ τὰ πάντα ἡδέως Νικολάου ἐπιλέλησμαι*, ... *ἐταπεινώθησαν ἐτῶν, ὧν εἶδομεν κακά*.

М 21 = L 26

1. М, col. 396 В: *Τὸ ἐμὸν ὄναρ μοι λέγεις*, ..., *ἐκβεβαρῶσθαι λέγων ἐν μέσοις Βουλγάροις*. L, col. 541 D: *Τὸ ἐμοῦ ὄναρ μοι λέγεις*, ..., *ἐβαρβαρῶσθαι λέγων αὐτὸς ἐν μέσοις Βουλγάροις*. С. изтъква, че *τὸ ἐμὸν* у М. трябва да се предпочете, но че и местоимението *αὐτὸς*, което се намира в текста на L., е необходимо, защото то давало да се разбере, че Анем станал варварин, иначе без него би се разбрало, че Теофилакт е станал такъв. Съгласен съм с предпочитанието на *τὸ ἐμὸν* от страна на С. и на неговата интерпретация, че става дума за „варваризиране“ на Анем, за разлика от интерпретацията на V. M. V., според която ставало дума за „варваризиране“ на Теофилакт. Не мога обаче да приема, че е абсолютно необходимо местоимението *αὐτὸς*, защото без друго инфинитивът се съгласува по лице със сказуемостта. Освен това бих искал да добавя, че индикативната форма *λέγεις* е по-добрата в сравнение с оптативната *λέγεις*, защото изразява действително изказване на Анем. Инфинитивната форма *ἐκβεβαρῶσθαι* е също единствено правилната, защото отразява мин. св. време, докато *ἐβαρβαρῶσθαι* е морфологически неправилна.

2. М, col. 396 В: *Ἀλλὰ γὰρ τίς ἡμῖν δῶν τὴν ἐναντίαν μεθυσθῆναι μέθην ἐκ τοῦ τῆς σοφίας κρατήρος, ὃν αὐτὴ παρὰ τῷ Σολομῶντι κίρησιν*, ... У L, col. 541 D, стои *οὗ* вм. *ὃν* и *παρὰ τοῦ Σολομῶντος* вм. *παρὰ τῷ Σολομῶντι*. Имайки пред вид аналогичен случай на употребата на гл. *κίρησι* във връзка с *κρατήρ* у Херодот, 4, 66: *κινῶ κρητῆρα οἶνου*, пък и други случаи, трябва несъмнено да се даде предпочитание на вин. падеж на местоимението *ὃν*. При второто разночетение ръкописът на М. също се оказва по-добрият, защото предлогът *παρὰ* в случая може да управлява само дат. падеж.

3. М, col. 396 В: *Ποσάκις πρὸς αὐτὴν εἶπον ταῦτα δὴ τὰ καὶ Ἰσραήλ*. М. прибавя определителен член *τοῦ* пред *Ἰσραήλ*. У L. е изпуснато *ταῦτα δὴ τὰ καὶ Ἰσραήλ*. Прибавянето на определителен член към *Ἰσραήλ* е действително възможно и на пръв поглед съвсем естествено, но мисля, че е възможно също членът да липсва, защото понятието *Ἰσραήλ*, под което се разбира *Ἰσραήλ τῶν ἱσραήλων* от Стария завет, е толкова индивидуализирано, колкото и имената на апостолите, древните писатели и др., които също могат да бъдат членувани или нечленувани. Изпуснатите думи в текста на L. сигурно са стоели в първообраза, защото е по-лесно да се изпуснат, отколкото да се прибавят, а освен това посочват откъде е цитатът, което е обичайно за Теофилакт.

4. М, col. 396 В: *Ἡ δὲ με ὑποφεύγει, καὶ ὑποκρύπτεται, καὶ ὑποκνίξει μᾶλλον τοὺς ἐμοὺς ἔρωτας*. Текстът у L. се различава само по отношение на гл. *ὑποκρύπτεται*, който там гласи *ἀποκρύπτεται*. М. предлага една поправка, а именно *ὑποκρύπτεται* да се чете *προκρύπτει* *τε*. Не можах да намеря гл. *προκρύπτω*, та предполагам, че се касае за гл. *προκύπτω* („показвам се на яве“). Не виждам обаче сериозно основание за такава поправка. Между глаголите *ὑποκρύπτεται* и *ἀποκρύπτεται* е за предпочитане първият не само защото, общо взето, ръкописът, използван от М., е по-добър, но и защото в същото изречение се редуват още два глагола с представката *ὑπο-*, която подчертава една особеност в значението, а именно, че мъдростта малко го избягва, малко се поскрива и по такъв начин по малко дразни, възбужда любовта му.

5. М, col. 396 С: *ὁ πολυλάλητος Τάνταλος*. У L. col. 544 А, стои само *ὁ πολυλάλητος* без името. Едва ли може да има съмнение, че името *Τάνταλος* е стояло в първообраза, иначе за мнозина читатели би останало неясно кой е бил този *πολυλάλητος*.

6. М, col. 396 С: *Αἶθις μοι τὸ τοῦ Σολομῶντος ἔπεισι λέγειν Σοφισθήσομαι* ... В текста на L. има в повече само едно *εἶπα* след *λέγειν*. Гл. *εἶπα* се съдържа в приведения от Теофилакт цитат от Еклиз. 7, 24, и по всяка вероятност е стоял и в първообраза, защото без него в мисълта би се явила досадна неяснота, защо и кога е изчезнала от него мъдростта.

7. M, col. 396 C: *Καὶ λέγων ταῦτα, οὐδὲν ἄλλ' ἢ ἐπὶ τοῖς ἑμοῖς ἔοικα πάθειν, ...* L, col. 544 A: *Καὶ λέγων ταῦτα, οὐδὲν, ἀλλὰ ἐστὶ τραγωδεῖν τοῖς ἑμοῖς ἔοικος πάθειν.* Към втория текст L. е направил предложението *ἀλλά* да се чете *ἄλλο*. С., като изтъква само общо, че двете редакции страдат от недостатъци, смята, че текстът трябва да се чете по следния начин: *καὶ λέγων ταῦτα, οὐδὲν, ἄλλο ἐστὶν τραγωδεῖν τὸ τοῖς ἑμοῖς πάθειν ἔοικος.* При този текст С. схваща добре, че причастие *λέγων* остава несвързано с определен подлог, което е неправилно, но все пак смята, че е допустимо, понеже се изказвала мисъл, сходна с онази в главното изречение на дадения период. Преводът на С. гласи: „И като казвам това, аз не правя друго, освен да изкажа болките си, ...“ В същност и в този случай текстът у М. се оказва по-добрият с изключение на едно опущение, а именно на инфинитива *τραγωδεῖν*, който, като се прибави, текстът се оправя напълно. И тъй според мен целият текст би трябвало да се възстанови така: *Καὶ λέγων ταῦτα, οὐδὲν ἄλλ' ἢ τραγωδεῖν ἐπὶ τοῖς ἑμοῖς ἔοικα πάθειν ...* Моят превод гласи: „И казвайки това, не ми се струва нищо друго, освен че пея за моите страдания, ...“

8. M, col. 396 C: *Σὺν δὲ μὴ οὕτω θρόπτου πρὸς τοὺς εἰδότας εἰρωνευόμενος. Χθὲς γάρ που τὰς βίβλους παρήκα ταῖν χεροῖν, ...* L, col. 544 A: *Σὺν δὲ μὴ οὕτω θρόπτου πρὸς τοὺς ἰδιώτας εἰρωνευόμενος* χθὲς γάρ που τὰς βίβλους παρήκας τοῖν χεροῖν, ...* С. дава предпочитание на *τοὺς εἰδότας* и *παρήκας*. Същото приема и Катичиѝ. Присъединявам се също към тях, защото, първо, съвсем не е уместно Теофилакт да бъде причисляван към частните, неслужебни лица и, второ, защото *παρήκας* трябва да се отнесе към Анем, както личи от приставното изречение.

9. M, col. 396 C: *... νῦν σοι βίβλον Χρῆστοτομικὴν διεπέμψαμεν.* У L., col. 544 A, в съответния текст глаголът е *ἐπέμψαμεν*. И тук трябва да се даде предпочитание на текста у М., като се има пред вид аналогичната употреба на гл. *διαπέμψεν* (*ἐπιστολήν*) у Тукидид, 1, 129, и като *lectio difficilior*.

10. M, col. 396 C: *Ἡ δὲ τῆς σοφίας πηγὴ, ..., εἶη σε συνερίζων καὶ συμβιβάζων...* У L. вместо *σε* стои *γε*. Тук личното местоимение *σε* е твърде наложително и във всеки случай за предпочитане пред частицата *γε*.

M 22

1. Col. 397 B: *Ἐξέθλαψε μὲν ἡμᾶς Σαναχρηεῖμ δ' Ἀσσύριος, ὃν ἐν μέσῃ τῶν ποταμῶν ἡμῖν ἀμείλιχτον ἐπαπέστειλεν. Ὁ δεῦτερος δὲ πολλῶ τῷ μέτρῳ βαρύτερος, ...* Към първото изречение С. отбелязва, че то е погрешно, защото гл. *ἐπαπέστειλεν* остава без подлог и затова не се разбира кой е изпратил Сенахерима. Независимо от това той, както и преди него V. M. V. правилно са го интерпретирани и превели, като за подлог са приели „Месопотамия“. С оглед на тази интерпретация С. предлага следната поправка: *... ὃν ἢ ἐν μέσῃ τῶν ποταμῶν [χώρα] ἡμῖν ...* Очевидно на С. не е било известно, че Месопотамия се е наричала освен *Μεσοποταμία* и *Μέση τῶν ποταμῶν*. Така Steph. Byz. в своята книга „*Περὶ πόλεων*“ пише s. v. *Μέση τῶν ποταμῶν*: „*Μέση ποταμῶν, χώρα μεταξὺν Εὐφράτου καὶ Τίγριδος.*“²⁵ Ето защо бих поправил същото място по следния начин: *... ὃν ἢ Μέση τῶν ποταμῶν ἡμῖν ...* Бележката на С. към второто изречение е излишна, защото в изданието, което той е ползвал, е допусната печатната грешка *Ἢ*, която той също погрешно е схванал като *Ἡ* вместо *Ἦ*.

2. Col. 397 C: *λαλήλασεν* е печатна грешка вм. *λαλήσασιν*.

3. Col. 397 D: *Οἱ μὲν ἀπεστάλησαν μόνον, οἱ δὲ καὶ ἐπανέστησαν πᾶσι δὲ ἀπλῶς ἢ κακία ἐνεκνύβιστησεν.* С. намира, че гл. *ἀπεστάλησαν* „едни се изпратиха“ — е сбъркан, изхождайки от схващането, че се касае за хора, които са били защищавани от Теофилакт, но въпреки това, може би под страх от Иасит, са се обявили срещу него и са го напуснали. Поради това той смята, че този глагол трябва да се замени с *ἀπεστάτησαν* — „отделиха се“, „отстраниха се“, т. е. от Теофилакт. Не мога да приема тази конъектура на С., защото тя се основава на погрешна интерпретация. В същност в предшествувания текст става дума за притесненията и лошевините на Иасит, а в приведения текст Теофилакт съобщава, че едни били изпратени, т. е. изгонени (гл. *ἀποπέλλω* има значение и на „изгонвам“, „заточавам“ и пр.), а други възстанали, но и едните, и другите, всички, общо взето, сполетяла лошевината. За пропъдените хора става дума и в следващия текст, col. 400 A, където се казва,

²⁵ Срв. и PWRE, Bd. 15, 1, Sp. 1106.

че Теофилакт останал сам с Христос, след като другите били разпръснати (*τῶν ἄλλων σκοπισθέντων*).

4. Col. 400 C: *Ὁὐ ταύτην μόνον, ὅτι ...* М. предлага *ταύτην* да се поправи на *ταύτη*. В същност в този случай трябва да се очаква *τοῦτο*, защото средният род на показателното местоимение в имен. падеж се свързва със следващото изречение и се обяснява в него, когато то е въведено със съюза *ὅτι*. Ето защо мисля, че *ταύτην* трябва да се поправи на *τοῦτο*.

M 24

1. Col. 408 B: *τοῦτο γὰρ δούλων ἀγαθῶν, περίαν αἰρεῖσθαι μᾶλλον τὸν δεσπότην ἐν εὐφημίαις πλουτίζουσαν, ...* В използваното от С. издание погрешно стои *πλουτίζουσι*, поради което той го изправя на *πλουτίζουσαν*.

M 27

1. Col. 416 C: *Ὅταν γὰρ οἱ μὲν θεοὶ καὶ ἱεροὶ κανόνες οὐδὲν ἄλλο περὶ πλείονος ἐποιήσαντο ... οἱ δὲ τούτοις καὶ τοῖς ἄλλοις διαγγέλλειν διδαχθέντες, καὶ τοὺς σφαλλομένους ἐπανορθοῦσθαι, οἱ δὲ τούτους μάλιστα πάντων τὴν πρὸς αὐτοὺς ἀνηκοῖαν τρέφουσι καὶ ἀδρύνουσι, ...* М. правилно поправя *τούτοις* на *τούτους*. Не виждам обаче основание за наличие на второто *οἱ δὲ τούτους*, защото глаголите *τρέφουσι* и *ἀδρύνουσι* се свързват с първото *οἱ δὲ*, а иначе трябваше да се очаква и трета страна, която да се противопостави чрез трети глагол на другите, т. е. на *οἱ μὲν* и първото *οἱ δὲ*. Освен това вин. падеж на *τούτους* е съвсем необоснова̀н, защото глаголите *τρέφουσι* и *ἀδρύνουσι* се свързват с *ἀνηκοῖαν*. Ето защо аз смятам, че във втория случай *οἱ δὲ τούτους* е едно погрешно повторение и следва да се отстрани.

2. Col. 416 D: *Πρὸς ἣν καὶ τὸν ἡμέτερον ζῆλον οὐ μικρὰν ἡμῖν εἰσοίσειν πιστεύοντες τὴν συντέλειαν, γνωρίζομεν τῇ οἷ ἱερότητι τὸ παρὰ κανόνας γινόμενον Κίτταβα.* Още Ив. Снегаров²⁶ е идентифицирал споменатото тук *Κίτταβα* с Кичево, което е възприел и Златарски.²⁷ Ето защо С. предлага и поправянето на *Κίτταβα* в *Κίτταβα*, което приема и Катичиѝ. Съгласен съм с тази поправка, като запазвам една резерва по отношение на окончанието, тъй като в първия хрисовул на Василий II това име гласи *Κίτταβιν*, а и в текста на М. е дадено в среден род. Освен това С. схваща местоимението *ἡμέτερον* за разлика от V. M. V. и Катичиѝ като *ἡμέτερον*, както личи от превода му. За мен не съществува никакво съмнение, че схващането на С. е единствено правилното при наличието на *ἡμῖν* след това и изхождайки от общия смисъл, според който Теофилакт се обръща към халкидонския епископ Михаил за съдействие.

3. Col. 416 D: *Ἐνορία τίς ἐστι, τῇ κατ' ἡμῶν ἀρχιεπισκοπῇ διαφέρουσα, ...* Тук употребата на предлога *κατά* с род. падеж не е правилна, защото няма смисъл на „срещу“ или на „по посока на“ и би следвало да управлява вин. падеж, както е напр. в аналогичния случай в М 33, col. 432 C: *χωρίον τῇ κατ' ἡμᾶς Ἐκκλησίᾳ διαφέρων* и в много други случаи. Въпреки това считам за прибързана всяка поправка, като имам пред вид и редица примери пак от писмата на Теофилакт и „Мъченичеството на 15-те Тивериуполски мъченици“ на такава неправилна употреба на предлога *κατά* с род. падеж: М 46, col. 464 B — *μᾶλλον μὲν οὖν κατὰ τῶν θηρίων, ...*; col. 181 C: *ὡς εἰκόνα σώζων κατὰ Θεοῦ*; col. 188 D: *καὶ ποῖον κατὰ Χριστοῦ ἀξίωμα* и др.

4. Col. 417 A: *Ἡμεῖς καὶ οὐ περὶ ἐλαχίστου τὸ πρᾶγμα τιθέμενοι, ...* М. предлага *καὶ* да се замени с *δὲ*. Според мен, това не е необходимо, защото няма нужда от адверзативната частица *δὲ*. Тук смисълът е, че Теофилакт подчертава дадена мисъл, а именно, че придава важно значение на простъпката на монаха и затова *καὶ* приляга добре.

5. Col. 417 B: *Καὶ ποῖος οὕτω Κρονίων ὄζων κεκεσέληνος ἱερῶ, τὸ τοῦ κομμικοῦ ἐν τραγικοῖς πάθειν, ὃς Κωνσταντινουπολίτου παρουσίαν ἐξάρχον ἐν Βουλάρους μετρίως οἶσει, καὶ οὐχ ὡς μόλιχ χορήσεται, ...* В този текст М. внася следната поправка: *βεκεσέληνος ἐν ἱερῶ*. Първата дума е поправена въз основа на стих 398 от „Облаци“ на Аристофан, а предлогът *ἐν* по смисъл.

²⁶ Ив. Снегаров. Охридската патриаршия. Нейният произход, граници и епархии. С., 1919. с. 61.

²⁷ В. Н. Златарски. История... II, с. 330.

Така възстановения текст той превежда по следния начин: *Et qualis Cronion ita olet Bece-selenus, ut illud comici in tragicis affectibus dicam. Quis Constantinopolitani exarchi praesentiam in Bulgaros mediocriter feret, ...* С., като се спира на погрешния превод на това изречение у Снегаров²⁸, поправя стоящото в неговото издание погрешно *ῥξων* в *῏ξων* и дава следния превод на целия пасаж: „Но ако мога да употребя изречението на комика в случай свещен и при трагични чувства, кой е тъй глупав и на ветушина вонещ човек, който ще търпи спокойно между българите присъствието на цариградски екзарх и няма да се отнесе към него като към прелюбодеец...“ Катичић, както V. M. V., е оставил непреведена думата *ἱερῶ*, респ. *ἐν ἱερῶ*. Какво ще означава обаче преводът на С., че изречението на комика е било употребено „в случай свещен и при трагични чувства“? Случаят, когато Сократ употребява думите, които му приписва Аристофан, съвсем не може да се нарече свещен, а съвсем обикновен, смесен с комично и даже вулгарно — Сократ обяснява на Стрепсиад какво представлява гръмотевицата. И така интерпретацията на С. е според мен неудачна. Поправката на М. относно *ἱερῶ* е също неприемлива, защото съществителното *ἱερόν* със своето значение на „светилище“ също няма място. Според мен по-вероятно е вместо *ἱερῶ* да е стояло *ἱερῶν*, т. е. *gen. partitivus*, какъвто може да се очаква след въпросителното местоимение *ποῖος* и пред относителното местоимение *ὅς*. Смисълът на *ἱερέων* е напълно подходящ, защото присъствието на цариградски екзарх между българите означава нактърнение на правата на духовенството в Охридската архиепископия. Освен това би трябвало да се възстанови цитатът от „Облаци“ на Аристофан по следния начин: *Κρονίων ῏ξων καὶ βεχθεσέληνος*, защото изпускането на *καὶ* е също грешка, която при писането на думата *βεχθεσέληνος*, респ. *βεχθεσέληνος*, е била лесно допустима. Преводите на С. „при трагични чувства“ и на Катичић „у трагичној прилици“ са също неудачни, защото, както изтъкнах вече, при обяснението на въпроса за гръмотевицата не е имало място нито за трагични чувства, нито трагични обстоятелства. Според мен преводът трябва да гласи: „И кой от свещениците е толкова „първобитен и глупав“, за да кажа думите на комика, подходящи в езика на трагичните, който ще понася що-годе присъствието на цариградски екзарх между българите и не ще се отнася към него като към прелюбодеец...“

6. Col. 417 С: *Εἰ δὲ κορευσαμεν πρὸς ταῦτα οἱ δύναμοι τὰ καθῶς γινόμενα διορθώσασθαι, ...* М. правилно поправя *δύναμοι* на *δυνάμενοι*.

М 29

1. Col. 420 С: *Τὸν Ἀντίλοχον οἶσθα, ..., τοῦ πατρὸς ὑπερμυθεύσαντα Νέστορος, ὅτε πρὸς τὰς ἐκείνου τὴν τοῦ Αἰθίοπος λόγην αὐτὸς ἐδέξατο*. В този текст е съвсем ясно, че *ὑπερμυθεύσαντα* е печатна грешка вместо *ὑπερμυθονεύσαντα*. Не е обаче никак ясно с коя дума трябва да се свърже определителният член *τὰς* или каква дума трябва да се подразбира, или пък каква дума може да е изпусната при преписването. V. M. V. и С. са се задоволили само да предадат общо смисъла, без да се спират на тази трудност. Същия израз Теофилакт е употребил и в писмото си до царския лекар Пантехни (М 44, col. 461 А): *καὶ βάλλε τοὺς Αἰθίοπας ὃ ἐμὸς Ἀντίλοχος, τοῦ σοῦ προϊστάμενος Νέστορος*. Този текст, както и другите сведения за известния от Троянската война герой Антилох, който загинал от копиеото на етиопеца Мемнон, като застанал пред баща си, позволяват да се поправи по безспорен начин *πρὸς τὰς* на *προστάς*, т. е. *part. aor. act.* от гл. *προΐστημι* със значение „като застанал пред“ с род. падеж.

2. Col. 420 С: *Ἀλλὰ μὲν τοῦτο οὐκ ἔται τοιγαροῦν οὐδὲ τὸ ἡγούμενον*. М. предлага *μὲν* да се поправи на *μὴν*. Ако и тези частици да не се различават по смисъл съществено, защото *μὴν* се употребява само за по-силно потвърждаване на нещо, все пак конъектурата на М. ми се вижда неналожителна.

М 30

1. Col. 421 С: *Ἐμοὶ δὲ τίς ἀπορρησεί τὴν τῶν πραγμάτων νεφέλην, ἣν ... παχεῖαν ἀνέθρεψαν ἐκδυμιωτῶ καθ' ἡμᾶς ἤλιω*; С., като отбелязва, че в гръцки език няма дума *ἐκθυμιωτός*, поправя *ἐκδυμιωτῶ* на *ἐκθύμως τῶ*, която корекция е приемлива.

²⁸ Ив. Снегаров. История на Охридската архиепископия... с. 85.

2. Col. 424 A: *Ὡς γὰρ ἐπυθόμην, ὁ ἐπαφειθεὶς ἡμῖν ἀναγραφεὺς ἀφελέσθαι τοῦ ἐν Ἀρχίδι τῆς Ἐκκλησίας χωρίου διώρισται χωρίον, ἐφ' ᾧ καὶ ἀνταλλαγῆς ἔγγραφα προῦβησαν τῆς Ἐκκλησίας ἀντὶ τῶν πλανητῶν, ὧν δεσπόζουσα ὑπεξέστη τῷ δημοσίῳ, τοῦτο λαβούσης διὰ τὴν παροικικὴν δουλείαν.* Целият този откъс е интерпретиран погрешно от V. M. V., а вероятно и от M., защото така си обяснявам род. падеж *τοῦ χωρίου*, който в случая според по-новите интерпретации на С., Златарски²⁹ и Катичић, както и по мое схващане не е възможен. Тук трябва да бъде вин. падеж *τὸ χωρίον* и следващото изречение също трябва да започне с *χωρίον* вместо *χωρίου*. Успенский³⁰ е забелязал, че думата *πλανητῶν* е неподходяща в случая и я е поправил на *πλανητῶν*, т. е. на българската дума „планини“. Тази поправка е приета досега, доколкото ми е известно, от всички изследователи. Мисля обаче, че тя не е така безупречна. Вярно е, че Теофилакт е употребил още на два пъти български думи — *στροῦγαί*³¹ и *ὄρωσιζίνα*,³² но веднага трябва да отбележа, че в първия случай Теофилакт обяснява на незнаещия български език адресат думата на гръцки ез. с *διώρυγες*, а във втория случай е съвсем ясно, че се касае за някакъв данък.³³ Едва ли може да има съмнение, че и думата *πλανητῶν* ще е била свършено непонятна за великия доместик Адриан, до когото е адресирано писмо М 30. Ето защо мисля, че съвсем не е изключена възможността на мястото на *πλανητῶν* да е стояла и друга дума или даже да се потърси обяснение на тази дума. Все пак засега се въздържавам от всякаква конjektура, докато не се установят четенията в другите ръкописи. Едно друго възражение срещу конjektурата „планини“ е множественото число, защото е, струва ми се, трудно да се мисли за притежание на планини от църквата, които тя да замени само срещу едно село. Златарски смята, че под думата *τῆς Ἐκκλησίας* трябва да се разбира селото Църкви (*Ἐκκλησίαι*), и в такъв случай би се появила нуждата от още една поправка, а именно на *τῆς Ἐκκλησίας* в *τῶν Ἐκκλησιῶν*. Катичић с право отхвърля това отъждествяване, защото тук съвсем ясно става дума за Охридската църква.

3. Col. 424 B: *Δουλοῖ γὰρ τὸ φρόνημα, τὸ αἰφνίδιον καὶ ἀπροσδόκητον, καὶ πλείστῳ παρὰ λόγον ξυμβαῖνον, ὁ σεμνὸς Θεοκυδίδης φησίν.* В съответния пасаж у Тукидид, 2, 61, стои обаче ... *τὸ πλείστῳ παραλόγῳ ξυμβαῖνον*. На неточното преписване на цитата от Тукидид навежда прилагателното *πλείστῳ*, което остава съвсем необяснимо, понеже не е свързано с някаква съществително. Явно е, че промените в цитата на Тукидид се дължат на някой преписвач, който не го е разбрал добре, заради това трябва да се възстанови, както е у самия Тукидид. При така възстановения текст преводът ще гласи: „Защото внезапното, неочакваното и това, което най-много противоречи на здравия разум, поробва духа, казва уважаемият Тукидид.“

4. Col. 424 B: *ἔγωγέ τοι καὶ ταῖς χθιζαῖς σκοφαντίαις, εἰ καὶ μὴ ἐβριζώθην βεβαίως, πλὴν ἀλλ' ὅτι τοῦτο μόνον ἐσπάρησαν κατὰ γῆς ἀγαθῆς τῆς βασιλικῆς ἀκοῆς, ...* Този текст С. превежда: „Доскорошните клевети, ако и да не бяха хванали корен, но само за това, че се посяха на добра земя, на царския слух, ... „V. M. V. е превел гл. *ἐβριζώθην* с *epectus sup.* Гл. *ρίζω* обаче означава „пускам корени“, „затвърдявам“, което значение очевидно не подхожда, и затова С. е прибавил от себе си, без да отбележи, отрицателна частица, а V. M. V. е превел изречението по смисъл. Предполагам, че в първообраза е стояло *ἐξεβριζώθην*, т. е. аог. pass. от гл. *ἐκρίζω*, който означава „изтръгвам от корен“, „напълно унищожавам“, защото в следващия текст се казва, че той, т. е. Теофилакт, бил толкова изтерзан, че се превил надолу и клюмнал, т. е. като благородно растение, задушавано от плевели. Мисля, че с целия израз Теофилакт е искал да каже, че все пак е доволен, заедто не е бил унищожен от клеветите. Моят превод при така установения текст ще гласи: „Наистина както от вчерашните клевети измъчван, ако и да не бях изтръгнат от корен, освен дето те бяха посети на добрата почва на царския слух ..., така и от онези (сиречи по-старите — бел. м., М.) аз толкова се свих на земята ...“ При такава интерпретация приведеното изречение представлява

²⁹ В. Н. Златарски. История..., II, с. 281, бел. 1.

³⁰ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 40, бел. 1.

³¹ P. G., 126, col. 448 C.

³² A. Leroy-Molinghen. Prolégomènes, p. 257.

³³ Статията на A. Leroy-Molinghen. Trois mots slaves dans les Lettres de Théophylacte de Bulgarie, Annuaire Inst. Philol. et Hist. Orient. et Slaves, 6 (1938) (= Mélanges Boisacq. II), p. 111—117, ми остана недостъпна досега.

заедно със следващото един период, който не може да се прекъсва с точка, както е у М., и следователно пунктуацията трябва да се измени.

5. Col. 424 D: *μένουσι δὲ ὡσπερ πρόβατα αἰώνια, καὶ συνετέλεσαν ἐν ἀγαθοῖς τὸν βίον αὐτῶν.* Този текст, който е посочен от самия Теофилакт като цитат от Иов, предизвиква недоумение поради това, че в първата част глаголът е в сег. време, а във втората в аорист. От справката, която направих в Стария завет, се оказа, първо, че посочванията на V. M. V. за Иов. XXXVI, 14, и на С. за Иов, 36,16, са неточни и, второ, че се касае за два стиха от гл. 21 на книгата на Иов, а именно 11 и 13, или по-точно само за първите части от тези стихове. Ето защо в приведения текст съюзът *καὶ* свързва не две логично свързани мисли, а два цитата и това би трябвало да се означава може би по следния начин: „*Μένουσι δὲ ὡσπερ* (в Библията е *ὡς*) *πρόβατα αἰώνια*“ *καὶ* „*συνετέλεσαν ἐν ἀγαθοῖς τὸν βίον αὐτῶν*“. Изхождайки от контекста в Библията, бих искал да отбележа още, че преводът на втория цитат от С. „прекараха живота си в добрини“ не предава ясно смисъла му. Значението на *τὰ ἀγαθὰ* е „благосъстояние“, „имущества“ и затова аз бих превел това изречение „и прекараха живота си в добруване (или в благосъстояние— бел. м., М.)“.

6. Col. 425 C: *Πλὴν ἐπεὶ τῷ Θεῷ, καὶ τῷ ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ βασιλεύοντι, καὶ τῇ τῆς ὑμετέρας μεγαλειότητος ἀγαθότητι τῆς καθ' ἡμᾶς ἀνεθήκαμεν.* Към този текст С. прави редица предложения за поправки: *ἐπὶ* вм. *ἐπεὶ*, *αὐτοῦ* вм. *αὐτοῦ*, *τὰ καθ' ἡμᾶς* вм. *τῆς καθ' ἡμᾶς*. Той поправя също *ἐκ αὐτοῦ* на *ἐξ αὐτοῦ*, но грешката в неговото издание е само печатна. Замяната на *ἐπεὶ* с *ἐπὶ* е неприемлива за мен, защото, когато гл. *ἀνατίθηναι* се свързва с непряко допълнение в дат. падеж, не се нуждае от предлог, а когато показва действие, направление и върви с предлог, то тогава предлогът изисква вин. падеж. Освен това каузалното значение на съюза *ἐπεὶ* тук е съвсем уместно. Другите поправки на С. са според мен правилни и приемливи.

7. Col. 425 D: *Εἰ δ' ὀξίνου καὶ τὴν γεῦσιν δεμίωσοντος, οἷοις δὴ Χριστὸς παρὰ τῶν σταυρωτῶν παίζεται, τῶν ἀποκτενούτων αὐτὸν ἕξω τοῦ ἀμπελώνος, καὶ τοῦ τῶν Γραφῶν βουλήματος, ματαιοποιοῦντες εἰσομῆδα.* Този текст С. в съгласие с V. M. V. превежда: „Ако обаче мострата покаже, че виното е кисело и на вкус стипчаво, с каквото напоили Христа за присмех разпнателите му, когато го убили въвн от лозето, и против намерението на писанията, тогава ще разберем, че сме се трудили напразно.“ Неточността при предаването на бъдещето време на причастието *ἀποκτενούτων* от С. с мин. св. време е станало причина за разногласие с църковните писания относно хода на нещата във връзка с разпятието на Христа. Независимо от това най-непонятното е, че според превода на С., както и на V. M. V. преди това, събитията във връзка с края на земния живот на Христа били станали против намерението на писанията. Една такава интерпретация противоречи безкомпромисно на Псалм 21, респ. 22, и на изричните твърдения на евангелистите Марко, 15, 18 („*καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφή ἡ λέγουσα «καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη»*“), Лука, 22, 37, Йоан, 19, 28, и Матей. Погрешният превод на С., както и на V. M. V., се дължи на грешка в гръцкия текст, която те не са се опитали да поправят. Очевидно и двамата са свързали *τοῦ τῶν Γραφῶν βουλήματος* с *ἕξω*, което е пресилено. Според мен копулативният съюз *καὶ* тук е неуместен и стои вместо предлога *κατὰ*, от който зависи следващият род. падеж. Една грешка при разчитането на *καὶ* и *κατὰ* от палеографска гледна точка е напълно възможна, когато тези думи са дадени в съкратен вид. Относно употребата на предлога *κατὰ* с род. падеж, когато има значение на „според“, „по“, посочих вече (вж. бел. 3 към М 27), че се среща и на други места у Теофилакт. Неправилно стои, мисля, и относителното местоимение *οἷοις* в множествено число, защото то се отнася до *γεῦμα* в предното изречение и следва да бъде в ед. число. Пунктуацията също страда и трябва да се измени. При такава интерпретация моят превод ще гласи: „... ако питието има кисел и стипчав вкус като онова, с което бива подигран Христос от разпнателите, които ще го убият въвн от лозето, според волята на Писанията, ние ще се окажем такива, които се трудят напразно“.

М 32

1. Col. 432 A: *Καὶ οἶδ' ὅτι καὶ αὐτοῖς δόσει ἢ σὴ ἀξίωσις οὐκ ἀπόβλητος, καὶ λήσουσι δεσμὸν,...* В този текст М. правилно е поправил *δόσει* на *δόξει* и *λήσουσι* на *λύσουσι*.

М 33

1. Col. 432 В: *Ἄρα καὶ αὐτὸς τὸ τῶν πολλῶν πείση, ... καὶ τὸ παρὸν καταμείψῃ γράμμα, ἐν καιροῖς ἀνάγκης πρὸς σὲ γινόμενον, οὕτω πρότερον γεγονός, ὅτι μὴ ἀνάγκη δηλαδὴ παρῆν ἐκκαλουμένη βοήθειαν.* Към този текст С. отбелязва, че гл. *καταμείβομαι* със значение на „отговарям“ не приляга, което в същност и V. M. V. е забелязал, като го е превел с несвойствените за този глагол значения *praeterire* и *despicere*. Заради това С. предлага *καταμείψῃ* да се поправи на *καταμείψῃ* и превежда целия текст по следния начин: „Ще бъдеш ли и ти, ..., на също-то с мнозина други мнение и ще осъдиш ли настоящото писмо, каквото преди не бяхме ти отправили, защото не бяхме изпаднали в нужда от чужда помощ, ...“ Намирам поправката а за напълно сполучлива. Съмнението срещу гл. *καταμείψῃ* се явява и от обстоятелството, че не е даден в основните речници с изключение на този на W. Pape, и то под въпрос при наведения пример. Има обаче друга трудност, която е останала незабелязана. В началото на писмото, според превода на С., става дума за мнение на други хора за Теофилакт, и то за какво? — за неговото писмо! Въпросите, които можем да поставим, и учудванията, които бихме получили в отговор, ще са доста. Очевидно има още нещо, което не е в ред, и това е според мен другият глагол *πείση*, който трябва да бъде заменен с *ποιήση*, т. е. 2 л. ед. ч. на *indicat. fut. med.* на гл. *ποιέω*. Тази форма звучи еднакво с *πείση*. Частицата *Ἄρα* също трябва да се замени с *Ἄρα*, както се пише съответната въпросителна частица, и на края да се постави въпросителен знак. Така възстановеният текст ще има следния превод: Нима и ти ще усвоиш това, което правят мнозина, ..., и ще ругаеш срещу настоящето писмо, което ти отправям във време на нужда, а не по-рано, когато нямаше нужда да бъде призвана твоята помощ.“

2. Col. 432 С: *Χαλεπὴ δὲ ἐλύσσα δέδοκεν.* М. възстановява този текст според Илиадата I, както пише сам, по следния начин: *Χαλεπὴ δὲ ἐλύσσα δέδοκεν.* С. е посочил при това точно стиховете — 238—239 от същата първа песен. При печатането на текста и на Патрологията и на С. са се вмъкнали обаче досадни грешки, които трябва да се оправят, а именно цитатът от Илиадата е от стихове 238 и 239 на IX песен, личното местоимение *ἐ* трябва да се отдели от *λύσσα* и понеже е енклитично, ударението на *δέ* трябва да бъде остро.

3. Col. 433 А: ... *ὀχρεῶ σοι δοκῶ, ἀδελφὸν θανατῶσι.* Ἄλλὰ τί πάθω, πρὸς ἀνάγκην οὐκ ἔχων μάχεσθαι, ... Към първата част от приведения текст има две предложения за поправки от М.: а) *ὀχληρός* вм. *ὀχρεῶ* и б) *εἰ χρεῶ σοι δοκῆ, ἀδελφῶν θ.* вм. цялата първа част. V. M. V. е приел за превода си втория вариант, а С. е възприел първия вариант. При това С. смята, че и първото изречение е въпросително, както личи от превода му. Според мен първият вариант е за предпочитане, защото при втория са нужни повече и, струва ми се, по-неудачни промени. В такъв случай текстът ще добие следния вид: *ὀχληρός σοι δοκῶ, ἀδελφὲ θανατῶσι, ἀλλὰ τί πάθω, πρὸς ἀνάγκην ...*

М 34

1. Col. 433 С: *Νῦν δὲ καὶ χαλάρης εἶδον καταφορὰν, θρηνούσης ἐλεεινῶς τὰ ἡμέτερα.* С. поправя *θρηνούσης* на *θρανούσης*, тъй като гл. *θρηνέω* е неподходящ по смисъл, а по-надолу е употребен още веднъж предлаганият от него глагол във формата *ἐθραύσθη*. В същност още V. M. V. е превел *θρηνούσης* с *perfringere et evastare*, без обаче да отбележи отклонението от гръцкия текст. Поправката на С. е напълно приемлива.

М 35

1. Col. 436 В: *δολιχὴν ὁδὸν ἀργαλέην τε ...* Това е цитат от Одисеята. IV, 393.

2. Col. 436 С: *Καὶ νῦν ἐμπράκτως ἔγνων, εἶπερ ποτὲ, ὅτι τῷ τοῦ θεοῦ ἀποστάτῃ, καὶ τραχηλιαστῇ, πρὸς τὸ καταλιπεῖν τὰς Ἐκκλησίας συνελαυνόμενος, ὡς μικρόψυχοι ἴν' ἰρήμοις αὐταῖς ἐγκυβιστήσῃ, καὶ παίξῃ τὰ θεῖα καὶ ἐπουράνια.* Към този текст С. прави следната бележка: „Струва ми се, че или вм. *συνελαυνόμενος* трябва да се чете *συνελαυνόμενοι* и да се съгласува с *μικρόψυχοι*, защото църквите не могат да се преследват или гонят, или пък в *αἱ Ἐκκλησίαι* да се види собств. име на селото Църкви, което принадлежало на архиепископията и което Йасит искал да го отнеме (вж. 56-о п. по Меурсия).“ В своя превод той се е придържал към при-

ведения текст и, по такъв начин е дал предпочитание на втората възможност. Преводът на С. гласи: „Сега повече от всеки друг път на дело разбрах, че отстъпникът и бунтовник против бога ни тласка да напуснем, като малодушни, притесняваните църкви, за да обърне всичко с главата надолу и да си играе с всичко божествено и небесно.“ Мисля, че С. е събркал, като е дал предпочитание на втория вариант, защото при него изречението граматически не е изправно, а именно при него трябваше да има съществително или прилагателно име, с което да се съгласува сравнението *ὡς μικρόψυχοι*, както и казуемо. Ето защо поправката със *συνελαυνόμενοι* е според мен единствено правилната, без с това да се изключва възможността под *αἱ Ἐκκλησίαι* да се разбира селото Църкви. Бих искал още да отбележа, че причастието *συνελαυνόμενοι* изпълнява службата на казуемо в индикативно наклонение, както това се среща при съюза *ὅτι* в анакулутна употреба. При така установения текст преводът ще гласи: „И сега на дело узнах, както никога, че сме притиснати от богоотстъпника и надигналия врат човек като малодушни, за да изоставим с. Църкви, та да може в него сам да си разиграва коня и да се подиграва с всичко божествено и небесно.“

3. Col. 436 С: *Ἄλλὰ βοήθειαν τοῖς διὰ τὴν ὀλιγοπιστίαν διατάζουσι, καὶ τοῖς ἐν μέσῳ πελάγει δοκοῦσι καταβαπτίζεσθαι, τὸν λιμένα παρὰ σφίσιν αὐτοῖς ὄντα ἐδείκνυε*. С. мисли, че думите *βοήθειαν* и *ἐδείκνυε* трябва да се поправят на *βοήθει* и *δείκνυε*, т. е. на 2 л. ед. ч. в повелително наклонение, защото Теофилакт молел хартофилакса Петър да му помогне и да му даде да разбере, че пристанището, сиреч спокойствието, е в него самия. Преводът на С. гласи: „Но помогни на тия, които поради своето маловерие се съмняват и мислят, че потъват посред морето, и докажи им, че пристанището е в самите тях (Лук. 17, 21).“ В случая на приемане на поправките на С. е необходима обаче още една поправка, а именно прибавяне на съюза *καὶ* след *καταβαπτίζεσθαι*. Смятам обаче интерпретацията на С. за погрешна, защото какъв смисъл има Теофилакт да иска от хартофилакса да му даде да разбере, че „пристанището“ е у него самия, след като сам той знае това? Ето защо според мен текстът има по-добър смисъл, ако не се променя. Моят превод гласи: „Но той показваше, че помощ за съмняващите се поради маловерие и пристанището за мислещите, че ще потънат всред морето, се намира у самите тях.“ По-малко вероятно е гл. *δείκνυμι* да е употребен в неговото преходно значение и да се преведе „ставаше ясно“, „показваше се“.

4. Col. 436 С: *... τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἐν τοῖς ἡμῶν ἔχοντες ἐδοκίμομεθα*. Издателят на Патрологията в забележка „а“ пише, че Cotelerius, Mopim. Eccl. Gr. II, 598, предлага да се чете *ἐντὸς* вместо *ἐν* *τοῖς*. Тази конъектура е безусловно правилна, защото в съответния пасаж у Лук., 17, 21, имаме същата употреба на *ἐντὸς*: *ἡ βασιλεία Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν*.

М 38

1. Col. 440 D: *ἵνα ταύτη καὶ τῷ διεγγίζοις καὶ τοῦ κεραννοῦ τηροῖο ἀπειραστος*. Cotelerius, Mopim. Eccl. Gr. II, 664, според бележка на издателя на Патрологията, и в този текст е направил една напълно приемлива поправка, а именно *διεγγίζοις* да се чете *Δι' ἐγγίζοις*. Тук несъмнено е употребена фигурата: приближаване до *Ζεύς* без засягане от неговия *κεραυνός*.

М 39

1. Col. 441 A: *Σὺ δὲ, καὶ τὸν Ἀλκμαίωνα εἶδες ἐκεῖνον, ...* С. поправя *εἶδες* на *οἶδας*. Така е схванал този глагол и V. M. V. Корекцията е необходима, защото, както изтъква С., Алкмеон е митологическо лице, което адресатът не е могъл естествено да види, а е знаел само за него.

М 41

1. Col. 444 B: *ἰὼν τε ἀσπίδων καθ' ἡμῶν ἀποπύσαντες, ...* Този израз в Псалм 13, 3, гласи: *ἰὼς ἀσπίδων τὰ χεῖλη αὐτῶν*. Срв. и Рим., 3, 13.

2. Col. 444 С: *τοῦτον καθ' ἡμῶν ἐπιβρόσαντες, καὶ ὅσα δὲ λέγων καὶ οἷα διδάξαντες, καὶ τὰς ἀκοὰς τοῦ βασιλέως ἐπλήρωσαν. ...* М. поправя *λέγων* на *λέγειν*, а С. прибавя още една поправка — *δεῖ* вм. *δὲ*, като привежда в подкрепа на своята поправка един подобен израз от М 43,

col. 457 C: *Οὗς ὅτι δεῖ λέγειν ἐδίδαξε*. С. е попаднал действително на един сходен израз който заслужава внимание, но той същевременно го е подвел да предложи конъектура без да вземе пред вид дали и дошлият до нас израз не е възможен. Като имам пред вид, че и изразът у М. е възможен, както между другото се вижда от Илиадата, V, 51—52: *δίδαξε γὰρ Ἄρτεμις αὐτὴ βάλλειν ἄγρια πάντα*, считам конъектурата на С. за неналожителна.

3. Col. 444 D: *Φύσις καὶ Βουλγαρικὴ, πάσης κακίας τιθηνός*. М. предлага корекция на *καὶ* с *γὰρ*, или *δέ*. С. приема корекцията с *γὰρ*, както се вижда от превода му. Мисля, че тук корекция не е необходима, ако ръкописите не ни дават основание за такава със своето единодушие, защото и *καὶ* има добър смисъл, а именно природата на българите се поставя наравно с природата и на други народности по отношение на отрицателните ѝ качества.

За. Col. 444 D: *Ὅς γε, ἀποχρῶν αὐτῷ εἰ συνασπιστὰς Ἀχριδιώτας ἐπὶ τὸν πρὸς ἡμᾶς ἐπάροιστο πόλεμον, ...* В това изречение условният съюз *εἰ* първо по самото място буди съмнение. Независимо от това Симеон, Писмата, с. 126, дава следния превод: „Той (т. е. Лазар, бел. м., М.), ако и да му стигаше да вземе като съратници в борбата против нас само охридчани, обикаля ...“ От следващия текст е ясно обаче, че Лазар е търсел именно само охридчани за свой съратници и ако е намирал други недоволни от архиепископа, ги е представял също за охридчани, поради това смятам превода на горното изречение от митр. Симеон за погрешен. За добиване на последователна мисъл в писмото и отстраняване на допуснатото от С. противоречие се явява нуждата от поправянето на *εἰ* в *εἰς*, каквато грешка е съвсем лесно обяснима от палеографска гледна точка поради това, че следващата дума *συνασπιστὰς* започва със *σ*, т. е. имаме случай на хаплография. Употребата на *εἰς* в случая е правилна от граматическа гледна точка.

4. Col. 445 A: *Ἐδρῶν δὲ πολλοὺς τοιοῦτους ἐπάρεται καθ' ἡμᾶς ὡς Ἀχριδιώτας, ἐπ' ἀρούραις καὶ ἀμπελῶν παρ' ἡμῶν ἠρπασμένους, τὰς ψυχὰς διαλεπονημένους*. С. прави в този текст две поправки: *καθ' ἡμῶν* вм. *καθ' ἡμᾶς* и *ἀμπελῶσι* вм. *ἀμπελῶν*. И двете поправки на С. са напълно възможни и имат добри основания. Въпреки това според мен има и основания за въздържане от поправки. Така напр. предлогът *κατά* изразява също идеята за враждебност в известни случаи, както се среща у Есхил и Ксенофонт, когато управлява вин. падеж. В нашия случай, струва ми се, обаче смисълът на предлога *κατά* е повече да изрази посоката на движението, което показва глаголът *ἐπάρεται*, отколкото враждебността спрямо Теофилакт, въпреки че тя се подразбира, и заради това е употребен вероятно вин. падеж. Във втория случай изразът *ἐπ' ἀρούραις καὶ ἀμπελῶν* би могъл да се схване като постоянен израз и тогава единственото число на *ἀμπελῶν* би могло да остане, ако и смисълът му да е за мн. число, както показва *ἀρούραις*. Все пак конъектурите на С. заслужават внимание и следва да се имат пред вид при колициониране на ръкописите. Много по-труден се е оказал въпросът за интерпретацията на този текст досега. V. M. V. го превежда: *At demum cum multos hujusmodi invenisset, cunctos contra nos, quasi Achridiotae essent, armis compulit, et nobis ex ipsa aratione, et vinearum cultu illos eripuit, aegre animarum morbo laborantes*. Преводът на Васильевский гласи:³⁴ „Нашедши множество таковых, он привождит их (как свидетелей) на нас, как будто все это были Охридиоты, изстрадавшияся души, похищенныя нами на пашнях и виноградниках.“ В същия смисъл е и преводът на Успенский³⁵, който за разлика от Васильевский е схванал *ἀμπελῶν* в единствено число. Твърде различно разбира този текст С., който го превежда така: „... като намерил такива мнозина, повдига ги против нас, като да са охридчани, които ние сме ограбили, като усвоихме нивите и лозята им и сме ги мъчели душевно.“ Интерпретацията на С. е възприел и Катичиѝ. Тези преводи биха могли да дадат основание за много важни изводи относно дейността на Теофилакт като български архиепископ и за аграрните отношения. Те показват обаче същевременно толкова съществени различия помежду си, че се явява нужда от едно ново филологическо разглеждане на приведените текст. Считаю интерпретацията на С. за погрешна, защото той е придал на предлога *ἐπὶ* в израза *ἐπ' ἀρούραις καὶ ἀμπελῶν* значение на *grae. limitationis*, каквото той няма. Преводите на Васильевский и Успенский са граматически и лексикално точни с посочената вече разлика относно схващането на *ἀμπελῶν*. Но и техните преводи се нуждаят от едно по-друго осмисляне в дадения контекст. Какво значи напр. „похищенныя нами на пашнях и виноградниках“ или „на пашнях и в винограднике нами захваченными“, както е у Успенский? От тези преводи излиза, че Теофилакт е бил обвиняван да е от-

³⁴ В. Васильевский й. Материалы для внутренней истории ... с. 419.

³⁵ Ф. Успенский й. Образование Второго Болг. царства, с. 34.

вличал чрез свои служители хора по нивята и лозята. Но ако това е така, какво ги е правил и защо е трябвало Лазар да обикаля други места в България, за да ги търси и да ги довежда, щом са били при Теофилакт? Противоречието е очевидно и този смисъл в контекста не подхожда. Според мен значението на гл. *ἀρπάζω* не е доловен правилно от нито един. То е такова, каквото има в Новия завет, а именно на „отвличам някого със сила“, „изтръгвам“, „грабвам и отнасям надалеч“, както е в 1 Солун., 4, 17 (*ἀρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις*); 2. Кор., 12, 2 и 4; Откровение, 12, 5. Ето защо схващам този пасаж в смисъл, че хората, които Лазар привличал на своя страна в борбата срещу Теофилакт, били отвеждани на сила по нареждане на Теофилакт „по нивя и лозя“. Дали става дума за това, че са били отвеждани и принуждавани да извършват *παροικιακὴν δουλείαν*, или става дума само за изгонване, не е съвсем ясно, защото Теофилакт представя това обвинение като измислица. Във всеки случай *ἐπ' ἀρούραῖς καὶ ἀμπελῶν* не означава конкретни, определени нивя и лозя, поради което смятам, че това е един постоянен, народен израз. Моят превод гласи: „Като намерил много такива, повежда ги против нас като охридчани, които са били отвлечени от нас по нивя и лозя и с измъчени души.“

5. Col. 445 B: ... *καὶ κατὰ τῶν κυνῶν τοὺς τροφεῖς καὶ συναμόρους, πρὸς ἓν μόνον δρόν*, ... Преводът на V. M. V. гласи: *et contra canes, mensae assecclas exitiales et vastatores impios, in unum solum vidit ...* Другояче превежда този текст С.: „... и по примера на домашните и едномахленските псета, за едно само гледа, ...“ Първият превод е твърде свободен и дава повратен смисъл. Вторият е точен по отношение на общия смисъл, но С. погрешно свързва *συναμόρους*; с незасвидетелствувано прилагателно, съставено от *συν* и *δμορος*, както личи от превода „едномахленските“. В същност думата *συναμόρους* трябва да се пише *συναμόρους*, вин. падеж мн. ч. от прилагателното *συνάμαρος*, което означава „лаком“ и се употребява и за кучета.

6. Col. 445 B: *Τῆς Ἀχρίδος ἀποδημῶν, ὅτε φησὶ τὸ δεινὸν αὐτὸς παθεῖν ἐκεῖνο τὸ ἀνυπόστατον, τρόπον ἕτερον τῆ Πελαγονία ἐνεδήμει, νόσῳ βαρεῖα κατάσχετος*. Този текст сам по себе е в пълна изправност, поради което преди С. никой не е мислил за някакъв недостатък в него. С. обаче внася една съществена поправка чрез заместването на *ἐνεδήμει* с *ἐνεδήμων*, т. е. на 3 л. ед. ч. с 1 л. ед. ч. Той не е посочил основанията си за тази поправка, но такива виждам преди всичко в едно друго писмо на Теофилакт до брата на императора Адриан (M 43, coll. 456 D — 457 A), където Теофилакт също опровергава обвинението, че бил опожарил имуществото на Лазар, със своето *alibi* (*μηδ' ἐμοῦ Ἀχρίδι ἐνδημούντος*). Корекцията на С. намира оправдание и от предшестващото изречение, в което Теофилакт заявява, че и да е имало пожар у Лазарови, то той няма никаква връзка с него точно така, както това, което става в Либия, няма нищо общо с индусите в гр. Ниса.

7. Col. 445 C: *ἵνα ... καὶ πείσῃ, ὡς τὰ τοιαῦτα παρὰ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ὑπέστη, τῆς πρὸς τὸν*** εὐνοίας, ἃν ἔχειεν ἐκεῖνος, ἀντίποινα*. Разваленото място е попълнено от М. с *δημοσίον*. Тази поправка е намерила всеобщо одобрение. Същата дума М. прибавя и на разваленото място на col. 448 B, с нея поправя и очевидно погрешно стоящата дума *ἡμόον* пак там. По всяка вероятност тази дума е представлявала трудност за разчитане на преписвачите.

7a. Col. B: ... *οὐ φροντὶς Ἰπποκλείδῃ*. Това е цитат от Hegod., VI, 129. Свободният превод на Симеон, Писмата, с. 127: „... за това малко ме е грижа“ следователно не е уместен.

8. Col. 448 D: ... *καὶ διαβληθείην ἐγὼ, ὡς τοσαύτην ἐτίσασαν ζημίαν τῷ εὐεργέτη καὶ ἀντιλήπτορι μου περιποιούμενος*, ... Смисълът на този текст е съвършено ясен и поради това вероятно никой не е спрял вниманието си върху думата *ἐτίσασαν*, която в този ѝ вид не зная как би могла да се обясни. Досегашните преводи са толкова свободни, че и те не дават възможност да се разбере кой как я обяснява. Мисля, че тя трябва да се пише *αἰτήσας ἄν*, което звучи еднакво с *ἐτίσασαν*.

9. Col. 449 A: *ἅπαντες μὴδὲν τοῦ δημοσίου νεμόμενοι* ... Ако и да съществува форма *μὴδὲν* наравно и равнозначна с *μὴδὲν* у по-късните автори, мисля, че тук се касае за печатна грешка, тъй като не съм попадал другаде у Теофилакт на формата *μὴдὲν*.

10. Col. 449 A: *Ἐμὲ δὲ αὐτὸν οὕτω μεγαλοπλεθέστερον εἰσπεράξατο*, ... Васильевский³⁶ смята, че вместо *μεγαλοπλεθέστερον* трябва да е стоял *μεγαλοπρεπέστερον*. Тази коняктура, ако и да подхожда на шеговития тон на Теофилакт, все пак едва ли може да се приеме, тъй като дошлата до нас дума е приведена и у Stephanus, Thesaurus, а освен това прилагателно *μεγαλοπληθής* е дадено и в речника на Pape.

³⁶ В. Васильевский. Материалы для внутренней истории ... с. 422.

11. Col. 449 A: *Καὶ ἐπὶ τινὶ τοπαρίῳ λιμναίῳ, ἰχθύων ἄγρην διδόντι πένησας, τρισκαίδεκα κεφαλαίων ὀκτὼ καταθέσθαι ἐξεβίασατο, οὐ πλείους ἢ ἑνὸς διωβόλου ἀξίους χθύας ἐκείθεν λαβόντα, καὶ ταῦτα τῶν ἄλλων ἐκάστου ἐν διωβόλου καταβαλλομένων ἐπὶ τοῖς ὁμοίοις τόποις.* В този текст М. изправя *χθύας* в *ἰχθύας*. С. предлага *πένησας* да се четe *πενήσοαις*. Златарски³⁷, като се позовава на друго място в същото писмо (col. 448 С), което гласи: *Τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ κεφαλαίων ἄλλων ἐπαθου ἀνομιώτατα*, смята че и в горния текст пред *κεφαλαίων* е стоял предлогът *ἐπὶ*, но е пропуснат. Поправката на М. *ἰχθύας* е безспорно правилна и е приета от всички. Поправката на С. *πενήσοαις* е приета от Златарски, но среща възражения у Литаврин³⁸ и Катичић. И действително изглежда странно, според поправката и превода на С., че бедните жени, а не мъже, са ходили на риболов. В същност тук се касае по всяка вероятност за печатна грешка вместо *πένησας*, както стои у Ducange³⁹, който цитира същия текст по думата *κεφάλαιον*. Конйектурата на Златарски е неприемлива от гледна точка на смисъла на израза, защото остава неясно как може едно място да бъде записано в осем данъчни „статий“, т. е. данъчни рубрики. Това място, което е важно от гледна точка на данъчната практика във Византия, е било интерпретирано досега по различни начини и все още има какво да се каже до неговото пълно изясняване. Ето защо и аз бих искал да се спра на него. V. M. V. го превежда: *Et ob quemdam palustrem locum, cujus piscium erat magna inopia et venatio rarior, ex tredecim, octo deponere et tribuere coegit illum, qui non pluris ibi pisces, quam unius dioboli pretio dignos suscepisset et interea etiam ut alii, in similibus locis, unum diobolum pro quovis pisce objiceret.* Васильевски⁴⁰ разбира този текст по следния начин: „За едно озерное местечко, доставляющее скудную рыбную добычу, я восемь статей вынужден был внести с тринадцати (?), хотя я получил оттуда рыбы не более как на один диовол, и хотя другие вносят за каждое такое место именно по ондому диоволу.“ Другояче е схванал този текст Успенский:⁴¹ „С одной болотины, на которой существует убогая тоня, принудил платить тринадцать оболов с восьми штук, хотя никогда нельзя поимать там рыбу, которая бы стоила больше диобола, и на других подобных тонях обложил каждую рыбу диоболом.“ С. не се е решил да внесе каква да е яснота и се е задоволил със следния превод: „За едно блатисто местенце, гдето сиромашкини ловят риба, ме принуди да платя осем на тринадесет, когато не зимам от там риба на стойност не повече от един двоен обол, при все че всеки друг за такива места дава само един двоен обол.“ Златарски⁴² е изтъквал смисъла на същото място по следния начин: „За едно блатисто местенце, гдето сиромашкини ловят риба, той принуди да се заплатят тринайсет (обола) въз основа на осем статии, когато оттам не вземат риба на стойност не повече от един диобол, макар че всеки друг за такива места дава само един диобол.“ Интересна е интерпретацията на Литаврин⁴³, чийто превод гласи: „И с некоего озерного местечка, дающего беднейший улов, [практор] вынудил [меня] платить тринадцать [диоболов] с восьми статей (*κεφαλαίων* — струг? — Г. Л.), хотя я извлекал оттуда не более рыбы, чем в стоимость одного диобола с каждой, в то время как любой другой с подобных мест должен платить — [лишь] один диобол [за каждую стругу].“

Литаврин смята, че под *κεφαλαίων* (налоговые графы, стихии) се имат пред вид стругите и че Теофилакт се оплаква, загдето вместо осем диобола от осем струги му искат тринадесет диобола. Накрая бих искал да приведа и превода на Катичић: „А за једно баровито мјестанце које даје сиромашан улов рибе, присилио ме је да платим осам од тринаест, премда оанде нисам добио више рибе него у вриједности од два обола и то док остали плаћају сваки по два обола за таква мјеста.“

И така засега все още спорен остава смисълът на израза *τρισκαίδεκα κεφαλαίων ὀκτὼ καταθέσθαι*. Първо се поставя въпросът за значението на *κεφαλαίων* и, второ, кое числително трябва да се свърже с тази дума — тринадесет или осем. Мисля, че схващането на *κεφάλαιον* като *ragis pro toto* за риба не би могло да се поддържа сериозно, защото ми се вижда невероятно данъкът за това място да е бил плащан в натура, което би противоречало на самия текст, или в пари на парче уловена риба. Повечето изследователи са я

³⁷ В. Златарски. История..., II, с. 300, бел. 1.

³⁸ Г. Г. Литаврин. Болгария и Византия, с. 323 и пак там, заб. 44.

³⁹ C. du Fresne Ducange. Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis. Lugduni, 1688.

⁴⁰ В. Васильевски й. Материалы для внутренней истории... с. 422.

⁴¹ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 36.

⁴² В. Златарски. История..., II, с. 300 и пак там, бел. 1.

⁴³ Г. Литаврин. Болгария и Византия в XI—XII вв., с. 323.

схванали като фискален термин „данъчна рубрика“, но и така не се е получил очевидно задоволителен смисъл, както показват противоречията. Ако и да не съм съгласен с превода на Литаврин, смятам, че той е дал правилна насока в разбирането на думата *κεφάλαιον*. Терминът *κεφάλαιον* означава освен „данъчна рубрика“, „данъчна сума“, „вид данък“, „общо данъчно задължение“, „данък“.⁴⁴ За едно по-добро изясняване на смисъла на този термин в езика на Теофилакт бих искал да се спра предварително на неговата употреба в един друг пасаж на същото писмо (col. 449 D — 452 A): *Ἐπι καὶ ταῦτα προστίθῃσιν, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῖς δεδωρημένοις τῇ Ἐκκλησίᾳ παροίκοις, ... οὐδενὸς ἄλλου ὅτι μὴ ζευγάριον μόνου παραχωρήσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ. Τῶν δὲ ἄλλων πάντων κεφαλαίων, αὐτὸς ἀνθέξασθαι ἀπειλεῖ.* От това място е видно, че *ζευγάριον* и *κεφάλαιον* представляват фискални понятия от един род и тъй като *ζευγάριον* означава „чифт волове“ и „място, което се обработва от чифт волове“ като облагаема данъчна единица,⁴⁵ то и *κεφάλαιον* би трябвало да означава тук облагаем обект, облагаема данъчна единица. Трудно е да се мисли, че тук под *ζευγάριον* се разбира самият данък върху чифт волове, респ. върху земята, обработвана от чифт волове, както го схващат Успенский и С., след като в същото писмо (col. 448 B) същият термин означава облагаем обект и след като в едно друго писмо на Теофилакт (L 8)⁴⁶ данъкът върху *ζευγάριον* е означен с термина *ζευγολόγιον*. Известна аналогия в значенията на понятията *ζευγολόγιον* и *κεφάλαιον* може да се извлече и от новообразуваните думи в по-късно време *ζευγαράκιον* и *κεφαλαίκιον* за означение на самите данъци върху *ζευγάριον* и *κεφάλαιον*. Относно втората трудност — към кое числително трябва да се отнесе *κεφαλαίων*, мисля, че според нормалния словоред трябва да се отнесе към *τρισκαίδεκα*, но и по смисъл е по-лесно допустимо по-малката цифра — *ὀκτώ*, да се отнесе към количеството данък, като се вземе пред вид твърдението на Теофилакт, че други плащали за същото място само един диобол. И така бих превел приведения в началото на бележката пасаж по следния начин: „И за едно езерно местенце от тринадесет мери, което дава беден улов на риба, той ме накара да платя осем (дибола), ако и да не съм получил риба за повече от един диобол, и при това, когато всеки друг плаща по един диобол за подобни места.“ Под „мяра“ разбирам определена облагаема повърхност.

12. Col. 449 B—C: *Καὶ ἵνα τὰ πλείω παρῶ, μὴ καὶ λογισθῆιην ὁ τῆς παρῆρμίας Ἀράβιος ἀλλήτης, τὴν ἔναρχος ἀπολυθεῖναι τῆς ἀγαθότητος ὑμῶν πρόσταξιν, ἄχριστον ἐπὶ πᾶσιν ἐποίησεν* Освен правописните грешки при *παρῆρμίας* и *ἄχριστον* М. е забелязал правилно, че инфинитивната форма *ἀπολυθεῖναι* е неуместна и че трябва да се замени с причастие, което да се съгласува с *πρόσταξιν*, и предлага заедно с това и друг глагол — *ἀποδοθεῖσαν*. С., като приема граматическата бележка на М., не възприема обаче лексикалната поправка, и то с пълно право, защото гл. *ἀπολύω* в страдателен залог е съвсем подходящ по значение. За да се изясни смисълът на първата част на изречението, не ще бъде излишно да се приведе това, което пише Евстатий Солунски в своя коментар към Дион. Периегетес за поговорката с арабския свирач, а именно:⁴⁷ *Λέγεται δὲ τοῦτο ἐπὶ τῶν ἀπαότων; διαλεγόμενων καὶ ἀδολεσχοῦντων, καὶ μόλις παυόμενων τοῦ πολυλογεῖν, ἢ ἐπὶ τῶν ἀμούσων καὶ βαρβάρων ἐν τῷ αὐλεῖν.* И тъй „арабски свирач“ означава човек, който говори непрекъснато каквото трябва и не трябва.

М 43

1. Col. 453 C: *Καὶ ἐβοηθήθη παρὰ τῆς σῆς ἀσυγκρίτου μεγαλειότητος, καὶ ἀνέθαλεν ἡ σὰξ μου καὶ χάρις τῷ τῆν σὴν χαριώσαντι, ὥστε ...* Грешките *σὰξ* вм. *σάρξ* и *χαριώσαντι* вм. *χαριώσαντι* са посочени още от М. С. обаче внася една съществена поправка, променяйки *τῆν σὴν* в *τὴν ἐμὴν*, както се вижда от превода му: „... и благодарности отпращам към оновова, който ме обсна с прелести, ...“ С. не е посочил основанията си за тази интерпретация на текста. Смятам за недопустима всякаква промяна в текста, защото той има съвсем добър смисъл, както се вижда от превода,

⁴⁴ Срв. Fr. Dölger. Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges. München, 1948. I, S. 109; N. Svonos. Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalité aux XIe et XIIe siècles: le cadastre de Thèbes, Athènes, s. a. (= Bull. Corresp. Hell., LXXXIII, 1959, I), p. 21—22, 55, 57, 112—113; А. П. Каждан. Аграрные отношения в Византии XIII—XIV вв. Москва, 1952. с. 147 и сл. и др.

⁴⁵ D. Xanatalatos. Beiträge... с. 40; F. Dölger. Aus den Schatzkammern... 13, 9: S. 54; А. Каждан. Аграрные отношения, ... с. 141 и сл. и др.

⁴⁶ A. Leroy-Molinghen. Prolégomènes... p. 256¹⁷

⁴⁷ С. Müller. Geographi graeci minores. II. Paris, 1882. p. 384. Тази поговорка е приведена и у редица други автори: Libanii opera, ed. R. Foerster, Lipsiae, 1911, VI, 532¹ et X, 756¹⁴; Pollucis Onomasticon, ed. E. Bethe, Lipsiae, 1931, II, 34⁴; Steph. Byz. s. v. Ἀραβία, Hesychius, Suidas s. v. Ἀράβιος etc.

който предлагам: „Аз бях подпомогнат от твоето несравнимо величество и плътта ми разкъсна, и благодаря на този, който направи твоята плът прелестна, така че...“

2. Col. 453 C: *Ἦγάλησαν μὲν πάντα ῥήματα καπουτισμοῦ γλώσσης δολίας ἐπέτεσαν δὲ τόξον αὐτῶν πρᾶγμα μικρὸν, τοῦ κατατοξεῦσαι ἐν ἀποκρούφοις ἄμωμον* М. поправя *καπουτισμοῦ* на *καταπουτισμοῦ* и превежда първото изречение: *Dixerunt equidem omnia verba tumentis dolosae linguae proscela, et inundatione, ...* С. не е взел отношение към сгрешената дума и се е задоволил със следния свободен превод, без да я вземе пред вид: „... обикнаха всички изрази на лютото лукав език, опнаха своя лък, нещо горчиво, за да застрелят от скришни места непорочния...“ Конйектурата на М. е доста приемлива графично, но нейното значение „потопяване, удавяне в моретс“ се явява в случая, струва ми се, изненадващо. Мисля, че една конйектура като *ἀκοντισμοῦ* би прилягала по смисъл повече, а и графично е близка до формата в текста. *Ἀκοντισμός* означава „стрелба“, „хвърляне на копие“ и в преносен смисъл „извиране, бликане на течност“, а в горния текст става дума именно за „стрелба“, както показва второто изречение. При това трябва да се има пред вид, че под *πρᾶγμα*, което значи обикновено „вещ“, „нещо“ и което представлява цитат от Псалм 63 (64), 4–5, преводачите единодушно разбират „думи“.⁴⁸ И така за мен не съществува засега колебание, че трябва да се даде предпочитание на конйектурата *ἀκοντισμοῦ*, и превеждам този текст така: „Те възлюбиха всички думи, с които стреля един подъл език; опънаха като свой лък горчиви думи, за да застрелят от скришни места непорочния.“

3. Col. 456 C: *Ὅς τ' ἄλλα μὲν ἐστι κηφήνεσι κοθούροις εἴκελος δομήν, ...* М. правилно е схванал този текст като цитат, без обаче, изглежда, да е могъл да го отъждестви, защото не сочи откъде е. От *κηφήνεσι* до *δομήν* думите са от произведението на Хесиод „*Ἔργα καὶ ἡμέραι*“, ст. 304. Без да се спирам на правописните грешки, бих искал само да отбележа, че в дошлите до нас ръкописи на това произведение на Хесиод и в разните цитати у древни автори се среща разночетенето *δομήν* вм. *δομήν*, както го превежда и V. M. V. — *igam*. Смятам, че при това положение V. M. V. не е постъпил правилно, още повече, че в нашия текст думата *δομήν* е напълно подходяща. С. е превел това място твърде свободно: „Той, който е лика-прилика по всичко на оса без жило, ...“ Аз бих го превел: „Този, който впрочем прилича по своя нагон на лишените от жило търтеи, ...“

4. Col. 456 D: *Καὶ ταῖς βασιλικαῖς ἀκοαῖς (...) τὸν βόρβορον τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἐναπογεύμενος, πληροῦ μὲν ἀηδίας ἐμείνον ...* Към този текст М. е предложил една конйектура — *ἐναπογεύμενος* вм. *ἐναπογεύμενος*. Независимо от своята конйектура той се е придържал в превода о значението на гл. *ἐναπογεύομαι*, превеждайки го с *degusto*. И според мен гл. *ἐναπογεύομαι* със значение на „вкусвам“ е неподходящ, но конйектурата на М. с *ἐναπογεύομαι* не отстранява затруднението, защото гл. *ἐναπογεύομαι* не е засвидетелствувал. Вероятно М. е мислил за гл. *ἐναποδέχομαι*, който също не е засвидетелствувал, но може да се приеме като произведен от гл. *δέγω*, от който има и произведен гл. *ἀποδέγω* със значение на „давам част“, „предлагам“, „протягам“. Струва ми се обаче, че и такава конйектура не е задоволителна. В същност смисълът тук е съвсем ясен, а именно, че се вкарва, набива, излива кал от клевети срещу Теофилакт в ушите на императора. Ето защо въпросът е да се намери подходяща по значение дума, която графично да стои най-близко до *ἐναπογεύμενος*. Според мен като най-вероятно се явява гл. *ἐναποχέω* със значение на „изливам в нещо“, „изсипвам в нещо“ със същото значение и в средния залог; *part. praes. medii* от него ще гласи *ἐναποχεύμενος*, като се вземе пред вид, че Теофилакт може да употреби епичната форма *χεύω* вм. *χέω*. Както се вижда, грешката в отпечатания текст може и да е само печатна, тъй като се касае за промяната на една буква — *υ* в *χ*.

5. Col. 457 B: *Ταῦτ' ἄρα καὶ ἐνεχειρίσθη τῷ πράτορι τῶν πρακτόρων καθητῆς καὶ τοῦ κυριεύοντος ἡμῶν κύριος* М. е направил тук напълно приемливата поправка на *καθητῆς* в *καθηγητῆς*. Този текст е интерпретиран досега по един и същ начин, поради което ще приведа само превода на С.: „Разследването на всичко това началникът на бирниците и господарят на оногова, който господарува над нас, възложил на бирника.“ Златарски⁴⁹ уместно си е задал въпроса,

⁴⁸ Срв. напр. *La Sainte Bible. Ancien Testament — version de L. Segond, Nouveau Testament — version de H. Oltmare*, Paris, 1888, Ps. 64, 4; *Die Bibel oder die ganze Heilige Schrift. Übersetz. M. Luthers*, Wien, 1868, Ps. 64, 4; Библия, сиреч священното писание на ветхий и новий завет, Цариград, 1874, псалм 64, 3.

⁴⁹ В. Златарски, *История...*, II, с. 299, бел. 1.

кой е този „началник“ и „господар“, и смята, че трябва да се разбира императорът. Катицић мисли обаче, че това е някой висш функционер във финансовото управление. Но при такава интерпретация възниква и друг въпрос, а именно за кой практор става дума, комуто е възложено разследването? Тук без никакво съмнение става дума само за Лазар, както следва от контекста, а той не е никакъв практор. Очевидно с тази интерпретация не може да се добие логична мисъл. Ето защо разбирам този текст като саркастична алюзия за ролята на Лазар, който от обикновен парик си е спечелил влияние не само пред бирника Йасит, но и пред императора и по този начин оказвал въздействие при взимането на решения. Моят превод гласи: „И така за тези работи той получи от практора власт като началник на практорите и господар на този, който господарува над нас.“

6. Col. 457 C: ... *πειρώμενος τὴν ἐπὶ τῷ χωρίῳ τῆς βασιλέως χρηστότητος πρότασιν ἄχρηστον ἐκτελέσαι τῇ Ἐκκλησίᾳ*, ... Очевидно *πρότασιν* трябва да се поправи на *πρόταξιν*, за която става дума в М 41, col. 452₄.

7. Col. 457 D: *Καὶ συνωμοσίας συγκροτεῖ, καὶ βόθρους ὑπορύπτει, καὶ διηγεῖται τοῦ κρύψαι παγίδα*. Гл. *διηγέομαι* обаче не управлява род. падеж и затова е необходимо или пред члена *τοῦ* да има предлог *περὶ* или членът да бъде във вин. падеж. За отбелязване е също, че този глагол е преведен от V. M. V. с *εxplίco*, а от С. със „съветвам“, т. е. все с несвойствени за този глагол значения. Мисля, че и тук текстът се нуждае от поправка, а именно от замената на *διηγεῖται* с *ὀδηγεῖται* и тогава преводът ще гласи: „И крои заговори, и копае ями, и напътствува клопки скришом да правят.“

8. Col. 460 A: *Ὁδοῦν δυσχεράνασα ἡ μισοπόνηρός σου ψυχὴ τὴν πρὸς ἡμᾶς τοῦ ἀνθρώπου ἐμπάθειαν, ἀνεμνήσατο τὸν κραταῖον καὶ ἄγιον ἡμῶν βασιλέα τῆς αὐτοῦ βαθυγνωμοσύνης*. С. схваща гл. *ἀνεμνήσατο* като 3 л. аорист на повел. наклонение и го поправя на *ἀναμνήσατο*. Споделям интерпретацията на С., но бих искал да забележа, че формата трябва да гласи *ἀναμνησάτω*.

М 44

1. Col. C: ... *καὶ μεγαλοπρεπὲς ἀποιωνύεις τὰς ἀντιδόσεις τῆς λογικῆς μαιεύσεώς τε καὶ ἀναθρέψεως*, ... Думата *μεγαλοπρεπὲς* може да бъде или наречие, или определяне към *τὰς ἀντιδόσεις* и затова трябва да се чете или *μεγαλοπρεπῶς* или *μεγαλοπρεπεῖς*.

2. Col 460 D: *τῇ μὲν, ὅτι οὐδὲν αὐτοῖς ἡμῖν συνείαμεν τῶν ἐφ' οἷς δυσφημούμεθα τῇ δὲ, ὅτι ἐκείνον εἶαμεν τοῖς ἰδίους νόμοις ἐψόμενον, τῆς δὲ ἄλλης ἀνομίας ἡμῶν παραψόμενον*. В този текст М. е внесъл три важни и безспорни поправки: *συνόδαμεν* вм. *συνείαμεν*, *οἶδαμεν* вм. *εἶαμεν* и *παραψόμενον* вм. *παραψόμενον*. Към последната поправка бих искал да приведа аналогичния израз от М 65, col. 484 B: *ἀλλ' ἁμαρτίας παρορῶντι*.

М 45

1. Col. 461 C: *Ὁδ ταύτην δὲ μόνον τὴν σοφίαν ἐλαρακτήριεον, ἧς ἔχε δηλαδὴ τὴν φιλοσοφίας ἐπίβασιν ἀλλὰ ...* Тук М. предлага *ἔχε* да се чете *ἔσχε*, т. е. да се замени императивната форма за 2 л. ед. ч. с аористната форма за 3 л. ед. ч. на гл. *ἔχω*. Тази поправка приема и С. Според мен тя не е необходима, защото изречението *ἧς ἔχε δηλαδὴ ...* е вметнато и императ. форма е напълно възможна.

2. Col. 461 C: *ἀλλὰ γὰρ αὐτὸς μὲν αἰθέριος, ἢ καὶ ὑπερουράνιος ἔπλασο, ... τοῦσδε δὲ ἄφθι νύθειν ἓνα ἢ δύο· κἄν ἔτι βλασφημοῦντων ἡμᾶς τῶν τῆς ἀληθείας ἐχθρῶν ἀκούσης, καὶ κατατοξενόντων ἐν σκοτομήνῃ, καὶ τῷ τοῦ ψεύδους σιάσματι τοὺς τὰ γε πρὸς αὐτοὺς ἐσθεῖς τῇ καρδίᾳ, μὴ κάμοις τὴν γλῶτταν διδούς τῷ Λόγῳ καὶ Θεῷ, ...* В първата част на този период М. предлага *ἄφθι νύθειν* да се чете *αὐ φθινύθειν* и го превежда: *Quos et ipse audies unum, aut duos veritatis hostes, qui in nos soliviciis asperge insurgunt, ...* Във втората част на периода М. поправя *ἐσθεῖς* на *εὐθεῖς*. С. приема очевидно конъектурата на М. в първата част, както личи от превода му: „... а враговете на истината намаляват на един-двама.“ За мен тази конъектура не е убедителна както граматически, така и по смисъл: граматически инфинитивът *φθινύθειν* не може да се обясни, а по смисъл противопоставянето на *αὐτὸς μὲν* и *τούσδε δὲ* не е изразено

както трябва. Мисля, че е логично да се очаква и след *τούσδε δὲ* глагол в повелит. наклонение, както имаме след *αὐτὸς μὲν*. Ето защо ми се струва, че е по-вероятно вместо *ἄφθι* да е стояло *ἀφίει*, т. е. imperat. praes. от гл. *ἀφίημι*. Вместо сгрешения инфинитив *νύθειν* би могло да се мисли за *ἰθίειν*, който има значение на „тичам направо срещу“, „нападам“, „напирам“, тъй като в предшествувания текст действително става дума за *τὴν τῶν βαρυνόντων ἐπίθεσιν*. Втората поправка на М. — *εὐθεῖς*, е безспорно правилна, както впрочем се вижда и от съответния текст на Псалм X, 3, който гласи: ... *ἐνέτειναν τόξον, ... τοῦ κατατοξεῦσαι ἐν σκοτομήνῃ τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ*. И така моят превод на първата част от този период ще гласи: „Но ти лети във въздуха или даже над небесата, ..., а тях, един или двама, остави да тичат срещу тебе...“

M 46

1. Col. 464 B: *Ἐκείνη γὰρ τῇ τούτου λεγεῶν ἐπιτιμήσασα, τοῖς ὀδίταις ἡμῖν παρέξει τὴν τοῦ βίου ὀδὸν δειμάτων ὀδεύειν ἐκτός. Εἰ δὲ καὶ τοῖς χοίροις ἐπιπέμψει τὸν τούτου φόρον, καὶ τοὺς ἐπιστατούμενους ἀξίως ὑπὸ τούτου Βουλγάρους ὡσεὶ κατὰ τοῦ προσήκοντος αὐτοῖς κορηνοῦ, ...* Този пасаж, към който нито издателят, нито преводачите са дали обяснителни бележки, е почти непонятен, ако не се вземе пред вид притчата за изцелението на обхванатия от бесове в Гадар според Мат. 8, 28—34; Марко 5, 1—20; Лука 8, 26—39.

M 48

1. Col. 465 B: *Μέν', ὦ ταλαίπωρε, σοῖς ἐν δεινίοις*. Това изречение представлява цитат от Еврипид, Орест, ст. 258.

2. Col. 465 B: *καὶ μὴ δυνάμει κακίας πρὸς τὴν ἀπόθεσιν χρώμενοι, τοῦ τε βουλήματος ἀποτύχοις (...), καὶ τὸ κακοῖ φανῆται προσκτήσεσθε*. М. предлага опативната форма *ἀποτύχοιτε* да се поправи на конюнктивната *ἀποτύχητε* и в съответствие с това футурната форма *προσκτήσεσθε* на *προσκτήσασθε*. В същност гл. *προσκτήσεσθε*, който в тази правописна форма действително не е възможен, защото не отговаря и на наклонението на *ἀποτύχοιτε*, без никакво затруднение от палеографска гледна точка може да се напише *προσκτήσασθε* и по такъв начин ще се приведе по време и наклонение в съответствие с *ἀποτύχοιτε*. Иначе опативната форма тук е съвсем уместна, защото *μὴ* с опатив наистина изразява отрицаващо желание.

3. Col. 465 B: *Τοῦτο δὲ πάντως ἄλλου βίους βαρύτερον, ...* М. в забележка пише: *Πάντως ἄλλου βάρους*. Malim πάντως ἄλλου β. Очевидно тук има недоглеждане от страна на М. или печатна грешка. Втората част би трябвало да гласи: *παντός ἄλλου β*. Така поправя текста и С., което е по мое мнение приемливо.

M 51

1. Col. 468 D: **Ἄρα δυσχεραίνεις τὸν τῶν πραγμάτων ὄχλον ὡς κηφῆων ἐσιδὼν, βλητόντων σοὶ τὸ μέλι ...* В текста до *βλητόντων* е прибавена поправената форма *βλιτ.*, а в забележката под черта се предлага четенето *κλεπτόντων*. Едва ли може да има колебание, че трябва да се предпочете *βλιτόντων*, тъй като гл. *βλίττω* означава именно „отнемам мед от пита“. Това място с *βλιτόντων* е посочено и у Steph., Thesaurus, s. v. *βλίττω*.

M 55

1. Col. 472 C: *ἀνακόπτει δὲ μοι τὴν διάβασιν δύο ρεύματα· ἐν μὲν, τὸ κοινὸν τε καὶ ἐπιδήμιον δ', τοῦ ἐγκεφάλου πληρωθέντος, κατάβρους δημιουργήσαν ...* Успенский⁵⁰ поправя *πληρωθέντος* на *πυρωθέντος*. Тази поправка приема и С. Според мен обаче тя е съвсем ненужна, защото тук Теофилакт образно си служи с гл. *πληρώω* със значение „изпълвам“, а именно представяйки едното течение пълноводно, изпълнило мозъка, главата му, което му причинява хрема, т. е.

⁵⁰ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 54, бел. 4.

едното течение, едната река е личната, субективната причина, за да не може да отиде при лекаря Никита.

2. Col. 472 D: *Καὶ πάντας μὲν γὰρ τοὺς ἐφ' ὧν δήποτε πλείονας ...* Понеже *ἐφ' ὧν* се отнася до една река — Ахерон, то следва да бъде *ἐφ' ᾧ*. Бих искал също да забележа, че *δήποτε* едва ли може да се схване като наречие за място „накъдето и да е“, както е преведено от С. То е преди всичко наречие за време и означава „когато и да е“, „някога“.

3. Col. 473 A: ... *ὥσπερ ἡμεῖς οἱ ἀρχαῖοι καὶ ἀγροικοὶ, καὶ τῆς τῶν νῦν ἡμερῶν σοφίας, εἴτουν σοφιστικῆς, ἀγεύστοι, ...* V. M. V. превежда *εἴτουν* с копулативния съюз -*que*, а С. го схваща в смисъл на „т. е.“. Едва ли може да се сметне обаче *εἴτ' οὖν* за правилно както синтактически, така и по смисъл. Този съюз не се употребява сам, а винаги свързан с още един *εἴτ' οὖν* или *εἴτε*. Ето защо приемам схващането на С., което обаче изисква и поправянето на *εἴτ' οὖν* в *ἤγουν*.

4. Col. 473 A: (*δι' ἣν ἔγωγε τὸν ἐν ἄδου τειρεσίαν ἀποκαλῶν, οἷος πέπνυται ἀναφαίνομαι τοὶ δὲ σκιαί ἀΐσσοουσιν, Ἄτης ἐν λειμῶνι κατὰ σκότον ἠλάσκοντες*). В забележка към този текст V. M. V., като препраща към Одисеята, X, 405 (може би погрешно, понеже не виждам основание за това), пише, че това не са стихове на Омир, а на друг поет или на самия Теофилакт. С. също не е идентифицирал този цитат. В същност тук се касае за два цитата, които ще приведа дословно, защото те ще послужат за оправяне на редица съществени грешки в текста у М.: 1) Одисея, X, 493/4: *τῷ καὶ τεθνηῶτι νόον πόρε Περσεφόνηα | οἷφ' πέπνυσθαι τοὶ δὲ σκιαί ἀΐσσοουσιν* и 2) Емпедокъл:⁵¹ *ἀρχμηραὶ τε νόσοι ...* | *Ἄτης ἂν λειμῶνα κατὰ σκότος ἠλάσκουσιν*. В текста от Емпедокъл се среща и различението *ἐν λειμῶνι*.⁵² И тѣй, текстът, който ни предлага М., трябва да се поправи в следния вид: *δι' ἣν ἔγωγε τὸν ἐν Ἄιδου Τειρεσίαν ἀποκαλῶν, οἷος πέπνυται, ἀναφαίνομαι τοὶ δὲ σκιαί ἀΐσσοουσιν, Ἄτης ἐν λειμῶνι κατὰ σκότος ἠλάσκοντες*. Промяната на прилагателното *οἷος* с местоимението *οἷος* се дължи несъмнено на самия Теофилакт, защото първото тук не е уместно със своето значение на „сам“, „единствен“. Преводът на така установения текст ще гласи: „Заради която (т. е. заради обичта на Никита и неговата мъдра душа — бел. м., М.) аз съм този, който те нарича Тейресий, оногова в ада, какъвто е мъдър, „а другите сенки се движат бързо, лутайки се по ливадата на Ате в тъмнината“.

M 56

1. Col. 473 C: *ἐν δὲ ταῖς Ἐκκλησίαις (χωρὶς δὲ αὐταὶ τῆς ἀρχιεπισκοπῆς), κένωσις* М. поправя *χωρὶς* на *χωραὶ*. Тази поправка ми се вижда твърде съмнителна, като имам пред вид, че малко по-долу, col. 473 D, стои *Τὸ χωρίον αἱ Ἐκκλησία*. Заради това бих предпочел едно четене *χωρίον δὲ αὐταὶ*.

M 57

1. Col. 476 B—C: *Ὅπως οὖν ... μὴτ' ἀκανθαὶ προφάσεων, τὰς τῶν τεχνικῶν ἔργων φροντίδας ἐφ' ἃ τῶν βιβλίων προβαλλόμεναι, τὸν ἐπὶ τῷ σπέρματι πόνον ἡμῖν ματαιώσωσιν*. В този текст, чийто смисъл е ясен, остава непонятна според мен граматическата връзка и служба на относителното местоимение с предлог *ἐφ' ἃ*. V. M. V. и С. са се задоволили със свободни преводи, от които не личи, как разбират граматически това място. Според мен тук има място само за предлога *ἐπὶ*, от който зависи и следващият род. падеж.

2. Col. 476 C: *Ὁ δὲ τὸν καρπὸν μου κομίσων, παρὰ τοῦ παγκάλου Σμυρναίου τῇ ἀγάπῃ συσταθήσεται*. V. M. V. е схванал този текст в смисъл, че става дума за човек, който ще носи плод от Теофилакт на Николай Каликли. Според превода на С. се касае обаче за човек, който ще носи плод от Каликли на Теофилакт. Намирам, че интерпретацията на С. е единствено правилната. С. при това предлага местоимението *μου* да се чете *μοι*. Аз не виждам наложителна необходимост от такава корекция, защото и при запазването на *μου* се получава същият смисъл.

⁵¹ H. Diehls. Die Fragmente der Vorsokratiker.⁵ I. Berlin, 1934. Nr. 121, S. 360, 19—20. 6-ото издание от 1951 г. не ми е достъпно.

⁵² Срв. PWRE, Bd. II, Sp. 1900, s. v. Ate.

M 58

1. Col. 476 D: *Οὕτω μοι κρείττονως σύνεσε, ..., καὶ οὐ μελήσει μοι τοῦ ἀχύρου τὸν σῖτον ἔχοντι.* М. поправка *σύνεσε* на *σύνε*, т. е. на 2 л. ед. ч. на повелит. наклонение от гл. *συνίημι*, който значи „разбирам“. С. счита тази поправка за несполучлива. Като обръща внимание върху поговорката „Като имам житото, не ме е грижа за плевата“, той предлага същата дума да се замени със *σνίασον* от гл. *σνιάζω* = „пресявам“, „отделям“ житото от плевата и превежда: „Така ми пресей по-добре, ..., и малко ще ми бъде грижа за плевата, като имам житото.“ Конйектурата на С. е според мен също несполучлива. Тя не може да се подкрепи и с приведената поговорка, а е при това по начин на написване твърде далеч от дошлата до нас дума. Мисля засега, че една поправка със *σύνεχε* е най-вероятна, защото глаголът *συνέχω* със значение на „държа“, „пазя“, „запазвам“ и пр. върви най-добре с наречieto *κρείττονως*. В такъв случай преводът ще гласи: „И така, дръж ми по-здраво, ..., и не ще ме е грижа за плевата, щом имам житото.“

Col. 476 D: *κἀκεῖσε τοῦμόν τὸ σῶμα θεραπείας ἀξιῶσαι, ...* С. мисли, че членът *τὸ* пред *σῶμα* е грешка, щом има член пред притежателното местоимение, и затова предлага да се измени на *τε*, т. е. изразът да се пише: *τοῦμόν τε σῶμα*. В същност не е повторението на члена, което прави особено впечатление, защото то се среща в гръцки ез., когато определението трябва да се изгъкне нарочно, а мястото на определението, защото то по правило би трябвало да бъде след съществителното, към което се отнася. Мисля обаче, че това нарушение на правилото не е от такова естество, та да даде повод за поправки без податки в ръкописите.

3. Col. 477 B: *... ταύτην (т. е. τὴν θάλασσαν τοῦ βαπτίσματος, бел. м. — М.) ἡμῖν ἐπαναχύσας αὐτὸς, ἀνασώσεις ἡμῶν τὴν ἀσθένειαν, ...* V. M. V. е превел този текст: *hoc tu nobis effunde, et nos ab infirmo corporis affectu liberabis, ...* Преводът на С. гласи: „..., това излей върху нас, за да изцериш нашата немощ, ...“ И така първият преводач, като е превел правилно глагола *ἀνασώσεις*, е пренебрегнал граматическия строеж на *ἡμῶν τὴν ἀσθένειαν*, за да получи смисъла, който предполага, че има текстът, защото при неговия превод трябваше да бъде *ἡμᾶς τῆς ἀσθενείας*. С. пък е превел същия глагол с несвойствено значение „изцериavam“. Очевидно в това изречение има неизправност. Тя се състои според мен в това, че думата *ἀσθένειαν* стои погрешно вместо *εὐσθένειαν*. Тази грешка, т. е. погрешното разчитане на *ε* в *α* и обратно, се среща често и се дължи на твърде сходното с *α* изписване на лигатурата *ε*. Моят превод гласи: „... и като го изливах върху нас, ти ще възвърнеш нашето крепко здраве ...“

M 59

1. Col. 477 D: *Εἰ μὲν οὖν ἔστι χώρα σοι τοῦτον τὸν ἄνθρωπον ὠφελησαί τι, ...* М. предлага *τοῦτον* да се чете *τοῦ τόν*, т. е. *τοῦ* да въвежда целно изречение с инфинитив. В същност това изречение не дава само по себе си повод за никакви поправки, защото гл. *ὠφελέω* върви с двоен вин. падеж и затова считам конйектурата на М. за неприемлива.

M 61

1. Col. 480 B—C: *Ἀρχεῖ πρὸς το γνωρίζαι σοι τὰ καθ' ἡμᾶς ὁ ἀδελφός μου, ἐπέλαμπρέ μοι ἐν Κυρίῳ υἱέ, εἴ τε τέως χηρίζεις γνωριστοῦ, ἀλλὰ μὴ αὐτὸς γνωρίζεις ταῦτα καὶ ἄλλοις, ὡς πάλα ταῦτα μαθῶν εἰ μὴ ταῦτα φαίη τις, ὡς ἄρα τὸ μὲν ποιὸν τούτων οἶδας, τὸ δὲ πηλίκον ἀγνοεῖς* В този текст М. внася само една поправка — *εἴ γε* вм. *εἴ τε*. Това витиевато изречение С. е превел по следния начин: „За да узнаеш, пресветлий мой сине о Господе, как сме, стига ти разказът на брата ми, ако се допусне, че имаш нужда от човек, който да ти направи това известно, и че ти сам не си в състояние да го разправиш и на други, защото отколе го знаеш, освен ако можеше да каже някой, че ти знаеш нашите работи по качество, а не по количество.“ Трудно е да се допусне, че Теофилакт е могъл да обедини такива несвързани, непоследователни мисли в едно изречение. За такъв несполучлив превод е допринесла, предполагам, и друга неизправност в текста, а именно на гл. *γνωρίζεις*. Тук изявительното наклонение, и то в сегашно време, е неуместно и трябва според мене да се замени

с конюнктивно, което има същия фонетичен израз — *γνωρίζης*. Смятам поправката на М. за приемлива, защото иначе трябваше да има или поне да се подразбира още едно *εἶτε*, но за такова няма място. При тези поправки схващам смисъла на този текст по следния начин: „За да знаеш какво става с нас, пресветлий ми сине о Господе, достатъчен е братът ми, ако имаш нужда от човек сведущ, но сам да не съобщаваш това и на други така, както някога си го научил; освен ако някой би го казал, ти ще събъщиш, че го знаеш по същество, но не по величина (т. е. по размери — бел. м., М.).“

М 63

1. Col. 481 A: (*οὐ γὰρ συχωρεῖται μοι εἶπον, οὐδὲ τὸ ὑπερβῆναι γοῦν τὴν ὁδὸν τοῦ μοῦ δωματίου*)... V. M. V. предава съвсем свободно смисъла на този пасаж, без да превежда думата *τὴν ὁδὸν*. С. я превежда съвсем правилно с „праг“, без обаче да направи нужната поправка в гръцкия текст, а именно *τὸν ὁδόν*.

2. Col. 481 A: *καὶ χαριότατά μοι προσβλέπει, ὡς εἶωθεν, καὶ ἐρωτᾷς* ... С поправя правилно *προσβλέπει* на *προσβλέπεις*, както е следващият глагол *ἐρωτᾷς*.

3. Col. 481 A: ... *πρὸς τὸν ἀντιλαβέσθαι τούτου φιλανθρωπότερον διεγείραμι*. Тук членът към инфинитива трябва да бъде *τὸ*, а не *τὸν*.

М 64

1. Col. 481 C: *Εὐλογίαν δὲ πᾶσαν ἡλίκη ἂν εἶη μέλλη τίθεσθαι*. Тук конюнктивната форма *μέλλη* не е необходима и трябва да се замени с индикативната *μέλλει*.

2. Col. 481 D: *Πλὴν ἀλλὰ πέποιθα ὡς τὸ πρῶτον ἔσται, καὶ ὡς εὐλογίας ταῦτα προσείη τῆς ἀπειρογάμου τοῦ Θεοῦ Νύμφης*. М. предлага *προσειή* да се пише *προσήη* т. е. 2 л. ед. ч. на бъдеще време среден залог от *προσῆμι*, който глагол в среден залог означава „допускам до себе си“, „приемам“, „взимам“. Не по-малко добре би било обаче да се пише *προσοίση*, т. е. същото число, време, наклонение и залог от гл. *προσφέρω*, който в *mediū* значи „взимам за себе си, за свое ползуване“, „слагам в устата си“ за храна и пиене. Струва ми се, че на последния вариант трябва да се даде предпочитание заради значението му, което е по-тясно свързано с приемане на храна.

М 65

1. Col. 484 C: *Ἡ δὲ Βαγορά (ὄρος δὲ αὕτη πάμμεγα, καὶ τοῖς Βουλγαρικοῖς καὶ Δυβραχικοῖς ὄρεσι μεσιτεῖον)*, ... Златарски⁵³ в специална статия напълно убедително доразви и утвърди схващането, че планината *Βαγορά* у Теофилакт е идентична със споменатата от Ана Комнена планина *Βαβαγορά*⁵⁴ и *Bagulatus* на Фулкерий Шартърски.⁵⁵ Мисля, че формата *Βαγορά* в нашия текст е твърде съмнителна, тъй като трябва да се даде предпочитание на формата *Βαβαγορά*, както смята и Златарски, а Теофилакт едва ли ще е написал изопачено това име, след като е бил дълги години в Охрид. Все пак за една поправка трябва да се намери основание в ръкописите.

2. Col. 484 D: *Ἀλλὰ θαρβόωμεν Θεῷ, ..., ὅτι τῇ σαύρα γοῦν ταύτῃ θαλφθείη ταῖς τῶν εὐεργεσιῶν τοῦ βασιλέως ἀκτίσι, καὶ διὰ τοῦτο κεφαλὴν ἀράσση, οὐδ' ἔστιν ὄλου ἔσται κπῖάνυσις*. В този текст С. предлага две поправки — *θαλφθείη* (вероятно е печатна грешка *δαλφθείη*) *вм. θαλφθείη* и *ἀκίση* (?) *вм. ἀκίση*, както стои в използваното от него издание. С. при това сам признава, че думата *ἀκίση* и по смисъл, и по форма му е непонятна. Думата *ἀράσση* е поправена правилно на *ἀράση* като *part. aor.* от гл. *ἀείρω* от Катичиη, който дава и точен превод на този пасаж.

3. Col. 485 A: *Ποθὼν δὲ βασιλείαν, ἃ γῆ καὶ ἡλιε, καὶ βασιλείας ἀγένεια, καὶ ὕψος ἀρχῆς ἀσύγκριτον*, ... V. M. V. и С. са се отнесли доверчиво към този текст. На мен ми се струва обаче, че

⁵³ В. Н. Златарски. Багора—Баба гора — *Bagulatus*. — Изв. на Бълг. географ. д-во, I, 1933, с. 187—190.

⁵⁴ Anna Comn., *Alex.*, IV, 8: I, 152²⁵, ed. Teubn.

⁵⁵ *Bongars. Gesta Dei per Francos*. T. I, Hannoviae, 1611, p. 386.

βασιλείας ἀγένεια са несъвместими понятия в средновековния мироглед, а и тук в реда на мислите за величието на земята, слънцето и властта „понижение на царщината“, според превода на С., е непонятно. Ето защо смятам, че *ἀγένεια* стои вместо *εὐγένεια*. За този вид грешки срв. и по-горе бел. 3 към М 58.

М 67

1. Col. 488 В: *Αὐτοὶ δὲ ὑπελείφθημεν ἐν τῷ τῆς λύπης χωρίῳ, ..., πᾶσιν ἐκκείμενοι τοῖς τῆς λύπης χωρίῳ πονηρίας πνεύμασιν* Едва ли може да има съмнение, че и в крайната част на изречението пред *τῆς λύπης* са стояли предлог и член — *ἐν τῷ*, отнасящи се към *χωρίῳ*, както стоят в началото на същото изречение.

М 70

1. Col. 489 С: *Οὕτω γὰρ ἐγὼ τὰς σὰς ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας ἐναὸν τίθεμαι, ...* С. правилно забелязва, че думата *ἐναὸν* е сгрешена и предлага да се поправи на *ἐννοίας*. Тази кониектура е твърде вероятна, без да се изключват обаче и други възможности като *ἐνεργείας* и пр.

М 71

1. Col. 492 А: *Εἰ δὲ τηλικούτους εὐεργετοῦμεν, ἤλικον αὐτόν σε τό τε τοῦ λογοθέτου ἀξίωμα τέθεικε, ...* М. предлага *εὐεργετοῦμεν* да се промени в *εὐεργετοῦμαι*, т. е. оптативната форма на глагола да се промени в индикативна, имайки пред вид очевидно, че в първото изречение на същото писмо, което е въведено също с условния съюз *εἰ*, имаме индикатив. Струва ми се обаче, че тук духът на изказаната мисъл е друг, по-общ, и това е намерило отражение не само в наклонението, но и във времето, защото, докато там глаголът е в аорист, тук е в сегашно време. Освен това тук несъмнено е изразено известно съмнение, известна несигурност в твърдението. Ето защо не смятам поправката за наложителна без друго основание.

2. Col. 492 В: *Ἐπειθόμην τοῖς Βαρδαριώταις ἐπαφειθῆναι τὸν πασέβαστον υἱὸν τοῦ πρωτοστράτορος, ...* Изхождайки от друга интерпретация на този текст, различна от тази на М. и Успенский, С. поправя *Ἐπειθόμην* на *Ἐπυθόμην*. Интерпретацията на С. е добре обоснована въз основа на друго писмо — М 33, с това, че не става дума за убеждаване на Теофилакт от страна на вардариотите, а за получаване на вест за назначаването на сина на протостратора Михаил Дука за управител на вардариотите.

3. Col. 492 В: *Οὗς τιμῶν ἀξίως τῆς σπουδῆς, ἣν ἐπ' αὐτοὺς κατεβάλετο, ...* Местоимението *Οὗς* се отнася до *τοὺς λόγους* в предшествуващото изречение. Мисля, че повече би подходило нар. *ἀξίως* да бъде прилагателно, съгласувано с местоимението, и да гласи *ἀξίους*, защото по такъв начин се изтъква достойнството на науките, докато при наличието на наречие се изтъква достойнството на ревността.

4. Col. 492 С: *Ἔστι τοίνυν οὗτος δὲ πρὸς τῇ ἀνδροφαγία καὶ ἕνα μοι αἰεὶ δεικνύων ὀφθαλμὸν, οὐδέποτε τῇ ἐμῇ κακώσει ἐπιδιάζοντα, κἂν συναχθεῖν πρὸς τὸ συνούστερον, κἂν διαχθεῖν πρὸς τὸ ἀπλούστερον, κἂν χαριεντίσωμαι πρὸς αὐτόν, ἂν πλήρει τῷ γαίλω προσοίσω τὸν Πράμνειον, ὃν μοι δῶκε μερῶν εὐώδεος υἱὸς τὸν ἔτι παραμένοντά μοι λόγον ἐν τῷ ἀσκήῳ τοῦ σώματος τὸ πᾶσαν μαρᾶνον ἀνίαν φάρμακον* В този текст М. предлага две поправки — *συνούστερον* вм. *συνούστερον* и *διαχυθείη* вм. *διαχθείη*. Освен това е посочил, че думите *ὃν μοι δῶκε μερῶν εὐώδεος υἱὸς* представлява цитат, без обаче да отбележи, от кой автор е цитатът, очевидно защото не е успял да го отъждестви. С., без да прави опит за каквито и да е поправки, го провежда в съгласие с V. М. V. по следния начин: „И така, той е онзи, който при челолюководството си всякога ми показва само едно око, всякога насочено към моето добро, и когато се засвие от мислене, и когато се разпусне, и когато се пошегувам с него, в случай че му поднеса пълен крондир силно вино, което ми е дала издънката на миризлива лоза, разбирам, съхранявания в телесното ми мешле здрав разум — едничкото лекарство против всяка душевна болка.“ За мене този пасаж

съдържаше значителни затруднения, поради което се помъчих да издира откъде е цитатът. Оказа се, че е стих 197 от IX песен на Одисеята, който гласи: *ἄσπον ἔχον μέλανος οἴνοιο* (196), *ἡδέος, ὃν μοι ἔδωκε Μάρων, Εὐάνθης υἱός* ... И тъй въз основа на този стих може да се поправят със сигурност *δῶκε* на *ἔδωκε* и *μερῶν* на *Μάρων*. Но какво трябва да се направи с *εὐώδης*? Дали това не е съзнателно или несъзнателно променено от Теофилакт име на *Εὐάνθης*, което име е близко по значение на *Εὐώδης* = „приятно миришещ“. Този въпрос ще се реши от съпоставката на ръкописите. Поправката на М. *συννούστερον* е безспорно правилна, но другата поправка — *διχουθείη* е неприемлива, защото тук именно се противопоставят двата глагола, произлизащи от основния гл. *ἄγω*, *συναχθείη* и *διαχθείη*, но с противоположни значения — „събирам“ и „разтварям“. За отбелязване е още, че гл. *ἐπιδιάζω* не е посочен в нито един речник. Простият гл. *ἰδιάζω* със значение на „живея изолирано“, „живея при някого“, „особен съм“ също не предлага подходящи значения. Очевидно и тук се касае за грешка. Мисля, че вместо *ἐπιδιαζοντα* е стояло *ἐπιθειάζοντα*, което графически е твърде сходно и по смисъл подходящо. Гл. *ἐπιθειάζω* значи „призовавам боговете“, „давам божествен вид“, „внушавам“ нещо с дат. падеж, „предсказвам“ и пр. При така установения текст моят превод ще гласи: „Този човек именно въпреки човекоядството си ми показва винаги и едно око, което никога не призовава боговете за моята гибел, било когато се свива за по-задълбочено мислене, било когато се разтвори за по-обикновени неща, било когато се пошегувам с него, ако му поднеса пълно ведро прамнейско вино,⁵⁶ „което ми даде Марон, синът на Евант“, запазващия ми се още разум в мехчето на тялото, лекарството, което премахва всяка мъка.“⁵⁷

5. Col. 493 B: *Ἀριθμητικὸν μὲν οὖν αὐτὸν ἦδειν, ἀφ' οὗ τοὺς Βαρδαριώτας ἐπράττειν* Тук формата на гл. *ἐπράττειν* не е в изправност. Както се вижда от глаголите в следващите изречения, тя трябва да бъде в мин. несв. време и следователно трябва да се поправи на *ἔπραττε*.

6. Col. 493 C: *Καὶ αἰεὶ δέ τι ἠκριβολογεῖτο, καὶ ὅπως τὴν μονάδα εἰς μέρη τέμη, καὶ ἀμαθεῖς δείξῃ τοὺς ἀμετρῆ λέγοντας*. Прилагателното *ἀμετρῆ* тук е свършено неуместно, поради което V. M. V. е превел цялото изречение свободно, за да му даде добър смисъл, а преводът на C. е погрешен. В това изречение става дума за спора относно неделимостта или делимостта на единицата, поради което *ἀμετρῆ* трябва да се замени с *ἀμερῆ* и тогава преводът ще гласи: „Винаги изразяваше нещо точно и за да раздели единицата на части, и за да покаже като невежествени онези, които казват, че е неделима.“

7. Col. 493 C: *Γένοιτο δ' ἂν, εἰ πρῶτον μὲν ἐπιβαίη τῶν ἀσκημάτων, ..., καὶ μάθη ταῦτα πρὸς θυμὸν διαστέλλειν τε καὶ συστέλλειν* В това изречение глаголите *ἐπιβαίη* и *μάθη* са в различни наклонения — опативно и конюнкативно, въпреки че с тях Теофилакт изразява едно и също отношение към Теодор, сина на Григорий Каматир. Както се вижда и от другите глаголи в същия период — *ἀμφιψηλαφῶν*, *ἐνασκηθείη* тук е уместно само опативното наклонение, поради което *μάθη* трябва да се промени в звучащото еднакво *μάθοι*.

8. Col. 493 D: *Καὶ δὴ τὰς τύχας λέγων ταῖς γυναιξίν, οὐκ ἐν ταῖς τριόδους, ..., ἀλλ' ἐπ' ἐργαστήριον, ὡς ἂν σημνύοι τὸ μάθημα, αὐτόθεν τε χρηματίζεται*. М. поправя само *χρηματίζεται* на *χρηματίσεται*, т. е. *imp. fut.* на *conj. aor.* Тази корекция смятам за неприемлива, защото и в предшестващото изречение при същия начин на изказване глаголът *ἄξει* е в *imp. fut.* Има обаче друга неизправност в текста — *ἐπ' ἐργαστήριον*. Тук глаголът не показва движение или направление и затова предлогът *ἐπί* трябва да управлява род. падеж. Ето защо *ἐπ' ἐργαστήριον* трябва да се поправи на *ἐπ' ἐργαστηρίου*.

9. Col. 496 B: *Ἡ δὲ (sc. ἡ ἡμίονος) δραμεῖται Ἀρπυίας ἕσα, μὴ βαρουνμένη σαοξίν, ἀλλ' οὕσα κούφη καὶ περιβητισμένη τὸ σῶμα, ...* Нито причастие *περιβητισμένη*, нито гл. *περιβητίσω* са посочени в някой речник. Преводът на V. M. V. е свободен и неясен: *sed sumpta est levitate celeris et corpus, ...* C. изобщо не превежда последното изречение, въведено с *ἀλλ'*. Очевидно в гръцкия текст има грешка. Мисля, че причастие е било *περιπετασμένη* от гл. *περιπετάννυμι* със значение на „покривам наоколо“, „обвивам“, а в страд. залог на „обвит“, „покрит наоколо с нещо“ с вин. падеж. Това значение е напълно подходящо и в такъв случай преводът ще гласи: „Той ще тича като харпиите, необременяван от тежестта на месата си, но кух и покрит само с плът, ...“

⁵⁶ Вино от Прамнос, силно с горчива жилка.

⁵⁷ В последните две съждения, които се отнасят до виното, става дума за въздействието на виното върху разума и чувствата според възгледите на древните философи.

10. Col. 496 B: *Ἡ που καὶ ἡ γαστήρ ἀναδραμεῖται κατὰ τὰς χάνας καὶ τοὺς συνόδοντας.* М. поправя *συνόδοντας* на *κυνόδοντας*. С. приема тази поправка и в съгласие с V. М. V. превежда: „Навярно и коремът му ще се надуе и ще стигне до кучешките зъби и до устата.“ Смятам поправката на М. за неприемлива, защото, ако *συνόδοντας* се поправи на *κυνόδοντας*, то следва и *χάνας* да се поправи някак си, защото тази дума няма значение на „уста“. Според мен тук без никакво колебание се касае за два вида риби — *χάνας* (писано и *χάννας*) и *συνόδοντες* (писано още *σινόδοντες* и *σινώδοντες*), за които още Аристотел пише, че изхвърляли стомасите си навън.⁵⁸ И така при наличния текст преводът ще гласи: „И това и стомахът му ще се вдигне нагоре като при морските риби *χάννας* и *συνόδοντες*.“

11. Col. 496 C: *Ἡ γὰρ Θεσσαλία τούτου οἰκειοτέρα, καὶ ἡ πεδιάς ἢ Φαρσάλιος.* V. М. V. схваща *τούτου* като наречие за място и го превежда с нас. Според С. то е непърно допълнение и той превежда изречението: „Защото Тесалия и Фарсалското поле по са пригодни за това;“ Аз смятам схващането на V. М. V. за погрешно, защото *αὐτοῦ* се употребява като наречие за място, но за *τούτου* това не е засвидетелствувано, доколкото ми е известно. За да се приеме схващането на С., което споделям, е необходимо обаче да се направи една поправка, а именно *τούτω* вм. *τούτου*, защото *οἰκειός* изисква дат. падеж. Мисля, че грешката е произлязла от това, че преписвачът е поставил падежа на това местоимение в зависимост от сравнителната степен на прилагателното *οἰκειοτέρα*. При такъв смисъл обаче местоимението трябваше да бъде в ж. род, защото щеше да се отнася до *Μακεδονία* в предшествуващото изречение.

12. Col. 496 C: *Ὡν τῶ πλάτει τὰς μὲν ἐπιδείξεται τῶν ἐπιστημῶν καὶ τεχνῶν τὰς δὲ, πρὸς τὸ μαθεῖν συνεργῶ χρήσεται.* Тук *τὰς δὲ* не може да се оправдае граматически, понеже се свързва без съмнение с глагола *χρήσεται* и следователно трябва да бъде в дат. падеж. От друга страна, както се вижда от следващите изречения, Теофилакт отделя и противопоставя в известен смисъл геометрията на другите науки и изкуства: *οὔτε ταῖς ἄλλαις, οὔτε τῇ γεωμετρικῇ; Τῶν μὲν γὰρ ἀνεράστως ἔχω τῆς ἐπιδείξεως τῆς δὲ τόπος ὄντως οὐκ ἔστι παρ' ἐμοί.* Ето защо мисля, че *τὰς δὲ* трябва да са поправи на *τῇ δὲ* и че това показателно местоимение се отнася до геометрията. Единственото число на *συνεργῶ* до известна степен подкрепя също такава схващане. В такъв случай преводът ще гласи: „на чиито простор ще покаже едните от знанията и уменията си, а другата (т. е. геометрията — бел. м., М.) ще използва като помощник за учение.“

13. Col. 497 A: *οὔτω τὴν ὁδὸν θαρξήσάτω τὴν πρὸς τὴν Ἀχερουσίαν τὴν λίμνην, τὴν ἐμὴν Λύχνιδον,...* В този пасаж определителният член пред *λίμνην* изглежда излишен, защото по правило той се повтаря пред определението, което стои след съществителното. Ние имахме вече обаче един друг случай на такова нарушение на правилото (срв. по-горе бел. 2 към М 58). Очевидно то се е смятало за допустимо. С. не е схванал, че *Ἀχερουσίαν* е един саркастичен епитет, който Теофилакт дава на Охридското езеро, и го превежда като име. Катичић го е схванал правилно.

14. Col. 497 B: *Πρὸς ἣν μὴδὲ πάνυ σφόδρα δυσφόρως ἔχε, εἰδώς, ..., καὶ δεκνῦσαν τὸ τοῦ βασιλέως ἡμῶν μηδεμικὸν καὶ φερέπονον.* Към този текст нито М., нито С. са направили никакви бележки, въпреки че дума *μηδεμικός* не е посочена в никой речник. V. М. V. и С. схващат нейния смисъл по един начин: *anxiūm curae studium*, респ. „грижлив“. Предполагам, че те я свързват или с *κηδεμονικός* или с *μεριμνητικός*. Според мен такава разбиране не е оправдано, защото както прил. *φερέπονον* със значение на „който понася болки, несгоди“, така и следващият текст показват, че тук се визира животът на императора на поход, свързан с несгоди и трудности, и лишения, който трябва да служи за утешение на Гр. Каматир. Ето защо мисля, че *μηδεμικόν* трябва да се поправи на *μηδαμινόν*, което прилагателно Suidas обяснява с *εὐτελής* = „без стойност“, „прост“, когато се отнася до начин на живот.

15. Col. 497 C: *ὥστ' εἰ μὴ φιλαίτης εἶης, ἀλλὰ φιλάνθρωπος καὶ φιλάδελφος, οὐ μόνον οὐ δυσχερεῖς πρὸς τὴν ἀποδημίαν οὐδέκι, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐπεκταθῆναι ἐπέεξῃ, ...* В този текст М. предлага две поправки: *φιλαίτιος τις*, т. е. човек, който обича да търси грешки и да прави упреци, вместо *φιλαίτης*, каквато дума не съществува в гръцки ез., и *δυσχερανεῖς* вместо *δυσχερεῖς*. С. приема тези поправки. По отношение на първата поправка мисля, че тя не е сполучлива защото не е подходяща като антитеза на *φιλάνθρωπος καὶ φιλάδελφος*. Като напълно подходяща антитеза се явява според мен прилагателното *φίλαντος*, която дума при това е и по

⁵⁸ Aristoteles. *Περὶ ζῴων ἰστορία*, lib. VIII, cap. II: t. III, p. 149₂₄₋₂₅, ed. F. Didot et socii, Paris, 1887.

близка графически до думата у М., отколкото неговата конъектура. Втората поправка на М. е приемлива, въпреки че съществува известна вероятност и възможност *δυοχερεῖς* да се схване като *δυοχερῆς*, а изречението като елиптично, в което се подразбира спомагателният глагол в бъдеще време *ἔσῃ*.

М 72

1. Col. 497 D: *Ὁ δὲ γε τοῦ Ἥλιου παῖς Φοῖνιξ, καὶ τερωθεῖς ἐξανίσταται, ἵνα μηδὲν εἶπω θεϊότερον καὶ ἡμέτερον*. Тук след *θεϊότερον* притежателното местоимение *ἡμέτερον* е според мен съвсем неуместно, въпреки че V. M. V. и С. са се опитали да осмислят по един или друг начин. Така С., чийто превод е сравнително по-приемлив, превежда по следния начин: „Синът пък на слъцето, Феникс, и да стане пепел, той пак възкръсва, за да не кажа нещо по-божествено и съгласно с нашето учение.“ Все пак смятам, че е по-вероятно в първообраза да е стояло *ἡδύτερον* вместо *ἡμέτερον*, защото и по смисъл се свързва по-добре с предшествувания текст, където Теофилакт пише на Пантехнис, че не може да направи нищо освеж да му каже, че след зимата идва пролетта с нейните прелести, че Феникс възкръсва от пепелта, и, прекъсвайки изброяването на тези приятни перспективи във възходяща градация, завършва изречението и писмто със следните думи: „... за да не ти кажа нещо по-божествено и по-приятно.“

М 73

1. Col. 500 A: *Αἰτίζων ἀκόλους οὐκ ἄορας οὐδὲ λέβητας, ...* М. добре е схванал, че тези думи представляват цитат, както личи от курсива, с които са напечатани, но не е отбелязал от кой автор или кое произведение. Те представляват цитат от Одисеята, XVII, ст. 222, и то от онези стихове, които, изглежда, не са принадлежали на първоначалния текст. Съвременните издатели поставят пред *οὐδὲ* запетая. Би трябвало още да се отбележи, че някои схващат *ἄορας* в смисъл на „жени“, а не „триножници“, както го превеждат V. M. V. и С.⁵⁹

L 1

1. Col. 501 B: *... τίς ὁ θήσων τῇ ἀσθενείᾳ μου φορητότερα; Ἐμπὸς εἰ μὲν τὴν σὴν ὑπολογισάμενος ἀγαθότητα, ταύτην ἔξω κἂν τοῦτω παράκλησιν*. В този текст Л. (така ще съкращавам понататък името на издателя Ламий) предлага *μὲν* да се чете *μὴ*. Изразът *ἐμπὸς εἰ μὴ* е постоянен и затова поправката на Л. е безсъмнена.

2. Col. 501 B: *... καὶ πολλὰς ἐβιασάμην τοὺς ναύτας, ὥστε πρὸς τὸ τῆς βασιλείας σου εὐτυχῶς ἔχοντες τῆς Πρίγκιπος νησιδίων, καὶ τοὺς οἰακὰς ἐπιστρέψαι, καὶ τὸ δρόνιον μεταστέλλασθαι*. С. отнася *εὐτυχῶς ἔχοντες* към предходното *ναύτας* и с оглед на това предлага да се съгласува по падеж, т. е. да се поправи на *ἔχοντας*. Интерпретацията на С. е обаче според мен неубедителна, защото *εὐτυχῶς ἔχοντες* се отнася по-скоро до всички в кораба, включително и Теофилакт, а не само до *ναύτας* и заради това причастието правилно стои в им. падеж. Моят превод гласи: „... и много пъти карах моряците, понеже имахме щастие, да обърнат кормилото и да отпратят платната към острова на твоє величество.“

3. Col. 501 B—C: *ἀλλ' οὗτοί γε τῶν ἐμῶν βιαίων φημάτων οὐδὲ κέλευσμα ἐπαΐουσα, ...* Leroü-Molinghen⁶⁰ поправя *κέλευσμα* според единодушното свидетелство на всички ръкописи на *ῥέχεσαν*. С оглед на тази поправка преводът ще гласи: „... но те съвсем не изглеждаха на хора, които са чули моите силни думи.“

4. Col. 501 C: *... ὅς (sc. ὁ βορέας) ἀπὸ τοῦ παντειχίου καταβαίνων λαμπρὸς, ἀπόρευτον ἐτίθει τὸ πέλαμα, ...* С., за разлика от Л., правилно е схванал *панτειχίου* като географско име. Това селище се казва сега Пандик или Пендик. Следователно името трябва да се пише с главна буква.

⁵⁹ С „жени“ го превежда напр. и V. Bezard (Homère, L' Odyssée, Paris, 1933, III, p. 32).

⁶⁰ A. Leroü-Molinghen. Prolégomènes... p. 254.

5. Col. 504 A: *Τῆς ἐξελεύσεως ἡμῶν ἐπιτροπομένης παρὰ τοῦ τῆν τῶν ἡμετέρων ἐπιτραπέντος ἐπιτήρησιν καὶ διόρθωσιν, ὁ σεβαστὸς δὲ καὶ πρῶτος Δυβραχίου, οὕτως ἐμοὶ μὲν τὰ τῆς ἐπιθυμίας διέπεσεν.* Този откъслек според С. е или повреден, или синтактически и логически не в добър ред, поради което го е разгледал подробно и критически. В първия случай, при който той допуска, че може да става дума за двама души, които са съпровождали Теофилакт до Цариград и Никомидия — един чиновник, натоварен с надзираване и управа на делата му, и от дирахийския претор, С. смята, че след думите *ὁ σεβαστὸς καὶ πρῶτος Δυβραχίου* трябва да е имало някоя дума като *ἀντίστη*, която е пропаднала. Във втория случай, при който допуска, че може да става дума само за един придружвач — дирахийския претор, предлага текстът да се промени в следния вид: *Τῆς ἐξελεύσεως ἡμῶν μὴ ἐπιτροπομένης παρὰ τοῦ τῆν τῶν ἡμετέρων ἐπιτραπέντος ἐπιτήρησιν καὶ διόρθωσιν Σεβαστοῦ καὶ πρῶτος Δυβραχίου.* С. дава предпочитание на втория вариант и превежда така поправения текст по следния начин: „Понеже излизането не ми се позволи от севаста и претора на Драч, комуто бе възложено да наглежда и оправя делата ми, затова аз не можах да постигна желанието си.“ Катичиѝ предава само общо смисъла на този откъс в духа на превода на С., като отбелязва, че мястото е развалено и не може да се поправи без ново критично издание. В същност, струва ми се, този текст не би трябвало да създава такива трудности, но С. е изходил от погрешни предпоставки. Така смятам за погрешно да се допусне, че драчкият претор е бил натоварен с наглеждането и уреждането на работите на Теофилакт и че е бил властен да забрани на Теофилакт да излиза от кораба и по такъв начин да осуети изпълнението на желанието му. Освен това не може и дума да става за излизване от кораба за посещаване на императрица Мария, защото корабът изобщо не е спрял на о. Принкипо, където е била тя. Според мен в текста няма никаква текстурална неизправност, а само една погрешна пунктуация, която е станала до известна степен причина за неправилната интерпретация на С. Мисля, че сказуемото на *ὁ σεβαστὸς δὲ καὶ πρῶτος* е *φησὶν* в следващия текст и че пряката реч започва от *οὕτως*. Смисълът на този текст и контекстът е, че като излезли от кораба, преторът го утешавал със стих от псалм СХI, 10 за общата несполука да се срещнат с императрицата. И тъй след *Δυβραχίου* би трябвало да има горна точка, а не запетая. При такава интерпретация моят превод ще гласи: „Когато ни се разреши излизането от този, който беше натоварен с наглеждането и оправянето на нашите работи, севастът и претор на Драч каза: «Така пропадна осъществяването на желанието ми. Това именно подобава, Защото желанието на грешника ще загина (Псалм СХI, 10)...»“ Би могло да се допусне също, че пряката реч започва след *διέπεσεν*, но в такъв случай думите от *οὕτως* до *διέπεσεν* трябва да се сметнат за вметнато изречение и да се отделят с кръгли скоби. При това положение смисълът не се променя по същество. За окончателното решаване на тази дилема ще помогне, надявам се, сверката в ръкописите. Изрично разрешение за излизване от кораба е било необходимо при акустирането в Цариград, защото времето е било ветровито и е трябвало да се изчака създаването на сравнително най-благоприятни условия за слизване.

6. Col. 504 B: *Ἡ γὰρ βασιλεία σου, ..., καὶ συγγνώσεται τῇ ἐμῇ τοῦ δούλου αὐτῆς ἀναξιώτητι, ὡς παθόντος μᾶλλον, ἢ δράσαντος τὸ τῆς ἀυτοπροσώπου συντάξεως λέλειμα.* Дума *λέλειμα* в гръцки ез. няма и Л. добре се е досетил, че това е печатна грешка вместо *ἔλλειμμα* и е превел този текст по следния начин: *Etenim imperium tuum, ..., et meae ignoscet indignitati, utpote qui defectus in ipsa corporis constructione sustineo potius quam facio.* С. приема поправката на Л., но схваща смисъла другояче, а именно: „Но царството ти... и ще прости недостойния ти раб. Защото, ако не можах да се явя лично на прощалното представление, това за мене е повече страдание, отколкото самоволно деяние.“ Аз споделям интерпретацията на С., според която с *ἔλλειμμα* се посочва не телесен недостатък, а пропуска на Теофилакт да се срещне с императрицата. Според превода на С. излиза обаче, като че ли Теофилакт се е срещал с императрицата, но не е могъл да ѝ се представи накрая при заминаването си, за което ѝ иска извинение. Причината за този превод лежи в съществителното *σύνταξις*, което се свързва с гл. *συντάτω* със значение в страдателен залог на „сбогувам се“ и с прилагателното *συντακτικός* със значение на „прощален“. Въпреки това аз не можах да намеря в никой речник значение „сбогуване“ за *σύνταξις*. Като имам пред вид това, от една страна, и, от друга страна, че изобщо не може да става дума за прощална среща, аз мисля, че вместо *συντάξεως* трябва да е стояло в първообраза *συντεύξεως* със значение на „среща“. Това става още по-вероятно, като се вземе под внимание, че грешка при разчитането на *α* вместо *ευ* и обратно е твърде възможна от палеографска

гледна точка и че такива грешки се срещат на няколко пъти в писмата на Теофилакт (срв. по-горе бел. 3 към писмо М 65). И тъй моят превод ще гласи: „Защото твое величество, ..., и ще прости на мене, недостойния неин раб, понеже аз по-скоро страдах от пропусната лична среща, отколкото да съм направил този пропуск.“

7. Col. 505 A: *Ταῦτα μὲν οὖν γεροντικώτερον πρὸς τὴν ἁγίαν σου βασιλείαν ἤτησάμεθα*. Leroy-Molinghen⁶¹ поправя *ἤτησάμεθα* на *ἡστεισάμεθα*.

8. Col. 505 A: *Θεὸς δὲ ... αὐτός σε πάσης ἐξαυρούμενος κακύνσεως καὶ κακώσεως, ἀξιώσει τε ἥτε τῶν αὐτοῦ χαρίτων τελείων, καὶ...* Л. предлага *τε ἥτε* да се поправи на *τέ σε*. Тук действително е необходима поправка, защото дизюнктивният съюз *ἥτε* е съвсем неуместен. Засега не мисля за нищо по-подходящо от премахването му като една дитография след *-σειέ τε*.

L 2

1. Col. 505 B: *εἰ δὲ καὶ διὰ μνήμης ἔχεις ἤχεις καὶ παπταίνῃ περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς, ...* Л. смята че на мястото на *ἤχεις* е стояло *ἡμᾶς*. Такава конъектура е вероятна, но на мен ми се струва, че е по-вероятно да се касае за една дитография, и следователно трябва да отпадне.

2. Col. 505 C: *Ἐπιᾶθα ἢ λύπη συνεργοῦντι τῷ Ἡρακλεῖ πρὸς τὴν τοῦ ἔργου κατόρθωσιν*. Л. поправя *συνεργοῦντι* на *συνήρχει* т. Тази поправка е напълно приемлива, защото изречението се нуждае от глагол, и то в мин. несов. време, както са и другите глаголи в контекста.

3. Col. 508 A: *Ὁ δὲ πάλιν ἠθλεῖ, ἀλλ' ἄξιά γε καὶ τοῦ Διὸς, καὶ τοῦ χρόνου τῆς πορείας*. Leroy-Molinghen⁶² поправя *πορείας* на *σποράς*.

4. Col. 508 A: *Δύσατέ με τῆς αἰσχροῦς ταύτης δουλείας, εἰ τοῦτο δυνάμενοι, ἢ ἐχθήσομαι ὑμῖν προῦρας μὰ διὰ τὸν Χριστὸν, ...* Л. предлага *ἐχθήσομαι* да се пише *ἀχθεσθήσομαι*. Тази конъектура е неприемлива не само защото по значение, граматически и графически представя известни мъчнотии, но защото дошлата до нас форма е морфологически правилна и по смисъл напълно уместна: *ἐχθήσομαι* представлява бъдеще време на гл. *ἐχθέω*, който обикновено се среща във формата *ἔχθω*. Твърде е възможно тази форма да е образувана и по аналогия на бъдеще време на гл. *ἀπεχθάνομαι* — *ἀπεχθήσομαι*, който глагол има и същото значение. Л. поправя правилно *εἰ* на *οἶ*.⁶³

L 3

1. Col. 509 B: *Οὐδέ σοι διεξοδικωτέρων δεῖ λόγων ἠήτησας τὴν πρὸς τὸν ἐπὶ τῶν δεήσεων ἐπιτολίην ἡμῶν, ἣν πάντως ὁ σὸς μαθητὴς καὶ ἀδελφὸς ἐμὸς ἐπιδώσει σοι, ...* Л. е схванал *πάντως* като лично име Pantas, а издателят на Патрологията отбелязва, че и двете четения — като наречие и лично име, са възможни. С. го приема като наречие. Освен това С. смята, че печатната грешка *ἠήτησας* трябва да се поправи на *εἰ ἤτησας*. Мисля, че С. с право отхвърля схващането на *πάντως* като собствено име, защото такова име не е засвидетелствувано и защото е по-естествено да се схване като наречие. Относно поправката на С. *εἰ ἤτησας* вм. *ἠήτησας* мисля, че съюзът *εἰ* е съвсем ненужен и че в сгрешената дума има само едно излишно повторение на началната гласна по невнимание. Освен това причастието трябва да се пише *ἤτησας*.

L 5

1. Col. 512 C: *... τοῦτο ἐκεῖνο Ὅσσαν ἐπὶ Πηλίῳ πατεῖλον, ...* С. поправя *πατεῖλον* на *καθεῖλον* от гл. *καθαίρω* и превежда това изречение: „... т. е. приковали планина Оса върху Пилион...“ Гл. *καθαίρω* няма обаче значение на „приковавам“, поради което допускам, че при превеждането С. е мислил за гл. *καθηλόω*. Независимо от това гл. *καθαίρω* е съвършено неподходящ в случая със своето значение на „свалям“, „събарям“ и пр., защото смисълът е тъкмо обратен, както ни показва същият израз в L 2, col. 505₁₉: *τὴν Ὅσσαν τῷ Πηλίῳ*

⁶¹ A. Leroy-Molinghen. *Prolégomènes* ... p. 255.

⁶² Пак там, с. 255.

⁶³ При критичното издаване на това писмо ще трябва да се вземе пред вид естествено и преписът в cod. Paris. gr. 1277, ff. 262v — 263v. Срв. P. Gautier. *L' épiscopat de Théophylacte*, p. 167.

ἐπέστησαν. Освен това и предлогът *ἐπί* също сочи, че става дума за поставяне на нещо върху нещо. Ето защо смятам, че сгрешеният гл. *πατέϊλον* трябва да се поправи на *ἀνείλον* от гл. *ἀναρέω* със значение на „качвам“, „вдигам“ и пр.

L 7

1. Col. 513 D: *Ἐπειδὴ Θεὸς τοῖς πωχοῖς τοῖς μέλεσι Θεοῦ ἐπαπέστειλε τὴν σὴν ἀντίληψιν, ...* Схващането, че християните са членове от тялото на Христос, е изразено в посланията на ап. Павел: 1 Кор. 6, 15; 12, 27; Еф. 5, 30. В В. това изречение гласи: *Ἐπειδὴ Θεὸς τοῖς πωχοῖς τούτοις μέρεσι θεοῦ ἐπαπέστειλε τὴν σὴν ἀντίληψιν, ...* Очевидно тук се е намесил преписвачът, за да даде по-ясен смисъл на изречението, но намесата му е неуместна. При това той не се е осмелил да отстрани думата *θεοῦ*, която при неговата поправка се явява безсмислена.

2. Col. 513 D: *Κατὰ γὰρ τὸν θεοπέσιον Ἀρσένιον σοι τῷ τὴν φύσιν θειοτάτῳ καὶ παιδεύον, φθέγγομαι.* Този текст С. е превел: „Говоря на тебе, божествения по природа и образование, така, както ни учи дивният Арсений.“ В забележка С. поставя въпроса за отъждествяването на споменатия Арсений, допускайки две възможности: да бъде или Арсений Велики, който се подвизавал през IV в. в Египет, или Арсений Керкирски, епископ от IX в. Взимайки пред вид, че първият не е оставил нищо писано, той смята, че тук става дума за Арсений Керкирски. С. не е отъждествил правилно въпросния Арсений и може би затова не е дал и правилна интерпретация на този текст. В същност тук става дума за учението на Арсений Велики, че светското образование, ако и да е важно, все пак е второстепенно в сравнение с нрава и характера на човека.⁶⁴ Следователно бих превел изречението по следния начин: „Защото към тебе, най-божествения по природа и образование, според изискването на божествения Арсений, отправям глас.“

3. Col. 516 A: *Τῶν τις γὰρ μοναχῶν καὶ ἱερέων ὁ ἐκ τῶν ἐμῶν κακῶν, καταφρονήσας μὲν Θεοῦ, ...* Успенский⁶⁵ поправя *ὁ ἐκ τῶν ἐμῶν κακῶν* на *ὁ τῶν ἐμῶν κακῶν*. Тази поправка приема и С., и Катичић. Намирам я обаче за ненужна и неуместна, тъй като конструкцията с определителен член и *gen. partitivus*, в случая снабден и с предлог, е напълно нормална и смисълът безупречен.

4. Col. 516 A: *... καὶ ὁ βόρος δὲ ἀντὶ νηστευτοῦ, ...* Успенский⁶⁶ поправя въз основа на сравнение с Ватиканския кодекс, който е имал възможност да използва, *βόρος* на *κρεωβόρος*, което в същност се пише *κρεοβόρος*. В същност и *βόρος*, което е субстантивизирано прилагателно *βορός*, не е неуместно, тъй като се противопоставя лакомия на гладуващия. Едно по-определено отношение към тези две възможности може да се състави след сравняване и на другите ръкописи.

5. Col. 516 B: Тук името на бирника е дадено на два пъти *Ἰασήπου*. В М 33, col. 432 С, то се среща обаче във формата *Ἰασίτη*. С.⁶⁷ пише, че Иасит се именува и Иасип. Златарски и Катичић дават само формата „Иасит“. Без съмнение тази последна форма трябва да се предпочете, защото е засвидетелствувана и за други лица и следователно погрешната форма *Ἰασήπου* трябва да се поправи на *Ἰασίτου*.

6. Col. 516 B: *Ἔστειλα, καὶ ἤγαγον τὸν ἐπικατάρατον πρὸς με, καὶ ἠσφαλίσατό μοι ἄχρι τῶν Κυριακῶν τῆς ἀπόκρεω, μὴ εὐρεθῆναι μηδένα τῶν τῆς βουλήσεως μερῶν μήτε κατὰ ινος ἐγκαλέσαι. Ἀπέλυσα τοῦτον...* Успенский въз основа на Ватиканския кодекс поправя *βουλήσεως* на *βουλῆς* и превежда целия откъс:⁶⁸ „Я послал и привели ко мне этого проклятого и он содержался у меня до мясопустной недели. Не нашедши никого из лиц судебного ведомства и не имея перед кем вести процес, я освободил его.“ О този превод се придържат и С., и Катичић. Този превод съдържа обаче волности, които се дължат на обстоятелството, че самият текст съдържа доста трудности, върху които досегашните преводачи не са се спрели. Така напр. от граматическа гледна точка буди недоумение *асс. с. inf. μὴ εὐρεθῆναι μηδένα*, който, струва ми се, трудно може да се постави в зависимост от *ἠσφαλίσατο* и ако все пак това би било възможно, тогава щеше да бъде употребен само във финален смисъл,

⁶⁴ Срв. Похвалното слово на Теодор Студит за Арсений Пустинник в Р. Г., 99, coll. 862—864.

⁶⁵ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 31, бел. 3.

⁶⁶ Пак там.

⁶⁷ Митр. Симеон. Писмата... с. 131 и 273; срв. също и с. 117.

⁶⁸ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 32, бел. 1.

но не и в каузален, както го схващат споменатите преводачи. Освен това местоимението *μηδένα* не може да се съгласува по род с *μερῶν*, тъй като *μέρος* е от среден род, а *μηδένα* от мъжки род. Не мога да се съглася и с превеждането на *μέρος* с „лице“ в смисъл на „член“. Несполучлив е и преводът на *κατά τινος ἐγκαλέσαι*, защото изразът *κατά τινος ἐγκαλεῖν* означава „повдигам обвинение срещу някого“. По тези съображения смятам, че тук мястото е развалено много повече, отколкото е допускал Успенский. Според мен текстът ще се оправи, след като се установи каква дума е стояла в първообраза на мястото на *-εως μερῶν*. Засега предполагам, че това е причастие от някой глагол, от което зависят двата инфинитива *εὐρεθῆναι* и *ἐγκαλέσαι*. Изхождайки от предположението, че Теофилакт изразява задоволството си от това, че по време на задържането на монаха не е имало никой от властващите, за да го освободи, и че монахът не е имал възможност да хвърля обвинения срещу никого, мисля засега за такива глаголи като *εὐημερέω*, *εὐχαίρω*, *εἰσοράω*. Бих искал да подчертая още веднъж, че това са само догадки и че решение може да се очаква от сверка с ръкописите.

7. Col. 516 B: *οὕτω γὰρ ἑαυτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει*, ... Известно е, че възвратното местоимение не може да има имен. падеж. Ето защо *ἑαυτὸς* трябва да се замени с членуваното или нечленуваното определително местоимение *ὁ αὐτὸς* или *αὐτὸς*, както на първия вариант се даде естествено предимство.

8. Col. 516 B: ... *καὶ ἡ πάρδαλις αὐθις κατὰ σίγματος*. Смисълът на това изречение е съвсем ясен, а именно, че характерните кръгли петна на леопарда не се променят, т. е. монахът по нрав си остава същият. В такъв случай обаче предлогът *κατὰ* не може да управлява род. падеж, защото има дистрибутивно значение, както при *κατὰ σίχας*, *κατὰ κόμας* и пр. Заради това мисля, че *κατὰ σίγματος* трябва да се замени с *κατὰ σίγματα*.

L 8

Това писмо е издадено критично въз основа на всички познати сега ръкописи и съпоставено с изданието у Migne от Leroü-Molinghen⁶⁹. Към него трябва да се имат пред вид и бележките на Дьолгер.⁷⁰

L 9

1. Col. 517 C: ... *καὶ πᾶσι μὲν εἰ παράκλησις καὶ παραφυγή τοῖς τῷ θεοστεφεῖ σου κράτει προσπαρέχουσι*, ... Причастие *προσπαρέχουσι* е сгрешено, защото гл. *προσπαρέχω* няма значение на *verecor*, с който глагол го превежда Л., а неговото значение на „предлагам“, „доставям“ не е подходящо. С. го поправя на *προστέρεχουσι*. Тази поправка е приемлива. Евентуално би могло да се мисли и за *προσέχουσι* в смисъл на „тези, които уважават, привързват се“ към императора.

2. Col. 517 D — 520 A: *ἡ φρουρός μου Θεοτόκος στέλλει τῇ βασιλείᾳ σου εὐλογία ἰχθύδια τεταριχευμένα διακόσια, πένησι μὲν οὖσα τὰ ἐπ' ἰχθύσι διὰ τὴν τῶν στρουθίων ἀποστέρησιν, πλουσίους δὲ τὴν ἀντίληψιν*, ... Към този текст не са направени никакви бележки досега, въпреки че причастие *οὖσα* нито може да се съгласува с *ἰχθύδια*, както го превежда Л., нито с *εὐλογία*, нито може да се свърже с глагол „давам“, както го превежда С. Очевидно има грешка. Първо трябва да се има пред вид, че причастие *οὖσα* трябва да бъде от преходен глагол, както показва *τὴν ἀντίληψιν*, и, второ, трябва да има значение на „давам“, както го схваща и С. Ето защо трябва да се мисли за една поправка като *δοῦσα* или *χορηγοῦσα*, или *παρέχουσα*.

3. Col. 520 A: *παιδεύει γὰρ τὴν τελειοτέραν πεντάδα τῶν αἰσθήσεων τῇ τετραδί τῶν ἀρετῶν, πολλαχῶς ἐνουμένη τῇ Βασίλει τῶν ὄλων πόμα καὶ βροῦμα προσφέρεσθαι ὡς δοῦλον ἀνάξιον*. Този откъс С. поправя по отношение на пунктуацията и думите в следния вид: *Παιδεύει γὰρ τὴν τελειοτέραν πεντάδα τῶν αἰσθήσεων τῇ τετραδί τῶν ἀρετῶν πολλαχῶς ἐνουμένην, τῇ Βασιλίδι τῶν ὄλων... προσφέρεσθαι ὡς δῶρον ἀνάξιον*. Така предложения текст той превежда: „Защото учи петте чувства, съединени по много начини с четирите добродетели, да се поднасят на царицата

⁶⁹ A. Leroü-Molinghen. Prolégomènes... p. 255—258.

⁷⁰ BZ, 39, 1939, S. 217.

на всичко вместо ядене и пиене, като дар недостоен.⁴ С. правилно е забелязал, че в текста на Л. нещо не е в ред, поради което е пристъпил към *emendatio*. Измененията, които е направил, съвсем не дават обаче ясен и понятен смисъл. Наистина, какво ще означава поднасянето на петте чувства на царицата на всичко като недостоен дар? Коя е тази царица и пр.? Защо е нужно да се замести *δοῦλον* с *δῶρον*? Според мен горният текст може да се разбере правилно само като се вземе под внимание учението на древните философи, и преди всичко на Аристотел за петте сетива и четирите добродетели, че добродетелите се основават на познанието, добивано чрез сетивата при посредничеството на човешкия разум. Освен това непреведената от С. дума *τελειοτέραν* разбирам в смисъл, че става дума за по-съвършените човешки сетива в сравнение със сетивата на животните, защото при тях има и мислене, разбиране, усвояване — *φρονεῖν*. „Царицата на всичко“ — това е без съмнение четворката на добродетелите, която дава съвършенството на човека. С оглед на тази интерпретация смятам за наложителна една съвсем малка поправка от правописно естество — *ἐννοουμένην* вм. *ἐνουμένην*, освен безспорната поправка на С. *βασιλίδι* вм. *Βασίλην*, която поправка в същност може да гласи и *βασιλίσην*. И така моят превод ще гласи: „То (т. е. числото като символ на предупреждение и наставление — бел. м., М.) учи по-съвършената петорка на сетивата да се поднася като ядене и пиене, подобно на недостоен раб, на четворката на добродетелите, схващана всячески като царица на всичко.“

L 10

1. Col. 520 В: *Τὰς γὰρ ἐκκλησίας αὐτῶν οὐ δεῖ κλεῖσαι, ἀλλὰ τὴν ἀκολουθίαν, ἣν ποιῶμεν εἰς ἐγκαίρια ναοῦ ποιήσαντά τε καὶ χρίσαντα σταυροειδῶς μύρω τοὺς τοίχους, ὀρθοδόξοις ἱερεῦσι παραδοῦναι, καὶ οὕτως ἐνέτους πάντας ποιῆσαι τοῖς ἐξ Ἀρμενίων ἐπιστορέψασιν.* Успенский⁷¹ поправя *ἐνέτους* на *ἄν ἔτους* и превежда края на приведения откъс: „... и так поступать každогодно с обратившимися из армянства.“ С. отхвърля поправката на Успенский, считайки, че *ἐνέτους* стои правилно и че се отнася към *τοίχους*, която дума трябвало да се вземе в смисъл на *ναοὺς* — храмове. Според С. Теофилакт съветвал деволския епископ да миропомаже стените на арменските храмове, за да бъде възможно да се черкуват в тях обърналите се в православие арменци, и счита тълкуването на Успенский за ежегодно помазване на арменците за абсурдно. Важно е да се приведе и мнението на Stephanus, който под думата *ἐνετός* обръща внимание на различното ударение и предава смисъла на *ἐνετός* с *intromissi*. Не мога да се съглася както с тълкуването на Успенский, така и с това на С., защото ако *ἐνετός* се отнасяше до църквите, то трябваше да се съгласува с *ἐκκλησίας*. Думата *ἐνετός*, респ. *ἐνετοὺς*, се отнася по мое мнение, както го схваща и Stephanus до *ὀρθοδόξοις ἱερεῦσι*, които, както се вижда и от по-долния текст, представляват най-важният елемент, предмет в контекста, а именно мисълта е те да бъдат вмъкнати, наложени на връщащите се в лоното на православието арменци, а арменските свещеници да минат в редовете на миряните. Мисля, че *ἐνετός* може да си остане и с ударение на втората сричка, тъй като Stephanus превежда и друг пример с такова ударение.

2. Col. 520 В: *Πρὶν δεῖ ἀκριβολογηθῆναι τὴν λειτουργίαν αὐτῶν.* Л. предлага *Πρὶν* да се чете *Πλὴν*. С. не приема тази конъектура, както се вижда от превода му. Аз също смятам, че няма основание за поправка.

3. Col. 520 С: *καὶ τὴν ἄλλην δὴ ψαλμωδίαν σκοπηθῆναι.* Според Л. *δὴ* трябва да се промени на *δὲ*. Мисля, че такава поправка не е подходяща, защото изречението не се противопоставя на предшествувания текст и следователно адверзативната частица *δὲ* няма синтактически място.

4. Col. 520 С: *ὁ αὐθέντης ἡμῶν ὁ σεβαστὸς πρὸς τὰ πλησιάσοντα ἡμῖν ἔαρα, ἢ πρὸς ἡμᾶς ἐλεύσεται.* Успенский предлага думата *ἔαρα* да се измени в *μέρη*, а С. в *ἄκρα*. Според мен и двете думи са еднакво възможни, като конъектурата на С. ми се струва по-вероятна графически.

5. Col. 520 С: *τὴν δὲ παρούσαν σου πρὸς ἡμᾶς διάθεσιν πάντοτε ἀποδεχόμενοι, ...* Успенский поправя според Ватиканския ръкопис *παρούσαν* на *πλουσίαν*. С тази поправка се добива действително по-добър смисъл. С. също я приема.

⁷¹ Ф. Успенский и. Образование Второго Болг. царства, с. 48, бел. 3.

L 12

1. Col. 521 C: *Nŭn ěrwon mĕn oĭon ĥlion ěchonτες, κατεκίμεν*. С. поправя *ěrwon mĕn* на *ěrwon mĕn* и *κατεκίμεν* на *κατεμόμεν*. Първата поправка е приемлива, защото всички глаголи и причастия по-надолу са в мн. ч. Не считам обаче, че втората поправка е сполучлива. Л. свързва гл. *κατεκίμεν* с гл. *κίω*, като го превежда с *fecundi egimus*, което е и според мен безсмислено, освен дето гл. *κατεκίω* не е засвидетелствуван. Гл. *καταμίω*, според конъектурата на С., със значение на „затварям очи“ ми се вижда обаче не по-малко неуместен, защото ми е необяснимо, защо при хубаво слънце човек трябва да си затваря очите, да жуми. Мисля, че една поправка с *κατεδίμεν* е напълно подходяща по смисъл и съвсем близка до сгрешената дума. Гл. *καταδίω* между другите значения има и такова на „оставям да залезе“. За аналогична употреба на този глагол с *ĥlios* бих искал да приведа следните думи от епиграма 2, 3 на Калимах: *ĥlion κατεδύσαμεν λέσχη*. И така моят превод ще гласи: „Сега разбрахме какво слънце сме имали и го оставяхме да залезе.“ Този смисъл се подкрепя и от изречението в следващия текст: *ěστρεψας γάρ σου τὸ πρόσωπον*.

2. Col. 521 D: *Βαβαί, πόσον ἀνακλειόμεθα!* Л. поправя *ἀνακλειόμεθα* на *ἀνακλαιόμεθα* и превежда изречението: *Rarae, quam magnificis iterum atque iterum laudibus celebramus!* С. поправя само *πόσον* на *πόσων* и превежда: „Уви! колко добрини изгубихме.“ Не можах да намеря гл. *ἀνακλείω*, респ. *ἀνακλείομαι*, в речниците, а свързането му с гл. *κλείω*, както прави това С., е неоправдано поради неподходящия смисъл, който би му придала представката *ἀνα*. Интересно е, че Л., ако и да предлага поправката *ἀνακλαιόμεθα*, превежда така, като че ли глаголет произхожда от гл. *κλέω* със значение на „славя“. Без никакво съмнение преводът на Л. е погрешен, защото самото възклицание показва някаква изненада, учудване и защото е логично те да съжаляват за „заязлото слънце“. Ето защо смятам конъектурата на Л. за *ἀνακλαιόμεθα* за твърде вероятна и приемлива, защото гл. *ἀνακλαιώω* със значението си „плача“, „оплаквам“ в действ. и среден залог е подходящ. Не по-малко вероятна е обаче според мен и друга конъектура — *ἀποκλειόμεθα*, тъй като гл. *ἀποκλείω* означава „изключвам някого от нещо“, „лишавам някого от нещо“. С този глагол в страдателен залог изречението се свързва много добре с предшествуващото изречение, в което се изброяват добродетелите на Йоан, които те загубват, от които се лишават. В такъв случай поправката на *πόσον* в *πόσων* е наложителна. Смятам и двете конъектури за еднакво възможни, та едно решение на дилемата кой глагол трябва да приемем в текста, предоставям на справка в ръкописите.

3. Col. 524 A: *Καί πάλιν τὰ τῆς Βουλγαρίας ἐνεργηθείσας οἰκονομίαις θεΐαις, οἷς τὰ σὰ διεξάγῃται*. Относителното местоимение *οἷς* се отнася към *οἰκονομίαις* и затова трябва да се поправи на *αἷς*. Освен това конюнктивът на глагола *διεξάγῃται* е неоправдан и следва да се промени в индикатив — *διεξάγεται*.

4. Col. 524 A: *Καί τι καὶ νŭν οὐκ ἀπολέλοιπας ἡμᾶς πάντα*. Л. правилно поправя *Καί τι* на *Καίτοι*. С. неточно превежда това изречение по следния начин: „Ако и да ни си напуснал...“ В същност преводът трябва да гласи: „Ако и сега да не си ни изоставил напълно...“

5. Col. 524 B: *καὶ ὁ ἐν ταύτῃ Ῥωμανὸς Ὀστροκορωμὸς, ὃς ἐκ τῆς Ἐκκλησίας παχυνθεὶς κατ' αὐτῆς λυτιᾷ, ἀνασταλείη δι' ἀπειλῶν τοῦ αἰθέντου μιν, παραγγελλομένῳ καὶ τοῦ στρατοῦ περὶ αὐτοῦ, καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ὡσάν μὴδενὶ χώρα διδοίη καθ' ἡμῶν τῶν ἀεὶ εὐχομένων ὑπὲρ τῆ σῆ εὐδοκίμῃσει*. Успенский⁷² поправя *Ῥωμανὸς Ὀστροκορωμὸς* въз основа на Ватик. ръкопис *ὁ Στραβορωμανὸς*, както това име се среща и у Зонарас (Zon. III, 726₃), и у Скилицас (Skyl.-Kedr. II, 735₁₇, 736₈, 744₂). Освен това, мисля, че съществителното *χώρα* тук не е уместно, защото езиково е неправилно да се каже, че се дава място, пространство срещу някого. Според мен би трябвало да се очаква глагол, означаващ действие, насочено *καθ' ἡμῶν*. Този глагол е по всяка вероятност *χωρεῖν* в инфинитив, както се изисква от *διδόη*. Погрешна е и употребата на *ὑπὲρ* с дат. падеж и поради това *τῆ σῆ εὐδοκίμῃσει* трябва да се промени на *τῆς σῆς εὐδοκίμῃσει*.

⁷² Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 22 и заб.

L 137³

1. Col. 524 C: Надписът на това писмо „Τῷ Ταρωνεποπούλῳ τῷ Δομισιοποίων“ Успенский⁷⁴ поправя въз основа на Ватик. ръкопис на Τῷ Ταρωνεποπούλῳ τῷ Δούκι Σκοπίων, както стои и в Будапещенския ръкопис. При това трябва да се оправят началната буква и ударението на Δούκι и да се пише *δουκι*.

2. Col. 524 C: *Εἰ μὲν παραφρονήσαντα τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἤκουσας, ... τὸ τὸν ἔδει σε πεισθῆναι, ὅτι καὶ σῆς γραφῆς παρήκουσε, καὶ οὐδ' ἀντιγράψας (...) ἠξίωσεν.* Л. правилно поправя τὸ τὸν на τούτω, но освен това причастието *ἀντιγράψας* е необосновано, защото гл. *ἠξίωσεν* изисква инфинитив. И тъй мисля, че и *ἀντιγράψας* трябва да се поправи на *ἀντιγράψαι*. Тази поправка се потвърждава и от Будапещенския ръкопис. С. не е схванал шеговития тон на Теофилакт и затова, отклонявайки се от текста, е изменил неговия смисъл със следния превод: „Ако си чул, ..., че архиепископът се изумил и..., трябваше да повярваш тоя слух само ако беше се убедил, че не съм послушал писмото ти и нито да отговоря (...) съм приел.“ Моят превод гласи: „Ако си чул, че архиепископът е изгубил ума си, ..., то трябваше да се убедиш от това, че не съм дал слух на твоето писмо и не съм те удостоил (...) с отговор.“

3. Col. 524 C: *Εἰ δὲ τῶν ἄλλα μὲν ἄφρονές ἐσμεν, οἷα δὲ κτηνώδεις γερονότες τοῖς πάθεσι καὶ διαφθαρθέντες, καὶ βδελυχθέντες τοῖς θεομιμήσουσιν ἐπιτηδεύμασιν ἐν δὲ τούτῳ τέως φρονοῦμεν, ...* Л. поправя τῶν ἄλλα на τὰ ἄλλα и οἷα δὲ на οἷα δὴ. С. прибавя още една поправка — *θεομισείων* вм. *θεομιμήσουσιν*. Намирам и трите поправки за безспорни. Бих искал само да добавя, че това изречение е съчинено в духа на Псалм 13, 1, който гласи: *Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ Οὐκ ἔστι Θεός Διέφθειραν καὶ ἐβδελύχθησαν ἐν ἐπιτηδεύμασιν.* Освен това трябва да се сравни и Псалм 52, 2, където вместо *ἐπιτηδεύμασιν* стои *ἀνομίαις* и тази дума потвърждава смисъла на поправката на С. В Будапещенския ръкопис стои също *θεομισείων*.

4. Col. 524 D: *Ἄλλ' ἐπειδὴ περὶ τοῦ μὴ δέξασθαι γραφὴν τοῦ ἀθρόου μου περὶ ἐπισκόπου διαλαμβάνουσαν ἀπ' ἐμοῦ λογησάμην, ἰδοὺ καὶ περὶ αὐτῆς τῆς ἐπισκοπῆς γράφω.* Л. поправя ἀπ' ἐμοῦ *λογησάμην* на *ἀπελογησάμην*, както стои в Будапещенския ръкопис. С. приема тази поправка, както личи от превода му. Мисля обаче, че предложената конъектура, ако и да е смислена, не може да се смята за окончателна, защото по-близка графически и по-подходяща по смисъл би била напр. конъектурата *τάπ' ἐμοῦ λογησάμην*, която дава следния смисъл на текста: „Но понеже ви изброих, доколкото ми е възможно, това за доказване, че не съм получил писмо от господаря си относно епископа, ето че ви пиша за самата епископия...“

5. Col. 525 B: *Δεῖ γὰρ ἀνδρὸς ταύτη συγκροτημένον, καὶ θεοῦ τὰ πνευματικὰ καὶ τὰ κοσμικά.* С. предлага *θεοῦ* да се замени с *τοῦ*, но Leroü-Molinghen⁷⁵ възстановява въз основа на единодушното свидетелство на всички ръкописи *περὸς*.

6. Col. 525 B: *Τίς ἐστίν, ὃς τὸν καθαρὸν σου λογισμὸν καθ' ἡμῶν ἐπιτελεῖ;* Глаголът *ἐπιτελεῖ* тук е неподходящ. Л. го превежда с *perficit*, въпреки че е безсмислено. С. го превежда с несвойственото значение „настроил“, за да даде смисъл на изречението. Мисля, че глаголът е сгрешен и че трябва да се поправи на *ἐπιθολοῖ* със значение на „замърсява“, „размътва“ като антитеза на *καθαρὸν λογισμὸν*, т. е. на чистата мисъл.

7. Col. 525 C: *αὐτὸν δὲ ἰώμενος, σὲ διαφυλάττοι ἡμῖν ποταμὸν ὡς ὑδάριον εἶπεν ἀδόλωτον.* В това изречение *ἀδόλωτον* без всякакво съмнение е печатна грешка вместо *ἀθόλωτον*. Потрудно е обаче да се възстанови първообразната дума на мястото на *ὑδάριον*, каквато дума изобщо не съществува в гръцки език. В. обаче ни показва, че повредата в текста е много по-голяма. В него последната част от откъса се чете: *ποταμὸν εἰρήνης ὡς καὶ Ἡσαίας εἶπεν ἀθόλωτον*. Това четене е несъмнено правилното.

8. Col. 525 C: *γραφῆς ἡμῖν διὰ σεβαστοῦ σου πιπτακίου πρὸς τὸν ἐκ προσώπου γενομένου, ...* Свързването на причастието *γενομένου* с *πιπτακίου* е безсмислено. То се отнася според мен към *τὸν ἐκ προσώπου* и трябва да се съгласува с него, т. е. да се поправи на *γενόμενον*.

9. Col. 525 C: *Εγὼ μὲν πλερὸ δίκαιον εἶχον καὶ ἔχω ἐνήνευκα τῷ αὐθέντῃ μου.* Едва ли може да има съмнение, че гл. *ἐνήνευκα* трябва да се промена на *ἀνήνευκα* от гл. *ἀναφέρω* = „донасям“, „съобщавам“, а не от гл. *ἐμφέρω* = „вносям“, „упреквам“.

⁷³ Към това писмо вж. и N. Adontz. L' archevêque Théophylacte et le Taronite. — Byz. 11, 1936, 577—588, и по-специално р. 583—584.

⁷⁴ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 45, бел. 1.

⁷⁵ A. Leroü-Molinghen. Prolégomènes... р. 254.

L 15

1. Col. 528 C: Името *Εὐμᾶλλον* се среща по-долу, col. 525 D, под формата *Εὐμαθιον* в род. падеж. Досега тези имена са били отнасяни до две личности. Катичић⁷⁶ изрично подчертава, че издаденият текст не допуска отъждествяването на тези две лица. Това би било така обаче, ако сме сигурни в изправността на текста. Иначе смисълът на целия текст показва, че отъждествяването на двете лица с различни имена е не само възможно, но и твърде вероятно, тъй като *Εὐμάθιος* е наречен втория път *μεγαλεπιφανέστατος*, което може да се каже действително само за лицето, изпратено нарочно от Цариград за разследване на дейността на бившия стратег, а за други лица, освен за него и новия стратег Михаил, не става дума. Освен това собствено име *Εὐμᾶλλος* не е засвидетелствувано, доколкото можам да установя, докато името *Εὐμάθιος* е разпространено и смислено. В подкрепа на това схващане се явява и четенето на В. *Εὐμάθιον*, което трябва и да се приеме.

L 16

1. Col. 529 A: ..., *εἰ τὴν ἐπισκοπὴν διαβολαῖς οἰκτειρώσης* ... Златарски⁷⁷, като изтъква неуместността на думата *διαβολαῖς*, я поправя на *διαβόλεως*, т. е. на името на Деволската епископия. Тази поправка е намерила всеобщо одобрение. Тя се потвърждава и от В.

2. Col. 529 A: **Ἀψαλτα μικροῦ γεγένηται καὶ ἀφωταγώγηται, ὅτι δὴ καὶ ἀνεπισκόπηται*. Досегашните преводачи са единодушни, че прилагателните се отнасят до епископията, както и по-долу се говори за църквата, че *φωταγωγῆσεται καὶ ψαλλῆσεται*, но граматически това е невъзможно, защото не се съгласуват по род с *ἐπισκοπή*. Ето защо мисля, че те трябва да се променят в ж. р.: *ἄψαλτος, ἀφωταγώγητος* и *ἀνεπισκόπητος*. Освен това различно е схванат изразът *ὅτι δὴ καὶ ἀνεπισκ.* Л., Успенский и Катичић схващат *ὅτι* като причинен съюз, докато Й. Иванов⁷⁸, Златарски⁷⁹ и С. като наречието *ἔτι* = „още“, без обаче да предлагат поправка. Мисля, че схващането на първите трима е правилно и че не е необходима никаква поправка.

3. Col. 529 C: *Εἰ γὰρ εὐδοκήσεις, ..., τοῖς τῶ ἐπισκόπῳ δοθεῖσι ... καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ πρὶν προσκαθήμενοις, εἶτα διὰ τὰς ἐπιθρίας ἀποφυγοῦσι, προσκίων τὸν σὸν ἐπιβραβευθῆναι σιγίλλιον, ..., τῆς λόχης ἐκδύσονται*. Успенский⁸⁰ поправя *προσκίων τὸν* на *προσκυνητόν*. С. приема тази поправка. Тя се подкрепя и от В.

L 17

1. Col. 532 A: *Τοιοῦτος, ... καὶ ὁ τοῦ Βούτου Νικόλαος, ὁ ἐπιφνεὶς τῶ Βέση Μιχαὴλ τῶ Λαμπινῶ, ...* Общо е досега схващането на *Βέση* като лично име: Bezae Michaeli Lampeno (Л.), Вес Михаил Ламбин, респ. Лампин (Златарски, С., Катичић). Това схващане за мен е неприемливо. От следващия текст, col. 532 B: *τὸν ρηθέντα Μιχαὴλ*, личи ясно, че собственото име на същото лице е Михаил. Ето защо мисля, че *Βέση* представлява изопачено наименование на титла, професия или нещо подобно. Засега не мога да предложа никаква конъектура. Г. Цанкова-Петкова го свързва с народността име „беси“, което в случая било равнозначно на „влах“.⁸¹

2. Col. 532 B: ..., *ἐν καιρῶ γεωργικῶν ἔργων, τοῦτον δὲ φάσαι καὶ ζωτικόν, ...* Прилагателното *ζωτικόν* се отнася несъмнено към *ἔργων* и трябва да се съгласува с него, т. е. да бъде променено в *ζωτικῶν*, а местоимението *τοῦτον* да бъде в среден род — *τοῦτο*.

⁷⁶ Византијски извори, III, с. 355, бел. 562.

⁷⁷ В. Н. Златарски. Де се е намирал гр. Девол, Изв. на истор. д-во, кн. V, 1922, с. 50—51.

⁷⁸ Йорд. Иванов. Цар Самуиловага столица в Преспа. ИАД, I, 1910, с. 77.

⁷⁹ В. Н. Златарски. Де се е намирал гр. Девол, с. 48.

⁸⁰ Ф. Успенский. Образование Второго Болг. царства, с. 23.

⁸¹ Г. Сaпkовa - Peтkовa. La survivance du nom des Besses au Moyen âge. — Linguistique balkanique, VI, 1963, p. 95.

L 18

1. Col. 532 C: *Ἀρχιερεὺς γὰρ ὅς ἀναιτιάσαιτο ὑπὲρ τῶν τοῦ λαοῦ ἐπαχθεῖων διαπρεσβεύμενον πόρρω πάντως καὶ νοῦ λόγου τὴν αὐλαίαν ἐπήξατο. Ἀμέλει....., καὶ γράψω ὑπὲρ τῶν πεπιστευμένων ἐμοὶ καὶ τοῦ δυναμένου ἐλεεῖν, ἐξ αὐτῆς, φασὶ, καρδίας δεήσονται.* В този текст Л. поправя *ἀναιτιάσαιτο* на *ἄν αἰτιάσαιτο* и превежда: *Archiepiscopus enim qui nullam habet causam in populi molestiis, legatum procul omnino a mente et sermone in aulam misit. Nihilominus..... etiam scribam pro illis, qui meae fidei crediti, ex ipso, ut aiunt, corde eum precantur qui potest misereri.* Смисъла на този текст С. е предал по друг начин: „Който би си позволил да осъди архиерей, загдето ходатайствува за тегобите на народа, той навярно е поставил себе си зад завесата на ума и на разума. Затова..... ще пиша за поверените ми християни и ще се моля от всичкиот си сърце на оногова, който може да прави милост.“ И така според превода на С. би следвало *Ἀρχιερεὺς* да се поправи на *Ἀρχιερέα*, за да се съгласува с *διαπρεσβεύμενον* и като пряко допълнение, а гл. *δεήσονται* на *δεήσομαι*. В. ни помага само да попълним празнината в отпечатания текст: *Ἀμέλει καὶ λέξω καὶ*. Мисля, че, общо взето, интерпретацията на С. е по-правилна и затова би трябвало *Ἀρχιερεὺς* да се постави във вин. падеж. Трудно е обаче да се пристъпи към променянето на *δεήσονται* в I л. ед. ч., защото се подкрепя и от *φασὶ*. Така текстът има също добър смисъл, защото става дума за стъпки както от страна на Теофилакт, така и от страна на населението за облекчаване на тежестите.

2. Col. 532 D: *Μικρόν τε γὰρ ἐστὶ καὶ πανάπορον καὶ ὀλιγαλαίαν νοσοῦν, πάντων θεμάτων οἰκτροτάτον.* Л. поправя думата *ὀλιγαλαίαν* на *ὀλιγοελαίαν* и я превежда заедно с глагола „*ragva oliva aegrotans*“. С. приема поправката, както се вижда от превода: „произвежда малко масло.“ Катичић превежда: „има мало маслина“. В. не може да ни помогне за възстановяване на думата, защото в него стои *ὀλιγολαίαν*, каквато дума също няма в гръцки език. Не ми е известно, дали в Охридско вирее маслината, но ми се вижда съвсем безмислено Теофилакт да изтъква малкото количество на маслинови дървета или зехтин като аргумент в ходатайството му за намаляване на броя на набираниите войници. Освен това и в езиково отношение изразът *ὀλιγοελαίαν νοσοῦν*, т. е. „боледуване от малко маслини (или зехтин)“ не е според мен безупречен. Мисля, че в поредицата от аргументи Теофилакт е изтъкнал на последно място най-важният, а именно малочислеността на населението, и то на мъжкото. Ето защо би трябвало да се имат пред вид думите *ὀλιγανδρία*, и то като се вземе под внимание съкращението за *ἄνδρος* и *ὀλιγανθρωλία*, разбира се, пак съкратена с оглед на съкращението *ανος* за *ἄνθρωπος*. Би могло да се мисли и за *ὀλιγόλαον*, но тази кониектура ми се вижда засега най-малко вероятна.

L 19

1. Col. 533 B: Името в адреса *Μερμεροντοπούλα* трябва да гласи *Μερμεροντοπούλα*, както се вижда от F 6, M 18 и L 25 и както се приема единодушно от изследователите.

2. Col. 533 B: *Γενοῦ μοι τοίνυν οὗτος αὐτός· καὶ ὥσπερ παρὼν τοῖς σοῖς ἐθελυγμένη λόγους (ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, καὶ εἴ τι παρέπτυσας μακρῶν λαριγγισμάτων, ἐφ' οἷς πολλοὶ φρονηματίζονται, τέμενος ὑψηλότερον), ὥστε δὴ καὶ ἀπὼν...* Л. предлага *παρέπτυσας* да се чете *παρέπτιασας*. С. приема това четене, като променя мястото на затварящата вметнатото изречение скоба след *ψεύδομαι*. Поправката на Л. не е приемлива, защото гл. *παρὰπτύω* отговаря добре по своята грубост на *μακρῶν λαριγγισμάτων*, като дава при това и известна образност на израза. Погрешно е превел С. *λαριγγισμάτων* с „чуруликания“, защото значи „викове“ Трудно е обаче да се приеме, че Теофилакт е могъл да употреби такава непочтителна фраза за Мерментопул, та може да си помисли, че тя се отнася до самия Теофилакт — поради което глаголът трябва да бъде в I л. ед. ч. — *παρέπτιασα*, както са и глаголите *λέγω* и *ψεύδομαι*. Все пак решението на въпроса зависи от разночетенията в другите ръкописи. Съюзът *ὥστε* тук действително не приляга след *ὥσπερ*, поради което трябва да се възприеме четенето в В. *οὕτω*. Без никакво съмнение *τέμενος*, което означава „храм“, стои погрешно вместо *θέμενος*, part. aog. medii от гл. *τίθημι*, както го намираме и в В. При така установения текст моят превод ще гласи: „... и както се омайвах от твоите думи, когато бях при теб (говоря истина во Христе, не лъжа, ако и да си издал нещо от дългите кръсъци, с които някои се перчат, считайки го за по-висше), така и когато съм далече от тебе...“

3. Col. 533 C: *εἰ δὲ μὴ μέλιτος ἡμᾶς ὁ Ὑμητὸς ἀξιοῦν μέλλει, τίνας ἔνεκε πάντων ὠρῶν ἐπὶ τῇ ἀνθοφορίᾳ προκάθηται;* Л. е превел *πάντων ὠρῶν* с *omni tempore*. С. го е схванал като *πάντων ὄρων* и го е предал с „всички планини“. Трети смисъл му е придал писачът на В., като го е написал *πάντων ὄρων*, т. е. „всички граници“. Първото схващане е съвършено погрешно, защото *ὠρῶν* като род. падеж от *ὄρα* не може да се съгласува по род с *πάντων*. Четенето на В. също трябва да се отхвърли, понеже не подхожда по смисъл, следователно схващането на С. остава единствено приемливото — *ὄρων*.

4. Col. 533 C: *Ἄλλ' ὑποσχῆ μοι καταμελιπῶσαι, καὶ πλεον ἢ μὴ βούλομαι. Οὐκοῦν καὶ ἀγίῳ σοι ἀντιδώτω τὸ ἐπὶ τούτοις εὐχαριστεῖν' εἰ δὲ καὶ εὐμυσώτερον, ἢ νῦν, καὶ γλυκύτερον, ἔσται ἤδη ὁ ἐκ τοῦ σοῦ μέλιτος χυμός.* В този текст Л. е направил две безспорни поправки *ἐγὼ* вм. *ἀγίῳ* и *ἀντιδώσω* вм. *ἀντιδώτω*, които се потвърждават от В., като в В. *καὶ* и *ἐγὼ* са слети в *κἀγώ*.

L 20

1. Col. 533 D — 536 A: *Καίτοι δίκαιον ἦν μὴ παρὰ τῆς τοῦ εὐσεβοῦς τῶν Δουκῶν γενεᾶς, μηδένα ἄλλον προτιμώτερον τῆς Ἐκκλησίας γίνεσθαι, καὶ ταῦτα ἀρχῆθεν δεσποζούσης τοῦ χωρίου.* Тук Л. поправя само *γίνεται* на *γίνεσθαι*, както стои и в В. С. в съгласие с Л. превежда този откъс:... „при всичко, че право беше благочестивият род на Дуковци да не предпочетеше никого друго от църквата, която от начало владееше селото.“ Така разбира текста и Катичић. При тази интерпретация, възприета и от мен, частицата за отрицание *μὴ* се явява излишна, както и определителният член *τοῦ*. Тези погрешно вмъкнати думи могат да се обяснят с прибързаност на преписвача, а именно да е вмъкнал *μὴ*, без да обърне внимание, че следва отрицателното местоимение *μηδένα*, и *τοῦ*, без да забележи, че следва *γενεᾶς*, а не *γένους*, както стои в L 12, col. 524 В.

2. Col. 536 A. *Ὅμως ἰδοὺ ἀπεστάλη ὁ παρὼν ἄνθρωπος ἡμῶν, καὶ... ἐπαγαγνοσθήτω αὐτῇ ἢ πρότασις, ἐκ ποίων αἰτιῶν διακόμεθα...* Думата *πρότασις* значи „въпрос“, „задача“ и неподходящо се свързва с гл. *ἐπαγαγνοσθήτω* със значение „нека да се прочете пред някого“. Освен това местоимението *αὐτῇ* показва, че съществителното, към което се отнася, вече е споменавано, а това съществително е *πρόσταξις*. Затова мисля, че *πρότασις* трябва да се замени с *πρόσταξις*.

L 22

1. Col. 536 D — 537 A: *καὶ νῦν γὰρ τὴν ὀλοὴν ἐνεμέτρησα. Χάρυβδιν,...* Л. правилно поправя *ἐνεμέτρησα* на *ἀνεμέτρησα*, защото това е израз според стих от Одисеята, XII, 428: *ἄφρ' ἔτι τὴν ὀλοὴν ἀναμετρίοισαι Χάρυβδιν.*

2. Col. 537 A: *ἐπανεληθόντι γοῦν μοι γράμμα τῆς σῆς ἀγισύνης εἰς χεῖρας ἐπέπεσεν, οὕτως ἡδὺ φανέν, ὡς οὐδὲ ναῦταις τὸ ἐκ πρύμνης πνεῦμα ἐπὶν κε κάμωσιν εὐξέστοις ἐλάτῃσιν.* Текстът *ἐπὶν κε κάμωσιν εὐξέστοις ἐλάτῃσιν* представлява цитат от Илиадата, VII, 5, където той е установен в следния вид: *ἐπεὶ κε κάμωσιν εὐξέστης ἐλάτῃσι*. Засвидетелствувана е обаче и формата *ἐπὶν κε* вм. *ἐπεὶ κε*, поради което в нашия текст не би трябвало да се правят поправки. Прилагателното *εὐξέστοις* може би трябва да се поправи на *εὐξέστης*, тъй като *ἐλάτῃσιν* е от ж. род в дат. падеж мн. ч., въпреки че прилагателното може да бъде и с две окончания.

3. Col. 337 В: *Ἄλλὰ ταῦτα μὲν, σύ τε, καὶ μὴ ἀξίων ὄντων ἡμῶν, προμηθεύει...* Л. предлага *προμηθεύει* да се поправи или на *προμήθευε* или на *προμηθεύοις*. Като имам пред вид, че в предшествувания текст глаголите в същото положение са все още в оптатив, мисля, че и тук трябва да се даде предпочитание на оптативната форма.

L 23

1. Col. 537 C: *... ὥστε μὴ τὸ τοῦ Ἀποστόλου συμβαίνειν, μὴ συγχωρεῖσθαι πειραθῆναι παρ' ὃ ἐπενεργεῖν δύναμαι, ἀλλὰ γίνεσθαι μοι παρὰ θεοῦ σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἐκβασιν...* Тук Теофилакт има пред вид 1 Кор. 10, 13, където обаче вместо *πειραθῆναι* стои *πειρασθῆναι*. Без-

спорно трябва да се възприеме думата, както стои в Посланието, защото тя се подкрепя и от съществителното *πειρασμῶν*.

2. Col. 537 D: *Ἵμῶν μὲν Καμμίξας ὁ Ζεὺς ἐκ τῶν πίθων τὸν ἐμὸν βίον ἐκέρασεν*. Това е текст, неточен по думи, но вярно предаващ смисъла на стихове от Илиадата, XXIV, 527—530. В установения текст на Илиадата вместо *καμμίξας* стои *κ' ἀμμίξας*, т. е. причастие от гл. *ἀναμίγνυμι*, но е засвидетелствувана и формата *καμμίξας*, т. е. причастие от гл. *καταμίγνυμι*, така че би могло да остане и така.

3. Col. 537 D: *Ἡσίόδος δὲ, τοῦ μέσου πλάττων γένους ἡμᾶς, ὡς ἄρα μεμίξεται ἐσθλὰ κακοῖσιν*. Това е цитат от *Ἔργα καὶ ἡμέραι* на Хесиод, където стих 179 гласи: *Ἄλλ' ἐμπετὴς καὶ τοῖσι μεμείξεται ἐσθλὰ κακοῖσιν*. С. превежда цитата у Теофилакт в съгласие с латинския превод по следния начин: „... а Исиод, като ни образува от среден род, би рекъл, че доброто е смесено със зло“. Смисълът на този превод едва ли би могъл да бъде разбран правилно без обяснението, че се касае за хората като творения от средна, междинна категория, т. е. нито само добри, нито само лоши. Освен това се добива впечатление, като че ли Хесиод е творецът, а не Зевс. И тъй при такава интерпретация бих предложил следния превод: «А Хесиод би казал: „Той (т. е. Зевс), създавайки ни от среден вид, за да бъдат смесени добри дарби с лоши.»

4. Col. 537 D: *Ὅταν μὲν οὖν ἐκλογίσωμαι τὴν τῶν πειρασμῶν δεκακνυμίαν (... ἀπογινώσκω τὴν αὐτοῖς ἐμαντήν σωτηρίαν τε καὶ ἀνάδυσιν* Л. предлага пред *αὐτοῖς* да се сложи предлога *ἐν*, отнасяйки местоимението към *πειρασμῶν*. Тази конъектура не е сполучлива. По-приемливо е според мен *αὐτοῖς* да се пише *αὐτῆς*, което звучи по същия начин, и да се отнесе към *δεκακνυμίαν*. В такъв случай род. падеж се обуславя от *σωτηρίαν*.

5. Col. 540 A: (*τὸν εἰνοῦχον λέγω σὺ δ' ἂν εἴποις αὐτὸς Σύλλαν ἢ Χάρουβδιν ἐκ τῶν ποιημάτων ἐπιστάς*)... Съвсем ясно е, че тук *Σύλλαν* е печатна грешка вместо *Σκύλλαν*. В. дава безспорно по-добро четене *αὐτὸν* вм. *αὐτὸς*. Наложителна е обаче и поправката на причастие *ἐπιστάς*, защото едва ли може да се свърже с гл. *ἐπίστυμι*, а стои погрешно вместо *ἐπιστάμενος*, както го схващат Л., С. и Катичић без обаче да предлагат поправка. Грешката трябва да се обясни палеографски, понеже окончанието на причастие *ἐπιστάς* се дава в съкращение, и да се препише на издателя.

6. Col. 540 A: *... καὶ ἄνεμος τυφωνητικός, ὁ καλούμενος εὐροκλύδων, ἡμῖν ἐνέπνευσεν*... Това е цитат от Деяния на апостолите, 27, 15, където този вятър е наречен *τυφωνικός*, и така трябва да бъде поправена думата *τυφωνητικός*. Освен това в установения текст на Новия завет *Εὐροκλύδων* (не *Εὐροκλύδων*) е написано с главна буква.

7. Col. 540 B: *Πλὴν ἀντιπιδῆσιν, ὡς σοῖσι γούνασι κεῖται ταῦτα, ῥάω τε τὰ τῆς λύπης, καὶ ἡμεῖς ἡδεῖς γινόμεθα*. Този текст не е съвсем изправен. Така *σοῖσι γούνασι κεῖται* трябва да се предхожда от предлога *ἐν*, както се среща неколкократно у Омир (Илиада, XVII, 514; XX, 435; Одисея, I, 267, и др.). Л. и С. схващат *ἀντιπιδῆσιν* като 3 л. мн. ч., но в такъв случай то трябва да гласи *ἀντιπιδέαι* или, което е по-малко вероятно, *ἀντιπιδεῖσι*, както е у Омир. Катичић го схваща като *ἀντιπιδεῖσι*, но вече като сег. причастие в дат. падеж мн. ч., както се вижда от превода му. С. в съгласие с Л. дава следния превод: „Но възразяват, че тази работа от тебе зависи, на твоите колене лежи, затова скръбта отслабва и нам става приятно.“ От самия превод става ясно, че схващането на Л. и С. относно *ἀντιπιδῆσιν* е невероятно, защото не са властниците, нарушителите, които възразяват, които се противопоставят, а потерпевшите. Схващането на Катичић е по-приемливо, но не и напълно задоволително според мен. Той превежда: „Осим ако узвратимо да ствар лежи у твојем крилу, одмах нам је жалост лакша и починѐмо се угодно осјећати.“ Първо смятам, че е трудно причастие *ἐπιστάς* да се свърже с Теофилакт, щом той след това се изтъква с *ἡμεῖς* като втора страна. Освен това гл. *ἀντιπιδῆμι* има ясно изразен смисъл на „противопоставям се“ с непреходното значение на глагола. Мисля, че тук Теофилакт посочва благоприятните последици от противодействието на Каматир срещу произвола на местните властници и затова схващам *ἀντιπιδῆσι* като сегашно причастие в им. падеж ед. число — *ἀντιπιδεῖς* и предлагам следния превод: „Противопоставяйки се ти, доколкото зависи от тебе, нашата скръб се облекчава и ние се радваме.“ Все пак мисля, че е възможно и схващането, какво евнухът е възразявал срещу недоволстващите и се е оправдавал с това, че неговите действия са продиктувани от Каматир, поради което и Теофилакт се обръща към него. В такъв случай глаголът би бил в 3 л. ед. ч. — *ἀντιπιδῆσιν*. Тази интерпретация ми се струва обаче по-малко вероятна, защото тя би съдържала обвинение срещу Каматир, което едва ли ще е допуснал Теофилакт.

8. Col. 540 B: "Όταν δὲ στόμα καὶ στόμα προσλαλῶ... Τози израз не е в ред. Съответният израз в 2 Йоан 12 гласи: ἀλλὰ ἐλπίζω ἐλθεῖν... καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσαι. Следователно и тук трябва да бъде *στόμα πρὸς στόμα*, както е и в В.

9. Col. 540 B: Παρέσομαι γὰρ σοι... μετὰ τὴν ἐν τῷ ἐν ἀγίοις περὶ Ἀχιλλέως τελουμένην ἐνταῦθα σύνοδον... Още Л. е превел *περὶ* с Patrem, а Златарски⁸² го е поправил на *πατρὸς*(?) с въпросителен знак. Катичић, позовавайки се на Златарски, изправя *περὶ Ἀχιλλέως* на *πατρὸς Αχιλλίου*. В В. стои обаче *πατρὶ*, от което четене става ясно, че и в използвания от Л. Флорентински ръкопис стои *πατρὶ*, разбира се, в съкратен вид, поради което е и допуснатата грешката при разчитането. При това положение следва и името на светеца да бъде в дат. падеж, а именно *Ἀχιλλεῖω*. Но и така изразът изглежда непълен и като че ли има нужда от някакво допълнение след *ἐν τῷ*. Такова допълнение обаче не е необходимо, защото изразът е в духа на народния говор, както показва и аналогичният израз в М 23, col. 401 C: Ἀπὸντι γὰρ πρὸς τὸν μέγαν Ἀχιλλιον...

L 27

1. Col. 544 B: Εἰ μὴ γὰρ Κύριος ἦ μεθ' ἡμῶν, ἄρα τὸ ὕδωρ ἂν κατεπόντισεν ἡμᾶς,... Л. поправя *ἦ* на *ἦν*, т. е. както е в Псалм 123,2, което е приемливо и затова, защото във второто изречение глаголът е също в индикатив.

2. Col. 544 C: Ἀλλ' ὅπως μοι συννεφραίνης καὶ δοξάζης τὸν τοιαῦτα θαυμαστῶς πλέκοντα, καὶ δὴ καὶ αὐτὸς ἔχοις ἐν καιρῷ καὶ τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ νεαρωτέρων παράκλησιν. Φιλεῖ γὰρ ἄνθρωπος ἐκ τῶν κατ' αὐτὸν μᾶλλον, ἢ τῶν παλαιότερων συμπείθεσθαι. Л. предлага *καὶ* пред *τῶν καθ' ἡμᾶς* да се чете *ἐκ*, очевидно като има пред вид аналогичната му употреба в следващото изречение, и това е убедително. Освен това обаче прави впечатление, че докато в началото на изречението глаголите *συννεφραίνης* и *δοξάζης* са в конюнктив, гл. *ἔχοις* е в оптатив, въпреки че всички глаголи са в зависимост от един съюз — *ὅπως*. Ето защо мисля, че и *ἔχοις* трябва да бъде в същото наклонение, т. е. да се пише *ἔχης*. Налага се още една поправка при гл. *συννεφραίνης*, тъй като глаголът е *συννεφραίνομαι*, то 2 л. ед. ч. на согj. праes. ще бъде *συννεφραίνῃ*. Пунктуацията на този откъс отделно и във връзка със следващия текст не е логична и тъй като преводът на С. е твърде свободен, ще приведа моя превод с изменена пунктуация в следния вид: „Но за да се радваш заедно с мен и да славословиш оногова, който чудно плете такива неща, както и сам да имаш утеха навреме от съвременните ни и по-нови неща (защото човек обикновено се убеждава повече от съвременните му неща, отколкото от по-старите), приеми от нас увереността...“

3. Col. 544 D: καὶ ταῦτα τὸν Παῦλον εἰδόντι, сὺ ἐπ' Ἐκκλησίας προΐστασαι, Гл. *προΐστημι* управлява род. падеж без предлог, заради това, мисля, че *ἐπ'* трябва да се поправи на *τῆς*.

L 29

1. Col. 548 B: Ἦ γὰρ ἔρημος αὕτη ἦν τρέφειν κατεδικάσθημεν, ὡς ταῖς ἐπιθυμίαις στραφέντες εἰς Αἴγυπτον, ὄφρων μὲν καὶ ομοσπίων ἀγαθὴ θρέπτειρα, ἀνθρώπων δὲ ἀλλὰ μὴ ὄντως ἐξεικαλῶν ἢ καμία ὡς ἀγαθὸν τι γεννήσασθαι ἢ κἄν ὑποδέξαιτο, πρὸς ἐαυτὴν μεταβάλλει τὸ ἐλείσασθαι ἀγαθόν. Изразът *ὡς ταῖς ἐπιθυμίαις στραφέντες εἰς Αἴγυπτον* е неточен цитат от Деяния, 7, 39. Текстът от *ἀνθρώπων* до *γεννήσασθαι* е според С. объркан, повреден и непоправим. Той смята обаче, че смисълът е ясен, и дава следния превод: „Защото тази пустиня, в която сме осъдени да киснем, понеже по желанията си ние се върнахме в Египет, е добра да храни змии и скорпии, и поради злобата на хората не може нищо добро да роди, или, ако приеме откъс нещо такова, тя го изменява и го прави подобно на себе си.“ Тази интерпретация е усвоил и Катичић. Мисля, че тази интерпретация не е безупречна. Другояче е разбрал този текст и Л. Според мен основната грешка тук се крие в неправилната пунктуация: горната точка след *γεννήσασθαι* не е уместна и трябва да се замени със запетая, защото този инфинитив няма от какво друго да зависи освен от гл. *ὑπεδέξατο*; горна точка би трябвало да има обаче след *ἐξεικαλῶν*, тъй като *ἢ καμία*, смятам, въвежда ново изречение. При такава пунктуация най-вероятно е непонятната дума *ἐξεικαλῶν* да се раздели на *ἔξει* и

⁸² В. Н. Златарски. История... II, с. 506, бел. 1.

καλῶν, при което ἔξει да се поправи на ἔχει. Ако и гл. ἔχω да изисква в някои специални изрази, като ὡς ποδῶν ἔχω, οὕτως ἔχω γνώμης, род. п., все пак може би тук трябваше да се очаква пряко допълнение във вин. падеж — ἀνθρώπους καλοῦς, а не род. падеж ἀνθρώπων καλῶν. С оглед на род. падеж, струва ми се, трябва да се предпочете четенето μὴ οὕτως на В. вм. μὴ οὕτως, с което нашият израз ще се доближи максимално до такива изрази като οὕτως ἔχω γνώμης. Преводът на С. и на първата част на откъса страда от известна неточност, поради което ще си позволя да дам моя превод на целия откъс:⁸³ „Защото тази пустиня, в която сме осъдени да прекарваме, понеже в желанията си⁸³ се обърнахме към Египет, е добра да отхранва змии и скорпиони, но няма така добри хора; злобата, ако би заченала да роди нещо добро, тя превръща внесеният добро и го прави като себе си.“

2. Col. 548 В: Διὰ τε γοῦν ταῦτα ἠδέως εἶδον τὸν ἀδελφόν, ὡς τοιούτων θεαμάτων διψῶν, καὶ ὅπερ πάντων τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπιγνώμων,... Л. поправя ὅπερ на ὅτι. В В. се чете ὅτι περ. Мисля, че след първото ὡς е съвсем естествено да следва ὅπερ със същата служба и същото значение.

3. Col. 548 С: ... ταῦτα σφόδρα ἐπιποθοῦσι μαθεῖν καὶ ὃ φησὶν ὁ θεῖος Δαβὶδ, παρὰ ταύτην τὴν ἐπιθυμίαν ἐκλείπουσι. Както сам Теофилакт указва, последните думи са на Давид. Очевидно това е най-свободна перифраза на Псалм 133,3, който гласи: ἐπιποθεῖ καὶ ἐκλείπει ἡ ψυχὴ μου... Бих искал още да забележа, че гл. ἐκλείπω в псалмите върви винаги с предлога ἐν (Псалм 77, 33: ἐν ματαιότητι; 139, 7: ἐν τῇ ὀργῇ σου) и че тук употребата на предлога παρὰ не е подходяща. Поради това допускам, че има грешка.

4. Col. 548 D: Περὶ γοῦν τῆς ἀναπαύσεως τοῦ Πατρὸς μαγόντες, λίαν ἠγαλλιασάμεθα καὶ τηφράνθημεν, καὶ ὅτι γεγόναμεν μνηστρισμὸς, καὶ χλευασμὸς, τοῖς ἐν κύκλῳ ἡμῶν, ὅτι μὴ πολλοὺς τῶ σκανδιάλῳ ἐνετυρίσαμεν, ἐκ τῶν περὶ τοὺς μοναχοὺς μιολόπων τοῖς σφῶν βοηθοῦντες πράγμασι. С. мисли, че тук текстът е объркан, защото според него излизало, че Теофилакт се зарадвал, загдето той и манастирските братя станали за присмех и хула. Заради това той предлага καὶ ὅτι да се поправи на καίτοι и цялото изречение до ἡμῶν да се тури в скоби. Мисля, че С. не е прав, защото ὅτι като причинен съюз е напълно уместен. Разбирам този текст в смисъл, че Теофилакт се е зарадвал от смъртта на отца, понеже той е станал причина духовническото съсловие да стане за присмех. Немаловажен аргумент за запазване на ὅτι е и обстоятелството, че този съюз се намира и в текста на Псалм 78, 4, който гласи: ὅτι γεγόναμεν μνηστρισμὸς καὶ χλευασμὸς τοῖς ἐν κύκλῳ ἡμῶν.

5. Col. 549 А: ... οἱ μηδὲως εἰδότες κρίσιν καὶ ἔλεος, ὃ φησὶ Σολομῶν. Л. предлага ὃ да се поправи на ὡς. Това предположение е неприемливо, тъй като в предшествуващия текст на същото писмо (col. 548 С) имаше същия израз: ὃ φησὶν ὁ θεῖος Δαβὶδ,... Освен това Л. сочи, че приведената текст представлява цитат от Притча 1, 3, което повтаря и С. Посоченият стих обаче гласи: νοῆσαι τὲ λόγους φρονήσεως, δέξασθαί τε στροφὰς λόγων, νοῆσαι τε δικαιοσύνην ἀληθῆ καὶ κρίμα κατευθύνειν. Очевидно е, че едно отъждествяване на двата текста е невъзможно. Според мен едно отъждествяване е възможно само със стихове 6—7 на гл. 6 на Sapientia Salomonis, където за несправедливите властници се казва: Φρικτῶς καὶ ταχέως ἐπιστήσεται ὑμῖν, ὅτι κρίσις ἀπότομος ἐν τοῖς ὑπερέχουσι γίνεται. Ὁ γὰρ ἐλάχιστος συγγνωστός ἐστιν ἑλέους. Този цитат отговаря и на съдържанието на следващия текст в писмото, където става дума за беззакония, грабежи на бирници, началници и пр.

6. Col. 549 А: Μὴ ἀφαιρεθῆίμεν οὖν τὸν τοῦτοισ ἀνικαλαμῶμενον Κύριον, ταῖς ἡμετέροις εὐχαῖς. Л. предлага поправянето на ἀνικαλαμῶμενον в ἀνικαλαμῶμενον. У Steph., Thes., s. v. ἀνικαλαμῶμαι, този текст е приведен без поправки, а значението на глагола е предадено с vicissim stipulas colligo, гасето. Ако и този глагол иначе да не е засвидетелствувал, мисля, че частият трябва да си остане така, защото само няколко реда по-надолу е употребен изразът: οἱ πράκτορες αἰεὶ καλαμῶνται ἡμᾶς и следователно горният глагол е противопоставен на καλαμῶνται, което е напълно смислено. С. не е схванал смисъла на този текст и го е превел: „Дано с вашите молитви да не ни се отнеме противникът на грешните, Господи, но да бъде с нас...“ Моят превод гласи: „Дано не ни се отнема с вашите молитви Господ, който им (т. е. на бирниците) се противопоставя при обирването.“

7. Col. 549 В: Καὶ βίβλοις μὲν ἀλλὰ δι' ἐναντιοῦ ὁμιλῶ, ἐμμελετῶ δὲ ταῖς παρὰ τῶν ἀδικούντων φροντίσι, καὶ ὅπως ἀν' μηλιξαίμην ἀδρότεροις μηλέμμασι. Л. предлага μηλέμμασι да се чете или μελίγμοσι, или λήμμοσι. По-късните изследователи са единодушни в предпочитанието си към първия вариант. Освен това обаче ἀλλὰ като съюз с адверзативно значение е съвсем неу-

⁸³ В текста на Деяния, 7, 39, стои ταῖς καρδίαις с разночетение ἐν ταῖς καρδίαις.

местно в средата на изречението: Поради това мисля, че трябва да се поправи на *τὰ ἄλλα* или *σλάτο τἄλλα*.

8. Col. 549 B—C: *Ἀσπάζομαι πάντας τοὺς σοὺς υἱοὺς, ἑμοὺς ἀδελφούς, οὓς παραστήσαι υἱοὺς φωτὸς τῷ τῶν φώτων Πατρὶ, ἰκανώσας στήσαι εἰς μερίδα τοῦ κλήρον τῶν ἁγίων ἐν φωτί.* Л. предлага поправките *παρέστησας* вм. *παραστήσαι* и *στήσαι* вм. *στήσαι*. И двете поправки са неприемливи. За напълно идентичната употреба на инф. *παραστήσαι* бих искал да приведа следния текст от Колос. 1, 22: *παραστήσαι ὑμᾶς ἁγίους...* Inf. аог. *στήσαι* се среща само в Новия завет, като напр. в посланието до ап. Юда, 24. Към този текст бих искал още да добавя, че освен дето е написан в духа на Новия завет, от *ἰκανώσας* нататък представлява цитат от Колос. 1, 12.

L 30

1. Col. 549 C: *Εἶδον ἐγὼ πατέρα Αἰθίοπας τὰ σφῶν τέκνα προσορώωντας ὡς ἡλίου, φασί, γεννηματα, καὶ ἡδίων τὴν ἐκείνων ἀσχημοσύνην προσπάσχοντας. ἢ τῷ πάλαι, ἢν ἀλλότριον.* Л. поправя *τὴν ἀσχημοσύνην* на *τῇ ἀσχημοσύνῃ* и *τῷ πάλαι* на *τῷ κάλει*, без обаче да вземе пред вид последната конъектура в превода си. С. приема тези поправки на Л., но схваща смисъла на *ἀλλότριον* другояче: докато Л. го отнася към *ἀσχημοσύνην*, той го свързва с *κάλει* като ген. poss. мн. ч. *ἀλλοτριῶν*, без да предлага изрично поправка на гръцкия текст. Тази интерпретация е възприел и Катичић. Тя е и според мен единствено правилната, поради което трябва да се направи и съответната поправка. Тази интерпретация се потвърждава и от смисъла на следващия текст.

2. Col. 549 C: *Εἶδον ὁμοίως καὶ δικαστὰς τὰς οἰκείας ψήφους, κἄν μὴ πάνν τοι πρὸς τοὺς νόμους ἀποξεσθόειν, ..., ἀσπασίως παριέποντας, καὶ τοῖς δεδογμένοις ἐγκαρτεροῦντα...* Л. предлага две възможности за поправяне на сбъркания гл. *ἀποξεσθόειν* — *ἀποξεσθεῖεν* и *ἀποξωσθεῖεν*. Мисля, че не би трябвало да има колебание за предпочитане на първия вариант, защото гл. *ἀποξέω* = „остъргвам“, „одялвам“ в преносен смисъл е напълно подходящ. Освен това е за отбелязване, че грешките между ζ и ξ се срещат често в това издание. Несъмнено причастието *ἐγκαρτεροῦντα* трябва да се поправи на *ἐγκαρτεροῦντας*.

3. Col. 549 C—D: *Εἰ δὲ καὶ δικαίαις ὄντως τὰς ψήφους ἐκφέροειν, ..., καὶ ἐπ' ἀποθνήσκειν τοῖς ἀπεσφαγμένοις δικάζοειν. ἄρ' οὐ καὶ τῇ οἷ ἀρχινοία καὶ μεγαλονοία συνοχεῖ ταῦτα ὑπέρολαμπα;* Л. е превел буквално този текст. Без да променя текста, С. е дал съвсем свободно тълкуване на израза *καὶ ἐπ' ἀποθνήσκειν τοῖς ἀπεσφαγμένοις δικάζοειν*. Неговият превод гласи: „И ако те биха произнесли присъди, наистина, справедливи, ..., биха се решили да умрат дори за това, което са присъдили. Остроумието ти и велеумието ти не споделят ли всичко това, което е толкова ясно?“ Както буквалният превод за произнасяне на присъди над умрели, и то заклани, така и преводът на С., според който става дума за съдии, които се съмняват в правилността на своите решения, съдържат по мое мнение нездрав смисъл. Това се дължи в случая на текста, който не ще да е в изправност. Една малка поправка на думата *ἀπεσφαγμένοις* на *ἀπεσφαλμένοις* изяснява напълно смисъла на текста и го прави приемлив. В такъв случай преводът ще гласи: „Ако обаче те биха произнасяли и наистина справедливи присъди, ..., и биха осъждали на смърт провинилите се, нима това не би изглеждало на твоя остър и голям ум блестящо?“

4. Col. 552 A: *Δεῖσαν δὲ ἀνενεχθῆναι τῷ βασιλεῖ τὰ ἐπὶ τῷ χωρίῳ προαχθέντα, ἡμεῖς οὐ συνίσμεν ὑμῖν αὐτοῖς καταλύσασι, τοῦτο πράξει τὴν σὴν εὐγένειαν, οὐ μᾶλλον, ἢ ἀνατεῖλαι τὸν ἡλίον, ἐκτὸς εἰ μὴ τοῦτο λέγεις κώλυμα τῆς ἀναφορᾶς, τὸ ζητεῖν ὑπομνηματισθῆναι τὴν πράξιν.* В този текст Л. предлага редица поправки: *ἡμῖν* вм. *ὑμῖν*, *καταλελήσασι* вм. *καταλύσασι* и *ἀναστεῖλαι* вм. *ἀνατεῖλαι*. Независимо от това в превода си той се придържа о отпечатания текст. С. дава следния свободен превод, към който се придържа и Катичић: „Ако стане нужда да се отнесе до царя стореното за селото, ние по-скоро бихме се съгласили да спрете слънцето, отколкото да направите вие това, което ние развалихме, освен ако мислиш, че спънка, за да се отнесе въпросът до царя, е това, че е поискано да се протоколира делото, защото много настоятелно искахме ние това.“ Срещу такава интерпретация има м следното възражение: тук не става дума за разваляне на нещо, за което не се споменава никъде, а както е казано ясно, за спънки, които се приписвали на Теофилакт, да се донесе на императора извършеното по отношение на селото. При такова разбиране на текста приемам конъектурата *ἡμῖν* вм. *ὑμῖν*, както впрочем този израз се среща и у Xen., *Institutio Cyri*, I, V, 11. Не

е сполучлива обаче конъектурата *καταλελήσασι*, защото тук не става дума за забравяне, а за пречене. Ето защо мисля, че е стояло в първообраза *κατακολύσασι*, като се вземе пред вид, че малко по-долу в същото изречение се споменава отново за същото, т. е. за *κόλυμα*. С. приема поправката *ἀνασιεῖλαι*. За мен тя обаче не е приемлива, защото *ἀνατεῖλαι* дава добър смисъл, а именно Теофилакт отхвърля обвинението, че е пречел да се донесе на императора, което би означавало, според буквалния превод, не повече от това да пречи да изгрее слънцето. И така бих превел този текст по следния начин: “Тогава, когато трябваше да бъде донесено на императора това, което се извърши по отношение на селото, ние не съзнаваме самите да сме попречили да извърши това твое благородие толкова, колкото и да изгрее слънцето, освен ако наричаш пречка за донесението искането да се изясни писмено делото, защото ние искахме това най-много.”

5. Col. 552 B: *Ὡστε εἰ μὴ δίδως αὐτὸς τῶν νῦν ἐπαγομένων σοι ταραχῶν, ὡς ἔφησαν, τῷ παρατίῳ, ... εἴτε μὴ, περιζῶσαι...* С. правилно поправя *εἰ μὴ* на *εἴ μοι*, както стои и в В. Освен това обаче *τῷ παρατίῳ* необосновано стои в дат. падеж, защото гл. *δίδως* изисква вин. падеж, поради което би трябвало да се поправи на *τὸ παρατίῳν*.

L 32

1. Col. 533 D: *καὶ τοσοῦτον ὑπερεχώρει τῷ ἀμηχάνῳ βίρει τοῦ πράγματος, ...* Л. поправя *ὑπερχώρει* на *ὑπεξεχώρει*. Steph., Thes., s. v., пише, че *ὑπερχωρέω* погрешно стои вм. *ὑποχωρέω* у Тукидид, Пелопонеската война, IV, 43. Мисля, че и тук трябва да стои *ὑπεχώρει*, без да се изключва възможността и за *ὑπεξεχώρει*. В В. стои *ὑπεχώρει* и следователно трябва да се даде предпочитание на това четене.

2. Col. 533 D: *... μήτ' αὐτὸς ἢ ἄνοιαν ἐγκληθεῖην, ἢ κακόνοιαν τὸ μὲν, ὡς ἔστι ἔξαπατώμενος, καὶ μήποτε συνεῖς, ὃν εἰδέναι διετεινόμεν μᾶλλον, ἢ αὐτὸς ἐμαυτόν. τὸ δ' ὡς ἐξηπατηκῶς τὸν ἐν ἐπισκόποις εὐνοῦστατον.* При *ὡς ἔστι* или *ἔστι* е излишно, или *ὡς* стои вместо относителното местоимение *ὃ* и изразът трябва да се поправи на *ὃ ἔστιν*. Като имам пред вид *ὡς* във втората част на периода, мисля, че първият вариант трябва да се предпочете. С. отнася причастията *ἐξαπατώμενος* и *συνεῖς* към Главинишкия епископ. Според мен те, както и следващото *ἐξηπατηκῶς* се отнасят до самия Теофилакт, тъй като с първите се обяснява защо би могъл да бъде обвинен в *ἀνοιαν*, а с второто — в *κακόνοιαν*. При такава интерпретация моят превод ще гласи: „... нито да бъде обвинен в безумие или зла умисъл — едното като измамен и никога не разбрал този, когото се стремях да познавам по-добре, отколкото себе си, а другото като излъгал най-благосклонния към мен епископ.“

3. Col. 553 D — 556 A: *Σὺ δὲ τὰ τε ἐν κοπρῶνι τὰ τῷ ἀδελφῷ δυσχερῇ, ὃ τῆς ἀρετῆς Ἡρακλῆς ἐκκάθαρον, ...* В В. се чете обаче *ἐν κοπρῶνιστα* вм. *ἐν κοπρῶνι*, както отбелязва Литаврин.⁸⁴ *Κοπρῶν*, *ῶνος* означава „торище“, а *Κοπρῶνιστα* е име на селище в Македония — Копринище, което се среща във Виенския ръкопис на Кратката история на Йоан Скилица (cod. Vindob. hist. graec. 74) под формата *Κοπρῶνιστρα*.⁸⁵ Едва ли може да има колебание, че трябва да се предпочете географското име, което трудно би могъл да измисли някой преписвач, но лесно би могъл да извърши „поправка“ на *κοπρῶν* пред вид на споменаването на името на Херакъл, един от чийто подвизи е бил, както е добре известно, почистването на Авгиевите обори в един ден. Друго важно основание против четенето на текста у Ламий е повторението на определителния член *τὰ τε* — *τὰ* към прилагателното *δυσχερῇ*.

4. Col. 556 A: *ὃ δὲ πρῶτος καὶ μέγας ἀρχιεπίσκοπος Χριστὸς, ἧς ἀγαθότητος τηροῖ σε πάσης κακύνσεως ἀνώτερον καὶ κακώσεως.* Л. е забелязал, че относителното местоимение *ἧς* не е уместно, но не е направил никакво предложение за поправка. Мисля засега за две възможности; *θεὸς* (в ръкописа съкратено *θς*) (*τῆς*) *ἀναδότητος* по аналогия на *ὃ θεὸς τῆς εἰρήνης*, *τῆς ἀγάπης*, *πάσης χάριτος* и пр. или *διὰ τῆς ἀγαθότητος*.

⁸⁴ Г. Г. Литаврин. Будапештская рукопись... с. 524.

⁸⁵ Вж. В. Prokić. Die Zusätze in der Handschrift des Johannes Skylitzes Cod. Vindobonensis graec. LXXIV. Diss. München, 1906, S. 34, Nr. 50.

L 34

1. Col. 556 C: *Αὐτὸς δὲ οὐδ' ἄπαξ, ὃ καλὲ κἀγαθέ. Καίτοι εἰ μὲν τὴν Πυθαγόρου μετεῖ φιλοσοφίαν, ἔδει τῶν πατρίων τῆς σωπῆς σε ἀντέχεσθαι,...* Л. предлага поправянето на *μετεῖ* на *μετήεις*, т. е. заменяването на формата на сег. време с тази на мин. несв. време, очевидно за да я съгласува с *ἔδει*. Такава възможност действително съществува, но и сегашното време включва несвършено действие от минало време, поради което, струва ми се, поправката не е наложителна, още повече, че и в следващата част на периода, въведен с *Εἰ δὲ*, глаголт *οπουδάσεις* е също в сег. време. Първото изречение, което е елиптично, Л. превежда: *Ego equidem nec semel, ..., dixi tibi, si... C. го схваща другояче: „Ти пък... не си ми писал ни един път.“* Интерпретацията на Л. е правилната, защото не може да става дума за това, че Ромей не е писал на Теофилакт, щом по-надолу в същото писмо изрично се говори за такова писмо на Ромей до Теофилакт.

2. Col. 556 D: *Ἄλλ' ὀλιγορεῖς ἡμῶν, καὶ ταῦτά σε ποτε ἐκ ρητορικῆς ξενισάντων καὶ ἐστιασάντων. ὡς εἶχομεν.* Л. поправя *εἶχομεν* на *εἴχομεν*. Правилността на тази поправка се потвърждава от В.

3. Col. 556 D: *Τοῦτο μὲν ἤδη περιπατητικὸν φρονεῖς, εἴπερ Ἀριστοτέλους ἢ πρὸς Πλάτωνα ὀλιγορία πιστή. Ἄλλὰ μὴ ἐκεῖνο μᾶλλον ἐκδεκτέον, ὅτι τὸ ἐπὶ παλαιὸν δυσχεραίνει τοῦ θεοῦ Πλάτωνος ὁ δαιμόσιος,...* Л. предлага в този текст само една поправка, а именно *μὴν* вм. *μὴ*. Такава поправка, разбира се, е възможна, но е излишна, тъй като при една правилна пунктуация текстът добива ясен и добър смисъл, а именно *Τοῦτο μὲν... πιστή, ἀλλὰ μὴ ἐκεῖνο μᾶλλον ἐκδεκτέον*. Освен това без никакво съмнение трябва да се приеме четенето *ἐπιπόλαιον*, както е в В., вместо *ἐπὶ παλαιόν*. При тези поправки преводът ще гласи: „В това ти вече мислиш като перипатетик, ако наистина е вярно преубрежението на Аристотел към Платон; но не, по-скоро трябва да се приеме онова твърдение, че великият Аристотел е бил недоволен от повърхността на божествения Платон.“

4. Col. 556 D — 557 A: *... καὶ ἵνα πείσῃ μὴ οὕτω ταπεινῶς καὶ ὑποπεξίως ἐκλαμβάνεσθαι τὰ οὐρανα.* В В. се намира правилното четене *ὑποπεξίως* вм. *ὑποπεξίως*.

5. Col. 557 A: *Αἰτιᾶ γὰρ πον τὸν τῶν πραγμάτων τάραχον, οὐκ χέοντά σου τῆς πρὸς τὰ βελτίω σχολῆς τὴν εὐστάθειαν.* Тук поправката на Л. *συγγέοντα* вм. *οὐκ χέοντα* се потвърждава и от В.

6. Col. 557 B: *Ἀπέχομεν γὰρ τὰς ὀφειλάς, οἷς ἀποτινύεις τῷ Ἰωάννῃ.* В този текст относителното местоимение *οἷς* трябва да се поправи по род в съответствие с *ὀφειλάς* и по падеж според изискването на гл. *ἀποτινύεις*, т. е. да бъде *ἄς*.

7. Col. 557 B: *Πρόδηλον ὅτι καὶ οἱ πάροικοι ἡμῶν καὶ πάντα τῆς Ἐκκλησίας ἀπλῶς λευκὰς ἡμέρας διάζουσιν αὐτοῦ τὴν σὴν γλυκύτητα δεχομένου πολλῶ φερομένην τῷ ρεύματι.* Л. предлага две поправки — *διάζουσιν* вм. *διάζουσιν* и *δεχόμενοι* вм. *δεχομένου*. Първата поправка е приемлива и грешката лесно обяснима, защото често се среща сбъркването на ζ и ξ. Втората е обаче неприемлива, тъй като *δεχομένου* се съгласува с *αὐτοῦ*, с което образува gen. absol., а не с *πάροικοι*. Освен това Л. и С. неправилно отнасят според мен местоимението *αὐτοῦ* към Йоан. Ние не знаем какъв е бил този Йоан, но тук е ясно, че щастливите дни, на които щели да се радват париците и църквата, са поставени в зависимост от благоволенieto на Ромей към възглавяващата църквата Теофилакт. Заради това бих превел този текст по следния начин: „Явно е, че нашите парици и всички работи на нашата църква ще прекарат честити дни, когато аз получавам твоята благост, донасяна ми от обилния поток.“

Бележки към „Мъченичеството на 15-те Тивериуполски мъченици“

1. Col. 152 A: *Ἀμέλει καὶ τοὺς ἐκάστοτε βασιλεῖς καὶ τοὺς τούτων ἡγεμόνας, ἀποδυσάμενοι τῇ σωτηρίᾳ τῶν ἀνθρώπων διὰ τούτων ἀντιπίπτων πείθων αὐτοὺς προσιτάπειν πᾶσι τοῖς ὑπηκόοις, θεοῖς μὲν Ἑλληνοῖς καὶ τοῖς τούτων ἀγάμασι πᾶσαν προσάγειν τιμὴν,...* В този текст Ф. (така ще съкращавам по-нататък името на Б. Финети) предлага две поправки — *ἀποδυσάμενος* вм. *ἀποδυσάμενοι* и *ἀντιπίπτειν* или *ἀντέπιπτε πείθων*, или *ἀντιπίπτων ἔπειθεν* вм. *ἀντιπίπτων*. Първата поправка — *ἀποδυσάμενος*, е граматически правилна, но не е достатъчна за изправянето на текста, защото гл. *ἀποδύω*, респ. *ἀποδύομαι*, не е подходящ по смисъл със своето значение в среден залог на „събличам си някаква дреха“ или в преносен смисъл на „подготвям се чрез събличането за нещо“, като при това върви обикновено с предлог. Преводите на Ф. и С. с „*aggressus*“, респ. „се подпретнал“, са свободни и по смисъл. Според мен няма съмнение, че тук причастието в първообраза е било от гл. *ὑποδύω*, който в среден залог — *ὑποδύεσθαι*

Χοι. εικοσενθ. κη.

οδ

589

+ επ' αυτον παραρηγοροδ ζωη ορου
 τυριω τε· τυριω τηθε ειου πολειω
 τυριω τυριω· ε πι της βασιλιασ του
 αυτου του λιχου του παραβατου·
 της βασιλιασ ε πορομα· ζουβνικ
 φρου· ημετη· ον ηραφδν· υπο θεοφν
 λυκτου· του αιηα τατου αρχιεπισκο
 του πασις κωμ· λγαρι· πα· δια πο· τα· δ·
 διμω· το θειου του ευαγγελιου κη
 ρυγια· κα τα πασις της οικου μβνικ
 εκ κβχυ· το· και τυριω λιαιω λο
 γος· οιατισ σαγινη· ε πι πασαν τυρι
 εκ τα θεσ· κα τα το προ φη· τι κω· λο· γη
 ον το φλο· κομ· εις πασαν· τυρι· γη· ζη· λ
 εβνιο φθο· γος· αυτου· και ες τα πα· εα
 τα της οικου μβνικ· τα ριμα· τα· αυτω·
 ψυ· χασ· τυρι· α· να· λ· ι· ω· ρ· ι· ω· ρ· α· ζ· ι· α· σ
 τυ· χω· προ· σε· φε· ρε· ρ· α· λ· λου· κει· ρ· α·
 με· κ· τα· τα· τα· τυ· του· φθ· ο· μου· προ· τι·
 πο· ρη· ε· φη· ε· ν· δ· ι· α· βο· λω· ου· δε· ε· φε
 ρ· ο· ρ· α· ρ· α· ν· ο· ι· ο· α· γ· γ· ε· λ· ω· ρ· τυ· ζι· ρ· α· ν· α·
 λ· α· μ· βα· ν· ο· ρ· τα· σ· και· κει· τι· θ· ο· μ· β· ν· ο· ι· ο·
 θ· ο· ρ· α· το· σ· προ· το· ρο· μ· δ· ι· α· και· κ· ι· α· μ· ο· ε·
 πε· ο· β· ν· α· μ· β· λ· ε· ι· και· το· ι· ε· και· το· τε· βα·
 σι· λε· ι· σ· και· το· σ· του· τυ· ρ· η· γε· μ· ο· ρ· α· σ· απο·
 δυ· σαι· μ· β· ν· ο· ι· της· ρι· α· τω· ρ· α· μ· ω· ρ· α·
 του· τυ· ρ· α· ν· τε· πι· τα· τυ· ρ· η· θο· ρ· α· το· ι· ο·
 προ· τα· τη· ρ· η· μ· πα· σι· το· ι· σ· υ· π· η· κ· ο· ι· ο·
 θε· ο· ι· σ· μ· β· ν· ε· λ· η· ρ· ι· ο· ι· σ· και· το· ι· σ· του· τυ· ρ·
 α· γ· α· χ· η· α· σι· πα· σαν· προ· σα· γ· η· μ· τι· μ· η· ρ·
 ο· ρ· η· τε· ρ· α· ω· ρ· η· δ· ρ· υ· σε· σι· και· β· ω· μ· ω· ρ· και·
 δυ· σαι· τις· πολ· υ· τε· λε· σι· και· ρ· α· ν· α· θ· υ· μα· σι·

τινα означава „промъквам се хитро до някого“, и следователно трябва да се пише *ὑποδυσόμενος*. Ние имаме и друг случай на грешка при преписването между *ὑπο-* и *ἀπο-* при думата *ἀποπλεύσαντα* (col. 168 B), вм. която в ръкописа стои *ὑποπλεύσαντα*. След установяване на глагола и формата *ὑποδυσόμενος* не е трудно да се определи формата и на другия спорен глагол — *ἀντιπίπτων*. В ръкописа се четe *ἀντέλιπτων* (вм. *ἀντέλιπτον*), т. е. 3 л. мн. ч. на мин. несв. време, понеже сказуемото е съгласувано с *ἀποδυσόμενοι*. Тъй като причастието трябва да бъде в ед. число, то и сказуемото трябва да се промени в ед. ч., т. е. да се пише *ἀντέλιπτε*. След тези поправки преводът ще гласи: „И наистина, след като се промъкваше до владеещите в разни времена царе и до подчинените им князе, той (т. е. дяволът — бел. м.. М.) работеше срещу спасението на хората, убеждавайки ги да наредят на всички поданици...“

2. Col. 152 B — 153 A: *Χριστὸν δὲ μηδὲ δνομάζειν, ὡς ἄνθρωπον γερονότα κατάκριτον, καὶ αὐτὸ τοῦτον σταυροῦ ἄξιον*. Л. смята, че *τοῦτον* трябва да се промени на *τοῦτο*, т. е. да се свърже с *αὐτὸ*. Това обаче, освен че не е обичайно, не е необходимо, защото *αὐτὸ* има експликативно значение като логическо наречие, както в израза *καὶ αὐτά*, а *τοῦτον* се свързва като показателно местоимение добре с *ἄξιον*.

3. Col. 153 B: ... *εἶτα καὶ ἄνθρωπον γενόμενον ἐπ' ἐσχάτων, καὶ διὰ πάθους σταυροῦ καὶ θανάτου τὴν ἀπάθειαν καὶ τὴν ἀθανασίαν ἡμῖν χαρισόμενον*. Ф. е запазил пунктуацията на ръкописа, но според мен запетаята след *ἐπ' ἐσχάτων* е погрешна и тя трябва да стои преди него. Към такава поправка ни насочва както смисълът, така и предшествуващото *εἶτα καὶ*. С. се е придържал към пунктуацията на публикувания текст и е дал според мен погрешен превод.

4. Col. 153 B: ... *ἕως βαθεῖαν ἐξ ἐλικράτει*... Ф. пише, че вместо *βαθεῖαν ἐξ* трябва да се четe *βάθεια νῆξ*. В същност така стои и в ръкописа.

5. Col. 153 C: *Ταύτη τοι καὶ καθιστᾷ μὲν... βασιλέα, Κωνσταντίον μέγαν ἐκείνον*,... В ръкописа стои *Κωνσταντα* вм. *Κωνσταντιον*. Същия случай имаме и по-долу, col. 158 C: Ф. пише *Τοιοῦτος μὲν ἦν Κωνσταντιος ὁ βασιλεύς*, а в ръкописа името е *Κώνστας*. Поправката на Ф. е обаче напълно оправдана, понеже без никакво съмнение става дума за Констанций Хлор.

6. Col. 153 C: ... *ἀλλ' ἀφέντα τούτοις ἔχειν τῆς θρησκείας ὡς βούλοιο*. В този текст Ф. предлага да се прибави *τὰ* пред *τῆς θρησκείας*. Тази поправка считам за ненужна, тъй като гл. *ἔχω* върви и с род. падеж, като напр. *μετρίως ἔχοντες βίον* у Херодот, 1,32 (t. I, p. 50₂₈₈ ed. Ph.-E. Legrand, Paris, 1932) и др. Освен това Ф. е направил друга поправка, която не е отбелязал, считайки я вероятно за безспорна, а именно вместо *ἐφέντα* (в ръкописа *ἐφυνέντα*) той е поставил *ἐφέντα*. Тази поправка е обаче съвършено излишна и неуместна, защото сег. време на причастието е напълно подходящо като *praesens historicum*, както е и сказуемото *καθιστᾷ* и другите причастия в същото изречение.

7. Col. 153 C: *Ὡς γε καὶ τῆς αὐτὸν φρονήσεως δεῖγμα τοιοῦτόν τι παρασχεῖν λέγεται*. Ф. поправя *Ὡς* на *Ὅς* и *αὐτὸν* на *αὐτοῦ*. Първата поправка е правилна и грешката не се нуждае от обяснение, защото е най-обикновена правописна грешка. Втората грешка — *αὐτὸν* е грешка на издателя, защото в ръкописа, л. 590a, се четe *αὐτοῦ*. Освен това мисля, че тук са еднакво възможни както определителното местоимение *αὐτοῦ* със службата на лично местоимение, така и възвратното местоимение *αὐτοῦ*, както предлага Ф. Ето защо бих предпочел четенето на ръкописа.

8. Col. 153 D—156 A: *Κήρυγμα τοίνυν ποιῆται, τοὺς μὴ ἀπωθοῦντας τὴν τῶν Χριστιανῶν πίστιν, τὰς τῶν ἀξιωμάτων ζώνας, ..., ἀποβάλλουσιν, ..., ἐν μέρει χάριτος ἰκανῆς τιθεμένους, τὸ μηδὲν ἄλλο πάσχειν τῶν λυπηρῶν, μηδὲ τιμωρίας ἐκδιδόσθαι*. В този текст Ф. прави предложение за една съществена поправка, а именно *ἐκδιδόσθαι* да се замени с *ἐκδίδουσθαι* или *ἐκδεδόσθαι*. В същност в ръкописа, л. 590b, се четe *ἐκδίδουσθαι*, така че поправката на Ф. се отнася до негова грешка. Освен това Ф. е направил две други поправки, без да отбележи това, а именно *ἀπωθοῦντας* вм. *ποθοῦντας* и *τιθεμένους* вм. *τιθέμενος*. Първата поправка е смислена и сполучлива. Не мога да приема обаче втората, защото не съществува според мен никакво основание за поправка нито формално, нито по смисъл. Напротив, причастието *τιθέμενος*, отнесено към император Константин, има много по-добър смисъл.

9. Col. 156 A: ... *ὅσοι μὲν ἐπὶ τῆς ἄμμου τοὺς θεμελίους τῆς πίστεως κατεβάλλοντο, καὶ τὰς καρδίας εἶχον ἀβεβαίους*... Тук и двата глагола трябва да бъдат в едно време, а не, както са дадени, единият в аог. II, другият в imperf. Ето защо *κατεβάλλοντο* трябва да се промени само правописно в *κατεβάλλοντο*, за да се получи това съгласуване.

10. Col. 156 B: *Ἡμεῖς, ὃ βασιλεῦ, τοσοῦτον δέομεν τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν μὴ ἀρνήσασθαι, ὅστε μήτε τῶν ἀξιωμάτων, μήτε τῆς λαμπρῆς ταύτης καὶ περιφανοῦς φροντίσωμεν πόλεως*. Ф. пред-

лага поправянето на *φροντίσωμεν* с *φροντίσομεν*. Очевидно той е имал пред вид необичайната употреба на *ὥστε* с конюнктив. Предложената от него форма е обаче необяснима, защото бъдеще време от гл. *φροντίζω* е *φροντιοῦμεν*. Мисля, че тук трябва да е стоял *indic. praes.*, защото при гл. *δέω* в главното изречение в приставното изречение, въведено със съюза *ὥστε*, глаголът е в същата форма.⁸⁶ И тъй *φροντίσωμεν* трябва да се поправи според мен на *φροντίσομεν*.

11. Col. 156 B: *Ταῦτα ἐπειδὴ ὁ βασιλεὺς ἤκουσεν, ἐθαύμασέ τε... καὶ κατεπλάγη τὸ παράσιγμα τοῦ φρονήματος*. В този текст Ф. поправя *παράσιγμα* на *παράστημα*. Дума *παράσιγμα* не е известна, а *παράστημα* е близка по написване и уместна по смисъл, поради което е напълно приемлива. Той е прибил и определителен член *ὁ* на *βασιλεὺς*, което смятам също за приемливо. Освен това той е направил една поправка, която предизвиква възмущение, а именно вместо *ἀκούσεν* = *ἀκούσειεν*, както стои в ръкописа, л. 591a, той е поставил *ἤκουσεν*, т. е. заменил е *opt. aor.* с *indic. aor.* Мисля, че тази поправка не е убедителна, защото *ἐπειδὴ* с *opt. aor.* се среща често със значение на минало, но повтаряло се действие на глагола. Освен това не е тъй лесно за един преписвач да направи такава промяна в наклоненията.

12. Col. 156 C: *Πῶς γὰρ ἂν, φησὶν, ἐμοὶ τὴν πίστιν φυλάξουσιν...* В ръкописа, л. 591a, стои обаче *φυλάξωσιν* вм. *φυλάξουσιν*. Мисля, че един *conjunct. dubitativus*, свързан с *ἂν*, е без колебание за предпочитане.

13. Col. 157 A: *Τούς τε γὰρ ἐν Ῥώμῃ πιστοὺς οὐκ ἀνέσεως πάσης μόνον, ἀλλὰ καὶ τιμῶν ἤξιον, καὶ τοῖς ἀνὰ καὶ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν...*, *τὴν οἰκίαν εὐμένειαν ἐπεδείκνυτο*. Ф. предлага *τοῖς* да се поправи на *αὐτοῖς*. Поправката едва ли е уместна, защото определителното местоимение е неподходящо; то не се отнася до *τοὺς ἐν Ῥώμῃ πιστοὺς*. Тук *τοῖς* изпълнява функциите на показателно местоимение, при което се подразбират *τοῖς πιστοῖς*, но не вече в Рим, а тези в провинциите. И тъй текстът следва да остане без промени.

14. Col. 157 A: *ἀλλ' ἡμίβετο μὲν αὐτῶν...*, *καὶ πᾶσι τοῖς τῆς βασιλείας ἀμβροῖς συμβόλοις καὶ τροφεροῖς...* Ф. схваща *ἀμβροῖς* като *ἀβροῖς*. Тази конъектура е твърде приемлива и, струва ми се, засега за предпочитане пред друга възможна — *λαμπροῖς*, за която също би могло да се мисли.

15. Col. 157 B: *ἡμίβετο δὲ καὶ πρὸς τὴν ἀληθινὴν χειραγωγεία πίστιν, οὐρανόθεν αὐτὸν ἐλκύσας, ὡς καὶ Παῦλον τὸ πρότερον. Ἔδει γὰρ καὶ τὴν κλήσιν αὐτοῦ μεγαλοπρεπῆ εἶναι...* Ф. предлага *ἐλκύσας* да се замени с *καλέσας*, вземайки пред вид очевидно съществителното *κλήσιν* в следващото изречение. Тази конъектура е приел в превода си и С. Предлаганата от Ф. дума е обаче твърде далече от дошлата до нас и по мое мнение излишна, тъй като гл. *ἐλκύσας* се свързва добре образно с *χειραγωγεία*. Ф. е направил в текста една корекция, без да я отбележи, като е приел в текста думата *χειραγωγεία* вм. *χειραγωγείας*, както стои в ръкописа, л. 592a. Тази корекция е приемлива.

16. Col. 157 B: *Ἔπει γὰρ Μαξεντίω πολεμήσων εἶη, ἔδειξεν αὐτῶ τὸν σταυρὸν...* Ф. правилно поправя *εἶη* на *ἦει*, защото само така може да се обясни *part. futuri πολεμήσων*.

17. Col. 157 B: *... καὶ ἠχῆται μὲν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας ὑπὸ...* Ф. поправя *καὶ ἠχῆται* на *κατηχῆται*, но така стои именно и в ръкописа.

18. Col. 157 C: *Αὐτῶν δὲ τῶν ἀφιδρυμάτων, ἃ μὲν εἰς χοῦν λεπύνει, ἃ δὲ...* Ф. предлага вместо *ἀφιδρυμάτων* да се чете *ἐφιδρυμάτων*. Предлаганото от него съществително не е засвидетелствувано обаче, а като новообразувана от Теофилакт дума е малко вероятно. От друга страна, самото изречение и контекстът оправдават напълно наличието и значението на *ἀφιδρυμάτων* като „статуи“, както в същност го превежда и самият Ф.

19. Col. 157 D: *... τοῦ Κυρίου πάντως τὸν αὐτοῦ βασιλέα δοξάζοντος, καθὰ δεῖ καὶ ἐπηγγείλατο*. Ф. поправя *δεῖ* на *δῆ*. Тази поправка е правилна, защото иначе като глагол трябваше да бъде в минало време. Освен това *δῆ* като частица за подчертаване е тук уместна. В ръкописа, л. 592b, се чете *Χ(ριστο)ῦ* вм. *Κυρίου*. Оставянето на *Κυρίου* води читателя до непреодолимо недоумение, както показва преводът на С.: „...защото Господ прославял царя, както се обещал:...“ Ето защо трябва да се запази четенето на ръкописа *Χριστοῦ*.

20. Col. 160 A: *... πόλεμον ἐπήγειρε τῇ Ἐκκλησίᾳ μικρόν*. В ръкописа се чете *ἐπεγείρη* (= *ἐπεγείρει*). Мисля, че този *praes. hist.* не бива да се отхвърля, защото в следващото изречение гл. *ἀνδοπλίζεται* е също в сег. време.

21. Col. 160 A: *συνεδριάσας δὲ καὶ αὐτὸς αὐτοῖς, τὴν μὲν Ἀρείου κακοδοξίαν, ἣ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ (...) κτίσμα καὶ ποίημα, καὶ δοῦλον ἐκήρυτε, τοῦτον μὲν πάσης Ἐκκλησίας ἀπελαίνει...* При

⁸⁶ Срв. E. Kurz. *Syntax der griechischen Sprache*.⁴ Bamberg, 1880. § 184, 1, Anm. 1.

този текст остава необяснимо от какво зависи прякото допълнение *τὴν κακοδοξίαν*. Не се съмнявам, че то зависи от гл. *ἀπελαύνει*, от който зависи и вин. падеж на местоимението *τοῦτον*, отнасящо се към *κακοδοξίαν*. Ето защо *τοῦτον* трябва да се съгласува и по род със съществителното и да се промени в *ταύτην*. При това положение подлогът на сказуемото *ἐκίηρυτε* ще е *ἡ κακοδοξία*, а не *Ἄρειος*, както го схваща С., и относителното местоимение *ἣ* трябва да се постави в имен. падеж — *ἣ*.

22. Col. 160 B: Φ. поправя *Ἀγὼ* на *Ἐφῶ*, но и в ръкописа се чете *Αἰῶα* = *Ἐφῶ*.

23. Col. 160 C: *Εἰ γὰρ καὶ Κωνσταντίος παραλιπὼν τι τοὺς ὀρθοδόξους, ἔδοξεν οὐκ ἀνεχόμενος τῆς τοῦ ὁμοουσίου φωνῆς, ἀλλὰ καὶ τότε ζήλω καὶ πόθῳ τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν εἰρήνης, ἣν καὶ κατ' ἐπίγνωσιν ὁ ζήλος εἰργάζετο, ὥστε καὶ καθαιρεθὲν πάντας τοὺς τῶν εἰδώλων ναοὺς τε καὶ βωμοὺς,...* *διεκελεύσατο*. В този текст са необходими според Φ. две поправки: *εἰ καὶ οὐ* вм. *ἣν καὶ* и *καθαυρεθῆναι* вм. *καθαυρεθὲν*. Първата поправка не е обаче уместна, защото текстът се оправя и добива смисъл, като се измени погрешната пунктуация, която Φ. е възприел безкритично от ръкописа. В същност *ἣν* не е съюз, а глагол в мин. несл. време от *εἰμί* — *ἣν*, и се отнася към предходното изречение. При такава интерпретация *ζήλω* и *πόθῳ* трябва да се променят на *ζήλον* и *πόθον* по примера на *τῆς αὐτῆς γνώμης εἶναι* и др. Втората поправка на Φ. — *καθαυρεθῆναι*, е напълно приемлива, защото инфинитивът зависи от гл. *διεκελεύσατο*. Освен това Φ. е внесъл в текста друга поправка, която не е отбелязал, а именно *παραλιπὼν* вм. *παραλυπεῖν* = *παραλυπήν*, както се чете в ръкописа, л. 593б. Тази поправка е погрешна както по отношение на глагола, така и по отношение на формата. Гл. *παραλυπέω* със своето значение на „наскърбявам“ е напълно уместен, а инфинитивната форма зависи от *ἔδοξεν*. И тъй и тук запетаята след *ὀρθοδόξους* е поставена погрешно от Φ.

24. Col. 160 D — 161 A: *μηδεὶς ἐπιμεμψέσθω, πόρθῳ τῆς μῆσης θέειν ἡμᾶς ἠγησάμενος*. Φ предлага поправянето на *μῆσης* с *μέσης* или *μητίως*. Тези поправки са излишни, защото в ръкописа, л. 593б, се чете *νήσης* = *νύσης* с подходящо значение на „стълб на края на писта, място, път за бягане“ и в преносен смисъл „цел“.

25. Col. 161 A: *εἰ τοίνυν,...* *κατὰ τῶν Χριστιανῶν μαρίας τοῦδε τυράννου ἐπεμνήσθημεν, ὡς ἂν περιφανῆς ἔσται τῶν μαριύρων ἢ γενναϊότης, διὰ πρὸς καιροὺς τοιοῦτους ἰδρῶσαντο, καί... Φ. посочва, че в този текст *ἰδρῶσαντο* трябва да се поправи по всяка вероятност на *ἠδρῶσαντο*, както в същност е и в самия ръкопис, л. 594а — *ἠδρῶσαντο*. В началото на приведения текст Φ. е направил известни изменения, които не е отбелязал. Така текстът в ръкописа гласи: *εἰ τοίνυν... κατὰ τῆς χριστιανῶν μαρίας τοῦδε τοῦ τυράννου ἐπεμνήσθημεν,...* Φ. правилно е забелязал, че *τῆς* е неподходящо на това място, и го е заменил с *τῶν*. От друга страна обаче, *μαρίας* едва ли може да мине без члена *τῆς*. Ето защо допускам, че на *τῆς* е разменено само мястото и че трябва да стои пред *κατὰ*, а членът към *χριστιανῶν* не е задължителен, както се вижда напр. и от col. 164₁₂: *τὰ βασιλέως προστάγματα*. Неоснователно е изпускането на члена *τοῦ* след *τοῦδε*, защото е обикновено явление съчетаването на показателното местоимение *ὅδε* с определителния член. Не може да се оправдае оставянето на съюза за условност *εἰ*, защото в такъв случай цялото изречение остава непълно. Мисля, че се касае за наречието за потвърждение, и възстановявам текста по следния начин: *ἦτοι νῦν,...* *τῆς κατὰ Χριστιανῶν μαρίας τοῦδε τοῦ τυράννου ἐπεμνήσθημεν,...**

26. Col. 161 B: *Δαλμάτιος μὲν ὁ νέος... ἀνήρηται σὺν ἄλλοις πολλοῖς τοῦ αὐτοῦ γένους καταγόμενος*. В ръкописа, л. 594а, се чете *ἀνερήται* = *ἀναρεῖται* и то трябва да си остане в текста. Причастие *καταγόμενος* несъмнено се отнася до *ἄλλοις πολλοῖς* и трябва да се съгласува с него, т. е. да се промени на *καταγομένοις*.

27. Col. 161 D: *Ἀλλὰ τῶν μὲν ἄλλων ἢ φιλανθρωπία τοῦ βασιλέως Καίσαρα καθιστᾷ*. Φ. убедително поправя *τῶν μὲν ἄλλων* на *τὸν μὲν Γάλλον*, защото в адверзативното изречение, което следва, стои името на Юлиан, а освен това сказуемото изисква пряко допълнение във вин. падеж. Тази грешка в ръкописа с изпускането на началната буква, струва ми се, прави вероятна конъектура *λαμπροῖς* вм. *ἀμβροῖς*, за която стана дума в бележка 14 по-горе.

28. Col. 164 A: *Ἀπειρητο δὲ αὐτῷ ἐκ βασιλέως τῷ Λιβανίῳ ἐκφοιτᾷ,...* Тук е наложителна поправка, тъй като гл. *ἐκφοιτάω* означава „излизам“, т. е. има значение противоположно на това, което очакваме. Освен това при наличието на този глагол остава необясним дат. падеж *τῷ Λιβανίῳ*. Ето защо мисля, че *ἐκφοιτᾷ* погрешно стои вместо *ἐπιφοιτᾷ*.

29. Col. 164 A: *Ἀλλ' ὄγε θεομисῆς Ἰουλιανός, τὰ βασιλέως προστάγματα ἴσως καὶ ληρήματα θέμενος, μᾶλλον τι συνεῖναι Λιβανίῳ ἢ Εὐσεβίῳ*. В това изречение *ἴσως* трябва да се поправи на *ἴσα*, както се чете в ръкописа, л. 595а. Освен това изречението е без сказуемо и инфини-

тивът *συνεῖναι* остава необясним. Поради това мисля, че *συνεῖναι* трябва да се поправи на *συνῆν*.

30. Col. 164 В: *Τότε δὴ καὶ ἀναγνώστης... καθίσταται, ὥστε τὰς θείας ἐπαναγνώσκων τῷ Θεῷ βίβλους...* Φ. предлага *ἐπαναγνώσκων* да се промени на *ὑπαναγνώσκων*. Мисля, че итеративният смисъл на *ἐπαναγνώσκων* тук е много по-подходящ и че не е необходима никаква поправка.

31. Col. 164 В—С: *Τότε δὴ καὶ Μάξιμος τις... καὶ τὰς τῆς βασιλείας ἐλπίδας, κατὰ βεβαιοτέρας ἐγκαθίστησιν*. Φ. смята, че вместо *κατὰ* трябва да се чете *ἐτι*. Струва ми се, че е по-лесно обяснимо *κατὰ* да се свърже с *βεβαιοτέρας* — *καταβεβαιοτέρας* като прилагателно, образувано по аналогия на *κατάξιος*, *κατάδηλος* и много други, при които представката *κατα-* служи да подсили основното понятие. На таква обяснение ни навежда и гл. *καταβεβαίω*.

32. Col. 164 С: *ἡ βασίλισσα Εὐσεβία τῇ τοῦ βασιλέως βουλῇ ἐν γῆ κατέστειλε, καὶ οὕτως εἰς τουναντίον τὴν γνώμην αὐτοῦ περιέτρυνε...* Φ. предполага, че вместо *ἐν γῆ κατέστειλε* в първообразта трябва да е стояло *ἐγκατέστειλεν*. Гл. *ἐγκαταστέλλω* обаче не е засвидетелствуван. Аз смятам, че в случая текстът, ако и да не е бил избран от преписвача, е запазил звуковия си израз, и затова предлагам *ἐν γῆ* да се поправи на *ἐγγύην*, а *κατέστειλε* на *κατέστησεν*. При тази конъектура в същност се променя звуково само една буква — λ в σ. Иначе изразът *ἐγγυητὰς καθίστημι* е съвсем обикновен. При тази поправка преводът ще гласи „... царицата Евсевия дала гаранция (поръчителство, уверение, бел. м., М.) на императорския съвет и по този начин променила мнението му в обратен смисъл...“

3. Col. 165 А: *... τὸν χρυσοῦν αὐτοῦ σιρπετόν, ὃν δὴ καὶ βραχίονα ἢ συνήθησ οἶδε φωνῇ καλεῖν...* В ръкописа, л. 595б, вместо *βραχίονα* се чете *βραχιόνιον*, което е безспорно и единствено правилното. По този начин се уточнява още, че става дума за *σιρπετός βραχιόνιος*, а не за *torques*.

34. Col. 165 А: *Οὐκ εὐθὺς ἐξέρευσε τὴν κακίαν ὁ δόλιος* Φ. смята при гл. *ἐξέρευσε* две четения за възможни — *ἐξέρευσε* и *ἐξέβρηξε*. В същност, ако беше от гл. *ἐξερευῶ*, трябваше да гласи *ἐξήρευσε*. Мисля, че вторият вариант — *ἐξέβρηξε*, е за предпочитане, тъй като гл. *ἐκρήγνυμι* означава в непреходното му значение „изхвърлям“, „изпускам със сила“.

35. Col. 165 А: *οὐδὲ τὸ διώκειν ἤρατο ὁ Ἀποστάτης (εἶδε γὰρ ὅτι τῆς βασιλείας αὐτοῦ μῆτις πῆξιν λαβούσης τελείαν, οὐκ ἀσφαλὲς τὰ Χριστιανῶν παρακινήσειεν, ὡς αὐτὸς ἐβούλετο, οὕτω κατὰ πάσης τῆς οἰκουμένης ξιζωθείσης καὶ ἀνδρυνθείσης τῆς πίστεως τῶν ὁρθοδόξων)* Към този текст Φ. е направила редица предложения за поправки. Поправката *ἦδει* вм. *εἶδε* се отнася в същност до грешка на самия Φ., защото в ръкописа, л. 596а, стои *εἶδη* = *ἦδει*. След това поправка *ἀσφαλὲς* на *ἀσφαλῶς* и *παρακινήσειεν* на *παρακινήσειεν* или *παρακινήσοι* *ἂν*. Φ. е прав, че така, както стои *ἀσφαλὲς* с оптативната форма на глагола, конструкцията граматически не е в изправност. Предложението му *ἀσφαλὲς* да се промени в наречие и оптативът да се постави в зависимост от съюза *ὅτι* е приемливо. Би могло, разбира се, да се мисли и за това, *ἀσφαλὲς* да остане като част от предикат с изпусната копула, но в такъв случай *παρακινήσειεν* трябва да се постави в инфинитив — *παρακινήσοι*. Мисля, че първата възможност е за предпочитане. Той предлага още причастие *ἀνδρυνθείσης* да се замени с *ἀδρυνθείσης* или *ιδρυνθείσης*. Гл. *ἀδρύνω* в страд. залог значи „узрявам“, а *ιδρύνω* пак в страд. залог — „поставен съм“, „седа“, „основан съм“. Струва ми се, че тези значения не са много подходящи и че е по-подходящ гл. *ἀνδρῶν*, който в страд. залог означава „възмъжавам“ и в преносен смисъл „укрепвам“. В такъв случай формата ще гласи *ἀνδρωθείσης*, която и графически е твърде близка до думата в ръкописа.

36. Col. 165 В: *... ὅσοι κατὰ τοὺς Κωνσταντίου καιροὺς καὶ χρόνους τῶν Ἐκκλησιῶν διὰ τὴν πίστιν ἐξεδιώχθησαν...* В ръкописа, л. 596а, името е *Κωνσταντίνου*. Поправката на Φ. е правилна.

37. Col. 165 В: *Ἄλλὰ καὶ οἱ πάντες ἐπὶ Κωνσταντίου ἢ καὶ καθ' εἶλον εἰδωλικόν...* Тук членът *οἱ* е неуместен и трябва да се поправи на *εἶ*.

38. Col. 165 С: *Ἐν οἷς ἦν καὶ Μάρκος ὁ Ἀρεθοῦσιος, ὃς τῶν σεσωκότων ἐξαγίστων εἰς ἂν, δηλῆνίκα τὸ σύμπαν αὐτοῦ γένος σφαγῇ παρεδίδοτο...* Този текст предлага една трудност с думата *ἐξαγίστων*, която Φ. и С. превеждат само по смисъл, първият с *infausto sidere*, а другият със „свещените“, въпреки че прилагателното *ἐξάγιος* значи „проклет“. Оказа се обаче, че същият текст е почти буквален цитат от Григорий Назиански, Oratio IV, 91,⁸⁷ където текстът гласи: *Καὶ οὐπω προστέθεικα, ὅτι τῶν σεσωκότων τὸν ἐξάγιον, ἠνίκα τὸ γένος αὐτῷ (!) πάντων ἐκινδύνευε...*, *εἰς οὗτος ἦν*. И тъй от това място се вижда, че *τὸν ἐξάγιον* се отнася до

⁸⁷ P. G., 35, col. 621 C.

αὐτῶν τὰς ἀδελφείας καὶ βαρβαρῶν δὲ αὐ-
λῆθως πέλας. καὶ τὰς τῆς βασιλείας
ἐλπίδας. κατὰ βέλτερον ἔγκα-
θίστηται. ἔπειτα δὲ τὰς ἰσοκρίτους
τῆς τοῦ καὶ σαροσάζιας φρονήσεως
καὶ ἀμείνων τῆς τοῦ σταχρῆσαι μόνου.
ἔξωθεν εἰσέρχεται. ἐνὶ λυβυδῆ καὶ ἰου-
δαίμων τῆς τοῦ ἀδελφου ἀπολαύσαι
θεασίης τῆς τοῦ. ἢ βασιλεῖς σου εὐσεβῆ
ἀπὸ τοῦ βασιλεως βουλήν γινεκα τε γῆ
λερ. καὶ οὐτως εἰς τοῦ μαρτυροῦ τῆς γῆ
κινῆται τοῦ ῥίθρε φθῆ. οὐ μαρτυροῦ
μὲν λαογυκακος λογοὶ καὶ μαλιστα
πρὸς ἀνδραπόνηθός ἐν κολοῦ. ὡς το
καὶ σαροσάτου τοῦ ἀπὸ τοῦ ἀδελφου
κατὰ φησὶ τὰς ἰσοκρίτους. καὶ ἀπαρῶν
τῶν ἀξίον ἰσοκρίτους. καὶ τὰς καὶ
πατέρων ἔργα λαοὶς βαρβαρῶν. οὐδὲ
καὶ οὐδὲ σαροσάτου, συλλαλεῖ μὲν
τοῖς ἰσοκρίτους τοῦ γρατοῦ. συλλαλεῖ δὲ
καὶ αὐτοῖς τοῖς τῶν γρατοῦ τῶν ταγῆ
σι. χαίρουσιν γὰρ ταῖς βασιλευμένται βα-
λας καὶ τῶν τῶν μόνου μαλιστα δὲ ὅσο
πρὸς τῆς κωφίλου ὅσο καὶ πλῆθον κέρδε
μὲν ἐπιβουλοῦσι, καὶ βασιλεῖς εὐθεως
ἀναγορεύεται. λόγος δὲ ἐπιβουλοῦ τῶν
μὲν τῶν ἀλλοτρίως φασι τὸ ὅτι φα-
ροῦ μὲν εὐεῖς κομῆρου ὡς τῆς αὐτοῦ κε-
φαλῆς τῆς τῶν σουσι. εἰς τῶν γρατοῦ
τῶν τῶν χερσῶν αὐτοῦ τρεπτοῦ ὀρδῆ
καὶ βραχτοῦ ἰσοκρίτους ἀδελφῶν καὶ
ἀπὸ τῆς αὐτοῦ χερσῶν ὅσο λαοῦ. βῆ τῆς

Юлиан Отстъпника, следователно и в писмото на Теофилакт съответният израз трябва да се поправи на *ὅς τῶν σωωκότων τὸν ἐξάριστον εἰς ὧν*. След тази поправка преводът ще гласи: „Между тях се намираше и Марк Аретусийски, който беше един от спасителите на проклетия, когато целият негов род се подлагаше на клане.“

39. Col. 165 C:... *καὶ τέλος, παῖδιν ἐκ παίδων μετέωρος ἀντεπέμπετο, γραφίσις ὑποδεχομένους τὸ γηραλέον ἐκείνου σῶμα τὸ τίμον*. Φ. е отбелязал, че тук Теофилакт е използвал думите на Григорий Назиански, като указва на Oratio III. В същност цитатът е от Oratio IV, където текстът гласи по следния начин:⁸⁸ *παισὶν ἐκ παίδων μετέωρος ἀντεπέμπετο, γραφίσις ὑποδεχομένων τὸ γενηαῖον σῶμα*. Пред вид на различията между двата текста може да се помисли само за поправка на *ἀντεπέμπετο* с *ἀντεπέμπετο*, без обаче тя да е абсолютно необходима. Другите изменения са граматически правилно направени.

40. Col. 165 C—D:... *προσέταξε, καὶ μήτε μαθημάτων Ἑλληνικῶν μετέχων Χριστιανοῖς, μήτε ἀξιωματῶν συγκλητικῶν*. Φ. поправя *Χριστιανοῖς* на *Χριστιανούς*, което е несъмнено по-правилно, ако и така да не е невъзможно. Предпочитам кониектурата на Φ. и от формална гледна точка, а именно от мястото на това съществително в словоредата. Струва ми се, че ако би било в дат. падеж, би трябвало като непряко допълнение да се свърже по-близо със сказуемото.

41. Col. 168 A: *Καὶ πᾶσι μὲν οὖν ἐπισκόποις Ἰουλιανὸς ἐπεμένετο*. Φ. поправя *ἐπεμένετο* на *ἐλεμαιν*. Тази поправка, доколкото се съдържа в отпечатаната част, е правилна, но освен това трябва да се оправи и окончанието на глагола, както е и в ръкописа, за мин. несв. време. Следователно глаголът трябва да се пише *ἐπεμαίνο*.

42. Col. 168 A: *Ὁ δὲ τοῦτο μαθὼν, ..., πείθεται μὲν Χριστοῦ νόμοις, καὶ ὑπὸ χάριν τῷ διώκῃ καιρῷ κερρικῶς ἀπολλεῖ μὲν τῆς Ἀλεξανδρέων*. В този текст Φ. ни е предложил една твърде смела корекция, без да отбележи това, като е заменил думата *κερικῶς* в ръкописа, л. 597а, с *κερηκῶς*. При тази корекция той дава следния превод:... *ut hoc rescivit, obediens latae a Christo legi, tempore quo persecutor alio distractus erat, opportune usus, conscensa navi, Alexandria solvint,...* Придържайки се повече към текста, С. е дал по-неясен превод: „Това като научил... повинува се на Христовите закони и, като използвал удобно за гонителя време, отплава от Александрия.“ В този превод е действително непонятно защо гонителят, а не гоненият трябва да използва удобно време. Мисля, че корекцията на Φ. е станала причина за трудностите за разбиране на този текст. Освен това не е схванат правилно и смисълът на израза *ὑπὸ χάριν*, с който се сочи, че било настъпило време християните да бъдат под благоволенieto, под властта на гонител, а не под закрилата на закони. (За противопоставянето на *ὑπὸ νόμον* и *ὑπὸ χάριν* срв. Посланието до римляните, 6, 14 и 15.) При такава интерпретация причастието трябва да си остане *κερικῶς*, а *καιρῷ* като пряко допълнение да се постави във вин. падеж — *καιρῶν*. И така разбирам и превеждам този текст по следния начин: „Той, като научил това..., подчинява се на Христовите закони и като преценил, че е време да бъдат под благоволенieto на гонител, отплава от Александрия.“

43. Col. 168 A: *τὴν βασιλικὴν γαῦν*. В ръкописа, л. 597а, вместо *γαῦν* се чете *γῶν*, поради което би могло да се мисли за епич. форма *γῆα*.

44. Col. 168 B:... *ἔφασαν, καὶ ὅσον ὡς εἰ ταῖς κόπαις ἐρεμβενέστερον χρῆσονται, αὐτὸν καταλήψεται*. Φ. поправя *ἐρεμβενέστερον* на *ἐρβωμενέστερον*. В ръкописа стои *ἐρεμβενέστερον*, но и такава дума няма в гръцки език. Кониектурата на Φ. е приемлива. Допуснатата е обаче една грешка от издателя: в изданието стои *ὅσον ὡς*, а в ръкописа, л. 597а, се чете *ὅσον οὕτω*, което е и единствено правилното четене.

45. Col. 168 C: *Θεοδοῦλῳ δὲ καὶ Τατιανῷ ἀγενὲς ἐδόκει τὸ μὴ οὐχὶ παρελθεῖν εἰς τὸ μέσον, καὶ ἑαυτοὺς ἐπιδεῖξαι..., ἀλλὰ προῖεσθαι τοὺς ἐναντίους θυμῷ τυράννου...* Φ. предлага *ἐναντίους* да се поправи на *ἀνατίους*. Тази поправка е доста привлекателна и е възприета от С. Мисля обаче, че не е необходима, защото *τοὺς ἐναντίους* е един елиптически израз вместо *τοὺς ἐναντίους λόγους*. Неоснователно е също заменянето на *προῖεσθαι*, както стои в ръкописа, л. 597б, с *προῖεσθαι*, защото и предходният инфинитив *ἐπιδεῖξαι* е също в аорист.

46. Col. 168 C: *ὑστερον σιδηροῖς κραββάτοις πυρακιωθεῖσιν ἐπιπιδέντες, οὕτω δροσερὰν ἡγοῦντο καὶ ἐπιπερητῆ τὴν ἀνάκλισην,...* Φ. правилно е поправил причастието *ἐπιπιδέντες* на *ἐπιπεθέντες*, т. е. в мин. свърш. време (аорист), което се изисква от следващия гл. *ἡγοῦντο*, който е в мин. несв. време.

47. Col. 169 A: *ἵνα μὴ ἐξ ἡμισείας σοι ἀπτηθέντες, ἀηδέστεροι γενόμεθα*. Φ. смята, че в първообраза може да е стояло *φανώμεθα*, както е у Созомен, Hist. Eccl., lib. 5, cap. 11, в м. *γενώ-*

⁸⁸ P. G., 35, col. 620 A—B.

τὰς τῶν δαιμονίων, καὶ τὰς ὑπ' αὐτοῖς
 μενομήνων ἀδύσιας τοῖς ἔλλησι. ἀ-
 λλά καὶ οἱ καθ' ἑπὶ κωνσταντίνου ἡ-
 γουάρχαι ἐλάττωσαν τὸν τοῦ ἡτὰρ καθ' ἑ-
 ρβέρτου ἀνοικοδομηθῆναι κατεαγῶ-
 τα κερουχίην, ἡ τὴν κραισπιμυρία εὐ-
 θάρα πτωδὲ σιδίκαϊς καὶ πραισ ὑποβα-
 λῶσαι. ἐροῖς ἡρκαίμαρκος οὐρεδουσι-
 ος, ὅς τῶν σεσηκό τῶν ὀζαυτῶν εἰς ἑν-
 οπην κατὰ σύμπτῶν αὐτοῦ γενοσφαι-
 γη παρεδίδωτο. μαορμὸν καθ' ἑλθρὸν εἰδ-
 ολικόν. ἀνεγείρεδὲ τοῦ τομῶν αἰγκαζομῶ-
 ε πείμν ὑπὸ κούεν, ἀλλὰ στε δεῖμα εὐ-
 πολλὰς τιμωρίας ὑπέστη. καὶ τέλος, πε-
 σιμεκτῶν δὲ μὲν τεωρος ἀνεπεμψέτο.
 γραφίαις ὑποδοχόμενοις τοῖς γράμμασι
 ἐκείνου σωματὸ τιμῶν. καὶ γὰρ οὐκ ἔστι
 καὶ τῶν τῆς γὰρ ὑψιμῶν τερος, τὰς δὲ τοῦ
 θύ εκ κλησίας κοινῶς καθ' ἑαίρας δαίπερος,
 ἑαζερ. καὶ μὲν τε μαθημάτων ἑλληνικ-
 κῶν ἀρχιεπιστολῶν, μὲν τε αἰζιωματῶν
 συκλητικῶν. πολλοὶ μὲν οὖν ἰδέως τὰς
 ζῶμασ αὐτῶν ἀπεβαλλόμενοι τῶν παρ-
 βαλαῖ ὑποσάμβροι, ἰναχῆ μόνον κεε-
 σασι. οἷος ἡρὶ οὐβιανός καὶ οὐ αλεμπρια-
 νός, οἷς δὲ καὶ τῶν βασιλείων οὐ κατὰ τὸ
 ἰδίωσ ἐκατέρωσ καίρωσ παραδεδωκε-
 πολλοὶ δὲ τῆς τῆς κενὸς δὲ ζῆς ἐπὶ θυμι-
 ας, τὸν ἀλιθίον ἐπὶ ἡμῶν καὶ χῆρὸς ὁμο-
 σαμτο. καὶ πασι μὲν οὖν ἐπισκοποῖς ἰου-
 λιανός ἐπαιμῶν. μάλιστα δὲ συλλα

597
Βῆν ὑπὲρ τοῦ ἀλοζανδρείου ἐπιτοκοῦ
ἀθανασίου· ὡς γερμανοὶ ὄντα τοῦ χειρισια
μισμοῦ προπάτηρ καὶ προμαχὸν καὶ τοῦ
ἐλληνισμοῦ καταλύτην καὶ ἀντιδικόν·
ὁ δὲ τοῦ τομασίου ὁ θεὸς πῶς τι ἱεραρ
χης· ποιῆσαι μὲν χύνομις καὶ ὑποχαρῖν
πῶς δὲ κτλ καὶ ἐὼς κεκρικῶς· ἀποπλη
μῶν τῆς ἀλοζανδρείου· ἐπεὶ δὲ τὴν βασι
λεὶν κληρῶν ἐπιδικούσαν εἶδε· κελεύ
ει πῶς κὺβερνῆσαι τὰς οἰκίας· ὡς
δε ὄντα τὴν εἰσαλέξανδρείαν καταπλεῖν
οὐδὲ καὶ γενοῦσιν· συμματόσοι μὲν αὐτοῖς οἱ
βασιλικεῖ· ἐπεὶ δὲ ἐπίδορ τοῦ ἐκμοῖθι
που τομασίου οἱ διερμῆς πλεῖσιν
ὑποπλεῖσανται· οἱ δὲ πῶς ἀθανασίου
πλοῖσιν μικροῦ αὐτοῦ προαγῆν τὸν
μὲν ὁμῆσαν· καὶ ὁ θρόνον πῶς ταῖς κοπ
ἐρεβενερερουχέσθην τοῦ αὐτοῦ καταλύ
τῶσθαι· οὐ τοι μὲν οὐδὲ πῶς κατασοφιαθῶν
τῶσθαι· παρὶ λθῶν τομασίου· οὐδὲ πάλιν
εἰσαλέξανδρείαν εἰσελθῶν· κρυπτομ
μος ἡν παρτατόν τῆς ἀσεβοῦς βασιλείας
καίρου· ὅν μακεδονία δὲ θεοδούλος καὶ
ταπτιανὸς· ἀνδρῶν ἀσεβῆς καὶ πῶς πῆρ
ον τῶσθαι· εἰς μὲν οὐθὶ δαίμων εἰσελθῶν τῶσθαι
κτῶσθαι· τὰ ἐκείσιν οὐκ εἶδον· οὐ
δὲ τῆς χερσὸς ἀρχῶν πῶς τῶσθαι· τὰ πῶ
τὴν χαρῖν ὑπὲρ τοῦ μὲν οὐσθαι· πολλοῖς ἐμ
λλεῖν τὰς χεῖρας ἐπιβαλῶν· ὡς δὲ τῶσθαι
τοῦ ἐκ μὲν τολμισασι· θεοδούλου δὲ καὶ
ταπτιανῶ· ἀγῶν ἐδύκει τολμισασι τῶσθαι
ρελθῶν εἰς τολμισασι· καὶ ὁ αὐτῶσθαι ἐπιδοξῶσθαι

меда. Такава поправка едва ли е допустима без друго основание. Ф. е изпуснал обаче местоприемението *σου* след *ἀηδέστεροι*, което има добър смисъл, защото *τινός γίγνομαι* има по-определено значение, а именно „попадам под нечия власт“, „някой ми става господар“.

48. Col. 169 A: *Οἱ ποῦ γε καὶ τὸν ἐπίσκοπον ... ἀπέκτειναν* Ф. поправя *Οἱ που* на *“Олов,* но така се чете и в ръкописа.

49. Col. 169 A: *Ἄλλω δὲ σπλάγγων ἀνασχισθέντων κριθὰς ἐπισπείραντες, ...* В ръкописа л. 597б, се чете *σπλάγγροις*. Поправката на Ф. е приемлива.

50. Col. 169 B: *... δς πολλοῖς ἐν λόγοις, καὶ συγγραφῆς ἱστορικώτατος τῶν πάλαι ὁ ἀνὴρ γέγονεν, ...* Тук *πολλοῖς* погрешно е съгласувано с *λόγοις* и трябва да се поправи на *πολύς*, защото е определение на епископ Доротей, а не на *λόγοις* и има значение на „могъщ“, „силен“.

51. Col. 169 B: *Καὶ γὰρ ὁ τοῦ τυράννου θεῖος καὶ δμώνυμος αὐτῷ ὅσα κοινῶ καὶ βεβήλω τόπων ἱεροῦς ἀδύτοις χρῆσάμενος, ...* Ф. предлага *ὅσα* да се промени на *ὡς*. Това е, разбира се, възможно, но струва ми се, че е по-вероятно да е било *ἴσα*, защото е по-близко по написване до *ὅσα*.

52. Col. 172 B: *Ἐπεὶ δὲ ... ὁ δεινὸς καὶ παρόργητος βασιλεὺς ἀφῆκε θέλημα κατὰ τοῖς Χριστιανοῖς ποιεῖν ... τίς ἂν ἐξισχύσοιεν ἐκδιηγῆσασθαι ... καὶ τὰς ἀνηκέστους θλίψεις τε καὶ ὀδύνας, ...* Предлогът *κατά* с дат. падеж е невъзможен и затова Ф. убедително го поправя на *κατά*. Освен това той е направил друга поправка, която не е отбелязал, а именно *ἀνηκέστους* в м. *ἀνικιάστους* = *ἀνεικιάστους*, както стои в ръкописа, л. 598б. Не виждам никакво основание за променяне четенето на ръкописа.

53. Col. 172 B: *... στεροῦσι μὲν αὐτοὺς τῶν προσόντων, καὶ πατρίδος ...* В ръкописа, л. 598б, глаголът е в ед. ч. *στεροῖ* = *στερεῖ*. От следващия текст: *Καὶ οὕτως αὐτὸς τῶν ἡγεμόνων ὁ δραστ. ἦν* се вижда, че единственото число на глагола е напълно уместно, поради което няма нужда от поправка.

54. Col. 172 C: *... σαφῶς εἰδόντων καὶ ἐπισταμένων τὴν τοῦ δνόματος δύναμιν, ὡς πρὸς πολλὰ τῶν ἔργων αὐτοῖς ἴσως ἐμποδίσαν.* В ръкописа, л. 599а, се чете *ἐμποδήσασαν* = *ἐμποδίσασαν* в м. *ἐμποδίσαν* и така естествено трябва да бъде, защото като причастие се съгласува с *δύναμιν*.

55. Col. 173 B: *... εἰ μὲν ἀκίνδυνον ἦν τὸ θεησκεύειν τοιοῦτω Θεῷ, ... ὥστε καὶ παρὰ χρήματα, καὶ τιμὰς, καὶ περὶ τὴν ζωὴν αὐτῆν, τὸ μείζον πάντων ἀπολαυμάτων, ὁ κίνδυνος* Ф. правилно поправя *ὥστε* на *ὡς* δὲ, като се има пред вид предшествуващото *εἰ μὲν*. Освен това и *παρὰ* трябва да се поправи на *περὶ*, както е *περὶ τὴν ζωὴν*. Тук колебанието между *παρὰ* и *περὶ* е настъпило вероятно от наличието на вин. падеж след предлога, тъй като *περὶ* при *κίνδυνος* и *κινδυνεύω* върви обикновено с род. падеж. Все пак мисля, че тук една поправка на всички акузативи в род. падеж би ни отклонила твърде много от ръкописа. Ако обаче тази употреба на *περὶ* не се подкрепи от други примери, поправката ми се струва неминуема.

56. Col. 173 C: *... οὐκ ὀλίγοι μὲν ἐκδόντες πρὸς τὰ λεχθέντα, ὁμολόγησάν τε τὰ τοῦ βασιλέως φρονῆσαι, ...* Едва ли може да има съмнение, че тук вместо *ἐκδόντες* трябва да се чете *ἐνδόντες*, защото става дума за отстъпващи от християнството хора.

57. Col. 173 C: *Οὗς ὁ κομηνταρίσιος τιμαῖς καὶ δώροις ἀξιοσάμενος, ... περιφανεστέρους ἐποίησεν.* Ф. предлага *ἀξιοσάμενος* да се поправи на *δεξιοσάμενος*. Имайки пред вид, че гл. *ἀξιώω* в действит. и среден залог по-често върви с род. падеж, Ф. е потърсил по-подходящ глагол. Той обаче е пропуснал да вземе пред вид и възможността този глагол да върви и с дат. падеж: *ἀξιώω*, респ. *ἀξιοῦμαι* *τινά τι* = „почитам, удостоявам някого с нещо“. Ето защо тук не е необходима никаква поправка.

58. Col. 176 A: *Ἐκ τούτων ἦσαν Τιμόθεος καὶ Κο.... καὶ Ἐπιμάσιος, Εὐσέβιος τε καὶ Θεόδωρος* Ф. смята, че текстът в първообраза след *Τιμόθεος* трябва да е гласял: *Κομάσιος δς καὶ Ἐπιμάσιος* ... В ръкописа, л. 600б, се чете *Κα. ✕ ✕ ✕* и *Ἐπιμάσιος*. При това знакът ✕ ✕ ✕ означава, че буквите или думата, към които се отнася, се повтарят излишно.⁸⁹ И така преписвачът е започнал да пише името, но след това е решил да го осмисли по гръцки, защото имената на другите трима са гръцки с ясно изразен смисъл в духа на християнските принципи, и го е поправил на *Ἐπιμάσιος*. Името е според мен само едно *Κομάσιος* както се среща и по-нататък (срв. col. 176 B) и не може да става дума за две имена на едно и също лице, както допускат Ф. и С., следователно думите *καὶ Ἐπιμάσιος* трябва да отпаднат от текста.

⁸⁹ Срв. С. D u c a n g e. Glossarium, app. Notarum Characteres, p. 5.

πληρω διεσπαρισαν το παω το φιλο^{ης} λουτ
 πριδσε δαδωσ και οικειωσ και γιωφωσ
 και παρ τα πα προσορ τα παρουδερθεμβροι
 ινα χυμορου κερδισωσι τον ορ των αληθι
 μου θυ τε και κη και βασιλε α των βασιλευ
 ορ των και παρ τω ραιων ρη και παρ τω ρη
 εκ του τω ρησαν τιμω θεοσ και κο και τι
 ματος ευσεβιος τε και θεοδωροσ ομι
 φερου τω ορα μη ττην ειδωλων τιμη
 επιμειζορα ορ κη κη και οτε μη ττην
 τω εκ πι πτωρ των και αρμιοσ χειρω ρα
 πολειαν μη τε μη τασ τωρ επιμειζορ τωρ
 τι τι κη κακωσς ττην και εωρα πολυ
 πορ τω τη θεοσ σαλωρικεωρ επιμειζορ
 ου πολην δωχρομορ ταυτην ορ διατρι φαν
 τω επιδεικνυται αυτα επιχορ τω τοις θε
 λιμασ ορ εκθεισε ορ τω διοικουσω του αυ
 σεβοισ αυτο κρατοροσ και ταυτην τωρ βε
 βηλων θεωρ εζαιρου τω και τον ελληρισ
 λωρεισ το αρχε ορα αποκαθισου τω αυζιω
 λου ωσ αυτος δε και τα του χυ και θεροω
 τω και μη δε ονομα του του υπολυπειν
 εραυτη τι πολει και τη πορ ειχωρωσ του
 δαιου τω ττην θω σαλωρικεωρ πολι
 καταλυπου τω επι τη βερειου πολημ και
 βαμουσιν επι τω βωριεωμ εν τησ θω
 σαλωρικεσ διακθμην και ταεσ αρχαισ
 τωρ λωριωρ ησ προσχωσ σου κειμην
 και ταυτη τοιμ κρασ αυτασ λαυθομβροι
 τον του λωρουσ ορ ταεσ τωρ τωρ τωρ
 ροσ ορ κατασπαρ τω ευταχικησ ποριω
 χω γεωρ ορ εφιλοπορ σα το ειχορ δε

Cod. Barocc., f. 600v (P. Gr. 126, col. 176 A—B)

59. Col. 176 A: οἱ μὴ φέροντες δρᾶν, ..., μήτε τὰς τῶν ἐπιμενόντων τῆ πίστει κακώσεις, ... В ръкописа, л. 600б, след *μήτε* се чете *μὴν*. Мисля, че нямаме основание да изпусκαем частицата *μὴν*, която по-силно подчертава дадена мисъл.

60. Col. 176 A—B: Οὐ πολὺν δὲ χρόνον ταύτῃ ἐνδιατρίψαντες, ἐπειδὴ κἀνταῦθα ἐπέχοντες τοῖς θελήμασιν οἱ ἐκείσε ὄντες διηκόνουν τοῦ ἀσεβοῦς αὐτοκράτορος, καὶ τὰ μὲν τῶν βεβήλων θεῶν ἐξαιρόντες, καὶ τὸν Ἑλληνισμὸν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκαθιστῶντες ἀξίωμα ... τὴν Θεσσαλονικέων πόλιν καταλιπόντες, ἐπὶ Τιβεριούπολιν μεταβαίνουσιν, ... Първата част на този откъс е интерпретирана различно от Ф. и С. Първият отнася *ἐπέχοντες* към управляващите в Солун, а С.—към Тивериуполските мъченици. В единия и в другия случай обаче текстът страда от известни недостатъци. Така в първия случай подлогът би трябвало да бъде *οἱ ἐκείσε ὄντες*, което от стилна гледна точка не е съвсем уместно, тъй като се събират две причастия — едното подлог, а другото participium conjunctum. От друга страна, и изразът е неточен, защото *οἱ ἐκείσε ὄντες* не посочва кои са били онези хора, които са се стараели да угодят на волята на императора. Приемам интерпретацията на Ф., защото за отнасянето на *ἐπέχοντες* към управляващите ни дават основание и следващите причастия *ἐξαιρόντες*, *ἀποκαθιστῶντες* и *καταλιπόντες*, но мисля, че *ὄντες* би могло да е било в първообраза *ἄρχοντες*. Освен това вместо *ἐπὶ Τιβεριούπολιν* в ръкописа стои *ἐπὶ τὴν Τιβεριούπολιν*, както и трябва да си остане.

61. Col. 176 B—C: Κομάσιος δὲ στρατιώτης ὢν πρότερον, καὶ στρατιωτῶν τις μάλιστα, ... Ф. смята, че *τις* трябва да се поправи на *ἐν τοῖς*. Такава поправка обаче не е необходима, защото *τις* в този случай подчертава значението на *στρατιώτης*. Превеждам този откъс по следния начин: „Комасий пък бил по-рано войник, и то наистина какъв войник, ...“

62. Col. 177 A: Οἱ καὶ οὐκ ἀνεκτὸν ἠγροῦμενοι, διωκόμενοι, μὴ τῆ πηγῆ προσδραμεῖν, εἰδὴ μᾶλα καὶ εἰδὲς ἐκδούση τὸ νᾶμα, δρομαῖοι προσέδραμον. В този доста развален текст Ф. предлага *εἰδὴ* да се поправи на *ἦδὺν* и *εἰδὲς* на *διειδὲς* или *εὐειδὲς*. С. приема тези поправки, давайки при втората предпочитание на *διειδὲς*, и превежда по следния начин в съгласие с превода на Ф.: „...“, които не можали да се стърпят, бидейки твърде жадни, да не се затекат до извора, от който извираше струя, сладка и прозрачна, затова се стекли тичешката при тях.“ Приемам схващането на Ф. *εἰδὴ* да се пише *ἦδὺν*. Между вариантите *διειδὲς* и *εὐειδὲς* за заместване на *εἰδὲς* несъмнено първият е по-смислен. Според мен не е по-малко вероятно една конъектура с *ὕμεις*, която във фонетично отношение стои по-близо до *εἰδὲς*, като при това определя един съществен в религиозен смисъл белег на течността „здрава“, който белег несъмнено трябва да се разбира не само в буквален, но и в преносен смисъл. Думата *μᾶλα*, която не е отразена в преводите на Ф. и С., би трябвало според мен да се схване като наречието *μάλα*, което, ако и рядко, все пак се слага понякога след думата, към която се отнася. Освен това аористната форма на причастие *ἐκδούση* едва ли е подходяща, тъй като изворът не е дал веднъж, еднократно вода, течност, а постоянно е давал. Заради това мисля, че формата на сег. причастие *ἐκδιδούση* е за предпочитане.

63. Col. 177 B: ἀλλ' οὐδὲ τοῖς σωματικοῖς κεντρατημένους πάθειν, ἀθεραπεύτους παρέτρεχον. Ф. правилно поправя падежа на члена *τοῖς* на *τοῦς*.

64. Col. 177 C—D: ... ἀκούσαντες καὶ αὐτοὶ τὴν πολιτείαν τῶν ἀνδρῶν, ὡς μικροῦ καὶ τῶν ἀγγέλων ἀμιλλῶντα τῆ ἀυλῆς, καὶ τὸν λόγον, ὅτι πολὺς εἶη, καὶ θείαν τιὰ ἔχων χάριν καὶ δύναμιν πρὸς τοὺς ἀκηροῦτας ἐπάγεσθαι, ... Тук *ἀμιλλῶντα* е печатна грешка вместо *ἀμιλλῶνται*, както стои в ръкописа, л. 602а. Ф. предлага инфинитивът *ἐπάγεσθαι* да бъде членуван с *τὸ* след *πρὸς* и това е напълно приемливо. Освен това е заменил стоящото в ръкописа *μικρὸς* = *μικρῶς* с *μικροῦ*. Ако и наречието *μικρῶς* да не е изключено, то се среща съвсем рядко. Поради това, както и поради по-добрия смисъл на конъектурата на Ф., мисля, че *μικροῦ* е за предпочитане.

65. Col. 180 A: Ταῦτα λογιζαμένοις αὐθις ἔδοξε κρεῖττον, μὴ ἐτέροις ἐπιτρέψαι τὸ ἔργον, ἀλλ' αὐτοὺς ἀπελθόντας ὄλην τὴν οἰκίαν δραστηριότητα τὸ ἔργον ἐπιδείξασθαι. Ф. предлага пред *τὸ ἔργον* да се постави предлогът *εἰς*. Мисля, че е по-добре да се постави *τὸ ἔργον* в дат. падеж — *τῷ ἔργῳ*, тъй като това би било една обичайна конструкция — *ἐπιδείκνυμι*, респ. *ἐπιδείκνυμαι* *τινὶ τι*.

66. Col. 180. B: πῶς ὑμεῖς μόνοι, ..., ἢ σοφώτερά τε τῶν πάλαι γενομένων θεοπεσιῶν ἀνδρῶν ἐξευρόντες, ἢ μείζονα μὲν δύναμιν, πλείω δὲ σοφίαν τοῦ αὐτοκράτορος ἡμῶν εὐτυχήσαντες, ..., διεπτύσατε ... В ръкописа, л. 602б, се чете *σοφώτεροι*, което Ф. е поправил на *σοφώτερα*. Ф. правилно е забелязал, че *σοφώτεροι* като обособено приложение не подхожда, но не е схванал по мое мнение, че тук се прави сравнение между Христос, от една страна, и древните философи и императора, от друга страна. Ето защо смятам, че трябва да се поправи на *σοφώτερον*. При такава интерпретация и *μείζονα*, както и *πλείω* се отнасят до Христос, а не до никакви

неща, и преводът ще гласи: „Как само вие или като сте изнамерили някой по-мъдър от древните боговдъхновени мъже или като сте попаднали на някого с голяма мощ или с повече мъдрост, ..., плухте на ...“

67. Col. 180 C: *Πρὸς οὓς οἱ ἅγιοι, μηδὲ μικρὸν ὑποσχόντες*, „... εἶπον, ... Тук Ф. смята, че *ὑποσχόντες* трябва да се замени с *ἐπισχόντες*, превеждайки го с *haesitantes*. Тази поправка обаче не е необходима, защото *ὑποσχόντες* има добър смисъл. Гл. *ὑπέχω* тук има смисъл на „давам сметка“, „поднасям извинение“, „отговарям като виновен“.

68. Col. 180 D: ... *καὶ παρέχει στόμα καὶ σοφίαν καὶ λόγον τοῖς αὐτοῖς ἀδελφταῖς, καὶ μάρτυρον, ὡς αὐτὸς ἐνετείλατο*, ... Ф. предполага, че вместо *ἐνετείλατο* в първообраза е стояло *ἐπηγγείλατο*, както се казва обикновено за обещанията на бога напр. в Римл. 4, 21: Тит 1, 2. И действително смисълът на гл. *ἐντέλλω*, респ. *ἐντέλλομαι* със значение на „заповядвам“, „поръчвам“ е неподходящ, поради което смятам конъектурата за уместна.

69. Col. 181 A: *Ἄλλ' εἰ δεῖ τι καὶ παράδοξον μὲν, ἀληθὲς δὲ εἰπεῖν, ἡμεῖς μᾶλλον αὐτοῖς πειθόμεθα, ἢ ὑμῖν*. Ф. предлага *ὑμῖν* да се чете *ὁμῆεις*. Конъектурата е остроумна, но не е за предпочитане, защото и *ὑμῖν* има добър смисъл, а именно, че Тивериуполските мъченици вярват повече на древните мъдреци, отколкото на съвременните им почитатели, защото те са разкривали ясно недостатъците на езическите богове.

70. Col. 181 A: *Ὅταν γὰρ σὺ μὲν ἀκούων τοῦ ποιητοῦ, τὸν Δία καὶ μοιχὸν εἰσάγοντος, καὶ ἀρτοποιὸν*, ... Ф. отхвърля определението на Зевс *ἀρτοποιὸν* и предлага да се замени с *ἀρπακτῆν*. Поправката е наложителна, защото, доколкото ми е известно, такава квалификация на Зевс не е засвидетелствувана, а и не е вероятна. Мисля обаче, че думата *ἀρπακτῆν* стои доста далеч от думата в ръкописа и съм склонен да предпочета *φθοροποιὸν*, която дума означава човек, който нанася вреди, разваля, при което се прави намек и за нравствената поквара на съблазнител и пр. или *ἁμαρτωλόν*. Тази дума допълва добре по смисъл заедно с *μοιχὸν* характеристиката на Зевс по отношение на неговата нравственост. Може обаче да се очаква и по-удачна конъектура.

71. Col. 181 C: *ὁ δὲ λόγος τετιμημένος καὶ πάντων ἄρχη, ὡς εἰκόνα σώζων κατὰ τοῦ Θεοῦ*. Тук Ф. поправя *κατὰ* на *καὶ*. Този текст, както и предшествуваният, следва, общо взето, смисъла на Стария завет, Битие 1, 26 и сл., където се говори за сътворението на човека *κατ' εἰκόνα Θεοῦ*, откъдето предполагам, че идва неправилната употреба на предлога *κατὰ* с род. падеж, защото в същност би трябвало да върви с вин. падеж, както е например в Посланието до ефесците, 4, 24: *κατὰ θεὸν κτισθέντα* и др. От друга страна обаче, ние срещаме в произведенията на Теофилакт, според запазените ръкописи, редица други такива случаи на неправилна употреба на предлога *κατὰ*, за които вече споменах в бел. 3 към М 27 (тук по-горе с. 112). Поради това смятам, че не бива да се пристъпва към корекция.

72. Col. 181 D: *Οὐκ ἀξίως δ' ἂν εἶη προφθερὴν ἡμῖν τὴν τῶν ἰδίων προσαγαμάτων ἀδέτησιν*, ... Ф. поправя *ἀξίως* на *ἀξιος* но така стои и в ръкописа, л. 604б: *ἄξιος = ἄξιος*.

73. Col. 184 A: *Ἡμεῖς δὲ καὶ σώζειν δυνάμενοι δεσπότου καὶ βασιλέως ἀποστατοῦμεν, ἀλλὰ καὶ ἑαυτὸν ἀπωλολέκτος, καὶ ἡμᾶς συναπολεῖν σπουδάζοντος*, ... Ф. предлага вместо *δυνάμενοι* да се пише *οὐ δυναμένον*. Приемам съгласуването на причастие с *δεσπότου*, но не виждам смисъл в прибавянето на частицата за отрицание *οὐ*, защото и без нея текстът има добър смисъл, както се вижда от следния превод: „Ние обаче се отмятаме от господаря и царя, който може да ни спаси, но и себе си погубва, и нас се старее да погуби ...“

74. Col. 184 B: *„Ὁμολογοῦμεν τοίνυν, καὶ ὁμολογήσομεν ἄχρι τελευταίας ἡμῶν ἀναπνοῆς, καὶ οὐκ ἀποστήσομεν. ...“* В ръкописа, л. 604б, се чете *ἀποστόμεν*. И така Ф. е направил приемлива поправка, въпреки че би могло да се мисли и за *ἀπιστοῦμεν*.

75. Col. 184 B: ..., *ὥσπερ καὶ τοῦ νοῦ γενᾶσθαι τὸν λόγον οἶδαμεν* В ръкописа, л. 604б, вместо *καὶ* стои правилно *ἐκ*.

76. Col. 184 B: *εἶτα, ἐπειδὴ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἐώρα, ..., τοῖς πάνθει τῆς ἀτιμίας ἐκδιδομένην καὶ τοῖς κτήρεσιν ὁμοιωθεῖσαν κατὰ τε τὴν ἄλογον ζωὴν(...)* В този текст Ф. предлага две поправки — *ἐκδιδομένην* вм. *ἐκδιδομένην* и *γε* вм. *τε*. И двете поправки са възможни, но не са наложителни. Така сег. време на причастие е напълно възможно след мин. несв. време на гл. *ἐώρα*. Освен това то и да се постави в перфектна форма, пак не се съгласува по време с другото причастие *ὁμοιωθεῖσαν*, а не е и необходимо. За втората поправка, струва ми се, също нямаме достатъчно основание, защото *τε* има добър смисъл на копулативен съюз, както е предшествуващото *καὶ*.

77. Col. 184 D: ... *ἐσταυρώθη, καὶ θανάτῳ ἐτάφη, ὥσπερ ἡμεῖς τοῖς αὐτὸν τιμῶσι προσονειδίσετε*. В ръкописа, л. 605а, вместо *ὥσπερ* стои *οὓς περ*. Мисля, че това не е случайно, защото зна-

чението на обстоятелствения съюз *ὡσπερ*, *quemadmodum*, „както“, според преводите на Ф. и С., е действително неподходящо. Като имам пред вид, че гл. *ὄνειδίζω* се съчетава с *τινὶ περὶ τινος*, смятам, че *οὗς περ* трябва да се чете *οὗ πέρι*. Изпускането на *ι* може да се обясни като една хаплография, допусната поради следващото *ὕμεις*.

78. Col. 185 A: *Ἐντεῦθα μελλόντων τῶν ἀγίων καὶ τὰ ἐφεξῆς συνερεῖν, καὶ πλατύτερον διηγῆσασθαι, ...* Така, както стои *συνερεῖν*, може да бъде само inf. fut. от гл. *συναγορεύω*, респ. *σύμφημι*, който не е съвсем уместен по значение. От преводите на Ф. и С. не личи как го схващат. В ръкописа, л. 605a, се чете обаче *συνέρειν*. Ето защо мисля, че този инфинитив е от гл. *συνείρω*. На тази мисъл ме навежда и изразът в края на изречението: *ἐνέκωσαν τὸν τοῦ λόγου εἰρημὸν οἱ τήρανσι*. Инфинитивът трябва да бъде обаче в аорист, както е *διηγῆσασθαι*, поради което трябва да се пише *συνείραι*.

79. Col. 185 B: *καὶ ἐπεὶ δημοσίων προσταγμάτων διοικήσεις ἐπὶ τὴν Θεσσαλονίκην αὐτοὺς κατήπειρον, ...* Ф. правилно поправя *προσταγμάτων* на *πραγμάτων*.

80. Col. 185 C: *ἡγαλλιώντο δὲ ..., ὅτι ..., καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει προσελθεῖν μέλλουσιν*. Този текст представлява цитат от Евр. 12, 21, където той се намира в следния вид: *ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιών ὄρει, ... καὶ μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων ...* От сравнението на двата текста се вижда, че Теофилакт е направил известни промени, при които дат. падеж на *μυριάσιν* не е вече оправдан като обусловен от *προσελθεῖν* и че тази дума трябва да се съгласува с *ἀγγέλων*, чийто род. падеж като gen. quantitatis е обусловен от *πανηγύρει*. И така вместо *μυριάσιν* трябва да се пише *μυριάδων*. Грешката е естествено пак на някой преписвач, който е знаел посоченото място от Посланието.

81. Col. 185 C: *Τὸ γὰρ παρανόμως γενομένον τῶν ἐξετάσεων, δυναστείας καὶ ἀδικίας ἢ ὑπόθεσις δεικνύνται*. Тук конструкцията куца, защото на сказуемото *δείκνυται* се явяват два подлога — *τὸ γενομένον* и *ἡ υπόθεσις*. Ф. и С. превеждат *ἢ υπόθεσις* като сказуемо определение, но в такъв случай определителният член на *ὑπόθεσις* трябва да отпадне. В същност по мое мнение в първата част на изречението се касае до gen. absol. *Τῶν γὰρ παρανόμως γενομένων τῶν ἐξετάσεων*, както и бих възстановил текста.

82. Col. 185 C: *Δικαστηρίου γοῦν ἄλοσχημα καὶ κρίσεως ἐν νόμῳ τοὺς διαίξοντας πλάττεσθαι, οὐ μικρὸν τοῖς ἀβειβαιότεροις περιποιεῖται τῷ σκάνδαλον*. Дума *ἄλοσχημα* в гръцки ез. не е засвидетелствувана. Преводите на Ф. и С. не дават да се разбере как я схващат. Мисля, че се касае за съществителното *πρόσχημα*.

83. Col. 188 A: *..., οὐκ εἶχεν δὲ καὶ χρῆσето τῷ εὐρέματι*. Ф. поправя *χρῆσето* на *χρήσαιτο*, но така се чете и в ръкописа, л. 606b.

84. Col. 188 B: *Σκοπὸς δὲ ἦν αὐτῆ, ἐν τιμωτάτῳ τόπῳ κατατεθῆναι τὸ τίμιον*. Ф. предлага *κατατεθῆναι* да се поправи на *καταθεῖναι*. Мисля, че inf. aor. pass. е напълно възможен и че не е необходимо да се заменя с inf. aor. act.

85. Col. 188 D: *..., ἀφοσιωσόμενοι μετὰ λαμπάδων καὶ θυμιαμάτων (ἵνα ταῖς μὲν τὸ διαδεξάμενον ἀνέσπερον φῶς, ταῖς δὲ τὴν ἀγαλλίαν ... ἐπισημαίνονται), ...* Тук *ταῖς δὲ* трябва да се поправи на *τοῖς δὲ*, понеже се отнася до *θυμιαμάτων*.

86. Col. 188 D: *Τὰ μέντοι θαύματα οὐ μόνους τοῖς ἐγχωρίοις ἐχορήγουν ἀφθόνως, ἀλλ' εἰ δὴ καὶ ἄκρι τῆς ὑπερορίας φθάνοντα, τῆ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει ἀπερίγραπτοι τυγχάνοντες μάρτυρες*. Тук Ф. правилно предлага *εἰ δὴ* да се замени с *ἥδη*. Към това схващане ни навежда и ръкописът, л. 607a където се чете *εἶδη*. Освен това той е направил една съществена поправка, която не е, посочил, като е заменил *τῆς τοῦ Χριστοῦ δυνάμεως* с *τῆ τοῦ Χριστοῦ δυνάμει*. При тази корекция С. в съгласие с Ф. дава следния превод: „Но мъчениците, бидейки неограничени по силата на Христа, раздавали чудеса изобилно не само на местните жители, но ги разпространявали вече отвъд границите.“ Мисля, че поправката на Ф. не е уместна и заедно с това неговата и на С. интерпретация. Според мен трябва да се запази текстът на ръкописа и тогава преводът ще гласи: „Те (т. е. мощите на мъчениците, бел. м., М.) правели чудеса не само на местните жители, но техните чудеса стигали вече извън границата, бидейки неограничени по място и време свидетели на Христовата сила.“

87. Col. 189 A: *..., καὶ μήτε ἐν Τιβεριονπόλει ἐναπολειφθῆναι τινα τῶν ἀσεβῶν, μήτε ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ καὶ τοῖς ὄρεισι αὐτοῖς· μᾶλλον μὲν οὖν, ..., καὶ τοῖς λοιποῖς τῆς Ἀσσεως μέρεσιν ...* Ф. предлага *αὐτοῖς* да се чете *αὐτῆς* и го превежда заедно с *ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ καὶ τοῖς ὄρεισι* in circumjacentibus vicis ac montibus. С. изобщо не превежда *τοῖς ὄρεισι*. Мисля, че думата *ὄρεισι* трябва да се пише *ὄροις*, която има значение на „област“, защото няма добър смисъл изречението, според което излиза, че и в планините не останал нечестивец. В подкрепа на

моята интерпретация бих искал да посоча равнозначната в случая дума *μέρσειν* в следващото изречение. При тази интерпретация става ясно, че и поправката на Φ. на *αὐτοῖς* трябва да се отхвърли, защото именно на *αὐτοῖς* отговаря в следващото изречение *λοιποῖς*.

88. Col. 189 A: *ὥστε γενέσθαι τὴν Τιβεριοῦπολιν περιφανῆ τινα πόρρον, ταῖς ἄλλαις δυτικαῖς πόλεσι τὸ τῆς πίστεως φῶς πρὸσεύουσαν, καὶ τοῖς ἐν τῷ πελάγει τῆς ἀπιστίας σκοτεινῆς πλάνης ἀνακαλουμένους*. Φ. смята, че *τοῖς* трябва да се поправи или на *τῆς* или на *τοῖς*. В първия случай *τῆς* би се отнасяло към *σκοτεινῆς πλάνης*, но тогава причастие *ἀνακαλουμένους* би останало без член, което не би било правилно, и род. падеж на *τῆς σκοτειν. πλάνης* би бил необоснован. Ако се приеме вторият вариант, вин. падеж на *τοῖς ἀνακαλουμένους* би останал необясним, защото не може да се постави в зависимост от *πρὸσεύουσαν*. В същност според мен само една възможност остава, а именно *ἀνακαλουμένους* да се съгласува с *τοῖς*, т. е. да се поправи на *ἀνακαλουμένοις*, тъй като копулативният съюз *καὶ* свързва в случая две еднакви граматически части — *ταῖς ἄλλαις δυτ. π. и τοῖς ἀνακαλ.*, зависещи от едно причастие — *πρὸσεύουσαν*.

89. Col. 189 B: *ὡς οἰκῶς, ...* Φ. поправя този израз на *ὡς εἰκῶς ἦν*, но така е и в ръкописа, л. 607б: *εἶν = ἦν*, което е прибавено допълнително.

90. Col. 180 B: *..., τοὺς δὲ ἄνδρα δησάμενοι, ...* Φ. поправя *ἄνδρα δησάμενοι* на *ἀνδραποδισάμενοι*, но така се чете и в ръкописа, л. 607б.

91. Col. 189 B: *..., τὰ τε τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων κάλλη, καὶ τὰ τῶν θείων καὶν διηδάφησαν, καὶ καταπεπτωκότων ἕως ἐδάφους*. В това изречение нито причастната форма, нито род. падеж на *καταπεπτωκότων* са оправдани, поради което мисля, че трябва да се поправи на *καταπέπτωκαν*.

92. Col. 192 A: *... τὸ κατὰ Χριστὸν παρεισήγαγον δόγμα, καὶ τὸ τοῦ Εὐαγγελίου φῶς, ..., αὐτοῖς ἀπεκάλυπτον*. Φ. правилно поправя *παρεισήγαγον* на *παρεισῆγον*, защото се касае за многократно действие. Правилността на поправката се потвърждава и от следващия гл. *ἀπεκάλυπτον*.

93. Col. 192 A: *Βλέποντες γὰρ βλέπουσι, καὶ οὐ μὴ ἴδωσι καὶ ἀκούοντες ἀκούουσι, καὶ οὐ μὴ συνίσουσιν*. Текстът на ръкописа, л. 608а, гласи: *Βλέποντες γὰρ βλέψουσι καὶ οὐ μὴ εἶδωσι, καὶ ἀκούοντες ἀκούουσι καὶ οὐ μὴ συνίσουσιν*. Във връзка с поправките, които Φ. е внесъл, той е отбелязал, че простонародно (*vulgariter*) се употребяват *βλέψουσι, ἀκούουσι* и *συνῶσι*. Не мога да приема това схващане на Φ., защото *ἀκούουσι* и *συνῶσι* са правилни класически форми. Независимо от това мисля, че Φ. не е постъпил правилно, като е изменил *βλέψουσι*, както се чете в ръкописа, на *βλέπουσι*, защото същата форма за бъдеще време на гл. *βλέπω*, която е действително народна, се съдържа и в Евангелието (Мат. 13, 14), откъдето е цитатът. В съответствие с *βλέψουσι* трябва естествено да се постави и гл. *ἀκούουσι* в бѣд. време на извъ. наклонение — *ἀκούουσι*. От друга страна, *ἴδωσι* и *συνίσουσιν* трябва да се съгласуват по време и наклонение, и то в сопj. аог., както следва след отрицанието *οὐ μὴ*. И така *συνίσουσιν* трябва да се промени на *συνῶσι*. Объркването на глаголните форми се дължи на обстоятелството, че един или друг преписвач ги е привеждал в съответствие със съответните места от Евангелието (Мат., 13, 14 и 15; Марко, 4, 12), без да вземе пред вид, че Теофилакт е направил някои изменения, които налагат и тяхното изменение.

94. Col. 192 B: *..., τοῦτο μόνον ἐκείνων ἀνιῶν ἦν, ὅτι ...* Φ. предлага *τοῦτο* да се поправи на *τούτω* и *ἐκείνων* на *ἐκεῖνον*. Тъй като гл. *ἀνιῶν* върви с двоен акузатив, мисля, че само втората поправка — *ἐκεῖνον*, може да се приеме.

95. Col. 192 B: *Καὶ δὴ πρῶτον ταύτην πείραν καθίστησι*. В ръкописа, л. 608б, се чете обаче *καθήσων = καθίσων*. Поправката на Φ. е неприемлива, защото употребата на гл. *καθήμι* в също такъв случай имаме напр. и у Елиан, *Varia hist.* 2, 13 и *De natura animalium* 1,57.

96. Col. 192 C: *Ὁ δὲ τοῦ Παύλου μαθὼν, ἣ τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν, ὅτι μεμνημένος ἦν καλῶς πρότερον, ὡς ...* Φ. предлага пред *τοῦ Παύλου* да се постави предлогът *ἐκ*. Тази поправка приема С., както се вижда от превода му. Аз обаче я смятам за ненужна, защото схващам *Ὁ* като относителното местоимение *Ὁ* сред. р. във вин. падеж, а не като показателно местоимение, както го схващат Φ. и С., в им. падеж м. р. При такова схващане *τοῦ Παύλου* се явява правилно граматически като *gen. poss.* Освен това в ръкописа, л. 608б, се чете *μεμνημένος = μεμνημένος* вместо *μεμνημένος*. Според мен не би трябвало да има никакво колебание за оставяне на четенето на ръкописа.

97. Col. 192 C: *... ὁ ἀνήρ, ὁμολόγησε τραῶς καὶ ὅτι ...* В ръкописа, л. 609а, на мястото на *καὶ* стои сигла със *spiritus asper*, която е добавена допълнително. Тази сигла обаче в никакъв случай не може да се чете като *καὶ* между другото и поради това, че има и

придыхание. Тя е обикновено съкращение както за окончанието *-ως*, така и за самия съюз *ως*.⁹⁰ Съчетанието на съюза *ως* с *ὅτι* не е обичайно за старогръцкия ез., но то се среща в Посланията на ап. Павел (2 Кор. 5, 19 и 11, 21; 2 Солун. 2, 2) и по-късно, поради което и трябва да си остане.

98. Col. 193 B: ... *τὸ πᾶσαν τὴν Ῥωμαίων ὑπέχευ ἡμῖν*, ... Ф. предлага *ὑπέχευ* да се замени с *ὑλείκειν*, но в същност така стои и в ръкописа, л. 609б: *ὑλίκειν* = *ὑλείκειν*.

99. Col. 193 C: ..., *κελεύει σιδηρώδη τοῦτον παραδοῦναι εἰρκτῆ*. Според Ф. прилагателното *σιδηρώδη* трябва да се пише или *σιδηρώδη* и да се съгласува по този начин с *τοῦτον* или *σιδηρώδει*, отнасяйки го към *εἰρκτῆ*. В ръкописа, л. 609б, се чете *σιδηρώδη*, което прави вероятно отнасянето му към *τοῦτον*. Ф. и С. дават предпочитание на *σιδηρώδει*, свързвайки го с *εἰρκτῆ*, и го превеждат „железен затвор“. Не намирам това схващане за вероятно и въпреки че не можах да намеря значение за *σιδηρώδης* „окован във вериги, окови“, все пак бих го отнесъл към *τοῦτον*, защото малко по-надолу, col. 196₂, се казва, че същият Кинамон пострадал „от затвора и от оковите“ (*ἐκ τῆς εἰρκτῆς καὶ τῶν σιδηρῶν*).

100. Col. 193 C: ..., *ἀποῖ ἀναζητήσῃ τε τὸν Κινάμωνα* μεμεριμνημένως, καὶ εὐρεθέντα, πρὸς αὐτὸν στείλαι*. Ф. поправя *ἀναζητήσῃ τε* на *ἀναζητήσαι τε*, но така стои и в ръкописа, л. 609б: *ἀναζητήσεται* = *ἀναζητήσαι τε*.

101. Col. 193 C: *καὶ εἶράν ἐν τῇ φυλακῇ, λιμοῦ, εὐδωτός ἀνάμεστον, ἄχροον*, ... Съчетанието *λιμοῦ ἀνάμεστον*, т. е. „пълен с глад“, ми се вижда неуместно *contradictio in adjecto*, поради което смятам, че *λιμοῦ* трябва да се замени със звучащото по същия начин *λοιμοῦ*. При тази корекция смисълът „пълен с чума, зараза“ ми се вижда приемлив.

102. Col. 193 D: *ἐξαγαγὼν, καὶ κομιδῇ ἀξιώσας, ὡς ἐχώριον ἦν, στέλλει πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἐνρᾶβωτᾶν*. В този текст Ф. поправя *κομιδῇ* на *κομιδῆς*, а за *ὡς ἐχώριον ἦν* предлага няколко възможности: *ὡς ἐχώρει νῦν* или *ὡς ἐγχωροῦν ἦν*, или *ὡς ἐχώρει*, или *ὡς χωρῶν ἦν*. С. приема тази интерпретация и дава следния превод: „Като го извадил от затвора, погрижил се за него, доколкото било възможно, и го изпраща при брата си Енравота, ...“ Свързането на *ἐχώριον* с гл. *χωρέω* или *ἐγχωρέω* колкото е лесно за възприемане по начина на написване, толкова е и трудно за оправдаване по значение. Ето защо, струва ми се, би трябвало да се помисли за по-приемлива коняктура. За такава смятам напр. *ὡς ἐν χεροῖν*, респ. *χειρῶν* или дори *ἐν χεροῖν ἦν*, т. е. в смисъл „понеже му беше в ръцете, във властта“. При такава коняктура и интерпретация не е необходимо да се поправи *κομιδῇ* на *κομιδῆς*, защото значението на гл. *ἀξιόω* в случая е „искам“, „изисквам“, а не „удостоявам“ и *κομιδῇ* се явява наречие. И така моят превод ще гласи: „като го извел и като го изискал, разбира се, понеже бил в ръцете му, изпраща го на брата си Енравота.“

103. Col. 196 C: ..., *καὶ συγκρίνων τῇ τοῦτου καθαρότητι τὴν τῆς Βουλγαρικῆς θερησκείας ἀκαθαρσίαν, καὶ τῇ τοῦ θεοῦ λόγου στεφρότητι, τῆς τε ἐκείνων ἀλογίας σαθρότητα, τὴν ἀθεΐαν βδελυξάμενος*, ... Ф. предлага *τε* да се чете *γε*. Думата *τε* има обаче тук действително добър смисъл на връзка, тъй като свързва две части на едно изречение, където се противопоставят *ἡ στεφρότης* на християнската религия и *ἡ σαθρότης* на българската религия, също както в предшествуващото изречение са противопоставени две други качества на тези религии — *καθαρότης* и *ἀκαθαρσία*. Ето защо замяната на *τε* с *γε* не само не е приемлива, но е и ненужна.

104. Col. 196 C: ... *τὴν θεοσέβειαν ἐπισπάζεται*, ... Глагол *ἐπισπάζομαι* не е засвидетелствуван, поради което поправката на Ф. *ἀντασπάζεται* е приемлива.

105. Col. 196 D: *Ὁ δὲ, τὸν διὰ Χριστὸν ἐλόμενος θάνατον, καὶ διψῶν τοῦτον μᾶλλον, ἢ ὁ ἀδελφὸς αἷμα*, ... В ръкописа, л. 610б, правилно се чете *αἷματι*, понеже гл. *διψῶ* върви обикновено с дат. падеж. На същото основание и *τοῦτον* трябва да се поправи на *τοῦτω*, понеже зависи от *διψῶν*.

106. Col. 197 B: ..., *εὐθὺς τὴν διὰ ξίφους ἀπόφασιν αὐτῷ ἐναμίγεται*. Ф. предлага *ἐναμείβεται* вм. *ἐναμίγεται*. Гл. *ἐναμείβω* със своето значение „сменям в нещо“ едва ли е подходящ. По-скоро би могло да се мисли за гл. *ἀνταμείβομαι*, който значи „отговарям“, „отвършам“ на някого с нещо — *τινά τι* или *τινί τι*, или *τι πρὸς τινα*. Тук грешката е произлязла, струва ми се, от смесване на глаголите *ἀνταμείβομαι* и *μηνύω* = „обявявам“, а може би и на *ἀνανέμω*, който в среден залог означава „прочитам“. Мисля, че с оглед на контекста най-подходящ по значение е гл. *ἀνταμείβομαι* и следователно поправката да бъде *ἀνταμείβεται*.

107. Col. 197 C: *ὅς πολλάκις ἀπῆ πρὸς τὰ ἄνω τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, διὰ θλίψεων καὶ στενώσεων, ὡσπερ ὁ ὑδραγωγὸς ὑδωρ διὰ τὴν τῶν σωλῶνων στενωσίαν ἐκβραζόμενος*. В ръкописа, л. 611б,

⁹⁰ C. D u c a n g e. Glossarium, app. Notarum Characteres, p. 13.

Διοῦσε οὐδὲ ὄντι μὲν κούδ' ἐσὺ μὲν σαυτὸν
σκοτεῖ δὲ πορεύονται· κρούβου δ' αἰμοσίων
βουλγαρῶν ἀεχοντοσ, ἄλλαστε πολλὰς πό-
λεις πέρω καὶ ἐν καταδραμῶν τῶν· καὶ τῆν
πόριον μὲν ἔχον τῶν ἀνδρῶν πολὺν, καὶ
τοῖς ταῦτις ὄξ' ἀνδραποδισαμῶν οὐκ ἔπι-
ρασ, καὶ πρὸς τὰς πορῶν τῶν ποταμῶν ἀσπροκα-
τόχου μὲν, ἐπὶ τοῖς κούσας· ἐν τοῖς μὲν οὐκ ἔ-
δισι τοῖς ἡντις ἀνὴρ κινάμω ὀνομασπ-
καὶ τὸ μὲν ὄξ' ὠθεῖ δὸς λαμπρὸς καὶ ὠραι-
ος· τῆν δὲ ψυχὴν κῆν ἐν πρὲ πρῶν τῶν κατὰ
τῶν γενομένων ἐπισημῶν τῶν καὶ θεῶν
δέ φερὸς· οὐ τὸς ἐν τῶν αἰχμαλιχῶν τῶν δι-
ανομῆν, τῶν τῶν κρούβου ὄξ' ὀμβεῖται γῶν τε
κλινῶν δὲ· ἀλλὰ πομῶν δὲ ὑπὸ τοῦ οὐδ' ἔπι-
δὲ ποτὸν καὶ τῶν λοιπῶν παρ' αὐτῶν, διατῶν
παστῶν ἀπαραμῶν προκρινόμενων· τοῦ
τομῶν ὄξ' ἐκ τῶν ἀνδρῶν ἡν, ὅτι πόρι τῶν θεῶν
κείρα ἂν τῶν διεφέρεται· ὄξ' ἐν καὶ παρ' αὐ-
ποικτῶσιν οὐδ' ἂν ὄξ' ἀνδρῶν, ἀλλὰ σπῆσαι τοῦ
τομῶν χῶ· καὶ δὲ πρῶτον ταῦτην πείρα κα-
θινοσ, λαμπρῶν πρῶν ἀνδρῶν ἀνὴρ ἐπιτελέσας·
καὶ ἐπιταῦτη, πολλὴν τελεῖ παρασκευασα-
μῶσ τραπέζαν· κελεύει τὸν γενομῶν κινά-
μωσιν ἀνὰ κλινῶν, καὶ οὐνεφ' ἀσπῶν
τοῖς λοιποῖς ἀεχουσιν· ὄξ' τοῦ παυλοῦ μῶν
θῶν ἡ τοῦ ἀλλ' ὄξ' φερὸν ἐπιπῶν, ὅτι μὲν ἡ
μῶν ἡν καλῶς πρὸ τῶν, ὡς οὐκ ἐφ' ἡν χῶ
πρὸς βελίαν ἀνδρῶν ἡνσι· οὐδὲ δύνασιν τῶν
χῶ πρῶν τῶν, ποτῆριον κῶ πρῶν καὶ
ποτῆριον ἀνδρῶν ἡνσι, τῶν ἀνδρῶν ἡνσι
πρῶν· ὡς δὲ ὄξ' ἀνδρῶν ἡνσι ἐκείτων ἡνσι

текстът, поправен правописно, гласи обаче: ... *ὡςπερ ἰδραγωγὸς ὕδωρ, τὴν τῶν σωλήρων στενωσίαν ἐκβραζόμενον*. И така от сравнението на двата текста се вижда, че Ф. е направил доста поправки, без да отбележи това, които според мене са не само ненужни, но и в някои случаи неправилни. Мисля, че в текста, който ни дава ръкописът, трябва да се направи само една поправка, а именно *τὴν στενωσίαν* да се постави в дат. падеж като *dat. auctoris* — *τῇ στενωσίᾳ*, зависещ от причастието *ἐκβραζόμενον*. Естествено поправката на Ф. *ὡθθεῖ* вм. *ὡθῆ* трябва да се приеме, защото последното е само една обикновена правописна грешка.

108. Col. 200 A: *Ἄλλ' ὃ γε Βωρίσης καίτι παῖς ὢν, ἐπεγνώσθη τὴν θείαν μάστιγα, ...* Освен безспорната поправка *καίτι* вм. *καίτι* Ф. предлага *ἐπεγνώσθη* да се чете *ἐπέγνω* *τε* или *ἐπιγνούς τε*. Мисля, че е достатъчно *ἐπεγνώσθη* да се поправи само на *ἐπέγνω*, защото очевидно грешката е извършена поради неправилното свързване на глагола с *παιδευτής* в следващото изречение, вследствие на което е бил обърнат в страд. залог.

109. Col. 200 B: *Καὶ προσετέθη πίστιν ἀσφαλῆ, τὸ καὶ αὐτὸς τὸ θεῖον δέξασθαι βάπτισμα*. Ф. предлага погрешно стоящият в *ind. aor. pass. gl. προσετέθη* да бъде поставен в действ. залог, и то във формата *προστίθη*, като е имал пред вид вероятно *προσετίθει* или *προστίθησι*. Мисля, че *ind. imperf. act. προσετίθει* трябва да се предпочете, защото и следващият глагол в същото положение *ἤξιον* е в мин. несв. време.

110. Col. 200 B: *Βαπτίζεται τοῖνυν Βωρίσης, καὶ Μιχαὴλ ἐκ τοῦ λουτροῦ τῆς ἁγίας κολυμβήθρας ἐπονομάζεται, τῷ βασιλεῖ Ῥωμαίων (αὐτοῖ φρασί) χαριζόμενος, τῷ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ κληθῆναι*. В този текст Ф. е направил една съществена морфологическа поправка, без да я отбележи, като е поставил *αὐτοῖ* вм. *αὐτοῖς*, както е в ръкописа, л. 612a. Не смятам тази поправка за сполучлива, защото *φρασί*, *φρασί* като вметнат израз обикновено стои без изрично посочен подлог. Най-важното е обаче, че *αὐτοῖς* има добър смисъл, а именно че българите казват на ромеите ... Освен това *τῷ* пред *ἐπ' ὀνόματι* е трудно обяснимо, защото изразът *ἐπ' ὀνόματι* или *ἐπ' ὀνόματος* е постоянен. Ето защо това е по всяка вероятност членът на инфинитива *κληθῆναι* и трябва да се пише *τὸ*, а целият израз *τὸ ἐπ' ὀνόματι ...* пряко допълнение на *χαριζόμενος*. Името *Βωρίσης* в ръкописа е написано *Βωρίσις* и мисля, че би трябвало да си остане *Βωρίσης*, както го написал Ф. и по-горе, col. 200₂.

111. Col. 200 B: *Καὶ γὰρ δὴ καὶ αὐτὸς ἔδοξεν αὐτὸν ἀναδέξασθαι, καὶ μὴ σωματικῶς παρεῖν*. Тук Ф. предлага две поправки — *εἰ* пред второто *καὶ* и *παρεῖν* или *παρῆν* вм. *παρεῖν*. Според мен поправянето на погрешно стоящото *παρεῖν* на *παρῶν* прави излишна всяка друга поправка и е за предпочитане.

112. Col. 200 B—C: *Συνεβαπτίσθησαν δὲ αὐτῶ, καὶ ὅσον ἐν Βουλγάρους γένος, ὄγκον τε καὶ πλοῦτον βάνη τῶν ἄλλων εἶχον ἐξάιρετον. Ἐκ τούτου δὲ καὶ οἱ λοιποὶ ...* Непонятната дума *βάνη* се чете в ръкописа, л. 612a, *βάρει*, а *Ἐκ τούτου* — *Ἐκ τούτων*. И в двата случая четенията на ръкописа са безспорно единствено правилните. При това положение обаче *ὄγκον* и *βάρει*, ако и да изпълняват еднаква служба в изречението, не се съгласуват по падеж, поради което се налага корекция. Понеже прилагателното *ἐξάιρετος* се свързва с дат. падеж, то следва *ὄγκον* да се поправи на *ὄγκω*. Глаголът се чете правилно в ръкописа *εἶχον*, а не *εἶχον*, както е у Ф.

113. Col. 200 C: *..., οὗς καὶ αὐτοὺς, στρατείαν κατ' αὐτῶν ἀθροίσας οὐ πάνυ πολλήν, ἐπειδὴ δὲ Χριστῷ βοηθούμενος, οὐ ταλαιπώρως κατετροπώσατο πρὸς τὸ θεῖον ὑπηγάγετο βάπτισμα*. Ф. предлага след *κατετροπώσατο* да се пише *καὶ*. Такава поправка е възможна, но съвсем не е наложителна, щом се запази запетаята след *κατετροπώσατο*, която се намира в ръкописа.

114. Col. 200 C: *Ἐκ τούτου δὲ ἐπίσκοποι τε καθίσταται, καὶ ἱερεῖς πλείονες τελοῦνται, ...* В ръкописа, л. 612a—б, се чете *ἐκ τούτων* вм. *Ἐκ τούτου* и *πλείους* вм. *πλείονες*. Не виждам никакво основание за двете поправки на Ф., първата от които е и в ущрѣб на историческия факт.

115. Col. 200 D: *Ἦν οὖν ἰδεῖν ἀπὸ τοῦδε, πληθύνθεισας τὰς Ἐκκλησίας, αἱ οἱ τε προειρημένοι Ὅμβροι, οἱ τε Βούλγαροι καθεῖλον, θεῖους ναοὺς, καλῶς ἀνωκοδόμησαν καὶ ...* Според Ф. *αἱ* трябва да се замени с *καὶ οὗς*. Смятам тази коняктура за неприемлива, тъй като най-естествено е местоимението *αἱ* да се отнася към предходно съществително, а това може да бъде само *τὰς Ἐκκλησίας*. И тъй *αἱ* трябва да се поправи на *ἄς*. Съобразно с тази интерпретация и пунктуацията би трябвало да се измени според мен по следния начин: *Ἦν οὖν ἰδεῖν ἀπὸ τοῦδε, ... ἄς οἱ τε ... Ὅμβροι, οἱ τε Βούλγαροι καθεῖλον, θεῖους ναοὺς καλῶς ἀνωκοδόμησαν καὶ ...*

116. Col. 201 A: *Βασιλεῖον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς περιούσιος κλήρος ἀναφαίρετος*. Имайки пред вид, че в съответния текст на Първото послание на ап. Петър, 2, 9, е казано *λαὸς εἰς περιούσιον*, Ф. смята, че може би и тук *περιούσιος* трябва да се поправи на *εἰς περιούσιον*. Не споделям това схващане, защото изразът *λαὸς περιούσιος*, освен че се среща изрично в Посланието до Тит, 2, 14, но и отговаря по смисъл на изпуснатите думи от текста на

613
ριών υἱὸν ὁ θεὸς πάντων δαδ φησὶν· ἐπιπέ-
παιθεοὶ ἔσθαι, καὶ υἱοὶ υἱοῦ πάντες· ὡ-
ς λέγει τὸ πρῶτον βασιλεῖ ῥωμαίων καὶ τῆσιν
κλήντι πιδάπρω βεῦσαι· μεχωνιδάρω το-
τε τῆν βασιλείαν ἐτίχευε θεοφίλου υἱός· ὡς
ἠσώθη καὶ εἰρήνης ποιητὰς μόνος· τῶν λοι-
πῶν γαλιναίων βίου καὶ ἀτάραχον· ἠρεμον
τὸ καὶ κουχίου διαθείθω· ἐμπαισι εὔσεβεία
καὶ σεμνοτητι· καὶ τί γὰρ ἠαυθὺς ἀδελφί-
κος μὲν ἀλλήλων διαθείθω ἐνόμοιαι καὶ ἀ-
γαπῆ· καὶ προσέθη τιμῆν ἀσφαλῆ· τὸ δὲ
αὐτὸς τοθεῖον δὲ ζαοθαί βασις μαί· ἠζίου δὲ
καὶ ἔρεϊς πρὸς αὐτὸν γαίλαι· ὡς ὅν πάν-
τα τῶν χειροιακῶν αὐτοῖς παραδόντων τ.
ρῶμαιοι δὲ· τοῖσι δὲ ποτε παραβουλγαρῶν
ἐλπίσθω αὐτοῖς τὸ πόρι τῆς εἰρήνης μιν καὶ
ἀσ μόνος δὲ ζαί μόνος, πάντα διατάχων ἔβ-
λεσαν· βασις ἔσθαι τοῖσι μιν βωρεῖσι, καὶ μεχων-
ιδάρω τουλου τρῶν τῆς αἰτίας κολυμβιδάσ
ἐπὶ νομομαί ἔσθαι· πῶν βασιλεῖ ῥωμαίων αὐτοῖς φα-
συχარიζομῆσι, πῶν ἐπὶ νομοματῶν τοῦ κληδύμα·
καὶ γὰρ δὲ καὶ αὐτὸς ἐδὲ ζε μῆτορ ἀναιδέσθω
θαι· καὶ μεσσηματῆκως παρεῖν· συνεβασις
θισαν δὲ αὐτῶ· καὶ ὁ σὸν βυβουλγαροῖσι γενος·
ὄγκων· τε καὶ πλῶν του βάρει· τῶν ἄλλων εἰχ-
δζαί ρθω· ἐκ του πῶν δὲ καὶ αἰλοῖ ποι· τῆν φῶ
το ποιορ ἐδὲ χὸν τοκά θαρ σιν· πλῆν· εἰ πρῶ-
θην ἰόθις πάντα πασιν· οἷς καὶ αὐτοῖς ἀρατῆ
αυ κατὰ τῶν ἀνδρῶν οὐ πάνυ πολῶν· ἐπὶ
δὲ ἰδὲ χὸν βοηθῶν μόνος· ἀπαιλε πόρος καὶ τὸ
πρὸ πῶσαστο, πρὸς τοθεῖον ὑπὸ τῶν βασις
μαί· ἐκ του πῶν δὲ ἐπὶ σὸν ποι τὸ καὶ βίθω^{αι} τῶν

Посланието до ап. Петър — *γένος ἐκλεκτόν*. При това трябва да се вземе под внимание обстоятелството, че Теофилакт си позволява в цитатите и известни изменения, както и в случая към цитата прибавя думите *κλήρος ἀναφαίρετος*.

117. Col. 201 A: *Ἦγε δὲ καὶ ἡ ἀρχὴ τῶ Βωρίσι γαλήνην ...* В ръкописа, л. 612б, стои *Βωρίσι* и следователно трябва да се пише *Βωρίση*.

118. Col. 201 B: *τῶ δὲ πρώτῳ τῶν παίδων αὐτοῦ, Βλαδιμηρῶ τοῦνομα, τὴν βασιλείαν παρέδωκεν*. В ръкописа, л. 613а, името се чете *Βλαδιμηρός*. Поправката на Φ. има добро основание, защото го съгласува с *τῶ δὲ πρώτῳ*, но и им. падеж не е невъзможен, защото в този случай ще имаме вметнато изречение заедно с *τοῦνομα*, която трябва да се загради в скоби.

119. Col. 201 D — 202 A: *ἀλλὰ τῶ φύσει δραστηρίῳ λαβῶν καὶ τὸ ζέον τῆς πρὸς τοὺς θανματούργους πίστεως, τὸν μὲν γὰρ ... συνετέλεσε, ...* Тук субстантивизираното прилагателно *τῶ δραστηρίῳ* и причастие *τὸ ζέον* трябва да са съгласувани по падеж, защото са преки допълнения на *λαβῶν*. Поради това *τῶ δραστηρίῳ* трябва да се поправи на *τὸ δραστήριον*.

120. Col. 204 A: *... ὠρύσιν ἤρξαντο καὶ ...* В ръкописа, л. 613б, стои *ὠρύσιν* = *ὀρύσειν* и така трябва да остане. Φ. предлага вместо *ὠρύσιν* да се пише *ὀρύττειν* или *ὀρυξίν*.

121. Col. 204 A: *Ἐφ' ἱκανὸν δὲ ὀρύξαντες, ἐντυγχάνουσιν ἤδη ταῖς τῶν ἁγίων λάραξις, ἐκ λίθου μὲν μαρμαρίνου πριστοῦ τὰς σκεπούσας αὐτῶν σανίδας ἐχούσας, ἄνωθεν δὲ ἐπιγεγραμμένους ἑκάστους τὸ τε ὄνομα, τὸ τε σχῆμα τοῦ εἶδους, καὶ τὸν τρόπον τοῦ βίου, ...* В този текст Φ. предлага изменението на *ἐπιγεγραμμένους ἑκάστους* в *ἐπιγεγραμμένον ἑκάστου*. Освен това той е извършил друга промяна в текста на ръкописа, л. 613б, като е писал *πριστοῦ* вм. *πριστῆς*. Φ. правилно с забелязал, че в съгласуването на отделните части на речта тук са извършени грешки и че са необходими поправки. Така той правилно поправя *ἑκάστους* на *ἑκάστου*, но то представлява вече поправка на собствена грешка, защото така се чете и в ръкописа. Не мога обаче да приема поправянето на *ἐπιγεγραμμένους* на *ἐπιγεγραμμένον*, защото е твърде далеч от *τε*, за да може да се отнесе към *ὄνομα*. Това причастие може да се отнесе според мен и към *σανίδας*. Тогава ще се получи израз от типа на *ἀπὸς ἐπιγεγραμμένη τὰς ὁμολογίας*, както се чете у Dion. Halic., *Antiquitates romanae*, 4, 58. Адверзативните частици *μὲν* — *δὲ* показват обаче, мисля, достатъчно определено, че причастие трябва да се свърже с *λάραξις*, и тогава ще трябва да се приеме формата *ἐπιγεγραμμένας*. При такова разбиране на текста за *πριστῆς*, което може да се отнесе също, формално погледнато, към *λάραξις*, не остава друга възможност освен да се съгласува с *λίθου*, както предлага Φ.

122. Col. 204 B: *... ἐκ τινος πάθους συμβεβηκότος αὐτοῦ τὴν γλῶσσαν πεδηθεῖς, ὡς παντελῶς συνῆν ἀφωνία, ...* Φ. поправя *αὐτοῦ* на *αὐτῶ*. В същност тази поправка е направена още в ръкописа допълнително. Втората поправка *συνεῖναι* вм. *συνῆν* е също правилна, защото съюзът *ὡς* въвежда едно следствено изречение.

123. Col. 204 C: *Ἐπιγεγραμμένας δὲ αὐτοῦ τοῦ δργάνου ἀποτείνης τὰ κατὰ δύναμιν χαριστήρια, εἰς οὗ κἄν τῆς τῶν ἁγίων ἐπειράσθη δυνάμειον, ...* Тук Φ. предлага за поправянето на *ἀποτείνης* няколко възможности: *ἀποτινῆς*, *ἀποτίτων* и *ἀποτίσας*. Мисля, че първата възможност е за предпочитане, още повече, че тя отговаря по време и на причастие *ἀποτινῆς* в следващата част на изречението. По-трудно изглежда възстановяването на текста при израза *εἰς οὗ κἄν*, където Φ. предлага възможностите *εἰς δ καὶ*, *ἐφ' οὗ καὶ*, *ἐφ' ᾧ* и *καὶ ὡς*. Като изключвам първото и последното предложения за поправка, понеже са доста различни от ръкописа, считам, че второто и третото са възможни, без обаче да се променя *κἄν* в *καὶ*. Като имам обаче пред вид близостта при изписването на *εἰς* и *ἐκ*, мисля, че е най-правдоподобно да се пише *ἐξ οὗ κἄν* или даже *ἀφ' οὗ* с темпорално значение.

124. Col. 204 C: *Ὡς δὲ ὁ λαὸς ἴδε τὸ γερονός, καὶ ἀκούσει τὸν τε τῆς ἀφωνίας χρόνον, ...* Φ., поправяйки *ἀκούσει* на *ἀκούσειε*, предлага да се замени с *ἤκουσε*, та по този начин да се съгласува с *ἴδε*, тъй като се намира в същото положение. Аз също не виждам основание за оптативната форма *ἀκούσειε*, но мисля същевременно и за друга възможна поправка, а именно *ἀκούσας*, считайки, че *καὶ* може да служи за връзка също с глаголите в края на изречението — *κατηπάζοντο, προσεφύοντο* и *εἶχον*.

125. Col. 204 D: *Οἱ δὲ Τιβεριουπολίται, οὗτοι μὲν γε καὶ τι πλέον παρεκινῶντο θερμότερον, καὶ πρὸς τὸν κόμητα καὶ πρὸς τοὺς ἐπισκόπους, „Οὐ καταπροσόμεθα τὸ ἡμέτερον ἀγαθόν, λέγοντες. В този вид изречението не дава съвсем добър смисъл. С. го превежда буквално по следния начин: „Тивериуполци пък — те някак повече и по-горещо се разтревожили — казали на болярина и на епископите: „Няма да оставим нашето благо ....“ Не допускам, че възбуждението на тивериуполци, според разказа на Теофилакт, е било „малко“ (τι) по-голямо, след като са видели станалото чудо. Освен това *πλέον* и *θερμότερον* не биха могли да стоят едно до*

друго без връзка, поради което С. е прибавил такава — „и“. Текстът и смисълът се отправя според мен с две поправки от правописно естество, а именно *καὶ ἔτι* вм. *καὶ τι* и преместване на запетаята след *θερμότερον* пред тази дума, отнасяйки я по този начин като наречие към *λέγοντες*. При такава интерпретация моят превод ще гласи: „А тивериуполците — те се развълнували още повече, като говорели и на комеса, и на епископите по-разгорещено: „Не ще изпуснем нашето благо ...“

126. Col. 204 D: *οὐδ' ἂν εἰ ἡμέρα μία ἢ ζωὴ ἡμῶν, ἔλεγον, γένοιτο, τὴν τοῦ Θεοῦ δωρεὰν στερηθείημεν, ...* Ф. предлага съюзът *εἰ* да се замени с *conj. praes.* на гл. *εἰμί* — *ἦ*, като в този случай *ἂν* трябва да служи за условен съюз. Тази конъектура е несполучлива, защото би ни довела до други мъчнотии — би се появила нужда от *sorula* към гл. *γένοιτο*, не би могъл да се обясни *opt. aor. στερηθείημεν*. Мисля, че не е необходима никаква корекция, защото в този вид текстът е изправен.

127. Col. 205 A: *Πόσοι πίπτουσιν ἐπὶ παρατάξεων ὑπὲρ ἀγαθῶν δωρεὰν τῶν καὶ φθειρομένων, ...* Ф. предлага *δωρεὰν* да се поправи на *δωρεᾶς*. В превода си обаче не е отразил как схваща тази дума. Не намирам тази конъектура за уместна, защото наречието се отнася до гл. *πίπτουσιν*, както го е схванал и С., и има добър смисъл. Свързването му с *ὑπὲρ* би било погрешно.

128. Col. 205 A: *Ποῖον ἄλλον τόπον τάφον ἱερώτερον ἐξομεν, ...* Ф. предлага вместо *τάφον* да се чете *τάφων* или *τάφου*. В ръкописа, л. 614б, се чете обаче *τόπον ἢ τάφον* и по такъв начин става излишна всякаква поправка.

129. Col. 205 A: *..., ὑπὲρ ὃν νῦν διασυνδενεύσωμεν;* Като поправя *ὃν* безспорно на *ὧν*, Ф. предлага няколко възможности за поправяне на гл. *διασυνδενεύσωμεν* — *διακινδυνεύσωμεν*, *διασυνδειπνήσωμεν* и *διασυνδενάζωμεν*. Мисля, че първият вариант *διακινδυνεύσωμεν* е най-подходящ по смисъл и по написване и трябва да се предпочете.

130. Col. 205 C: *Ἐνταῦθα ὁ κόμης παντοῖος ἐγένετο, νῦν μὲν ..., νῦν δὲ ...* Ф. допуска, че *ἐγένετο* може да е било в първообраза *ἐγένετο*, имайки пред вид многократността на действието. Според мен поправката не е наложителна, защото може да се схване и като еднократно действие.

131. Col. 208 A: *Ἄραντες οὖν μετὰ πολλῆς δοξολογίας καὶ φωταγωγίας ...* В ръкописа, л. 615а, след *πολλῆς* се чете *δοξης*, което е пропуснато от Ф., но трябва да си остане.

132. Col. 208 A: *..., ὑπαντᾷ τις ἀνὴρ αὐτοῖς τοὺς πόδας διάστροφος ὧν, ...* Ф. правилно поправя *αὐτοὺς* на *αὐτοῖς*, защото дат. падеж се изисква от глагола.

133. Col. 209 A: *... γυναικὶ ἀνδρὶ νομίμῳ συνημιμένη λογιῶν ἐπιβαλὼν ὀφθαλμοῦς, ...* Ф. поправя *λογιῶν* на *μοιχίους*. Такава поправка е обаче ненужна, тъй като в ръкописа, л. 616а, стои напълно подходящата дума *λύχνους* = *λίχνους*.

134. Col. 209 C: *Ἐτερος δὲ τις ... ἀκαθάριον πνεύματι τυραννούμενος, καὶ τοσοῦτον, ὅσον μόνον ἄλλοι περιανχενίζεσθαι, ...* Ф. поправя *ὅσον* на *ὡς οὐ*, тъй като частица за отрицание е абсолютно необходима. Тази поправка е обаче излишна, тъй като в ръкописа, л. 617а, стои *ὅσον μὴ*.

135. Col. 212 A: *„Πῶς ἐτόλμησας, ..., τὸν τοῦ Θεοῦ οἶκον εἰσελθεῖν, καὶ τῷ αὐτοῦ πλάσματι πικρῶς ἐξετάζειν;“* Така установеният текст куца в граматическо отношение, защото гл. *ἐξετάζω* е преходен и изисква вин. падеж. Ето защо *τῷ πλάσματι* трябва да се пише по мое мнение *τὸ πλάσμα τί*. Освен това Ф. е направил една поправка, която не е отбелязал, а именно *ἐξετάζειν* вм. *ἐξετάζων*, както стои в ръкописа, л. 617а. При интерпретацията, която предлагам, мисля, че сег. причастие *ἐξετάζων* може да си остане, защото не е необходимо да зависи от гл. *ἐτόλμησας* след поставянето на нов въпрос с местоимението *τί*.

136. Col. 212 A: *Ἄδὲ δαιμονίων ἐκείνος ...* В ръкописа, л. 617а, стои *δαιμονῶν* = *δαιμονῶν* и така трябва да си остане.

137. Col. 212 A: *..., δόξαν ἀναφέρων Θεῷ, καὶ τῶν θεραπόντων αὐτοῦ.* Очевидно тук род. падеж *τῶν θεραπόντων* е погрешен, тъй като това съществително трябва да бъде в дат. падеж и да се съгласува с *Θεῷ*. Така го схващат и Ф., и С., както личи от преводите им. Ето защо трябва да се поправи на *τοῖς θεράπονοις*.

138. Col. 212 C: *..., ἔτυχε μὲν τῇ δαιμονιώδει ταύτῃ περιόδῳ τηλικαῦτα ἄλλους.* Ф. поправя *ἄλλους* на *ἀλοῦς*, което е безспорно правилно, като се вземе пред вид и обстоятелството, че в ръкописа, л. 617б, стои *ἀλλοῦς*.

139. Col. 212 C: *Ἐπεὶ τῶν ταχυδρόμων ἐκείνῳ ἢ κατελείγουσα ὁδὸς ἠνάγκαζεν ἀπᾶραι, ...* Ф. поправя правилно *ἐκείνῳ* на *ἐκείνον*, за което има указание и в самия ръкопис. Освен

това τῶν ταχυδρόμων трябва да се пише τὸν ταχυδρόμον, защото род. падеж, и то мн. ч. като gen part., е според мен безсмислен.

140. Col. 212 C: ..., δυσημερεύσας ἐν ταύτῃ, ... Φ. правилно поправя причастията на *διημερεύσας*. Очевидно тук преписвачът е направил грешката, имайки пред вид наличието и на гл. *дυσημερεύω*, който по смисъл е подходящ, а и графически близък до гл. *διημερεύω*.

141. Col. 212 C: *Σπεύδων καταλαβεῖν τῶν βασιλικῶν, τὴν παρὰ τοὺς ἁγίους φημί ἀπάγουσαν, καὶ τῷ ἵππῳ ἐλαυνόμενος, καὶ συνότερον ἐποχοῦμενος, ἐν τῷ τοῦ ναοῦ προαυλῶν εὐρινομεταί* Φ. поправя τῶν βασιλικῶν на τὴν βασιλικήν, отнасяйки това прилагателно към ὁδόν, което съществително трябва да се подразбира, както в следващото изречение. Смятам тази поправка за несполучлива, защото то се отнася до куриера, за когото малко по-горе се употребява същото определение (*μετά τινος τῶν βασιλικῶν ταχυδρόμων*). Ето защо трябва да се пише τὸν βασιλικόν. Втората поправка *συντονώτερον* вм. *συνότερον* е напълно приемлива и за предпочитане пред *συνεχώτερον*, както предлага още Φ. Може обаче да се помисли повече за *σιμώτερον*.

142. Col. 213 B: ..., καὶ δὴ παραλαβοῦσα τὸν παῖδα, τὴν τῶν θαυμάτων καταλαμβάνει πηγῆν, τὴν τοὺς ἁγίους ἔχουσαν δηλαδὴ, ἱερὸν καὶ θεῖον ναόν Φ. превежда този текст по следния начин: ... *assumpto secum puero, ad miraculorum fontem, qui sanctos continebat, nempe ad sacrum et divinum templum accedit*:... С. е схванал несъстоятелността на такава интерпретация и дава следния свободен превод: „... тя взела момчето си, стигнала до източника на чудесата, т. е. до свещения и божествения храм на светиите ...“ Смятам интерпретацията на С. за вярна, защото наречията *δηλαδὴ* показва, че изразът от *τὴν τοὺς ἁγίους ἔχουσαν* до края представлява *appositio*. При това положение обаче е необходимо причастията *τὴν ἔχουσαν* да се съгласува с *ναόν*, а не с *πηγῆν*, както е в отпечатания текст. И така предлагам то да се поправи на *τὸν ἔχοντα*. Иначе не би могло да се обясни и отсъствието на определителен член на *ναόν*.

143. Col. 213 B: ..., αὐτῇ δὲ τὴν λύπην λύσοιεν. В ръкописа, л. 618б, се чете *λίσοιεν* и така трябва да остане безспорно.

144. Col. 216 A: ..., καὶ μάλιστα τὰς ἐρημίας διοικοῦσα. В ръкописа, л. 618б, се чете *διόκουσα* = *διώκουσα* вм. *διοικοῦσα*. Четенето на ръкописа е единствено вярно. Значението на гл. *διώκω* в случая е „търся“, „стремя се към нещо“.

145. Col. 216 A: ..., ὁρᾷ καθ' ὑπνον γέροντας δύο ..., οὓς καὶ πρὸς αὐτὴν, „Εἰσελθε, φᾶναι, μετὰ τῶν ἄλλων, εἰσελθε καὶ σὺ εἰς τὸν ναόν, ...“ В ръкописа, л. 618б, се чете обаче: ... *ὁρᾷ καθ' ὑπνον γέροντας δύο ..., οὓς καὶ πρὸς αὐτὴν εἰσηλθόν φάσαι, μετὰ τῶν ἄλλων εἰσελθε καὶ σὺ εἰς τὸν ναόν*. Както се вижда от сравнението, разликата в двата текста е твърде голяма. Очевидно Φ. не е могъл да си обясни израза *οὓς καὶ πρὸς αὐτὴν εἰσηλθόν φάσαι*, поради които е извършил известни промени, но в реконструирания от него текст вин. падеж *οὓς* и инфинитивът *φάσαι* остават необосновани. Според мен споменатата необичайна конструкция от *οὓς* до *φάσαι* трябва да се схване по аналогия на израза: *τὸν δὲ ὡς εἰσηλθε θεῖον εἶναι τὸ προῆγμα* у Херодот, 3, 42. В такъв случай само *εἰσηλθόν* трябва да се поправи на *εἰσηλθε*. И така този текст трябва да се възстанови по мое мнение по следния начин: *ὁρᾷ καθ' ὑπνον γέροντας δύο ..., οὓς καὶ πρὸς αὐτὴν εἰσηλθε φάσαι* „*Μετὰ τῶν ἄλλων εἰσελθε καὶ σὺ ...*“

146. Col. 216 B: *Ὅτις πολλὰ καὶ πολλὰκις τοὺς τῆς κατὰ γένος οἰκίας τέλος πείθει τῆς πρὸς τοὺς ἁγίους αὐτὸν ἀγωγῆς*. В ръкописа, л. 619а, това изречение гласи: *οὕτως πολλὰ καὶ πολλὰκις τοῖς κατὰ γένος οἰκείας, τέλος, πείθει τῆς πρὸς τοὺς ἁγίους αὐτὸν ἀγωγῆς*. Текстът в ръкописа не е изправен и Φ. се опитва да го оправи, като променя *τοῖς* на *τοὺς* и прибавя определителен член към *οἰκίας* — *τῆς*. Мисля обаче, че е много по-приемлива по смисъл и графически поправката *τοὺς κατὰ γένος οἰκείους*. Но с това трудностите не се изчерпват. Род. падеж *τῆς ἀγωγῆς* не може да се обясни със зависимост от гл. *πείθω*, нито да се постави в зависимост от друга част на речта. Поради това и тук промяната в *τὴν ἀγωγῆν* е наложителна и оправдана граматически, тъй като гл. *πείθω* изисква двоен акузатив. Заедно с това се налага и поправянето на *αὐτὸν* на *αὐτοῦ* като gen. poss., защото иначе местоимението е необяснимо. И тъй текстът трябва да се възстанови според мен по следния начин: *Ὅτις πολλὰ καὶ πολλὰκις τοὺς κατὰ γένος οἰκείους τέλος πείθει τὴν πρὸς τοὺς ἁγίους αὐτοῦ ἀγωγῆν*.

147. Col. 216 B: ..., καὶ οἴκαδε ἀπήεσε ... Φ. поправя *ἀπήεσε* на *ἀπήει*, но така се чете и в ръкописа, л. 619а.

148. Col. 216 C: *καὶ, ὅτι Κρεῖσσον ἡμέραν μίαν ἐν ταῖς αὐλαῖς σου ὑπὲρ χιλιάδας*. Φ. отбелязва, че този текст е цитат от Псалм 83, 11, който гласи: *ὅτι κρείσσων ἡμέρα μία ἐν ταῖς αὐλαῖς σου, ὑπὲρ χιλιάδας*. Мисля, че промените в ръкописа се дължат на преписвач и че текстът трябва да се възстанови, както е в Стария завет.

ο. Γιοιο ευχαριστῶν, οὐδέ λυπὸν ἀναφορῶν
 καθέκαθ' ἑν. καὶ πάντων μόνου τῶν κατὰ
 τῶν ἁγίων ἰσομορφῶν. Ἐπεὶ δὲ εὐκαταρῶν
 ἀνθρώπων πικροτῶν λιτῶν αἰβίσεων, καὶ τὰ
 φραγτῶν οὐκ ἀριθμῶν πικρῶν φαγομασίου
 καὶ φαγομασίου παραλίον. καὶ τὴν σκίασίου
 κατὰ διοκὸν πικρῶν κατὰ λαμβανόμενον
 ἀλλεῖσκα μόνου καὶ ματρικὸν πικρῶν
 δὲ μόνου μόνου. ἀνοροῖτα μολχθὸν καὶ αἰε
 λῶσαι. ἴσον γὰρ τοῖσι τοῖσι ὄφθοις ἐπιχειρῶν
 καὶ πτεράσαι. τῶν ἁγίων ἐφέξις διηγεῖται
 τὰ θαύματα. ἀλλ' ἐπεὶ μόνου τῶν θαύματων
 λαβῶν τῶν λόγων, πιστοματρικῶν δίκαιον. τὰ
 δὲ ποταμοσὸν πικρῶν τῶν αἰβίσεων καὶ χοί
 μαροσίου φῆς καὶ πικρῶν ὄζων πικρῶν, εἰ
 ταῖς ἀκαταπαύτως καὶ εὐσθέειν. ἀρραβῶν
 πτερομῶν καὶ δόγματα, τῆς τῶν αἰβί
 ρῶν αἰβίσεων ἀπολαύσεων, ἀφθαλιμῶν
 οὐκ ἀνέβη, ἀλλ' ἐπὶ καρδίαν ἀνοῦ
 σιμῶν καὶ ὡς ἐν τοῖσι εὐαγγέλιοις ὁκ
 ἡμῶν καὶ ὡς ἵε χεῖρ ἐκκεν. δευτέρου ἐνλοῖ
 μόνου τοῦ πρῶτου, κληρονομία σατάνοι π
 μασ μόνου ἡμῶν Βασιλείαν, ἀπὸ καταβο
 λῆς κῶσμου. ὡν καὶ ἐς μὲν ὄζων σιμῶν τοῖσι
 μόνου τῶν καὶ τῶν ὄζων, ἐν χῶν
 τῶν κῶσμων. ὡς πρὸς πᾶσι δόξασιν
 καὶ πρὸς κύμνους, σιμῶν τῶν αἰβίσεων ἀρχῶν
 αὐτοῦ πρὶ, καὶ τῶν παραγῶν καὶ ἀνοῦ
 καὶ ζωποιοῦ αὐτοῦ πρὶ. μῶν, καὶ ἐπὶ τοῖσι
 αἰελευτήτοις ζύμνους αἰβίσεων τῶν
 αἰβίσεων, ὄζων :: + φ +

149. Col. 217 A: ... τῆς τότε μόνον ἐνεστακείας ἐορτῆς, ... Φ. поправя ἐνεστακείας на ἐνεστακείας, но така се чете и в ръкописа, л. 620а.

150. Col. 217 B: ὥστε μὴ μόνον τοῖς ἀλλοτρίοις, ἀλλ' ἤδη καὶ τῷ συζύγῳ βδελυκτὸν εἶναι τὴν ἐλεεινὴν ἐκείνην θέαμα. Φ. правилно е поправил по мое мнение βδελυκτὴν, както е в ръкописа, л. 620а, на βδελυκτὸν, но заедно с това е необходимо и τὴν ἐλεεινὴν ἐκείνην да се съгласува по род и падеж с θέαμα, т. е. да се промени на τὸ ἐλεεινὸν ἐκεῖνο, защото θέαμα едва ли може да се схване като асс. limitationis. Грешката е произлязла вероятно от неправилно съгласуване от страна на преписвача, който е имал пред вид предшествувашия текст, а не е взел под внимание, че тези думи се отнасят до следващото съществително θέαμα.

151. Col. 217 C: ..., καὶ τὴν ἀγωγὴν τοῦ βίου ἀμελεστέραν ἐπιτηδεύσαντες. В ръкописа, л. 620б, вместо ἀμελεστέραν се чете ἐκμελεστέραν и мисля, че нямаме никакво основание да променяме това четене, защото ἐκμελής в преносен смисъл означава „малко неприличен“, „неуместен“.

152. Col. 217 C: Ἄλλ' οὐκ ἔσωεν τὸ προαύλιον εἰσελθεῖν, ... Φ. поправя ἔσωεν на ἔφθασεν. В ръкописа, л. 620а, се чете обаче ἔσωσεν и така трябва да си остане, тъй като гл. σώζω във византийския период означава и „пристигам“, „идвам“.⁹¹

153. Col. 220 A: ὥστε καὶ τῆς Ῥώμης ἐπιφοιτῆσαι, ... Φ. поправя τῆς Ῥώμης на τῇ Ῥώμῃ, но така стои и в ръкописа. л. 620б.

154. Col. 220 C: Ὅ δὲ πάλιν τὰ αὐτὰ λογιζόμενος, ..., τῷ ἀκορέστῳ αὐτοῦ πάθει ἀντιμέτρει, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς τὴν φιλόανθρωπον τοῦ γέροντος ἀναβαλλόμενος πρόσκλησιν, τέλος, πείθεται, καὶ συγκάθηται τῷ γέροντι. Φ. поправя ἀντιμέτρει на ἀντιμετρῶν. Тази поправка е уместна, защото сказуемите идват едва с πείθεται и συγκάθηται, но не е абсолютно необходима. Бих поставил само глагола в imperf. — ἀντιμέτρει.

155. Col. 220 D: ... καὶ μάτην κοπιοῦντι καὶ μηδὲν ὄνουμένῳ, ἀνόνητα μοχθοῦντι καὶ ἀτέλεστα. Φ. поправя κοπιοῦντι на κοπιῶντι, но така е и в ръкописа, л. 621б. Освен това той е поправил четенето на ръкописа μοχθὸν = μοχθῶν на μοχθοῦντι. Мисля, че тази поправка не е сполучлива, защото това причастие се свързва с Ἐγὼ в началото на изречението и трябва да бъде в им. падеж.

156. Col. 221 A: Ὡν καὶ εἰσμεθέξουσιν γυμνότερόν τε καὶ τελειότερον, ... Φ. поправя εἰσμεθέξουσιν на συμμεθέξουσιν. Тази поправка не е приемлива, защото εἰς, както стои в ръкописа, л. 621б, погрешно е свързано с гл. μεθέξουσιν. То представлява в действителност относителното местоимение ἧς, което се отнася към βασιλείαν в предходното изречение, както и другото местоимение Ὡν се отнася към ἀγαθῶν в предшествувашия текст.

С тези бележки към някои писма на Теофилакт Охридски и към неговото съчинение „Мъченичество на 15-те Тивериуполски мъченици“ не смятам, че съм изчерпил всички неизправности в текстовете и че съм дал навсякъде окончателни решения на трудностите. Надявам се обаче, че специалистите и заинтересуваните от едно научно, критично издание на тези два важни източника за българската история ще помогнат за осъществяването на такова издание. Разбира се, на първо място в тази работа стои привличането и колационирането на всички ръкописи, които са известни досега, а след това научната дискусия по съдържащите се трудности от филологическо и фактологическо естество. Дано и към настоящата работа критиката даде своя благотворен принос

⁹¹ Sophocles. Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods. New York — Leipzig, 1890. s. v.

СЪКΡΑΣΗΝΙΑ — ABBREVIATIONES

B = codex Budapestinensis

Bsl = Byzantinoslavica

Byz. = Byzantion

BZ = Byzantinische Zeitschrift

ΕΕΒΣ = Ἑπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν

F = Finetti

L = Lamius

M = Meursius

ΜΕΕ = Μεγάλη Ἑλληνική Ἐγκυκλοπαίδεια „Πυρρός“

P. Gr. = Patrologiae cursus completus, Series graeca, accurate J.-P. Migne.

PWRE = Pauly-Wissowa-Kroll, Real-Encyclopädie der Klassischen Wissenschaft

REB. = Revue des Etudes Byzantines

V. M. V. = Vincentius Marinerius Valentinus

UNTERSUCHUNGEN EINIGER WERKE DES THEOPHYLAKTOS VON OCHRID
ERZBISCHOF VON BULGARIEN (1090 — UM 1126)

St. Maslev

(Zusammenfassung)

Die vorliegende Arbeit wurde anlässlich und in Verbindung mit der bevorstehenden Herausgabe jener Werke des Theophylaktos von Ochrid im Urtext mit Übersetzung und Kommentar verfaßt, die Angaben über die Geschichte des bulgarischen Volkes enthalten, und zwar: 1. Vita des Clemens von Ochrid; 2. Das Märtyrertum der 15 Märtyrer von Tiberiupolis; 3. Das Nikephoros Bryennios, dem Schwiegersohn des Kaisers Alexios I. Komnenos, gewidmete Gedicht; 4. Abschnitt des Kommentars des Kap. 15, 19, des Briefes des Apostels Paulus an die Römer; 5. Ein großer Teil der Briefe. Die Einleitung enthält eine Betrachtung über die Handschriften, über den Zustand der bisherigen Ausgaben und über die Untersuchungen dieser Werke. Es wird nicht nur auf die Notwendigkeit einer neuen kritischen Ausgabe hingewiesen, worauf bereits ausreichend und überzeugend aufmerksam gemacht worden ist, sondern auch auf den Bedarf, eine neue Gesamtuntersuchung vor allem der „Briefe“ durchzuführen. In Verbindung damit verweist der Verfasser auf unterschiedliche Auffassungen der Begriffe und Interpretationen ganzer Absätze der „Briefe“ in den Untersuchungen der Wissenschaftler sowie auf die verschiedenartige Nutzung der Angaben als historische Quellen.

Von der Notwendigkeit einer neuen Aufgabe ausgehend, betrachtet der Verfasser im ersten Teil, der die Überschrift „Chronologische und prosopographische Untersuchung der Briefe des Theophylaktos von Ochrid“ trägt, die Probleme, von deren Lösung die neue chronologische Ordnung der „Briefe“ und die mögliche Ermittlung bestimmter Adressaten abhängt. Als Ergebnis dieser Untersuchung werden neue Datierungen der Briefe vorgeschlagen: an den Bischof von Chalkedon Michael (M 27) — 1090—1092, an Anemos (M 19 = L 24, M 21 und L 33) um 1105, an Johannes Opheomachos (M 8, M 10, wahrscheinlich auch M 45) — 1097—1105, an Theophylaktos Romaïos (F 5, L 34 und L 35) — 1097—1105, an den Metropolit von Saloniki Theodulos (M 11) — 1097—1105, an den Abt des Klosters zu Anaplos, Symeon (L 29) — nach 1106, an den „Cäsar Nikephoros Melissenos“ (L 5 und L 9) — 1091—1094 und M 12 nach 1109, an Johannes Komnenos 1091—1093 für L 20, 1094 für L 16 — L 18 und vor 1105 für L 7, L 8 und L 13a, an Konstantinos Komnenos (M 68) — vor 1103, an Taronitopulos, Dux von Skopje (L 13) — 1100—1107, an Konstantinos Dukas (M 63, M 64, wahrscheinlich auch M 1) — nach 1105—1106, an Gregorios Kamateros — vor 1105—1106 für M 6, 1105—1106 für M 71 und nach dem Frühjahr des Jahres 1106 für L 23 und L 30, an den Bischof von Devol (L 10) — 1108 (?), an den Bischof von Vidin (F 16) — 1108, an den Bischof von Semnai (F 15 und M 13) — 1107—1108.

Mehr oder weniger genaue Datierungen sind für die Briefe an den Metropolit von Nau-paktos Chrysoberges (L 27) — nach 1091, an Johannes, Sekretär des Palaiologos (M 33) und an Georgios Palaiologos (M 70) — um 1106, an den Bischof von Kerkyra (M 17 und M 22) — 1108, an die von ihm ausgebildeten Bulgaren (M 48) — um oder nach 1108 angegeben.

Angeführt werden zusätzliche Argumente für die Datierung der Briefe an den Großdomestikos Adrianos Komnenos (L 2a) — um 1090, an Machitares (F 3) — um 1090, an Mermertopulos (F 6 und L 19) — 1090 — um 1092, an Nikephoros Bryennios, Schwiegervater der Tochter des Kaisers Alexios I. Komnenos (M 31 und M 50) — 1097—1105, an den Bischof

von Kitros (M 58), an den Bischof von Debär (M 67) — 1107—1108, an den Bischof von Pelagonien (L 15) — vor 1107—1108.

Der Verfasser schließt sich einer Reihe von älteren Datierungen an, darunter auch jener von G. G. Litavrin des Briefes an den Magister Johannes Pantechnes (M 65) — um 1094 und weist darauf hin, daß die neueren Forscher diese Datierung ungerechtfertigt übergehen.

Am Schluß der Untersuchung ist eine chronologische Tabelle der Briefe beigegeben.

Neben den chronologischen Problemen werden auch folgende wichtigere, mit Personen und Ereignissen verbundene Fragen untersucht, bei deren Lösung sich neue Elemente ergeben oder die in einer neuen Weise erschlossen werden:

Es wird die Auffassung begründet, daß Johannes Dukas, Bruder der Kaiserin, an den die Briefe F 2 (= L 4) und L 12 gerichtet sind, sein Amt eines Dux von Dyrrhachion bis zum Jahre 1093 beibehalten hat und daß zur Zeit seiner Abwesenheit in den Jahren 1091—1093, in denen er die Kriegshandlungen gegen den türkischen Emir Tzachas in Kleinasien geleitet hat, nur von Johannes Komnenos, dem Sohn des Sebastokrators Isaak Komnenos vertreten wurde, der später sein Nachfolger in diesem Amt geworden ist.

Ausführlich untersucht sind die Briefe an den Großdomestikos Adrianos Komnenos (M 24, M 30, M 34 und M 43) und an Nikephoros Bryennios (M 41); bestimmt sind die einzelnen Entwicklungsabschnitte im Kampf des Theophylaktos von Ochrid gegen die Übergriffe der fiskalen Organe auf den Besitz und die Privilegien des Erzbistums von Ochrid. Im Hinblick auf diese Entwicklungsabschnitte wird der Inhalt der Briefe an den Patriarchen Nikolaos Grammatikos (F 4, F 13 und M 3), an Johannes Peribleptinos (M 42 und M 46), an Michael Pantechnes (M 44), an den Chartophylax (M 35) u. a. behandelt.

Aus der ausführlichen Interpretation des Inhalts des Briefes an den Metropolitanen von Saloniki, Theodulos, (M 11) schließt der Verfasser, daß unter dem allegorischen Namen „Amalik“ der Steuereinnehmer Jasites zu verstehen ist.

Einer neuerlichen Prüfung wird die Frage von der Identifizierung des Hofarztes Michael Pantechnes mit dem Proedros und Proximos Pantechnes unterworfen (F 7, F 9, M 44, M 47, M 73 — M 75 und L 31, bzw. M 59 und M 72). Daraus wird geschlossen, daß es sich um zwei Personen handelt, wobei die Möglichkeit besteht, daß die Briefe M 60 — M 62, die nur die Anschrift „*Τῷ ἀντὶ*“ tragen, an den Proedros and Proximos Pantechnes gerichtet waren.

Die Frage von der Identifizierung des Schreibers des Briefes an den Chartophylax (M 35) steht, nach der Meinung des Verfassers, immer noch offen.

Es wird die Vermutung geäußert, daß Anemos, an den die Briefe M 19 (= L 24), M 21 und L 33 gerichtet sind, wohl eher ein Amt in der Kirchenbehörde als ein hohes Amt in der Verwaltung bekleidet hat.

Neue Angaben aus den Briefen des Theophylaktos von Ochrid werden mit der Persönlichkeit des Johannes Opheomachos in Verbindung gebracht, wobei der Verfasser dazu neigt, ihn mit dem „Philosophen Johannes“ (M 45) zu identifizieren; sein Amt befand sich wahrscheinlich sowohl in Bulgarien, wie bisher angenommen wurde, als auch in Konstantinopel.

Der Verfasser vertritt die bereits geäußerte und durch neue Argumente gestützte Ansicht, die noch immer nicht allgemein geteilt wird, daß in den Briefen des Theophylaktos von Ochrid von zwei Personen des Namens Nikephoros Bryennios die Rede ist, und zwar von dem Patrizier Nikephoros Bryennios (M 31 und M 50), Sohn des gleichnamigen Rebellen gegen Michael VII Dukas (1077) und Schwiegervater der Tochter des Kaisers, und von Nikephoros Bryennios, (M 41), Schwiegersohn des Kaisers. Im Licht der neuen Interpretation der Briefe sind die Beziehungen zwischen dem Kaiser Alexios I. Komnenos und dem Patrizier Nikephoros Bryennios geklärt.

Bei der Untersuchung des Briefes an den Abt des Klosters zu Anaplos (L 29) werden einige Ansichten und Interpretationen mitgeteilt, die von denen der Forscher Zlatarski, Metropolitan Symeon und Božilov abweichen.

Der Verfasser verweist auf Epitheta, Ausdrücke und Umstände in den Briefen, mit Anschriften „An den Cäsar“ und „An den Cäsar Nikephoros Melissenos“ (L 5, L 9, M 12), die mit dem Titel „Cäsar“ und der Stellung des Nikephoros Melissenos im Staatsapparat nicht zu vereinbaren sind. Daher vermutet er, daß diese Briefe an den Kaiser Alexios I. Komnenos gerichtet waren.

In Verbindung mit den Briefen an Johannes Komnenos, Sohn des Sebastokrators Isaak (L 6 — L 8, L 16 — L 18, L 20 und wahrscheinlich L 13a) sowie mit dem Brief an Konstantinos Komnenos, Bruder des Johannes Komnenos, (M 68) werden Fragen im Zusammenhang

mit dem Anfang und Ende der Tätigkeit des Johannes Komnenos in Dyrrhachion erörtert. Der Verfasser stellt fest, daß Johannes Komnenos vom Frühjahr 1091 bis 1093 den Dux von Dyrrhachion, Johannes Dukas, nur vertreten, erst später diesen Posten als sein Nachfolger übernommen und bis etwa 1105 bekleidet hat. Die Hypothesen Zlatarskis über das Amt des Komnenos als Statthalter Bulgariens und die Verbindung aller Briefe mit der Anschrift „An Johannes Komnenos“ mit Konstantinos Komnenos als Adressaten werden einer eingehenden Prüfung unterzogen.

Der Verfasser vertritt die Ansicht, daß der erste der von Meursius veröffentlichten Briefe, der keinen Adressaten enthält, an Konstantinos Dukas, Verwalter des Vardar-Gebiets, gerichtet war. Damit wendet er sich gegen dessen Identifizierung mit dem Kaiser durch den Metropolitan Symeon oder mit Johannes Taronites durch Zlatarski.

In dem Brief an Gregorios Kamateros (M 71) wird der allegorische Name „Zyklop“ mit dem Beamten des Finanzamtes verbunden, dem Theophylaktos von Ochrid „Geschenke“ überbringen ließ, d. h. den er bestochen hat, und nicht mit Johannes Taronites, dem Paroikos Lazaros oder Jasites.

Ein wichtiger Absatz aus dem Brief an den Bischof von Devol (L 10), der sich auf sein Verhältnis zu den neu getauften Armeniern bezieht, wird neu interpretiert.

In Verbindung mit der Untersuchung der Briefe an den Chartophylax Nikephoros (L 22, M 5 und F 10) weist der Verfasser die Ansicht zurück, wonach die Briefe Angaben über zwei Reisen des Theophylaktos von Ochrid nach Konstantinopel enthielten. Nach der Ansicht des Verfassers sprechen die Angaben nur für eine Reise im Jahre 1094.

Präzisiert wird die Zeit des Todes des Bruders des Theophylaktos von Ochrid, Demetrios, nach 1105—1106 bei der Untersuchung der Briefe an den Bischof von Kitros (F 11, M 14, M 58 und M 66) und an den Bischof von Debar (M 67).

Besondere Aufmerksamkeit wird dem Brief des Theophylaktos von Ochrid an die „von ihm ausgebildeten Bulgaren“ (M 48) entgegengebracht, da Metropolitan Symeon die Ansicht vertritt, daß in diesem Brief von dem Erzbischof „bestrafte“ Bulgaren gemeint sind, während Zlatarski behauptet, daß der Brief nicht an Bulgaren, sondern an Bischöfe gerichtet sei. Dieser Brief wird zur Kennzeichnung der Tätigkeit des Theophylaktos von Ochrid in Bulgarien in verhältnismäßig günstigerem Licht verwendet.

Aus der Untersuchung werden folgende Schlüsse über die wesentlicheren Themen und Gegenstände der Briefe des Theophylaktos von Ochrid sowie über ihre chronologische Ordnung gezogen:

1. Erste Eindrücke des Theophylaktos von Ochrid von den Verhältnissen und dem gesellschaftlichen Milieu in Ochrid (um 1090): F 1 – L 2b, L 2a, F 6, L 19.
2. Erste briefliche Verbindungen des Theophylaktos von Ochrid, die er aus Ochrid mit Bekannten und Freunden in Konstantinopel aufnimmt, mit denen er seine Beziehungen durch den Briefwechsel fortsetzen will (um 1090): F 3, F 6, L 19.
3. Verteidigung der autonomen Rechte des Erzbistums von Ochrid gegenüber einer Verletzung durch das Patriarchat von Konstantinopel (um 1090—1092): M 27.
4. Vorgehen des Theophylaktos von Ochrid zur Abtretung des Dorfes Mogila an das Erzbistum von Ochrid oder mindestens zur Erhaltung des dem Erzbistum gehörenden Hofes und Gebäudes in diesem Ort (1091—1093): L 12, L 20.
5. Andere Bemühungen des Theophylaktos von Ochrid zur Erhöhung der Einkünfte des Erzbistums (1091—1094): L 5, L 16.
6. Reise des Theophylaktos von Ochrid nach Konstantinopel und Nikomedien (1094): L 1, M 65.
7. Einfall des Župan von Rascien, Vukan, in die byzantinischen Hoheitsgebiete und Abwehrmaßnahmen (1094): M 65, M 29, L 18.
8. Zug der Kreuzritter durch das Gebiet des Erzbistums von Ochrid (1096—1097): F 11.
9. Kampf des Theophylaktos von Ochrid gegen die Steuerbeamten (Jasites) und unzufriedene Bulgaren (Paroikos Lazaros u. a.) zur Erhaltung des Dorfes Ekklesiai und eines Sees in der Zeit von 1097—1105: M 4, M 8 — M 11, M 24, M 30, M 31, M 34 — M 36, M 38 — M 46, M 51, M 60, M 61, F 4, F 13, F 14; in den Jahren 1105—1106: M 1, M 56, M 57, M 63, M 64, L 23, L 30.
10. Belastung der Geistlichkeit durch Steuern und Frondienste und das Vorgehen des Theophylaktos von Ochrid zur Erleichterung der Lage (1097—1105): M 41, L 8, L 13a.

11. Unannehmlichkeiten des Theophylaktos von Ochrid mit dem ihm unterstehenden Klerus (vor 1100, nach 1103, um 1108): F 7, M 73, F 17, F 18, F 19, M 17, M 22, M 48.

12. Reise des Theophylaktos von Ochrid zum Militärlager des Kaisers (1107—1108): M 22, L 22.

13. Besonders schwere Maßnahmen der Finanz-, Verwaltungs- und Militärämter während des Krieges mit Boemund (1107—1108): F 15, F 16, M 13.

14. Taufe von Armeniern (um 1108): F 18, F 20, L 10.

15. Tod des Sebastokrators Isaak Komnenos (nach 1109—1111): M 12.

Bei der Betrachtung der am Ende der Untersuchung beigegebenen chronologischen Tabelle ist zu berücksichtigen, daß die chronologische Reihenfolge der Briefe in einigen Fällen in den einzelnen Sammlungen richtiger sein mag. Da die notwendigen Angaben für die Datierung fehlen, sowie wenn ein bestimmter Brief in einem weiteren Rahmen datiert wird, erwies sich die Notwendigkeit, einen solchen Brief in der Tabelle weiter vorn einzureihen.

Der zweite Teil der Arbeit „Kritische Textuntersuchung einiger Briefe des Theophylaktos von Ochrid und des ‚Martyriums der 15 Märtyrer von Tiberiupolis‘“, die in der „Patrologia graeca“ erschienen sind, enthält Anmerkungen über unrichtige Wörter oder Ausdrücke in den auf uns gekommenen Texten und Veröffentlichungen und Vorschläge zu deren Berichtigung. Die Anmerkungen zu den Briefen sind nur anhand der Veröffentlichung bei Migne und über das „Martyrium der 15 Märtyrer von Tiberiupolis“ auf Grund von Vergleichen mit dem bisher einzigen bekannten Manuskript vorgenommen, das die Bibliotheca Bodleiana in Oxford verwahrt und dem Verfasser freundlicherweise von Prof. D. Obolenskij in einer Photokopie zur Verfügung gestellt wurde.

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	5
ЧАСТ I. ХРОНОЛОГИЧЕСКО И ПРОСОПОГРАФСКО ИЗСЛЕДВАНЕ НА ПИСМАТА НА ТЕОФИЛАКТ ОХРИДСКИ	6
F 1 (— L 2b) — Безименно	17
L 2a — до великия домашник Адриан Комнин	17
F 3 — до Махитаря	18
F 6 и L 19 — до Мерментопула	18
L 27 — до навпакския митрополит Хрисоверг	18
M 27 — до Михаил Халкидонски	18
F 2 (= L 4), L 12 — до Йоан Дука, шурей на императора	19
M 24, M 30, M 34 и M 43 — до великия домашник Адриан Комнин и M 41 — до Никифор Вриений, зет на императора	23
F 4, F 13 и M 3 — до патриарха Николай Граматик	25
M 42 и M 46 — до Йоан Перивлестин	26
M 4, M 23, M 26, M 37 — до Григорий Таронит	26
F 8 — до Йоан Сервлиас	27
F 7, F 9, M 44, M 47, M 73 — M 75 и L 31 — до Михаил Пантехни, M 69 и M 72, а вероятно също M 60 — M 62 до проедър и проксим Пантехни	28
F 14 — до Пакуриан, M 7 — до Григорий Пакуриан, зет на великия друнгарий, и M 25 — до севаста Николай Пакуриан	32
M 35 — до хартофилакса	34
M 9, L 3 и M 36 — до учителя на Великата църква Никита и L 32 — до Никита Политис	35
M 19 (= L 24), M 21 (= L 26) и L 33 — до Анем	36
M 38, M 39, M 56 и M 57 — до главния лекар Николай Каликъл	37
M 40 — до <u>началника</u> на философите Смирненски	38
M 8 и M 10 — до Офеомах, M 45 — до философа Йоан, вероятно Офеомах	38
F 5, L 34, L 35, — до Теофилакт Ромейски	39
M 11 — до солунския митрополит Теодул	40
M 31 — до Вриений, сват на императора, и M 50 — до Вриений — драчки дука	41
M 51 — до неизвестно лице	43
L 29 — до Симеон, игумен на манастиря в Анапъл	44
L 5, L 9 и M 12 — до „кесаря Никифор Мелисин“ (?)	45
L 6, L, 7, L 8, L 16, L 17, L 18, L 20 — до Йоан Комнин, син на севастократора, L 13a — вероятно до същия, M 68 — до дука иа гр. Бер Константин Комнин, син на севастократора	49
L 13 — до Таронитопул, дука на Скопие	59
M 63, M 64, вероятно и M 1 — до севаст Константин Дука	61
M 33 — до Йоан, писаря на Палеолог, и M 70 — до Палеолог	64
M 6, M 71, L 23 L 30 — до Григорий Каматир	65
M 55 — до императорския лекар Никита	69
M 11 и M 22 — до епископа на Керкира (Корфу)	70
F 17, F 18, F 19, M 32 — до Триадишкия епископ	72
F 20 — от посланието до арменеца Тиваний и L 10 — до Деволския епископ	73
M 65 — до магистър Йоан Пантехни	73
L 1 — до деспина Мария	74
L 22, M 5 и F 10 — до хартофилакса Никифор	75
F 11, M 14, M 58 и M 66 — до Китърския епископ, M 67 — до Дебърския епископ	76
F 16 — до Видинския епископ	77
F 15 и M 13 — до Семнонския епископ	78
M 29 — до Никита, дякон на халкидонския епископ	79
M 48 — до обучените от него българи	80
M 53 — до Макремволит, управител на Преспа	82
L 15 и L 28 — до Пелагонийския епископ	83
Някои изводи	83

Хронологическа таблица на писмата на Теофилакт-Охридски	85
Сравнителна таблица на реда на писмата във Ватиканските ръкописи (432 и 509) и Булапещенския ръкопис, от една страна, и в изданието у Migne, от друга страна	87
Ч А С Т II. КРИТИЧНО ПРОУЧВАНЕ НА ТЕКСТА НА НЯКОИ ПИСМА НА ТЕОФИЛАКТ ОХРИДСКИ И „МЪЧЕНИЧЕСТВОТО НА 15-ТЕ ТИВЕРИУПОЛСКИ МЪЧЕНИЦИ“, ИЗДАДЕНИ В PATROLOGIA GRAECA	
Писма, публикувани от Finetti № 1 (с. 88—92), 3 (с. 92), 4 (с. 92—94) 5 (с. 94), 7 (с. 94), 9 (с. 94—95), 11 (с. 95—96), 13 (с. 96), 14 (с. 96—98), 15 (с. 98), 16 (с. 98—99), 18 (с. 100), 19 (с. 102)	
Писма, публикувани от Meursius: № 1 (с. 102—104), 5 (с. 104—105), 6 (с. 105—106), 7 (с. 106—107), 8 (с. 107), 9 (с. 107—108), 10 (с. 108), 17 (с. 108—109), 19 (с. 109—110), 21 (с. 110—111), 24 (с. 112), 27 (с. 112—113), 29 (с. 113), 30 (с. 113—116), 32 (с. 116), 33 (с. 116), 34 (с. 116), 35 (с. 116—117), 38 (с. 117), 39 (с. 117), 41 (с. 117—121), 43 (с. 121—123), 44 (с. 123), 45 (с. 123—124), 46 (с. 124), 48 (с. 124), 51 (с. 124), 55 (с. 124—125), 56 (с. 125), 57 (с. 125), 58 (с. 126), 59 (с. 126), 61 (с. 126—127), 63 (с. 127), 64 (с. 127), 65 (с. 127—128), 67 (с. 128), 70 (с. 128), 71 (с. 128—131), 72 (с. 131), 73 (с. 131)	
Писма, публикувани от Lamius: № 1 (с. 131—133), 2 (с. 133), 3 (с. 133), 5 (с. 133—134), 7 (с. 134— 135), 8 (с. 135), 9 (с. 135—136), 10 (с. 136), 12 (с. 137), 13 (с. 139), 15 (с. 141), 16 (с. 141), 17 (с. 141), 18 (с. 142), 19 (с. 142—143), 20 (с. 143), 22 (с. 143), 23 (с. 143—145), 27 (с. 145), 29 (с. 145—147), 30 (с. 147—148), 32 (с. 148), 34 (с. 150)	
Бележки към „Мъченичеството на 15-те Тивериуполски мъченици“	150
Съкращения	175
Резюме	175

ГРЪЦКИ ИЗВОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ
ТОМ IX

*
Художествен редактор *Д. Донков*
Редактор *М. Чакърова*
Техн. редактор *М. Банкова*
Коректор *А. Христова*

*
Изд. индекс 4464
Дадена за набор на 14. XI. 1973 г.
Подписана за печат на 30. V. 1974 г.
Формат 59×84/8 Тираж 1000 ЛГ-II-6
Печ. коли 22,75 Изд. коли 18,88
Цена 4,00 лв.

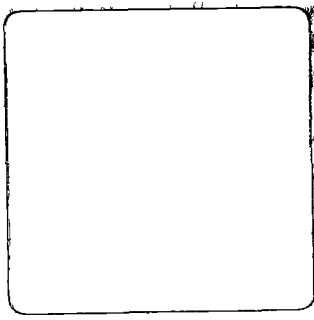
*
Набрама и отпечатана в Печатницата на Издателството на БАН
София 13, ул. 36
Поръчка № 71

ГРЪЦКИ ИЗВОРИ ЗА БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ, т. IX, ч. I

Печатни грешки — Еггата

Стр.	Ред	Напечатано	Да се чете	По вина на
6	40 отг.	396 C=col. A	396 C=col. 544 A	кор.
9	8 "	F2—L 4	F 2=L 4	"
9	17 "	M 71	M 12	авт.
13	2—3 "	F2—L4, M16—L21, M19—L24 и M21—L26	F 2=L 4, M 16=L 21, M 19=L 24 и M 21=L 26	"
27	34 "	гр. Бер (Волен)	гр. Бер (Верия)	"
54	24 "	ашкия	рашкия	печ.
56	8 "	Константин Дука	Константин Комнин	авт.
66	7 "	вардаристите	вардариятите	кор.
88	заб. 2	Вж. по-горе с.	Вж. по-горе с. 16	авт.
90	9 отг.	текст. В. също	текст в В. също	кор.
94	33 "	стр. 267—268	ст. 267—268	"
98	39 "	<i>νόμος</i>	<i>νόμοις</i>	"
128	36 "	" <i>Εστι... δ πρός</i>	" <i>Εστι... δ πρός</i>	"
166	17 "	<i>ἀναζητήσεται = ἀναζητήσαι τε</i>	<i>ἀναζητήσεται = ἀναζητήσαι τε</i>	"

100 11